

HÁSKÓLI ÍSLANDS

Hugvísindasvið

Njála sem aldarspegill

Samanburður á Brennu-Njáls sögu og nokkrum ritum sem voru útbreidd og nutu vinsælda í Evrópu á þrettándu öld

Ritgerð til M.A.-próf
Halldís Ármannsdóttir

Janúar 2012

Háskóli Íslands
Íslensku- og menningardeild

Íslensk fræði

Njála sem aldarspegill

Samanburður á Brennu-Njáls sögu og nokkrum ritum sem voru útbreidd og nutu vinsælda í Evrópu á þrettándu öld

Ritgerð til M.A.-prófs

Halldís Ármannsdóttir
Kt.: 011251-3159

Leiðbeinandi: Ásdís Egilsdóttir
Janúar 2012

Ágrip

Aðalrannsóknarefni ritgerðarinnar er hvernig kristin og klassísk hugmyndafræði birtist í *Brennu-Njáls sögu* og leitast er við að sýna fram á að sagan sé spegill almennra viðhorfa í Evrópu á þrettándu öld settur í þjóðlegan búning. Í þeim tilgangi eru aðallega skoðuð ritin *Speculum historiale* eftir Vincentíus frá Beauvais, *Speculum morale* sem framan af var eignaður honum þó að síðar hafi verið efast um réttmæti þess, *De officiis* eftir Marcus Tullíus Cícero og *De beneficiis* eftir Lucíus Annaeus Seneca auk nokkurra rita sem hljóta minni umfjöllun.

Ritgerðin hefst á inngangi. Í öðrum kafla er fjallað um rithefð á Vesturlöndum á miðöldum og hvernig ritun á þjóðtungum vann smám saman á. Í þriðja kafla er lögð áhersla á að menningin hafi bæði verið þjóðleg og alþjóðleg þar sem munnleg innlend sagnahefð hafi notað fullrar virðingar samhliða latínulærdómi og ástæða verið talin til að menn nytu sérstakrar uppræðslu á báðum sviðum. Auk þess voru samskipti við önnur lönd lífleg og bækur og menningarstraumar gátu áttu greiða leið hingað sunna úr Evrópu. Í fjórða kafla eru leiddar að því líkur að Grímur Hólmsteinsson (d. 1298) hafi verið höfundur *Brennu-Njáls sögu*. Í fimmta kafla eru raktar hugmyndir ýmissa fræðimanna um tilurð og sköpun Íslendinga sagna. Í framhaldi af því eru hugleiðingar um mögulegan áheyrandahóp Gríms Hólmsteinsonar, hafi hann skrifað *Njálu*, og hver menntun hans og afstaða til efnisins gæti hafa verið.

Í sjötta kafla er aðallega brugðist við hugmyndum þeirra Hermanns Pálssonar og Lars Lönnroth um klassísk og kristileg áhrif í sögunni og sýnt hvernig hugmyndir þeirra hljóta stuðning í *Speculum historiale* og öðrum ritum.

Í 7. – 11. kafla er sjónum fyrst og fremst beint að *Speculum historiale* og sýnt hvernig ýmsar hugmyndir um þjóðfélag, dyggðir, lesti, konur og vináttu sem þar koma fram, eiga sér hliðstæður í *Njáls sögu*. Í tólfta kafla er *Speculum morale* tekinn sérstaklega fyrir og skilgreining hans á löstum borin samna við Njáls sögu. Í þeim þrettánda eru viðfangsefnin *De officiis* og *De beneficiis* og einnig hugað að atríðum úr þeim sem ekki eru í *Speculum historiale*. Í lokin er svo samantekt.

Til athugunar varðandi heimildanotkun og skráningu heimilda

Í ritgerðinni er leitast við að sýna fram á að *Brennu-Njáls saga* hafi verið hluti af þeim hugmyndaheimi sem Evrópumenn hrærðust í á þrettándu öld. Ekki verður reynt að sýna fram á beina notkun á akveðnum handritum þannig að rittengsl og hliðstæður í orðalagi verða ekki í brennidepli. Því er ekki miðað við að nota handrit sem standa næst frumtextum heldur notast við viðurkenndar útgáfur af textum. Í nokkrum tilvikum eru notaðar stafréttar útgáfur á Netinu. Miðað er við íslensku fornritaútgáfuna undir ritstjórn Einars Ólafs Sveinssonar af *Brennu-Njáls sögu*, af ritum klassískra höfunda er fyrst og fremst stuðst við Loeb-útgáfur og einnig viðurkenndar útgáfur á Netinu. Stuðst er við útgáfu á Netinu af *Speculum historiale* sem er Douai útgáfan stafrétt svo langt sem hún nær en prentaða útgáfu af *Speculum morale* frá 1624, ljósprentaða árið 1964. Þeir sem settu texta *Speculum historiale* á Netið leiðréttu stundum vafasaman rithátt með bláu og það er látið haldast í dæmunum hér á eftir.

Við heimildaskráningu og tilvísanir er notað Chicago-skráningarkerfið með nokkrum undantekningum. Í *Brennu-Njáls sögu* er vísað í bls.tal ef um beinar tilvitnanir er að ræða en annars tiltekið í hvaða köflum efnisatriði koma fram. Við Loeb-útgáfur af fornum klassískum ritum varð sú lausn ofan á að skrá á höfund en hafa tilvísanir tvennis konar. Annars vegar er vísað í rit, kafla og grein í sviga aftan við tilvitnanir eins og venja er að vísa til fornra texta en hins vegar er vísað neðan máls í höfund, ártal og bls. tal. Þetta ætti að gera það auðvelt að finna textann jafnt í Loeb útgáfunni sem og öðrum útgáfum. Þar sem *Speculum historiale* er safnrit og einungis lítill hluti framlag Vincentíusar sjálfs eru tilvísanir í sviga aftan við tilvitnanir í ritinum nafn ritsins, síðan er tiltekinn kafla og grein og höfundur þess texta sem vísað er í. *Speculum morale* er skráður á höfundinn Vincentius Bellovacensis eins og gert er í útgáfunni sem stuðst er við. Þar sem óvist er hvort ritin er rétt feðrað er hins vegar nafn ritsins og bls.tal í tilvísunum. Kaflar í því ritinu ná yfirleitt yfir margar blaðsíður og er ekki skipt í greinar þannig að auðveldara er að finna tiltekinn texta með því að tiltaka bls.tal en kafla og grein eins og oftast tíðkast með tilvísanir í forna texta.

Efnisyfirlit

Bls.

1	INNGANGUR.....	6
2	GRAMMATICA	7
2.1	RITHEFD Á VESTURLÖNDUM	7
2.2	ÞJÓÐTUNGUR VINNA Á	9
3	MENNTUN OG MENNINGARSTRAMAR Á ÍSLANDI.....	10
3.1	UPPFRAEÐSLA.....	10
3.2	BÓKAKOSTUR.....	12
3.3	ÞJÓÐLEG MENNING.....	13
3.4	SAMSKIPTI VID ÖNNUR LÖND	14
4	HÖFUNDUR NJÁLU	16
4.1	UMHVERFI OG FYRIRMYNDIR SÖGURITARA.....	16
4.2	GRÍMUR HÓLMSTEINSSON	18
4.2.1	<i>Bakgrunnur Gríms</i>	18
4.2.2	<i>Grímur, Járngrímur og „Eldgrímur“.....</i>	19
4.2.3	<i>Heimkynni Gríms og Njáls saga.....</i>	21
4.2.4	<i>Klerklegt hugarfar</i>	22
5	TILURÐ ÍSLENDINGASAGNA OG NJÁLUHÖFUNDUR	23
5.1	HUGMYNDIR UM TILURÐ OG SAMSETNINGU ÍSLENDINGASAGNA	23
5.2	SAGNAMAÐURINN GRÍMUR HÓLMSTEINSSON	29
5.2.1	<i>Áheyrendur og innlendur sagnabrunnur</i>	29
5.2.2	<i>Grímur og alþjóðleg fræði</i>	30
6	NJÁLA Í KRISTNUM OG KЛАSSÍSKUM HEIMI.....	34
6.1	ERLEND RIT SEM VORU KUNN Á NJÁLUSLÓÐUM	34
6.2	KLERKLEGT HUGARFAR.....	36
6.2.1	<i>Að sýna innri mann</i>	36
6.2.2	<i>Hið sætasta ljós augna minna og eldur og járn</i>	38
6.2.3	<i>Góð og ill öfl</i>	41
6.3	SUÐRÆNN HUGMYDAHEIMUR	43
6.3.1	<i>Goðin hefna eigi alls þegar</i>	43
6.3.2	<i>Þessa heims og annars</i>	44
6.3.3	<i>Frægð og öfund</i>	52
6.3.4	<i>Orðalag og myndmál</i>	53
7	VISKA OG VALD	54
7.1.1	<i>Lög og regla</i>	55
7.1.2	<i>Stjórnarfari</i>	56
7.1.3	<i>Framámenn og ráðgjafar</i>	59
8	DYGGÐIR OG SKYLDUR	64
8.1	VISKA.....	65
8.2	RÉTTLÆTI.....	66
8.3	STYRKUR.....	67
8.4	HÓFSEMI	73
9	LESTIR OG ILLMENNÍ.....	75
9.1.1	<i>Lestir og rangindi</i>	75
9.1.2	<i>Ofmetnaður og öfund</i>	78
9.1.3	<i>Reiði, hatur, dáðleysi, munaður og ágirnd.....</i>	81

9.2	AÐGÁT SKAL HÖFD	83
9.3	UNDIRRÓT VANDRÆÐA	87
9.3.1	<i>Friður og ójafnvægi</i>	87
9.3.2	<i>Ofríki og sjálfraði kvenna</i>	89
9.3.3	<i>Illir andar</i>	90
9.4	HEILDARMYNDIN	92
10	STAÐA KVENNA	92
10.1	TRYGGAR KONUR OG VIÐSJÁRVERDAR	92
10.1.1	<i>Tryggar konur</i>	92
10.1.2	<i>Viðsjárverðar konur</i>	94
10.1.3	<i>Hjónaskilnaðir</i>	97
10.2	FYRIRMYNDIR KVENLÝSINGA ÚR FORNUM KLASSÍSKUM SÖGNUM	98
10.2.1	<i>Jósef og Asenat</i>	98
10.2.2	<i>Semíramis Babýloniudrottning</i>	101
10.3	AFSTAÐA TIL KVENNA	105
11	VINÁTTA OG MANNLEG SAMSKIPTI.....	105
11.1	HANDLEIÐSLA VITURRA MANNA.....	106
11.2	VINÁTTA MEDAL JAFNINGJA	109
11.3	VARHUGAVERÐ VINÁTTA	112
11.4	HÚSBÆNDUR OG HIÚ	118
11.5	VINÁTTA OG PJÓÐFÉLAG	119
12	HÖFUÐSYNDIRNAR OG SPECULUM MORALE	120
12.1	OFMETNAÐUR OG HÉGÓMADÝRKUN.....	121
12.2	ÖFUND.....	126
12.3	REIÐI.....	130
12.4	DÁÐLEYSI - ÓMENNNSKA	134
12.5	GRÆÐGI OG MUNAÐUR	136
12.6	NIÐURSTAÐA	138
13	SKYLDUR OG VELGERÐIR	138
13.1	DE OFFICIIS - SKYLDUR	139
13.2	VELGERÐIR: <i>DE OFFICIIS OG DE BENEFICIS</i>	149
13.2.1	<i>De officiis</i>	149
13.2.2	<i>De beneficiis</i>	151
13.2.3	<i>Umræða um velgerðir</i>	157
14	LOKAORD	159
15	HEIMILDASKRÁ	162

1 Inngangur

Ipse est, ut ait Augustinus , quem amat omne quod amare potest, sive sciens sive nesciens. --- Ipse est de cuius regno lex etiam in ista regna describitur, cuius legibus arbitrium anime liberum est, bonisque premia et malis pene fixis per omnia necessitatibus distribute sunt, cuius legibus in eva stantibus, motus instabilis rerum mutabilium perturbatus esse non finitur, frenisque circueuntium seculorum semper ad similitudinem stabilitatis revocatur. (*Sp. hist.II.1-Actor?*)

Þessar hugleiðingar heilags Águstínusar (354-430 e.Kr.) um guð og ríki hans má finna í aðfaraorðum *Speculum historiale* eftir Vincentíus frá Beauvais (u.b.b. 1190-1264 e.Kr.) en þau mætti útleggja þannig að guð sé sá sem nýtur ástar alls sem getur elskað, meðvitað eða ómeðvitað. Lög guðs ríki á jörðunni, þau standi að eilífu og í hringrás aldanna komist alltaf á einhvers konar stöðugleiki í kjölfar upplausnar. Í konungasögunum *Heimskringlu*, *Fagurskinnu* og *Morkinskinnu* er fjallað um hvernig kristið konungsríki mótaðist. Þeir sem lögðu hornsteininn voru heiðnir höfðingjar eins og Haraldur hárfagri en með forsjón guðs þróaðist ríkið í kristilegt konungsríki. Guð er ekki aðeins með þeim kristnu, fræjunum er sáð áður en kristni er komið á og unnt er að elsku guð ómeðvitað. Í *Brennu-Njáls sögu* velta menn fyrir sér kristnum gildum fyrir kristnitöku, Gunnari á Hlíðarenda þykir fyrir því að drepa menn og Njáll fær veður af nýjum sið. Hugsanlega var *Njála* rituð til að sýna hvernig friður gat skapast með leiðsögn góðgjarnra og viturra manna eins og Njáls, Síðu-Halls og Runólfs í Dal eftir að ill öfl höfðu kynt undir ófriði. Kristið þjóðskipulag með lögin að leiðarljósi varð til.

Hér á eftir verður *Brennu-Njáls saga* skoðuð í ljósi þeirra hugmynda sem voru ríkjandi meðal menntaðra Evrópubúa á þrettándu öld. Þar með er ekki gert lítið úr munnlegri geymd og innlendri sagnahefð heldur hugað að því hvernig kristin og klassísk áhrif mótuðu hugmyndaheiminn og auðguðu sagnahefðina. Að mestu verður byggt á *Speculum historiale* eftir Vincentíus frá Beauvais, sögulegum heimsspegli, sem var tekinn saman um miðja þrettándu öld og mjög líklegt er að Njáluhöfundur hafi þekkt. Efni hans er úr ýmsum áttum, heimspekilegt og sögulegt, í sögulegri tímaröð og stór hluti þess er úrvall úr öðrum ritum, fornum og nýjum, sem voru í umferð á þessum tíma. Ritið er eins konar spegill sögulegrar skoðunar og siðferðilegra sjónarmiða aldarinnar. Auk þess verða tekin fyrir nokkur önnur rit sem voru vinsæl meðal lærðra manna á sama tíma og reynt að sýna fram á að Njáluhöfundur hafi þekkt til hugmyndafræði þeirra hvort sem hann hefur haft beinan aðgang að þeim eða ekki. En fyrst verður fjallað um bakgrunn íslenskrar menntunar og möguleika á því að slík rit hafi verið þekkt hér á landi og aðgengileg þeim sem ritaði *Njáls sögu*. Stutt grein verður gerð fyrir grammatískri rithefð og skrifum á þjóðtungu. Síðan verður menntun Íslendinga á 12. og 13. öld tekin fyrir, fjallað um samskipti menntaðra manna hér á landi, bókakost og hversu líklegt sé að erlend rit eða hugmyndir hafi borist til landsins. Einnig verður athyglinni beint að munnlegri hefð og

hvar líklegt sé að safróðleikur, sem *Njáls saga* geymir, hafi varðveist og hverjur hafi viljað halda honum til haga. Í framhaldi af því verður tekin upp umræðan um höfund *Njálu*, reynt að átta sig á fyrir hverja hann skrifaði og hvaða rit hann gæti hafa þekkt.

2 Grammatica

2.1 Rithefð á Vesturlöndum

Frá námi mínu í fornensku er mér minnisstæðust helgisögn úr kirkjusögu Beda (672-735 e.Kr.) af skáldinu Cædmon. Cædmon var nautahirðir og hafði náð fullorðinsaldri án þess að geta ort ljóð. Þegar hann lenti í drykkjuveislum þar sem allir áttu að syngja við hörpuslátt stóð hann upp og fór út til að gæta að hjörð sinni um leið og hann sá hörpuna nálgast. Eitt sinn, að lokinni slíkri veislu, sofnaði hann og dreymdi að til hans kom maður sem skipaði honum að syngja. Cædmon færðist undan og sagðist ekkert kunna en maðurinn sagði honum að syngja um sköpunina. Cædmon mundi ljóðið þegar hann vaknaði og sagði óðalseigandanum frá því en hann létt abbadísina í klastrinu vita. Cædmon söng kvæðið að viðstöddum lærðum mönnum sem staðfestu að það væri frá guði komið. Abbadísin tók hann síðan í klaustrið þar sem hann lagði á minnið það sem hann heyrði, melti það og breytti í sætustu ljóð. Ljóðin voru svo indæl að kennrar hans skrifuðu þau niður eftir honum og lærðu.¹

Líta má á þessa frásögn sem túlkun Beda á því hvernig best væri að koma kristilegri bókmenningu til almennings á svipaðan hátt og Guðbrandur Þorláksson (1541-1627) vildi nota innlenda kveðskaparhefð í sálmum mörgum oldum síðar. Alþýðan hafði yndi af veraldlegum kvæðum og því var besta leiðin til að ná eyrum hennar að semja helgikvæði í sama anda og styðjast við innlenda hefð. Cædmon brúaði bilið milli hinna lærðu sem kunnu latínu og almúgans sem átti sína kvæðamenningu. Hann þurfti ekki að kunna latínu sjálfur en meðtók það sem hinir lærðari lásu og sögðu frá. Þannig var unnt að miðla kristinni kenningu og latneskri bókmenningu þó að latínukunnátta væri enn ekki almenn. Dæmisagan er táknræn fyrir þá viðurkenningu sem innlend bókmenntahefð naut á Englandi og hvernig hún varð hluti af bókmennungunni en þar voru bókmenntir á þjóðtungu meiri að vöxtum en víða í Evrópu. Á Norðurlöndum og þá sérstaklega á Íslandi voru þjóðlegu áhrifin þó enn sterkari. Það verður að sjálfsögðu að hafa í huga að Íslendingar byrjuðu seint að skrifa miðað við þjóðir sunnar í álfunni og að bókmenntum á þjóðtungum óx fiskur um hrygg víðar í Evrópu á síðmiðöldum. Í upphafi íslenskrar ritaldar er þó líklegt að fordæmi

¹ Sweet's Anglo-Saxon Reader in Prose and Verse 1967:45-48

Englendinga hafi styrkt menn í þeirri iðju að semja texta á norrænni tungu og aukið virðingu þeirra fyrir innlendri sagnahefð.

En jákvæð afstaða til samruna heiðinna og kristinna gilda á sér enn dýpri rætur. Málvísi eða *grammatica* var undirstaða menntunar á Vesturlöndum á miðöldum. Hún var arfleifð frá klassískum tíma, var undirstöðugrein lestrar og skilnings á höfuðritum og veitti aðgang að alþjóðlegu, latnesku ritsamfélagi. Í henni fólust rétt skrifuð latína, stílfyrirmyn dir og aðferðir við að túlka texta.² Hjá stóumönnum varð til tvöföld aðferð til að túlka táknræna merkingu sem þeir beittu á orðaforða með skýringum og á frásagnareiningar með allegóríu. Þeir litu þannig á að orðið, *logos*, kæmi frá náttúrunni og nauðsynlegt væri að hafa aðferðir til að skýra dulda merkingu, sérstaklega ljóða og trúarlegra texta.³ Þannig gafst svigrúm til að túlka texta í samræmi við heimspekileg eða trúarleg viðhorf á hverjum tíma. Verk hins rómverska Virgils (70 f.Kr.-19 e.Kr.) urðu fyrirmund allra viðfangsefna málvísinnar allt frá fyrstu öld eftir Krist. *Ars grammatica* eftir Dónat (4. öld e.Kr.) og önnur málfræðirit keisaradæmisins eru byggð á verkum Virgils.⁴ Hjá Servíusi og Macrobíusi (u.p.b. 400 e.Kr.) urðu verk hans að uppsprettu visku, náms og guðfræði þannig að siðfræði var á síðklassískum tíma mikilvægur þáttur málvísí og texatúlkunar.⁵ Báðir bættu ritum, sem voru nær eigin tíma, við hin fornu höfuðrit og áttu þannig þátt í þróun textasamfélagsins.⁶

Þessa aðferð gátu kristnir miðaldamenn auðveldlega tekið upp. Einn frumkvöðullinn var Fulgentíus (u.p.b. 500 e.Kr.) sem styrkti kristna túlkun á *Aeneasarkviðu* Virgils með því að líta á hana sem samfellda siðfræðilega allegóríu.⁷ Þar með var ritum Virgils endanlega tryggður sess meðal kristinna höfuðrita. Einn af þeim sem átti stærstan þátt í að laga kristna bókmenningu að hinni klassísku var Ágústínus kirkjufaðir (354-430 e.Kr.). Hann endurskoðaði höfðuðritin þannig að biblíurit urðu höfuðrit kristninnar við hlið verka Virgils og fræðsla og túlkun þeirra aðalatriði. Hann kom fram með nýjar allegórískar útleggingar á klassískum textum þar sem dregið var úr heiðnu goðsagnalegu gildi en innihaldið gert nothæft fyrir kristið samfélag.⁸ Þannig mátti túlka heiðna texta á kristinn hátt og lesa úr þeim ákveðna siðfræði og visku. Ágústínus hélt því fram að torræðni heilagrar ritningar yki ánægjuna með því að uppgötva falda merkingu. Hins vegar mætti skýra hlutina á mismunandi vegu og því væri grammatísk aðferð nauðsynleg til að koma í veg fyrir misskilning. Tilgangur lestrar var að örðlast dýpri guðlegan skilning á textum og það átti jafnt við um kristna texta sem klassíkska.⁹

² Irvine 1994:2-3

³ Irvine:37

⁴ Irvine:118-119

⁵ Irvine:89,133-148

⁶ Irvine:141

⁷ Irvine:158

⁸ Irvine:178

⁹ Irvine:169-189

Engilsaxar urðu leiðandi í vestrænni ritmenningu á dögum Beda hins fróða. Líkt og Servíus og Ágústínus átti Beda þátt í því að breyta kanónunni með því að vitna í auknum mæli til kristinna rita. Rit hans um málfræði urðu staðaltextar í miðaldabókasöfnum. Beda sjálfur leit þannig á að hinar fjórar þjóðir Bretlands ættu að sameinast undir merkjum latínu.¹⁰ Frásögnin af Cædmon sýnir þó að Beda gerði ráð fyrir að sá fyrrnefndi hefði getað hlustað á ritninguna lesna á ensku í klastrinu og þannig verið hluti af bókmenningunni þó að hann væri ólæs og kynni ekki latínu. En þó að fyrstu merkin um enskar útleggingar séu ljóð Cædmons, sem Beda sjálfur sagði frá, var það ekki fyrr en síðar að enska varð bókmenntamál við hlið latínunnar. Í augum Beda var latnesk ritmenning undirstaðan.

Alfreð konungur, sem ríkti 871-899 e.Kr., stuðlaði að því að enska yrði ritmál. Hann vildi auka veg menntunar á Englandi en henni hafði hnignað mjög og latínukunnáttu var orðin lítil. Hann lét nota ensku í opinberum tilgangi og vildi að málvísin, *grammatica*, ætti bæði við ensku og latínu. Í bréfi til biskupa lagði hann til að enskar þýðingar væru notaðar til grunnnáms fyrir frjálsa menn. Þeir sem vildu halda áfram og þjóna kirkjunni gætu síðan lagt stund á latínu. Alfreð taldi mikilvægt að opinberir starfsmenn gætu lesið lagatexta og vildi því stuðla að almennari lestrarkunnáttu á móðurmáli þó að latínan yrði að bíða. Þrátt fyrir að enska yrði tiltölulega fljótt viðurkennt ritmál þróuðust bókmenntir á ensku út frá latínu og textar á latínu voru fyrirmynndir. Flestir varðveittir enskir textar voru blendingar, *hybrids*, sem urðu til af samspili tungnanna tveggja. Meira að segja eru mjög fá varðveitt ljóð sem sýna ekki einhverja þekkingu á latneskri bókmenningu.¹¹ Fræðimaðurinn Ælfric (955-1010 e.Kr.), sem treysti mjög stöðu enskrar tungu með þýðingum sínum, leit þannig á að þær hefðu fyrst og fremst það hlutverk að auðvelda byrjendum aðgang að latneskum fróðleik. Staða latínunnar sem bókmenntamáls var áfram sterkari en þjóðtungunnar eins og víðast hvar í Evrópu en þó hafði enskan náð að festa rætur sem ritmál að nokkru leyti.

2.2 Þjóðtungur vinna á

Málvísi eða *grammatica* var kennd undir ströngu eftirliti og aga og túlkunaraðferðir voru mjög fastmótaðar. Dæmið, sem Ásdís Egilsdóttir tekur í grein sinni *Að kunna vort mál að ráða*, um Jón Halldórsson biskup (u.b.b. 1300) er lýsandi fyrir afstöðu til menntunar á miðoldum. Jón les bók í leyfisleysi áður en hann er fullnuma og veldur illviðri sem meistara hans tekst að stöðva með því að lesa réttan kafla. Menntunin átti ekki að fara fram eftirlitslaust og menn áttu ekki að lesa sjálfir fyrr en þeir hefðu öðlast réttan skilning.¹² Fram á tólfu og jafnvel þrettándu og fjörtándu öld virðist bókmenning Vesturlanda hafa verið rígbundin af aðferðum málfræðinnar og viðurkenndum

¹⁰ Irvine 2006:276,289,294,297

¹¹ Irvine:417-421

¹² Ásdís Egilsdóttir 2000:29

höfuðritum og sjálfstæð innlend þróun verið takmörkuð. Ýmsir telja að víxlverkun milli latneskra bókmennta og þjóðlegra hafi verið mjög mikil í Vestur-Evrópu og þær fyrnrefndu ráðið ferðinni í rithefð þar til á síðari helmingi tólfu aldar að áhrif milli bókmennta á ólíkum þjóðtungum fóru vaxandi.¹³ Það varð til þess að leikir menn áttu æ stærri þátt í þróun bókmennta og umfjöllun varð veraldlegri en áður. Á Íslandi var ritmenning í upphafi að latneskri fyrirmynnd, eins og annars staðar, bæði þýðingar helgar og rit Ara fróða (1067-1148) og líklegt að þeir sem kunnu að lesa fyrir 1250 hafi líka kunnað latínu.¹⁴ Ísland hafði hins vegar sérstöðu að því leyti að þar hófst ritun ekki fyrr en um 1100 og bókmenntir á þjóðtungu komu fljótt í kjölfar þeirra latnesku. Þessi sérstaða íslenskra miðaldabókmennta markast af sagnarituninni sem hófst á miðri tólfu öld og menn greinir nokkuð á um vægi munnlegrar orðlistarhefðar og latínulærdóms í tilurð þeirra.¹⁵

3 Menntun og menningarstraumar á Íslandi

3.1 Uppfræðsla

Margt getur hafa stuðlað að því að íslensk sagnaritun þróaðist á annan veg en í öðrum löndum Evrópu og má þar nefna að menntun hér á landi virðist hafa verið með ýmsu móti. Þorlákur helgi (1133-1193) fór ungar til náms í Odda ásamt móður sinni en hafði áður lært psaltara.¹⁶ Jón helgi Ögmundsson (1052-1121 e.Kr.) hóf menntun sína hjá Ísleifi Gissurarsyni (1006-1080) þegar hann var af hinni mestu bernsku og Klængur Þorsteinsson (1102-1176) kom til náms á Hólum tólf vetra gamall.¹⁷ Þetta sýnir að reynt hefur verið að kenna undirstöðuatriði lestrar í heimahúsum. Jafnvel eru dæmi um að öll menntunin hafi farið fram undir handleiðslu ættmenna. Guðmundur Arason (1161-1237) dvaldist á ýmsum stöðum í æsku ásamt Ingimundi, föðurbróður sínum og hlaut alla sína fræðslu hjá honum. Ingimundur var svo vel lærður að Eysteinn erkibiskup vildi gera hann að biskupi á Grænlandi og Guðmundur átti ekki í vandræðum með fræðileg rök í málflutningi sínum við erkibiskup.¹⁸ Auk þess voru skólar reknir á minni stöðum eins og skóli Ólafs hvítaskálds (1210-1259) í Stafholti¹⁹ og skólinn á Völlum þegar Arnór Tumason og menn hans höfðu leyst upp skóla Guðmundar Arasonar á Hólum.²⁰ Guðmundur var síðar óhræddur við að vígja menn til prests þó að

¹³ Mortensen 2006:264-268 og víðar og Irvine 2006:passim

¹⁴ Mortensen:passim

¹⁵ Um munnlegu hefðina sjá t.d. Gísli Sigurðsson 2002:33 og passim

¹⁶ *Biskupa sögur II* 2002:48-49

¹⁷ *Biskupa sögur I, síðari hluti*, 2003:181-182,218

¹⁸ *Biskupa sögur, annað bindi*, 1948:199-212,213,438 og áfram

¹⁹ *Sturlunga saga II* 2010:697

²⁰ *Biskupa sögur, annað bindi*:329-330

þeir hefðu ekki formlega menntun. Þessi fjölbreytni í menntun hefur vafalítið losað tök grammatískrar hugsunar.

Í grein sinni *From orality to literacy segir* Ásdís Egilsdóttir frá náminu á Hólum eins og því er lýst í *Jóns sögu helga* í biskupstíð Jóns Ögmundssonar (1106-1121). Þar kemur fram að bæði karlar og konur tóku þátt í uppfræðslunni, erlendir kennarar voru kallaðir til og ekki aðeins skólapiltar gátu notið fræðslunnar heldur naut kirkjusmiðurinn einnig góðs af. Annar erlendu kennaranna studdist við bækur á meðan hinn treysti á minnið.²¹ Þetta sýnir að helgisagnaritarar lögðu áherslu á að menntunin væri fyrir alla jafnt háa sem lága og að það tíðkaðist að miðla henni bæði í ræðu og riti.

Þeir sem vildu njóta æðri menntunar áttu líka nokkurra kosta vöл hér á landi. Í grein sinni *Reykholt som lærdomssenter* fjallar Helgi Þorláksson um bókmenntastarfsemi á Íslandi á miðoldum út frá því sem hann kallar fræðasetur eða fræðslumiðstöðvar (*lærdomssentrum*). Þau skilyrði sem hann telur að slík miðstöð þurfi að uppfylla eru umfangsmikil vinnsla texta, uppskriftir, þýðingar, umritanir og samning nýrra rita. Ákveðin stefna í menningarmálum ríki á staðnum og siðvenja sé að lærdómurinn gangi í arf. Góðar tekjur þurfa að fylgja staðnum, þar verður að vera gott bókasafn og hann þarf að liggja vel við samgöngum þannig að fólk komi þangað til að nýta sér það fræðastarf sem þar er unnið. Niðurstaða Helga er sú að Reykholt, Hólar, Skálholt, Oddi og einhver klastranna hafi verið lærdómsmiðstöðvar, a.m.k. Þingeyrar þaðan sem bækur voru fluttar út skv. Stefáni Karlssyni.²² Þetta þýðir að möguleikar til einhvers konar æðri menntunar voru töluverðir hér á landi. Hún var ekki bundin við biskupssetrin og klastrin heldur voru staðir undir veraldlegri stjórn meðal þeirra. Á dögum Snorra Sturlusonar (1179-1241) voru reyndar fimm prestar tengdir Reykholti en a.m.k. tveir þeirra voru löglærðir þannig að þeir sem höfðu ekki sérstakan áhuga á prestsmenntun hafa væntanlega haft ýmislegt þangað að sækja.²³ Auk þessa gátu menn sótt aukinn fróðleik til annarra landa og má þar nefna feðgana, Ísleif Gissurason og Gissur Ísleifsson (1042-1118) sem stunduðu nám í Saxlandi, Þorlák helga sem menntaðist í París og í Lincoln á Englandi²⁴ og Jón Halldórsson sem hafði lengi „--- staðit útlendis at studium í Bononia ok í París í Frankaríki“²⁵ en Bononia er Bologna á Ítalíu. Hrafn Sveinbjarnarson (u.b.b. 1166-1213) var talinn vel lærður maður og gerði víðreist, sótti heim Noreg og Bretlandseyjar, dýrlinginn Jakob á Spáni og fór til Rómar. Hann var í sérstöku vináttusambandi við Bjarna Kolbeinsson, biskup í Orkneyjum og fékk frá honum gjafir.²⁶ Enn sterkari tengsl við Bretlandseyjar myndaði Páll Jónsson (1155-1211), eftirmaður Þorláks helga í Skálholti, en hann var hjá Haraldi jarli í Orkneyjum og síðan í skóla á Englandi og „--- nam þar svá mikit nám at

²¹ Ásdís Egilsdóttir 2006:215,220-221,223-224

²² Helgi Þorláksson 2006:19-21

²³ Helgi Þorláksson:13-14

²⁴ *Biskupa sögur II* 2002:6,14,52

²⁵ *Biskupa sögur III* 1998:350

²⁶ *Sturlunga saga II* 2010:884-887

trautt váru dæmi til at neinn maðr hafði jafn mikit nám numit né þvílíkt á jafn langri stundu.²⁷ Líklega hefur nám í öðrum löndum fremur styrkt stöðu grammatiskrar menntunar en þó má vera að tengslin við England hafi eftir ritmenningu á þjóðtungu. Á Íslandi hefur allstór hópur manna getað haft samskipti við vel menntaða einstaklinga með mismunandi bakgrunn og notið fræðslu þeirra.

3.2 Bókakostur

Til þess að kenna lestur þarf einhvern bókakost og úr því að fræðsla gat farið fram í heimahúsum hefur bókaeign hér á landi ekki einskorðast við stofnanir. Eins og fram kemur hér að ofan dvaldist Guðmundur Arason á ýmsum stöðum með Ingimundi, föðurbróður sínum, á uppvaxtarárunum. Bókakistill Ingimundar bjargaðist þegar þeir Guðmundur ætluðu til Noregs en skip þeirra strandaði við Ísland. Ingimundur hefur því haft bækurnar með í för hvert sem hann fór og hann gaf Guðmundi þær bestu þegar hann vígðist til prests sem sýnir að bókakosturinn gat verið hreyfanlegur.²⁸ Fleiri dæmi eru um að bókaeign og ritun bóka hafi ekki verið bundin við stofnanir. Jón Brandsson í Steingrímsfirði gaf Guðmundi Arasyni bók sem Páll biskup hafði gefið Jóni²⁹ og Þorkell, prestur á Knappstöðum í Fljótum, sýndi Jóni Ögmundssyni bók, sem hann hafði skrifað fyrir annan prest og bað hann að verðleggja.³⁰ Í *Fljótsdæla sögu* er sagt frá Hreiðari, bónda á Hreiðarsstöðum, sem hafi aldrei háttáð fyrr en þriðjungur var af nótt og legið allt til hádegis. Hann hafði setið við lestur fornsögu fram til dagseturs þegar Spak-Bersa bar að garði.³¹ Þó að ólíklegt sé að þessi frásögn geti átt við sögutímann sýnir hún að ritaranum finnst það sjálfsagt að alþýðumaður sitji að lestri heima hjá sér. *Fljótsdæla saga* er reyndar ekki talin rituð fyrr en í upphafi sextándu aldar en aðstæður voru svipaðar og á þeirri þrettándu þar sem ekki var farið að nota pappír í bækur að nokkru ráði fyrr en í lok sextándu aldar á Íslandi.³² Frásögnin af því þegar Jón biskup Ögmundsson kom að Klængi þar sem hann las *Ovidium epistolarum* sýnir líka að menn stálust til að lesa í einrúmi hverjar sem lestravenjur voru að örðru leyti.³³ Þessi frjálsi lestur gæti kannski skýrt að einhverju leyti þá sérþróun sem varð á bókmenntum á þjóðtungu á Íslandi.

²⁷ *Biskupa sögur II* 2002:297-298

²⁸ *Biskupa sögur*, annað bindi 1948:204-206,212

²⁹ *Biskupa sögur*, annað bindi:260

³⁰ *Biskupa sögur I, síðari hluti* 2003:237

³¹ *Austfirðinga sögur* 1950:254

³² Anna Björk Stefánsdóttir 2008:26-32,34-36

³³ *Biskupa sögur I, síðari hluti*:211-212

3.3 Þjóðleg menning

Málfæðimenntun hefur vísast staðið traustum fótum hérlendis en kannski ekki haft sömu heljartök og í öðrum löndum þannig að menn hafi haft frjálsari hendur við að laga hana að eigin þörfum. Fordæmi voru fyrir því að lesa og túlka heiðnar frásagnir frá Grikkjum og Rómverjum og setja þær í kristilegt samhengi. Hvað gat þá staðið í vegi fyrir að halda til haga þjóðlegum fróðleik og laga hann að einhverju leyti að kröfum ritmenningarinnar? Í *Snorra-Eddu* er fjallað um norræn goð, kannski undir einhverjum áhrifum frá alfræðiritum miðalda, í *Íslendingabók* Ara fróða má sjá hvernig kristið réttarríki verður til og í konungasögum er því lýst hvernig Noregur þróast í átt að kristnu konungsríki eins og áður er vikið að. Í *Brennu-Njáls sögu* fáum við að sjá hvernig varanlegur friður er innsiglaður og þar má finna hliðstæður við heilaga ritningu. En þrátt fyrir erlend áhrif liggja rætur íslenskra fornsagna, og Íslendingasagnanna sérstaklega, þó í innlendum frásögnum og dæmum.

Til þess að sagnaritun þróaðist þurfti frjóan jarðveg og sterka innlenda sagnahefð. Ari fróði víesar til fróðra manna og kvenna, í *Njálu* byrja tveir veislusveinar að leika atburði frá alþingi um leið og menn koma af þingi. Þorlákur helgi lærði þjóðlegan fróðleik hjá móður sinni³⁴ og í mörgum íslenskum fornsögum koma sagnamenn við sögu. Í *Morkinskinnu* segir frá skemmtun Íslendinga sem fólst í því að segja sögur við hirð Haraldar konungs harðráða. Þegar aðrar sögur voru þrotnar sagði Íslendingurinn útfararsögu konungs sjálfs sem hann hafði lært á þingi af Halldóri Snorrasyni sem hafði verið með konungi í för.³⁵ Í *Guðmundar sögu Arasonar* er Styrkár Sigmundarson, sem kom af Grænlandi, sagður mikill sagnamaður og sannfróður. Hann sagði frá afdrifum Einars Þorgeirssonar, föðurbróður Guðmundar.³⁶ Í *Knýtlinga sögu* segir frá Ólafi Þórðarsyni hvítaskáldi sem var með Valdimar gamla og „--- nam at honum marga frœði, ok hafði hann margar ágætligar frásagnir frá honum.“³⁷ Síðast en ekki síst má nefna Sturlu Þórðarson (1214-1284), bróður Ólafs, sem var liðtækur við að segja sögur auk þess sem hann skrifaði þær. Sturla vann sér hylli manna Magnúsar konungs með því að segja þeim Huldar sögu eins og segir í *Sturlu þætti*.³⁸ Væntanlega hefur sagnaritunin risið einna hæst hjá mönnum eins og honum, sem sameinuðu góða bóklega menntun og þróaða munnlega frásagnarlist. Ljóst er að munnleg hefð naut mikilla vinsælda og virðingar, lögð var rækt við þjóðlegan fróðleik og hann þurfti að nema ekki síður en latnesku ritin. Fátt mannlegt var íslensku sagnamönnunum óviðkomandi, þeir lögðu jafna rækt við frásagnir af miklum konungum og íslenskum bændum.

³⁴ *Biskupa sögur II* 2002:51

³⁵ *Morkinskinna I* 2011:235-237

³⁶ *Biskupa sögur*, annað bindi 1948:179

³⁷ *Danakonunga sögur* 1982:315

³⁸ *Sturlunga saga II* 2010:765

Þó að munnlegar frásagnir væru vinsælar meðal alþýðu manna hefði það ekki dugað til að koma þeim á bókfell. Ritlistin krafðist menntunar, sem var ekki á færi alþýðumanna og bókfell var dýrt þannig að höfðingjarnir réðu ferðinni í bókaframleiðslu. Áhugi á lestri er forsenda fyrir útgáfu bóka á öllum tínum. Ljóst er að menntasetrin voru nokkur, eins og fjallað er um hér að framan, og samskipti manna milli landshluta voru allmikil. Bækur hafa líklegast yfirleitt verið lesnar upphátt þó að lestar í hljóði hafi þekkst eins og þegar hefur verið vikið að. Auk sagnaskemmtunarinnar sem sjá má dæmi um í *Sturlungu* og fleiri ritum gætu alþingi og menntasetrin hafa verið vettvangur upplestrar annarra rita en latínurita. Snorri Sturluson léti skrifa bækur í Reykholti, fékk þangað lærða menn til skrafs og ráðagerða og bróðursonur hans, Sturla Sighvatsson, dvaldist þar um tíma til að kynna sér bækurnar. Snorri var alinn upp í Odda og hefur því flutt bókmenninguna með sér þaðan. Hann hafði alltaf mikil samskipti við Oddaverja og sama átti við um fleiri ættmenn hans af Vesturlandi, reyndar bæði vinsamleg og fjandsamleg. Brandur Jónsson (u.p.b. 1200-1264) var í Þykkvabæ, síðan á Helgafelli og varð biskup á Hólum og þeir frændur af Sturlungaætt komu oft við í klastrinu á Helgafelli. Töluvert var um mægðir milli helstu ætta landsins úr ólíkum landshlutum þannig að samskipti manna voru mikil auk þingferðanna. Næg tækifæri gáfust til að skiptast á skoðunum, hlusta á sögur og fá fréttir af nýjum bókum. Vitað er til þess að í skólum erlendis tíðkaðist að flytja leikþætti, oftast á latínu, í gamansönum tón. Örfáir slíkir eru varðveittir og má nefna sem dæmi viðureign hins ófyrirleitna rusta, Markólf, við sjálfan Salómon konung.³⁹ Sú viðureign minnir um margt á Íslendingaþætti þar sem missiðmenntaðir Íslendingar hafa betur í samskiptum sínum við konunga og aðra höfðingja. Það mætti t.d. hugsa sér að einhverjir þáttanna væru komnir frá skólapiltum sem hefðu fremur kosið að semja nýja þætti í takt við íslenska sagnahefð en að endurflytja erlend verk. Skólar, menntasetur og klaustur gætu því hafa átt sinn þátt í að móta og skapa sagnabókmenntirnar auk þess sem vorþing, alþingi, stórar veislur og tíð ferðalög um landið hjálpuðu til.⁴⁰

3.4 Samskipti við önnur lönd

Miklar samgöngur innanlands tryggðu útbreiðslu texta en vert er að athuga hversu líklegt það er að íslenskir menntamenn á tólfu og þrettándu öld hafi kynnst erlendum ritum og komið efni þeirra til skila til landans. Eins og þegar hefur verið fjallað um var undirstöðumenntun á þessum tíma latínumenntun og því var stór hópur manna læs á latínu auk þess sem ýmsir höfðu fengið framhaldsmenntun í öðrum löndum. Menn létu þó latnesku textana ekki nægja heldur þýddu mörg erlendu ritanna en það bendir til lesendahóps sem kunni ekki latínu en gat notið sagna á móðurmáli með lestri eða hlustun líkt og Cædmon forðum. Það virðist hafa verið talið sjálfsagt að menn flyttu

³⁹ Sjá Ziolkowsky 2008

⁴⁰ Sjá t.d. *Sturlunga saga I og II* 2010:passim

bækur með sér milli staða hér á landi og til útlanda en mörg skip komu hingað árlega og væntanlega hafa leynst erlendar bækur í farteskinu. Sagt er frá því í *Jóns sögu helga* að menn, sem komu af hafi, hafi fært biskupi ritling, *Flagellatio crucis*, þar sem skýrt er frá því að gyðingar píndu líknesku Jesús og ræddu menn efni hans af áhuga.⁴¹ Frá þessu er ekki sagt vegna þess að það þætti merkilegt að bók bærist til landsins heldur vegna efnis bókarinnar. Samgöngur við Noreg voru miklar og árvissar og auk þess var siglt beint til Bretlandseyja eins og erjur við orkneyska kaupmenn sýna.⁴² Það stóð því ekkert í vedi fyrir að unnt væri að flytja bækur til landsins hafi áhugi verið fyrir hendi og þýðingar staðfesta að töluvert var til af erlendum bókum hér á landi.

Tengsl íslenskra manna við framámenn annarra landa voru sterkt og með því skapaðist aðgangur að bókmenningu þessara þjóða. Móðir Jóns Loftssonar í Odda (1124-197) var Þóra, dóttir Magnúss berfætts Noregskonungs⁴³ og auk þess höfðu Oddaverjar jafnan mikil samskipti við Orkneyjajarla sem voru af norrænum uppruna og sóttu meðal annars menntun til Englands fyrir tilstilli þeirra eins og fram hefur komið. Íslenskir menn, eins og Karl Jónsson (1135-1213) og Sturla Þórðarson, skrifuðu sögur norska konunga að þeirra eigin beiðni eða afkomenda þeirra og dvöldust við norsku hirðina og Ólafur Þórðarson hvítaskáld, bróðir Sturlu, var um hríð við hirð Valdimars gamla í Danmörku sbr. 3.3 hér að framan. Þar hafa þeir haft greiðan aðgang að latínubókum auk bóka á norrænni tungu. Í *Hákonar sögu Hákonarsonar* segir Sturla Þórðarson frá því að lesið hafi verið úr latínuritum fyrir konunginn á banasæng hans en að konungurinn sjálfur hafi átt erfitt með að skilja latínuna og hafi því kosið að láta lesa norrænar bækur um heilaga menn og konunga.⁴⁴ Að auki dvöldust margir Íslendingar um lengri eða skemmti tíma í Noregi í ýmsum erindagjörðum og má þar nefna frændur þeirra bræðra, Sturlu og Ólafs, Snorra Sturluson og Þórð Sighvatsson. Höfðingjar og biskupar voru oft kvaddir til Noregs til að setja niður deilur sín á milli eða við Noregskonung og voru þá jafnan vetrarlangt eða lengur í Noregi. Ekki er ólíklegt að þeir hafi sóst eftir lestrarefni á meðan á dvölinni stóð og margir voru vel að sér í latínu eins og Guðmundur Arason. Þeir voru fjölmargir sem höfðu möguleika á því að flytja heim með sér bækur og þekkingu á erlendum ritum.

Ferðir Íslendinga voru ekki bundnar þjónustu við konunga. Ýmsir gengu til Rómar á tólfu og þrettándu öld, þeirra á meðal ríkir höfðingjar eins og Sturla Sighvatsson og Órækja Snorrason í föruneyti prestlærðra manna. Fréttir bárust heim um fólk sem lést á leið suður eins og Þóri prest Þorsteinsson í Deildartungu og Þorlaugu, konu hans, en íslenskur prestur, Jón Þórhallsson, sem var í suðurgöngu, sagði frá láti þeirra.⁴⁵ Sjálfsagt hafa menn sóst eftir að vera í slagtagi við presta á suðurleið vegna latínukunnáttu þeirra. Svo rammt kvað að suðurferðum presta að Páll Jónsson

⁴¹ *Biskupa sögur I, síðari hluti* 2003:233

⁴² *Sturlunga saga I* 2010:211

⁴³ *Sturlunga saga I:46*

⁴⁴ *Flateyjarbók III* 1948:592

⁴⁵ *Sturlunga saga I:91,351,382-383*

biskup sá ástæðu til að láta telja presta svo að ekki yrði prestafátt í hans sýslu.⁴⁶ Á leiðinni var komið við í mörgum menningarborgum Evrópu, germönskum og ítölskum, þannig að ekki er ólíklegt að menn hafi fengið fréttir af því sem var efst á baugi í evrópskri bókmenningu síns tíma og tekið einhverjar bækur með heim til Íslands. Sérstaklega er tekið fram að Gissur Hallsson í Haukadal (1125-1206) hafi oft farið til annarra landa og verið vel metinn í Róm.⁴⁷ Jafnvel eru dæmi um að menn hafi farið til Jórsala eins og Aron Hjörleifsson⁴⁸ en hann var fylgismaður Guðmundar Arasonar, bróðir Ólafs Hjörleifssonar, ábóta á Helgafelli og þjónaði Noregskonungi. Ingimundur Þorgeirsson prestur, fóstri Guðmundar Arasonar, er dæmi um mann sem hafði góða klassískra menntun, naut virðingar í Noregi, átti bækur sem hann ferðaðist með milli landa og fór til Englands í verslunarferð.⁴⁹ Áhugi Guðmundar á latínutextum bendir til að mikill hluti bóka Ingimundar hafi verið latínurit. Fréttir af bókum, jafnt gömlum sem nýjum, og jafnvel bækurnar sjálfar hafa því getað borist fljótt hingað til Íslands á tólfu og þrettándu öld. Samskipti við umheiminn voru fjölbreytt og menningarstraumar gátu átt greiða leið hingað á hjara veraldar.

4 Höfundur *Njálu*

4.1 Umhverfi og fyrirmyn dir söguritara

Eðlilegast virðist vera að bera niður á Suðurlandi þegar leitað er að þeim manni sem setti saman *Brennu-Njáls sögu*. Sagan gerist þar að mestu leyti og þar bjuggu mikils háttar menn sem áttu ættir að rekja til sögupersóna og líklegastir eru til að hafa haft svo víðtæka þekkingu á söguefninu sem raun ber vitni. Sú þekking er ekki einungis bundin Suður- og Vesturlandi heldur er sögumaður kunnugur arfsögnum víða að af landinu auk þess sem hann hefur verið vel menntaður í erlendum fræðum.⁵⁰ Síðu-Hallur var forystumaður kristinna manna og átti stærstan þátt í að koma á varanlegum sáttum í *Njálu* og því vænlegt að leita höfundar meðal afkomenda hans. Reyndar gátu mjög margir mikilsmegandi menn á 13. öld rakið ættir sínar til Síðu-Halls en Oddaverjar, sumir Haukdælir og einnig Sturlungar voru í þeim hópi.⁵¹ Líklegt má telja að söguritari *Njálu* hafi verið alinn upp á Suðurlandi en hafi átt samskipti við menn víða að af landinu sérstaklega af Vesturlandi. Tengsl milli Oddaverja og Sturlunga voru mikil og nægar að nefna að Snorri Sturluson ólst upp í Odda og Hálfdan Sæmundarson á Keldum (d.1265) átti Steinvöru dóttur Sighvats Sturlusonar, höfðingjadóttur

⁴⁶ *Biskupa sögur II* 2002:313

⁴⁷ *Sturlunga saga I* 2010:192-193

⁴⁸ *Sturlunga saga I*:294

⁴⁹ *Sturlunga saga I*:107-122

⁵⁰ Sjá t.d. Lars Lönnroth 1976, Einar Ól. Sveinsson 1943 og Hermann Pálsson 1984

⁵¹ Sjá *Skýringar og fræði* 2010:74, 80 ,102 og *Biskupa sögur III: Ættir og tengdir I*

af Vesturlandi, sem giftist á Rangárvelli líkt og Hallgerður langbrók. Líklegt er að frjór jarðvegur fyrir arfsagnir úr þeim héruðum sem eru helsta sögusvið *Njáls sögu* hafi verið meðal helstu ætta á Suðurlandi, sérstaklega Oddaverja.

Bent hefur verið á að hetjur Íslendingasagna eigi sér stundum hliðstæður í samtíma þeirra sem rituðu þær og séu sögurnar jafnvel ritaðar til minningar um þá. Snorri goði þiggi t.d. ýmsa drætti frá Snorra Sturlusyni og Aron Hjörleifsson sé líkleg fyrirmund Gísla Súrssonar.⁵² Í *Svínfellinga sögu* er þessi lýsing: „--- ágætur höfðingi, klerkur góður, vitur og vinsæll, ríkur og góðgjarn. Og í þann tíma hafði hann mest mannheill þeirra manna er þá voru á Íslandi.“⁵³ Þarna er átt við Brand Jónsson ábóta í þykkvabæ og síðar biskup á Hólum. Um Njál Þorgeirsson er sagt „--- vitr var hann ok forspár, heilráðr ok góðgjarn, ok varð allt at ráði, þat er hann réð ~~m~~onnum ---“⁵⁴ Brandur var oft fenginn til að miðla málum í deilum höfðingja á Sturlungaöld, hann átti t.d. hlut að því að Gissur Þorvaldsson var láttinn laus eftir Apavatnsförina og hafði mikil samskipti við helstu höfðingja landsins.⁵⁵ Hann hvatti yfirleitt til sátta en reiddist þó mjög og roðnaði yfir því að Oddur Þórarinsson Svínfellingur, frændi hans, skyldi vera bótalaus fyrir bónðasonunum Eyjólfí ofsa og Hrafni Oddssyni en hélt stillingu sinni.⁵⁶ Eins hélt Njáll oftast stillingu sinni en reiddist þó fyrir hönd sína og sona sinna vegna níðvisna Sigmundar, frænda Gunnars á Hlíðarenda og stóð með fjölskyldu sinni í gegnum þykkt og þunnt. Eins og Njáll tengdist Brandur erfiðum fjölskyldumálum þegar Ögmundur Helgason staðarhaldari í Kirkjubæ lét drepa two syni Orms Jónssonar, bróður Brands en Ögmundur var giftur Steinunni, systur Brands og móðursystur piltanna sem drepnir voru. Sá yngri, Guðmundur, hafði verið í fóstri hjá Ögmundi og Steinunni.⁵⁷ Nafnið Brandur hefur líka ákveðin tengsl við brennuna þannig að Njáll gæti verið hliðstæða hans að einhverju leyti. Báðir báru þeir kyndla kristninnar og brennan staðfesti sigur trúarinnar þar sem syndararnir voru látnir brenna þessa heims en ekki annars. Hér verður þó að hafa í huga að fleiri menn úr samtíð Njáluhöfundar gætu verið fyrirmundir Njáls.

Sú hugmynd hefur verið viðruð að ritun *Njálu* hafi tengst þykkvabækarklaustri þar sem Brandur Jónsson varð ábóti árið 1247. Þar voru forsendur fyrir þjóðlegri og alþjóðlegri menntun en fyrsti ábótinn í þykkvabæ var Þorlákur Þórhallsson, síðar biskup, sem lærði í Odda, nam þjóðlegan fróðleik hjá móður sinni og stundaði nám í Frakklandi og á Englandi.⁵⁸ Brandur sjálfur sinnti bæði helgisagnaritun og veraldlegri sagnaritun með þýðingum sínum á *Gyðinga sögu* og *Alexanders sögu* en síðarnefnda þýðingin þykir meistaraverk og bent hefur verið á tengsl hennar við *Njáls sögu*.⁵⁹

⁵² Helgi Þorláksson 1992:306-315

⁵³ *Sturlunga saga II* 2010:550

⁵⁴ *Brennu-Njáls saga* 1954:57

⁵⁵ *Sturlunga saga I* 2010:403

⁵⁶ *Sturlunga saga II*:687-688

⁵⁷ *Sturlunga saga II*:561-566

⁵⁸ *Biskupa sögur II* 2002:49-51

⁵⁹ Einar Ól. Sveinsson 1954:XXXVI

Brandur minntist sérstaklega þriggja lærisveina sinna, Jörundar Hólabiskups sem hann sagði hafa verið minnugustan, Runólfs Sigmundssonar (d. 1307) sem hann taldi kostgæfastan og Árna Þorlákssonar, Skálholtsbiskups (1237-1298) sem hefði haft næmastan skilning. Þeir voru allir á besta aldri þegar *Njáls saga* er talin rituð, 1275-1290⁶⁰ og því nærtækt að leita höfundar meðal þeirra. Runólfur tók við af Brandi í Þykkvabæ árið 1264 og var kær vinur Árna biskups og ráðgjafi.⁶¹ Báðir stunduðu ritstörf, Runólfur snaraði *Ágústínus sögu* (AM 221 folio)⁶² á íslensku og Árni ritaði m.a. *Kristinrétt* veturinn 1273-1274.⁶³ Hermann Pálsson hefur leitt að því veigamikil rök að Árni sé meistarinn sjálfur og Guðrún Ása Grímsdóttir veltir fyrir sér hvort *Njála* sé biskups saga og á þar við að biskup hafi skrifað söguna.⁶⁴

4.2 Grímur Hólmsteinsson

4.2.1 Bakgrunnur Gríms

En þar með er ekki öll sagan sögð. Náinn vinur þeirra Árna og Runólfs var presturinn Grímur Hólmsteinsson (d. 1298) af ætt Oddaverja, sonur Guðrúnar dóttur Orms Breiðbælings sem var djákn og goðorðsmaður á Breiðabólstæð í Fljótshlíð. Ormur var sonur Jóns Loftssonar í Odda og Ragnheiðar Þórhallsdóttur. Faðir Gríms var Hólmsteinn Grímsson, bróðir Þorgeirs í Holti undir Eyjafjöllum. Föðurætt Gríms naut aukinnar virðingar á dögum Árna Þorlákssonar biskups og Magnús, bróðir Árna, giftist Ellisif, dóttur Þorgeirs í Holti.⁶⁵ Holta-Þórir og synir hans frá sama bæ gætu verið fulltrúar þessarar ættar í *Njáls sögu*. Ekki kemur fram hvar Grímur ólst upp en Ormur, móðurafi hans, var veginn árið 1218 og þá flutti Hallveig Ormsdóttir, móðursystir hans, að Breiðabólsstað með manni sínum, Birni Þorvaldssyni. Föðurforeldrar Gríms, Grímur og Hallgerður, bjuggu í Holti undir Eyjafjöllum. Hallveig varð síðar kona Snorra Sturlusonar og dvöldust þau á Breiðabólsstað um tíma þegar Snorri kom að utan árið 1239.⁶⁶ Því má segja að Grímur hafi verið mjög tengdur aðalsöguslóðum *Njálu* í barnæsku, hann gat rakið ættir til margra helstu persóna sögunnar auk þess sem ættmenn hans tengdust Sturlungum.

Í *Árna sögu biskups* segir að Árni hafi stundum dvalist í Kirkjubæ á Síðu með Grími presti eftir að faðir Árna flutti til Svínafells nálægt 1255. Sennilega hefur Grímur verið nokkru eldri en Árni því að Árni fór í Þykkvabæ til Brands eftir þetta og gerðist klerkur hans. Árni fæddist árið 1237 svo að

⁶⁰ Íslensk bókmenntasaga II 1993:143

⁶¹ Um Runólf sjá *Biskupa sögur* III 1998:19, 26, 72, 106, 183 og Annálar og nafnaskrá 1948:50,66

⁶² Heilagra karla sögur 2007:264

⁶³ *Biskupa sögur* III:48

⁶⁴ Hermann Pálsson 1984:97-111 og Guðrún Ása Grímsdóttir 1996:28

⁶⁵ *Biskupa sögur* III:6

⁶⁶ Um Grím og ættmenn sjá *Sturlunga saga* I 2010: 255-256,270,430, *Skýringar og fræði* 2010:78,153 og *Biskupa sögur* III:47

Grímur gæti verið fæddur nálægt 1230. Þegar Árni var orðinn biskup fékk hann Grími Oddastað árið 1274 en Sighvatur, sonur Hálfdanar Sæmundarsonar og Steinvarar Sighvatsdóttur, hafði haldið staðinn ásamt bræðrum sínum. Sama vetrur skrifaði Árni *Kristinrétt* og hefur kannski viljað hafa Grím í námunda við sig við ritunina. Árið 1284 tóku Steinvararsynir, Sighvatur og Loftur, Oddastað en Grímur fór á Breiðabólstað í Fljótshlíð sem biskup réð fyrir. Grímur er talinn meðal þeirra sem skrifuðu undir samning milli lærðra manna og leikra á alþingi árið 1288 og hefur því verið mikils metinn. Árið 1289 fékk Grímur Odda aftur, að tilhlutan Árna.⁶⁷ Tengsl Gríms við sögusvið *Njálu* styrktust því með aldrinum.

Grímur var vel ritfær eins og félagar hans. Hann setti saman *Jóns sögu baptista* að beiðni Runólfs ábóta eins og fram kemur í bréfi Gríms framan við söguna.⁶⁸ Varla hefði neinum meðalmanni verið falið að rita um slíkan höfuðdýrling sem Jóhannes skírara svo að Grímur hefur notið mikils álits sem sagnaritari. Sagan er ekki bein þýðing heldur er hún unnin úr ýmsum heimildum á sjálfstæðan hátt þannig að Grímur var óhræddur við að móta efnið að vild.

4.2.2 Grímur, Járngrímur og „Eldgrímur“

Ýmis rök hníga sem sagt að því að eigna Árna Þorlákssyni eða ráðgjöfum hans, Runólf og Grími, *Njáls sögu*. Í sögunni sjálfri eru hins vegar atriði sem styðja nafn Gríms fremur en nöfn hinna tveggja. Miðaldamenn lögðu mikið upp úr táknrænni merkingu texta og flókið myndmál dróttkvæða, heiti og kenningar, sýnir að Íslendingar voru engir efturbátar annarra þjóða á því sviði. Því hefur verið fleygt að höfundar Íslendingasagna hafi ekki verið eins lítillátir og menn vilja vera láta og gætt nafnleysis heldur hafi þeir skrifað sig inn í sögurnar.⁶⁹ Hinn enski Alkuin (u.p.b. 730-804 e Kr.), sem var í þjónustu Karls mikla á áttunda öld, nefndi sig ýmist Albinus, hinn hvíta eða Flaccus í ljóðum sínum og ljóðabréfum, konunginn kallaði hann Davíð, einn félaga sinn Homerus og lærisvein Corydon allt eftir því hvernig þeir samsvöruðu þessum klassísku persónum. Annar lærisveinn hans hlaut nafnið Cuculus þar sem hegðun hans minnti á gaukinn.⁷⁰ Rit Alkuins *De virtutibus et vitiis* var þýtt á norræna tungu um 1200 og er til í þremur íslenskum handritum frá 15. öld svo að Íslendingar hafa bekkt til verka hans.⁷¹ Í mörgum Íslendingasögum eru forspár sem segja fyrir um framvindu mála og ef nánar er að gætt mætti hugsa sér að höfundar sagnanna stæðu að baki spásögnunum og hefðu falið nöfn sín þar. Höfundur Njálu gæti verið á ferð í draumi Flosa:

⁶⁷ Um Grím og Árna sjá *Biskupa sögur III* 1998:5-7, 47, 119, 180, 201

⁶⁸ *Postola Sögur* 1874:849

⁶⁹ Aldhelm hinn enski var t.d. kallaður cassis prisca (gamall hjálmur). *The Cambridge History of English and American Literature* 1907-21.

⁷⁰ Sjá *Alcuini Caroli magni magistri operum pars sexta* og Duckett 1951:154

⁷¹ Gunnar Ágúst Harðarson 1989:30

Nú er þar til mál at taka at Svínafell, at Flosi lét illa í svefni eina nótt. Glúmr Hildisson vakti hann, ok var lengi, áðr en hann vaknaði. Flosi bað hann kalla Ketil ór Mørk. Ketill kom þangat. Flosi mælti: „Segja vil ek þér draum minn.“ „Þat má vel,“ segir Ketill. „Mik dreymði þat,“ segir Flosi, „at ek þóttumsk vera at Lómagnúpi ok ganga út ok sjá upp til gnúpsins. Ok opnaðisk hann, ok gekk maðr út ór gnúpinum ok var í geitheðni ok hafði járnstaf í hendi. Hann fór kallandi ok kallaði á menn mína, suma fyrr, en suma síðar, ok nefndi á nafn. --- Hann kvezk segja mundu tíðendin. Ok spurða ek hann at nafni; hann nefndisk Járngrímr. Ek spurða, hvert hann skyldi fara; hann kvezk fara skyldu til alþingis. „Hvat skaltú þar gera?“ sagða ek. Hann svaraði: „Fyrst skal ek ryðja kviðu, en þá dóma, en þá vígvöl fyrir vognodum.“

Þá laust hann niðr stafnum, ok varð brestr mikill; gekk hann þá inn í fjallit, en mér bauð ótta. Vil ek nú, at þú segir, hvat þú ætlar draum minn vera.“ „Þat er hugboð mitt,“ segir Ketill, „at þeir muni allir feigir, er kallaðir váru. ---“⁷²

Jötunninn gæti verið sá sem hefur vald yfir öllum sögupersónunum, höfundurinn eða bókin hans. Hann ber nafnið Járngrímur og kennir sig við Lómagnúp. Grímur var Hólmsteinsson, svo að nöfnin kallast á, hann bjó lengi í Kirkjubæ á Síðu og því nærtækt að kenna sig við gnúpinn. Hljóðlíking er milli „lóma-“ og „hólum“ þó að merkingin sé ekki sú sama. Í Upplöndum í Noregi er reyndar bærinn Lom en nafnið er talið þágufall fleirtölu af kvk.orðinu ló sem þýddi engi. Formin Lóar (nf. og bf.ft.) og Lóm koma fyrir í *Ólafs sögu helga*.⁷³ Hólmur eða hólmi getur líka verið grasblettur svo Grímur hefur kannski tengt nafn gnúpsins við grásröndina neðst í hlíðum hans. Snarbrattir gnúpar eru yfirleitt gróðurlitlir og efri hluti Lómagnúps lítur út eins og stór steinn. Jötunninn hefur járnstaf í hendi eða skriffærið sem hefur örlagavald yfir sögupersónum. Hann er klæddur í geitarskinn sem gæti verið bókarkápan og líkast til hefur bókin verið járnslegin, þess vegna Járngrímur. Lögbókin Járnsíða er talin hafa verið járbent og þegið nafn sitt af bandinu.⁷⁴ Ferð jötunsins til alþingis gæti bent til að bókin hafi verið ætluð til lestrar þar.

Einar Ólafur Sveinsson hefur bent á að hlíðstæða frásögn megi finna í díalógum Gregóríusar páfa (540-604 e.Kr.) en bók hans var snemma þýdd á íslensku. Maður, að nafni Anastasíus, heyrði rödd úr bjargi kalla á sig ásamt sjö bræðrum. Síðan þagnaði röddin og kallaði hinn áttunda sem dó litlu síðar en hinir sjö. Einar bendir á að nafnið á jötninum, Járngrímur, sé komið úr *Sturlungu* og að í *Landnámu* segi frá bergbúa sem birtist manni í draumi á Lóndrögum og kveður vísur um menn sem farast í briminu. Þarna telur Einar að saman fari notkun höfundar á munnmælum, skriflegum heimildum og áhrifum frá samtímanum og persónuleg reynsla hans af fjallinu Lómagnúpi.⁷⁵ Við þetta má bæta að útdráetti úr verkum Gregóríusar mikla í *Speculum historiale* eftir Vincentíus frá Beauvais er sagt frá bróður sem dreymdi að hvítklæddir menn stóðu hjá rúmi hans og sögðust ætla að senda nokkra bræður úr klaustri Gregóríusar í hernað. Þeir skrifuðu nokkur nöfn og síðast nafn þess sem

⁷² *Brennu-Njáls saga* 1954:346-348

⁷³ Rygh, Oluf 1898:66 og 1900:47

⁷⁴ Haraldur Bernharðsson o.fl. 2005:16

⁷⁵ Einar Ól. Sveinsson 1943:10-13

dreymdi drauminn. Þeir dóu síðan í þeirri röð sem nöfnin voru skrifuð og dreymandinn síðast.⁷⁶ Stafur jötunsins samsvarar skriffæri hinna hvítklæddu manna. Njáluritari hefur því sett þessa sögu saman eftir ýmsum fyrirmyndum og fengið jötninum stað við Lómagnúp til að auka áhrifin. Það styrkir enn frekar að höfundurinn geti verið að lýsa sjálfum sér og bókinni fremur en að um forna arfsögn sé að ræða.

Önnur aðalforspá *Njáls sögu* er fyrir brennunni en þar sér Hildiglúmur, tólf ára sonur Runólfs á Reykjum á Skeiðum, gandreið:

Síðan leit hann í vestrættina, ok þóttisk hann sjá hring ok eldslit á ok í hringinum mann á grám hesti. Hann bar skjótt yfir, ok fór hann hart; hann hafði loganda brand í hendi. ---

Ek ríð hesti.
hélugbarða,
úrigtoppa,
ills valdanda.
Eldr er í endum,
eitr er í miðju;
svá er um Flosa ráð
sem fari kefli,
ok svá er um Flosa ráð
sem fari kefli.

Þá þótti honum hann skjóta brandinum austr til fjallanna, ok þótti honum hlaupa upp eldr svá mikill, at hann þóttisk ekki sjá til fjallanna fyrir. Honum sýndisk sjá maðr ríða austr undir eldinn ok hvarf þar.⁷⁷

Þetta gæti verið fyrsta vísbendingin um höfundinn. Bandið er grátt eins og geitarskinn þ.e. hesturinn er grár, maðurinn hefur brand í hendi eða kefli eins og Þorgerður Egilsdóttir færði föður sínum til að rita á. Penninn er fullur af bleki eða eitri og hitaður í oddinn. Maðurinn hverfur þegar hann er kominn austur undir eldinn en Grímur bjó í Odda og á Breiðabólstað í Fljótshlíð á þeim tíma sem *Njála* er talin rituð og reiðmaðurinn gæti því táknað Grím. Grímur gæti líka verið Geirmundur, frændi Sigfússona, sem kom ríðandi að Flosa og mönnum hans eftir brennuna og sagði frá afdrifum Kára og enn fremur maður á apalgráum hesti með pálstaf sem birtist við upphaf Brjánsbardaga. Konurnar tólf, sem ófu vef Darraðar, spjótsins, á meðan á bardaganum stóð, ófu söguþráðinn sem átti eftir að berast víða.⁷⁸ Höfundurinn gæti því verið nálægari í *Njálu* en margur hefur ætlað.

4.2.3 Heimkynni Gríms og *Njáls saga*

Njáls saga hefst á Velli á Rangárvöllum þar sem nefndur er til sögunnar Mörður gígja, afi helsta illmennis sögunnar, Marðar Valgarðssonar. Í næstu andrá er kynntur til sögu Höskuldur Dala-Kollsson faðir Hallgerðar, þeirrar konu sem flest illt stafar af. Í *Sturlungu* er eini maðurinn, sem tengdur er við bæinn Völl, Björn Sæmundarson. Árið 1233 varð þessi atburður.

⁷⁶ Sp.hist. XXIII,88-Gregorius (magnus) Ex libro IIIlo

⁷⁷ Brennu-Njáls saga 1954:320-321

⁷⁸ Brennu Njáls saga:334-337,449,454

Þetta sumar var veginn Vigfús son Kálfs Snorrasonar fylgdarmaður Klængs Bjarnarsonar. Hann var í för með Birni Sæmundarsyni. Jón son Kráks frá Hlíðarenda bjó á Egilsstöðum. Hann vildi eigi gefa þeim mat en þeir höfðu eigi að síður. En um nóttna gekk hann í skála og veitti Vigfúsi banasár og hljóp til skips og reri suður yfir á og forðaði sér. Síðan fór hann norður um land og tók Sighvatur við honum og kom honum utan. En Björn gerði til Haflidá bróður hans og létt fóthögga hann fyrir þetta.⁷⁹

Það má ímynda sér að réttmæti þess að taka mat ófrjálsri hendi hafi verið rætt í Fljótshlíðinni og hliðstæður við söguna af þjófnaðinum í Kirkjubæ eru augljósar. Gunnar hafði það fram yfir Björn að vera vandur að virðingu sinni og hvarf frá án þess að stela en Þráinn Sigfússon, móðurbróðir hans, vildi taka matinn og borga fyrir hann. Björn virðist hins vegar hafa farið að dæmi Hallgerðar og rænt matnum án þess þó að leyna því eins og hún gerði og var því ekki þjófur í sama skilningi og hún.⁸⁰ Aðgerðir hans hafa orkað tvímælis.

Í *Sturlungu* er líka frásögn sem tengist ömmu Gríms, Hallgerði.⁸¹ Hún var tengdamóðir Lofts biskupssonar og fór hann til hennar í Holt eftir að hann kom úr Eyjum „að bíta lundabein“ og hafði vegið Björn Þorvaldsson á Breiðabólsstað.⁸² Um aðdragandann að því vígi segir m.a. svo:

Þenna sama veturn spratt upp mikill fjandskapur með þeim Birni Þorvaldssyni og Lofti biskupssyni. Varð þeim margt til. Skildi þá fyrst á um skóga Kolskeggs hins auðga og Lofts.

Og hér með færðu Breiðbælingar Loft í flimtan og gerðu um hann dansa marga og margskonar spott annað.

Kolskeggur svarar: „Engi þótti faðir þinn jafnaðarmaður í fyrstu og heldur fylginn sínu máli þó að hann yrði nú góður maður er hann varð biskup.“

Loftur hljóp þá upp og mælti: „Heyr þar til, þú rassragur maður mundir bregða föður mínum rangindum. Skal nú aldrei sættast.“⁸³

Þetta minnir á deilur milli Bergþórshvols og Hlíðarenda og níðvísur sem Sigmundur, frændi Gunnars, orti um Njál og syni hans.⁸⁴ Einnig líkjast ummæli Lofts um föður hans tilsvörum Skarphéðins á þingi eftir vígið á Höskuldi Hvítanessgoða.⁸⁵ Atburðir úr umhverfi Gríms gætu því verið fyrirmyn dir að lýsingum í *Njálu*.

4.2.4 Klerklegt hugarfar

EKKI er vitað um menntun Gríms nema að hann var prestlærður. Lars Lönnroth telur að *Njála* hafi verið rituð af klerklegu hugarfari, kristilegt mat er lagt á gerðir manna auk þess sem kristnitakan er þungamiðja sögunnar.⁸⁶ Höfuðlestirnir ofmetnaður, öfund, reiði, girnd og fégræðgi ráða gerðum

⁷⁹ *Sturlunga I* 2010:349-350

⁸⁰ Sjá *Brennu-Njáls sögu* 1954 XLVII-XLVIII. kapítula

⁸¹ *Biskupa sögur III* 1998: Ættir og tengdir V

⁸² *Sturlunga I*:270

⁸³ *Sturlunga I*:264-265,

⁸⁴ Sjá *Brennu-Njáls sögu* XXXVI.-XLIV. kapítula

⁸⁵ *Brennu-Njáls saga*:305,314

⁸⁶ Sbr. Lönnroth 1976

persóna eins og Hallgerðar og Marðar en höfuðdyggðirnar viska, réttlæti, styrkur og hófsemi prýða Njál og Síðu-Hall. Sögunni lýkur með guðs friði og sáttum helstu deiluaðila, þeirra Kára og Flosa.

Umfjöllun Njáluritara um konur gæti líka komið heim og saman við kristilegan hugmyndaheim og þá tortryggni í garð kvenna sem oft virtist ríkja og jókst frekar á þrettándu öld. Þó að konur komi tölvert við sögu í *Njálu* leiða þær ekki mál til lykta eins og Guðrún Ósvífursdóttir í *Laxdælu*. Í *Jóns sögu baptista*, sem Grímur Hólmsteinsson setti saman, eru konur litnar hornauga, sérstaklega þær sem eru afkomendur Eva.

Se her ena fornu illzku konunnar, þa er Adam tok or paradisar fognuðum. Hon gerði himneska menn iarðliga oc drekði allt mannkyr i helviti oc tok lifit fra ollum heiminum fyrir epli ens ulyefða tres. --- Hon leiddi oc i girndarbruna oc þrongving David psalmistann oc drap nu lohannem baptista.⁸⁷

Í *Njálu* eru konur oftar en ekki undirrót deilna og vígaferla og hvetja til hefnda auk þess sem hjónaband Gunnars og Hallgerðar er talið girndarráð og hjónaband Hrúts og Unnar fullkomnast ekki þar sem girndinni er ekki fullnægt. Mat hins klerklega huga ræður ferð.

5 Tilurð Íslendingasagna og Njáluhöfundur

5.1 Hugmyndir um tilurð og samsetningu Íslendingasagna

Heimur miðaldamanna takmarkaðist við Evrópu, Asíu vestanverða og Afríku norðanverða þannig að Íslendingar og aðrir Norðurlandabúar bjuggu á hjara veraldar, á mörkum hins siðmenntaða heims. Eftir kristnitöku var því mikilvægt fyrir norrænar þjóðir að skilgreina sig sem hluta af kristnum heimi og koma í veg fyrir að litið væri á íbúana sem barbara. Það mátti gera með því að innleiða sem mest af alþjóðlegri menningu eða með því að leggja áherslu á sérstöðu þjóðanna og sýna fram á að þjóðmenning þeirra ætti kristnar rætur. Danir brugðust við með því að skrifa sem mest á latínu og Saxi hinn fróði (1150-1220) kvartar yfir kunnáttuleysi manna á þeirri tungu en Íslendingar og Norðmenn lögðu hins vegar meiri áherslu á að skrifa á þjóðtungum og héldu þjóðlegum fróðleik til haga. Segja má að þessar áherslur lifi enn þann dag í dag í afstöðu þessara þjóða til Evrópusamstarfs og varðveislu tungumáls síns. Sérstaða íslenskra fornbókmennta hefur verið rannsóknarefní þeirra sem fjallað hafa um þær og hafa rannsóknirnar aðallega beinst í þrjár áttir eða að munnlegri geymd, tengslum milli innlendra sagnarita og erlendum áhrifum. Menntun sagnaritara og að hve miklu leyti textarnir eru höfundarverk hafa einnig löngum verið bitbein þeirra sem láta sig sögurnar varða.

Íslendingasögurnar minna um margt á skáldsögur nútímans og Joseph Harris gerir því skóna að lestur *Eyrbyggja sögu* hafi haft áhrif á hugmyndir Walters Scotts um *Waverley* og þannig séu

⁸⁷ Postola Sögur 1874:914

Íslendingasögur að einhverju leyti fyrirmynnd nútímaskáldsagna.⁸⁸ Þeir sem rannsökuðu sögurnar á nítjándu öld og í upphafi þeirra tuttugstu gerðu flestir ráð fyrir að þær hefðu varðveist í munnmælum, óbreyttar að mestu. Skáldsagnakennt yfirbragð sagnanna gæti hafa átt sinn þátt í því að menn ventu sínu kvæði í kross og bókfestukenningin eða íslenski skólinn með Sigurð Nordal í fararbroddi varð viðmið flestra rannsókna langt fram eftir tuttugstu öldinni. Samkvæmt bókfestukenningunni var litið á sögurnar sem höfundarverk manna frá þrettándu og fjortándu öld og er rannsókn Nordals á *Hrafnkels sögu Freysgoða*, þar sem hann kemst að þeirri niðurstöðu að sagan sé hreinn skáldskapur, táknræn fyrir sjónarmið þeirra sem aðhylltust þessa kenningu. Rannsóknirnar beindust aðallega að rituðum textum þar sem uppruna sagnanna var leitað og fjallað um rittengsl, notkun kveðskapar, höfunda, tímasetningu og handritageymd en síður um munnlega geymd, þjóðfélagslegar hneigðir og frásagnarlist. Íslenska fornritaútgáfan er dæmi um afrakstur íslenska skólans.⁸⁹ Þetta kemur t.d. skýrt fram í útgáfu Sigurðar Nordals og Guðna Jónssonar á *Borgfirðinga sögum* frá 1938 þar sem afstaða til munnmæla er frekar neikvæð þó að þeim sé ekki alveg hafnað og litið er á söguritara sem skáld.⁹⁰ Ítarlega er fjallað um rittengsl við íslenskar heimildir en lítið er unnið með áhrif frá erlendum bókmennum. Í formála að *Eyrbyggja sögu* er samband við ritaðar íslenskar heimildir tíundað rækilega en minna gert úr latneskum áhrifum, jafnvel talið að sagan hafi verið rituð á Helgafelli og því trúað „--- að söguritarinn hefði verið minnsti ‚klerkur‘ í klastrinu, þ.e. haft minnstan erlendað lærdóm.“⁹¹ Munnlegi þátturinn gleymist hins vegar ekki alveg og gert er ráð fyrir sagnaskemmtun og farandsögnum. Niðurstaðan er sú að sagan sé sett saman úr munnlegum þáttum og skýri það hve blærinn á sögunni er margvíslegur.⁹² Þó að unnið sé í anda bókfestukenningarinnar er öðrum áhrifum ekki hafnað. Kannski má segja að dagar þeirrar kenningar hafi verið taldir með athugun Óskars Halldórssonar á *Hrafnkels sögu Freysgoða*. Hann andmælir þeirri skoðun Nordals að sagan sé hreinn tilbúningur en fer þó bil beggja og kemst að þeirri niðurstöðu að atburðir hafi verið til í alþýðusögnum en túlkun þeirra endurspegli hugmyndir manna á 13. öld.⁹³ Höfundurinn setji því mark sitt á söguna þó að hann byggi á munnmælum eða öðrum heimildum. Hins vegar hafnar Óskar trúfræðilegri eða kristinni túlkun á sinnaskiptum Hrafnkels í sögunni og er þar á öndverðum meiði við Hermann Pálsson.⁹⁴ Í flestum rannsóknum síðustu áratuga er gert ráð fyrir samspili munnlegrar geymdar og ritaðra heimilda en menn greinir á um vægi þeirra og hvort litið hafi verið til erlendra fyrirmynnda að einhverju leyti.

⁸⁸ Harris 2008:260

⁸⁹ Clover 1985: 241

⁹⁰ Sigurður Nordal 1938:XV

⁹¹ Matthías Þórðarson 1935:LV

⁹² Matthías Þórðarson:XXVII

⁹³ Óskar Halldórsson 1976:43,48

⁹⁴ Óskar Halldórsson:59

Í upphafi var litið á erlend áhrif sem tilviljunarkennda mola sem féllu af borði evrópskrar menningar og voru settir inn í fullkomlega þjóðlegt form. Í formála Einars Ólafs Sveinssonar að *Njáls sögu* er þó lítillega vikið að áhrifum frá díalógum Gregoríusar sem hann telur að höfundur hafi heyrt fremur en lesið.⁹⁵ Í bók sinni *Á Njálsbúð* telur Einar Járngrím hafa drætti fá þessum sömu díalógum eins og þegar hefur verið fjallað um. Fæstar rannsóknir frá fyrri hluta tuttugustu aldar höfðu erlend áhrif að leiðarljósi en upp úr 1960 tóku menn að gefa þessum þætti meiri gaum. Fræðimenn eins og Hermann Pálsson, Lars Lönnroth, Bjarni Einarsson, Ole Widding og fleiri sýndu fram á að sögurnar í heild sækja mikið til hugmyndafræði miðalda og eiga nokkuð djúpar rætur í almennri sagnaritun miðalda og kristnum hugmyndaheimi. Fæstum blandast hugur um að sagnahefðin sé upphaflega innlend en það kemur ekki í veg fyrir erlend áhrif á framsetningu sagnanna og hugmyndafræði þeirra. Íslendingar voru ekki einir í heiminum og hafa verið opnir fyrir menningarstraumum að sunnan og austan. Hermann Pálsson og Lars Lönnroth hafa verið ötulir talsmenn þess að kristin viðhorf ríki í sögunum og að um samruna milli heiðinna og kristinna gilda sé að ræða en ekki andstæður. Nánar verður fjallað um hugmyndir þeirra í 6. kafla ritgerðarinnar. Peter Hallberg vill leggja áherslu á að persónur *Njálu* séu ekki guðfræðilegar týpur heldur hafi þær sterk einstaklingseinkenni.⁹⁶ Séu atburðir úr samtímanum og persónur, sem höfundur þekkti, kveikjan að umfjöllun eins og dæmi úr umhverfi Gríms Hólmsteinssonar gætu bent til, er eðlilegt að einstaklingarnir hafi sjálfstæð persónueinkenni. Siðferðismatið getur engu að síður verið kristið eða í samræmi við hugmyndaheim Evrópu á ritunartíma sagnanna. Nútímahugsunarháttur um að ekki skuli leggja siðferðislegt mat á gerðir persóna í sögum og að sannleiks- eða skemmtigildi þeirra sé aðalatriði átti ekki við á miðoldum. Fyrir miðaldamönnum var sannleikurinn merkingin sem leggja mátti í textann og hvað læra mátti af honum fremur en rétt endurgerð atburðarásar. Umfjöllun kirkjufeðranna og klassískra rita um mannleg samskipti hafa aukið dýpt hinna íslensku sagna. Í grein um *Halldórs þátt Snorrasónar I* sýnir Joseph Harris fram á að unnt sé að túlka hann í samræmi við kristin gildi og í lokin kallar hann eftir meiri kristinni túlkun á sögunum. „The Christian interpretation of the saga literature, despite brave hopes of a decade ago, seems now bogged down, and I suggest that if we are to realize the full consequences of the literary nature of our subject - to reap where Nordal sowed-the pot will have to be set boiling again.“⁹⁷ Kannski er tími til kominn að setja pott á hlóðir við hlið Bjarna Guðnasonar og fleiri.

Þessi yfirlýsing Harris sýnir að hann telur að rannsóknir á Íslendingasögunum sem bókmenntum og hluta af bókmenningu hafi orðið út undan og kominn sé tími til að beina sjónum meir að kristinni túlkun á sögunum. Á öndverðum meiði er Gísli Sigurðsson sem vill leggja áherslu á

⁹⁵ Einar Ól. Sveinsson 1954:CIV

⁹⁶ Sjá Clover 1985: 251,264-266

⁹⁷ Harris 2008:19

sérstöðu íslendinga sem hafi virkjað tækni og þekkingu til að skrifa eigin sögur og kvæði við kröpp kjör í afskekktum torfbæjum. Hann leggur áherslu á að Snorri Sturluson hafi verið hámenntaður í munnlegum fræðum og að *Snorra-Edda* sýni lítil merki um latínulærdóm. Eðlilegast sé að skýra mismun á heimildum með notkun á munnmælum og líklegast sé t.d. að sá sem skrifaði *Hrafnkels sögu* hafi aldrei séð *Landnámu* heldur sótt efniviðinn til munnmæla. Gísli vísar í grein Carol Clover frá 1986 um það hvernig langar sögur geti lifað í munnlegri hefð. Slíkar sögur séu ekki sagðar frá upphafi til enda líkt og í ritverkum heldur sé jafnan gert ráð fyrir þekkingu áheyrenda á söguefninu og aðeins sagt frá einstökum atvikum. Heildarsagan lifi í vitund þeirra sem tilheyra hefðinni og fái fyrst heildarmynd með ritun sagnanna. Hann rekur einnig hugmyndir Foleys um að textatengsl verði önnur ef um munnlega geymd er að ræða því að þar sé ekki hægt að segja til um hvaða saga komi fyrst. Gísli athugaði Austfirðingasögur sérstaklega með tilliti til sömu persóna og atriða í ýmsum sögum. Niðurstaða hans er sú að *Landnáma* sé ekki heimild þeirra og að oft sé gert ráð fyrir þekkingu áheyrenda á sagnahefð. Það sé því kominn tími til að henda úreltum rannsóknaraðferðum og leggja minni áherslu á rittengsl sagnanna.⁹⁸

Í fljótu bragði gætu sjónarmið Gísla og Joseph Harris virst ósamrýmanleg en ef betur er að gáð þarf svo ekki að vera. Þó að Gísli virðist hafa horn í síðu latínulærdóms og taki fagnandi kenningum um að Snorri Sturluson sýni engin merki um latínukunnáttu er hann þeirrar skoðunar að sú mynd sem blasi við sé „--- af sterkri innlendri sagnahefð sem kemst í kynni við alþjóðlega sagnaritun og blómstrar við að reyna að líkja eftir þeim aðferðum sem þar tíðkuðust.“⁹⁹ Fyrir Gísla vakir að sýna fram á sérstöðu íslenskrar sagnahefðar og ástæður þess að hér urðu til bókmenntir á þjóðtungu sem voru einstakar að gerð og gæðum. Sú leið íslendinga að nota aðferðir latínumennta á sjálfstæðan hátt til að færa í letur frásagnir sem höfðu varðveist í munnmælum og sú virðing sem þeir báru fyrir eigin menningararfi mynduðu saman bókmenntir sem áttu ekki sinn líka á miðoldum. Guðrún Nordal kemst að svipaðri niðurstöðu varðandi dróttkvæði. Hún telur að tímabil dróttkvæða á Íslandi hafi verið tvö og hið síðara hafist með sagnarituninni á tólfu öld. Þau ásamt eddukvæðum séu einstakt dæmi um bókmenntagreinar sem áttu upphaf sitt í munnlegri hefð en hafi verið aðlagðar rithefð. Á þrettándu og fjórtándu öld hafi dróttkvæði verið hluti af kristinni menningu og áhrifamiklu menningarsamfélagi þeirra alda og þrifist sem hluti af grammtískri menntun.¹⁰⁰ Rannsóknir á munnlegri hefð eru að sönnu mikilvægar en ekki er síður forvitnilegt að skoða þau erlendu rit sem líklegt er að íslendingar hafi komist í kynni við á miðoldum og reyna að gera sér grein fyrir í hverju áhrif þeirra eru fólgin.

⁹⁸ Sjá Gísli Sigurðsson 2002:2,5,29,47-48,247

⁹⁹ Gísli Sigurðsson: 8-9,33

¹⁰⁰ Guðrún Nordal 2001:339-341

Í þann streng tekur Margaret Clunies Ross í grein sinni *Medieval Icelandic Textual Culture* þar sem hún ræðst að þeirri hugmyndafræði að íslenskar bókmenntir hafi að mestu leyti verið sérstakar og sjálfsprottnar heldur séu þær hluti af heimi og bókmenntaiðju miðalda í Evrópu. Íslensk bókmenning hafi að vísu verið ótrúlega fjölbreytt en ekki einstök að öllu leyti og jafnvel bókmenntagreinar sem voru sérstakar fyrir Ísland eins og dróttkvæði, goðakovæði og Íslendingasögur hafi sótt mikið til evrópskra bókmennta.¹⁰¹ Helst gætu textar á borð við einfaldari Íslendingasögur eins og *Droplaugarsona sögu* eða dróttkvæði frá 10. öld verið lausir við erlend áhrif en þó aldrei alveg.¹⁰² Hún leggur áherslu á að meta beri íslenskar miðaldabókmenntir út frá stöðu þeirra meðal annarra miðaldabókmennta og að varast beri að líta þannig á að það séríslenska sé betra en það sem er af erlendum toga. Eins verði að meta sagnabókmenntirnar í samhengi við aðra texta sem kallaðir voru sögur á forníslensku eins og helgisögur, þýddar rómönsur, fræðslu- og alfræðirit, ræður og þýðingar úr latínu á goðsögulegum verkum. Markmið norrænna texta voru miðlæg þó að þau hneigðust að staðbundnum smekk. Stór hluti þeirra var þýding í ýtratu merkingu þannig að bókmenning einnar menningar, hinnar kristnu latnesku miðaldamenningar, var yfirfærð og aðlöguð annarri, hinni norrænu þjóðmenningu. Textarnir byggðu á kenningum og textagerðum kristinnar kirkju og klassískum bókmenntum sem kirkjan tók í arf.¹⁰³

Clunies Ross telur að þýðingar og bókmenntir á þjóðtungu þurfi ekki að sýna litla þekkingu á latínu. Heimildir séu um góðan latneskan bókakost á Íslandi og einnig bækur á öðrum tungumálum. Margir textar á þjóðtungu sýni auk þess kynni af latneskum textum og í textabókum voru notuð bæði latnesk og íslensk dæmi. Hún bendir á að mest hafi verið þýtt af sagnfræðiritum og af kirkjulegum textum hafi helgisagnir notið mestrar hylli en minnst fari fyrir þýðingum heimspekirita fyrir utan það sem var í alfræðiritum. Slíkum hugleiðingum hafi aðallega verið komið til skila í goðsögulegum frásögnum þar sem hugtök eru persónugerð.¹⁰⁴ Þetta gæti átt vel við *Njáls sögu* þar sem dæmisögur af einstaklingum eru notaðar til að koma til skila hugmyndum um siðferði. Annaðhvort hafa norrænir menn haft líttinn áhuga á heimspeki og siðfræði eða að ekki hefur þótt ástæða til að þýða rit um efni sem vakti fyrst og fremst áhuga latínumenntaðra fræðimanna á meðan sagnfræði og helgisagnir höfðu til mun stærri hóps manna. Það mætti túlka þetta svo að það hafi verið þýtt sem talið var vinsælt meðal almennings en heimspekilegu og siðferðislegu efni hafi verið fléttat inn í innlendar sögur sem nutu almennrar hylli í stað þess að þýða það beint.

Mikill áhugi á sagnfræði og sögum, jafnt innlendum sem erlendum, hefur tengst því að skilgreina stöðu Íslendinga í heimi miðaldamanna. Það sjónarmið birtist í eftirmála *Pórðar bókar*

¹⁰¹ Clunies Ross 2009:163

¹⁰² Clunies Ross:171

¹⁰³ Clunies Ross:164-166

¹⁰⁴ Clunies Ross:171-173

Landnámu þar sem talið er mikilvægt að rita um landnám til að geta svarað útlendum mönnum sem sakur okkur um að vera komin af þrælum og að allar vitrar þjóðir vilji vita upphaf sinna landsbyggða. Konungasögurnar sýndu stöðu Noregs í kristnum heimi og Íslendingasögurnar tengja Íslendinga við þann heim auk þess að leggja áherslu á sérstöðu þeirra. Ármann Jakobsson kemst að þeirri niðurstöðu i bók sinni *Í leit að konungi* að í meginráttum hafi konungasögurnar verið hliðhollar konungsvaldinu og að efnistök þeirra sýni að Íslendingar hafi vitað hvað þeir voru að gera þegar þeir gengu konungi á hönd á 13. öld.¹⁰⁵ Jóhann Páll Árnason telur reyndar þá niðurstöðu, að allar konungasögur séu konungssinnaðar, of einhliða og að Íslendingasögurnar sýni að margir hafi efast um kosti konungsvalds. Ritun Íslendingasagna hafi hafist þegar þeir stefndu hraðbyri inn í norsku ríkisheildina og þær séu andsnúnar konungum og þar ríki vilji til að skilgreina það séríslenska.¹⁰⁶ Sverre Bagge telur að í konungasögunum birtist norsk áhrif og viðhorf en Íslendingasögurnar endurspeglar að einhverju leyti forn íslensk gildi þar sem sögupersónur sýna einurð í samskiptum við konunga. Það gæti verið í samræmi við hegðun höfðingja þrettándu aldar sem reyndu að halda sjálfstæði sínu án þess að missa hylli konungs.¹⁰⁷ Gunnar Karlsson tekur svipaða afstöðu og telur að lýðveldið sem landnemar fluttu út með sér hafi ekki verið nein nýjung og fleiri ríki í Evrópu hafi verið án konungs á miðöldum. Pólitiskt ástand á Íslandi miðalda sé hins vegar áhugavert vegna fjarlægðar frá konungsvaldi og e.t.v. sé athugasemdir um flótta landnámsmanna undan Haraldi hárfagra í *Landnámu* frá þrettándu öld ætluð til að sýna andúð á því að tilheyra konungdæmi.¹⁰⁸ Í Íslendingasögunum eiga ýmsir atburðir hliðstæður í samtíma sagnaritara eins og þjófnaðurinn í Kirkjubæ í *Njáls sögu* og atvik úr lífi Arons Hjörleifssonar enduróma í *Gísla sögu Súrssonar*. Því hafa menn einnig velt fyrir sér hverjum sögurnar voru ætlaðar og hvort þær enduspegluðu raunveruleika áheyrenda frekar en önnur miðaldarit. Meulengracht Sørensen er þeirrar skoðunar að íslenskar fornsögur hafi verið skrifaðar á tímum þar sem hugmyndafræði tók miklum breytingum en í heild séu þær endursköpun fortíðar sem sýni um leið samtímann.¹⁰⁹ Íslendingasögurnar virðast fyrst og fremst ætlaðar Íslendingum á þrettándu öld og voru þáttur í að móta þjóðfélag sem var í upplausn þegar þjóðveldið hafði runnið sitt skeið.

Í þessari rannsókn á *Njáls sögu* er unnið út frá því sjónarmiði að Íslendingasögurnar séu verk manna sem hafi verið vel menntaðir í munnlegri hefð og innlendri sagnalist og borð mikla virðingu fyrir menningararfínunum. Hins vegar hafi þeir notið alþjóðlegrar menntunar og komist í kynni við menningarstrauma samtíðarinnar og þekkt þau rit sem voru í umferð á þrettándu öld. Það að mikið var þytt úr latínu þurfi ekki að sýna að latínukunnáttu hafi verið áfátt hér á landi. Nú á dögum er

¹⁰⁵ Ármann Jakobsson 1997:305

¹⁰⁶ Jóhann Páll Árnason 2009:44

¹⁰⁷ Bagge 2009:69-71

¹⁰⁸ Gunnar Karlsson 2009:77,79,88-89

¹⁰⁹ Meulengracht Sørensen 2001:319-320

mikið þýtt úr ensku þó að Íslendingar telji sig valda því tungumáli nokkuð vel og þeir eru eflaust fleiri nú sem geta lesið ensku sér til gagns en þeir sem kunnu latínu eða voru yfirleitt læsir á miðöldum. Mikill fjöldi þýðinga ber vott um að margir hafi nótum gott vald á viðkomandi tungumáli til að kynnast áhugaverðum textum og koma þeim til skila til þeirra sem hafa ekki sama lesskilning á erlenda málínú. Sagnalistin hafi verið íslensku sagnameisturunum í blóð borin og því hafi þeir verið óhræddir við að nota aðferðir og hugmyndir úr erlendum ritum í stað þess að líkja eftir þeim bókmenntagreinum sem tíðkuðust í öðrum löndum. Sögurnar geti auk þess verið innlegg í umræðu um siðferði og samfélag og fallnar til þess að bæta siði manna og styrkja sjálfsmynnd Íslendinga í hinum siðmenntaða heimi. En þó að íslenska hefðin sé sérstök verður að setja hana í samhengi við þær bókmenntir sem fengist var við í Evrópu á síðmiðöldum. Hefðu Íslendingar ekki komist í kynni við kristni og evrópska menningu væru engar ritaðar Íslendingasögur til og heldur ekki ef þeir hefðu aðeins líkt eftir bókmenntum hinna erlendu þjóða án þess að nýta sér eigin menningu.

5.2 Sagnamaðurinn Grímur Hólmsteinsson

5.2.1 Áheyrendur og innlendur sagnabrunnur

Eigi kenning mín um höfund *Njálu* við rök að styðjast liggur beint við að huga að hverjir voru líklegir áheyrendur Gríms Hólmsteinsonar og hvaðan sagnaefni hans gæti verið komið. Jötunninn við Lómagnúp var á leið til alþingis en það gæti bent til þess að bókin hafi verið ætluð til að skemmta þingheimi. Sé það rétt getur áheyrendahópurinn hafa verið mjög breiður, jafnt leikir sem lærðir. Gera verður ráð fyrir að þeir sem hlustuðu hafi haft töluberða þekkingu á efninu og heyrt margar sögur af því fólk sem hún fjallar um. Túlkunin hafi hins vegar verið nýstárleg og vakið upp umræður um siðferði og þjóðfélagsskipan. Í grein minni, „Jötunninn stendur með járnstaf í hendi“, leiði ég að því líkur að *Laxdæla* hafi einnig verið ætluð til lestrar á þingi.¹¹⁰ Kannski hefur *Njála* verið hugsuð sem andsvar við þeim siðferðishugmyndum sem þar koma fram. Í *Laxdælu* eru konur í aðalhlutverkum, valdamiklar konur eins og Guðrún Ósvífursdóttir og Unnur djúpúðga njóta óblandinnar aðdáunar og virðingar og halda reisn til æviloka. Í *Njálu* eru hliðstæður þeirra, Gunnhildur konungsmóðir og Hallgerður, lostafullar og undirrót vandræða. Hafi höfundur verið alinn upp í Fljótshlíð eða á Rangárvöllum og menntast í Odda er líklegt að arfsagnir af þessu svæði hafi verið honum hugleiknar frá blautu barnsbeini. Dvöl í Kirkjubæ á Síðu og kynni af helstu mönnum landsins bæði að vestan og austan hafa eflaust aukið við sagnabrunn hans. Hafi höfundur verið klérkur, sem átti rætur í ágústínsku reglunni og dómkirkanskri hefð, var það lífsstarf hans að préðika og nota dæmisögur úr daglegu lífi. Hliðstæð dæmi úr samtímanum hafa kannski verið ofarlega í huga áheyrenda hans eins og í sambandi við þjófnaðinn úr Kirkjubæ og gert þá fúsari til að taka afstöðu. Nota mátti sama

¹¹⁰ Halldís Ármannsdóttir 2010:96

siðferðismælikvarða á sögurnar og tíðkaðist í útbreiddum ritum samtímans en á þrettándu öld var algengt að prestar notuðu ákveðin rit til aðstoðar við gerð prédikana. Starf höfundar sem hægri hönd biskups hefur aukið áhuga hans á lögum og gildi þeirra fyrir þjóðfélagið auk þess sem hann hefur átt auðveldara með að sjá heildarsamhengið í samféluginu. Í *Njálu* bera allir ábyrgð á gerðum sínum, spillingin og óhlýðnin grafa undan þjóðféluginu og það eru aðeins lögin, fyrirgefning og leiðsögn góðra og kristinna manna sem geta bjargað þjóðinni. Þeir sem hlustuðu á *Njálu* þurfa því ekki að hafa verið útvalinn hópur menntamanna og *Njála* hefur verið afrikstur af starfi höfundar meðal manna af öllum stéttum.

5.2.2 Grímur og alþjóðleg fræði

Sé það rétt að Grímur Hólmsteinsson hafi samið *Njáls sögu* er þar á ferðinni hámenntaður klerkur sem var einn helsti ráðgjafi biskups og hafði þannig afskipti af stjórni landsins. Hvernig sem menntun hans var háttar er ljóst að hann hafði víðtæka þekkingu á erlendum ritum og gat vitnað beint í þau eins og fram kemur í *Jóns sögu baptista*. Í Odda og Kirkjubæ hafa líklega verið góð bókasöfn og hjá vinum sínum, Árna biskupi í Skálholti og Runólfi ábóta í Þykkvabæjarklaustri, hefur Grímur eflaust haft aðgang að enn fleiri ritum. Áður hefur verið rætt um bein tengsl Oddaverja við Bretlandseyjar og ekki er ólíklegt að Grímur hafi komist í kynni við rit sem þangað bárust frá öðrum löndum. Það væri því forvitnilegt að velta fyrir sér afstöðu slíks manns til innlendra sagna og á hvern hátt menntun hans hefur nýst við að setja saman *Njáls sögu*.

Í formála að *Jóns sögu baptista* kemst Grímur svo að orði:

I annan stad truda ek, ef obóckfrodir menn heyrdi hans hin foðru blom ok hinar myrku figurur, at þeim mundu þær a þa leid onytsamar, sem gimsteinar ero svínum, ok at betra væri at lysa hans spaasogur ok skynsemdir morgum manni til trubotar, helldr enn at sinna heimskra manna þocka, þeira sem allt þickir langt, er fra Cristz kóppum er sagt, ok skemtaz framarr med skroksogur.¹¹¹

Þó að klausur af þessu tagi teljist kannski til ritklifa má sjá afstöðu hins menntaða manns. Honum er í mun að fræða þá og bæta sem eru ólærðir og gerir sér grein fyrir að slíkt hlýtur að gerast á þeirra eigin forsendum, það þýðir ekki að bjóða mönnum texta sem þeir skilja ekki eða þeim þykja leiðinlegir. William frá Malmesbury, fremsti sagnfræðingur Englendinga á 12. öld, vildi hvetja lesendur með því að krydda siðareglur með skemmtilegum dæmum.¹¹² Þorlákur helgi nam þjóðlegan fróðleik hjá móður sinni svo að sögur af forfeðrum hafa notið fullrar virðingar og ekki er ólíklegt að Grímur hafi haft svipaðan bakgrunn og hinn helgi maður. Þær sögur sem Grímur sagði sóknarbörnum sínum á Suðurlandi af forfeðrum þeirra voru vel til þess fallnar að fá menn til að velta fyrir sér

¹¹¹ Postola Sögur 1874:849

¹¹² Sverrir Tómasson 1988:139-140

siðferði og kjörið að móta þær í anda retórikur. Hann gæti hafa notað sögurnar oft í pré dikunum sínum áður en hann réðst í það verk að að mynda úr þeim samfellda heild.

Afstaða Gríms til þýðinga í framangreindri tilvitnun er í samræmi við skoðanir Jeronimusar (u.p.b 347-420 e.Kr.) og annarra kirkjufeðra á þýðingum heilagra rita, þ.e. að þýða ekki orð fyrir orð heldur sé aðalatriðið að koma merkingunni til skila þó að til þess þurfi stundum umorðun og nánari skyringar.¹¹³ Slík afstaða veitir töluvert frelsi varðandi málnotkun þó að hugmyndafræðin sé innflutt. Í *Njálu* og öðrum fornsögum Íslendinga er hins vegar um annars konar þýðingu eða yfirfærslu að ræða, meira í ætt við afstöðu rómverska höfundarins Cícerós (106-43 f.Kr.) þar sem endursköpun í anda innlendar menningar verður aðalatriði.¹¹⁴ Nokkuð hefur verið fjallað um áhrif þýðinga úr latínu í frönskum miðaldabókmenntum þar sem lögð hafi verið áhersla á að þýða frá einni menningu til annarrar og að þýðingar úr latínu hafi varðað veginn fyrir rómönsurnar sem bókmenntagrein byggða á arfsögnum. Ný leið var fundin til að segja sögurnar sem oft voru keltneskar að uppruna.¹¹⁵ Athyglisvert dæmi er einnig þróun kraftaverkasagna dýrlingsins Foy en þær eru til skrifaðar eftir sögn manna í héraðinu þar sem þær gerðust. Þegar dýrlingurinn hlaut almennari viðurkenningu fengu sögurnar lærðara yfirbragð og efni þeirra var lagað að smekk menntaðri manna.¹¹⁶ Þetta sýnir að munnmælasögur gátu átt greiða leið til lærðra manna á þrettándu öld en þeir aðlöguðu þær að sinni eigin menningu og notfærðu sér lærdóm sinn við að endursega þær. Íslendingasögurnar eru flestar taldar ritaðar á þrettándu og fjörtándu öld þegar rit á móðurmáli voru að ryðja sér til rúms víðs vegar um Evrópu og áhersla var lögð á þjóðmenningu. Keltneskar arfsagnir þóttu merkilegar sunnar í Evrópu og voru uppistaðan í sagna- og skáldritum á móðurmáli. Á sama hátt gátu Íslendingar unnið úr sínum arfsögnum á sjálfstæðan og þjóðlegan hátt en nýtt þann lærdóm sem þeir höfðu frá latneskum og öðrum evrópskum ritum og þýðingum þeirra.

Af orðum Gríms Hólmsteinssonar má ráða að skröksögur hafa ekki verið honum að skapi og það leiðir hugann að því hvernig litið var á þær frásagnir sem mynda Íslendingasögurnar. Hafi þær notið svipaðrar virðingar og keltneskar arfsagnir hafa þær varla fallið í flokk skröksagna og því verið verðugt verkefni sagnaritara. Hafi skrásetjarar Íslendingasagna verið lærðir menn hafa þeir haft æfingu í því að skrifa mannlýsingar (*ethologiae*) og siðferðilegar ritgerðir (*chriae*) út frá staðhæfingum eins og Quintilianus (u.p.b. 35-100 e.Kr.) lagði til að kennrarar létu nemendur sína gera.¹¹⁷ Það mætti t.d. ímynda sér að í Odda og fleiri skólum hafi nemendur æft sig í að byggja upp frásagnir út frá sögnum sem gengu í munnmælum. Í *Laxdæla sögu* var í máldaga fyrsta hjónabands Guðrúnar Ósvífursdóttur það skilyrði að „engi jafnfjáð kona ætti betri gripi“. Miklvægt var fyrir hana

¹¹³ Copeland 1989:19-23

¹¹⁴ Copeland:18-19

¹¹⁵ Tymoczko 1986:84-86

¹¹⁶ Ashley& Sheingorn 1995:35,39

¹¹⁷ *The Institutio Oratoria of Quintilian*: 157

að vera gift þeim sem væri mestur í héraðinu og Bolli sakði hana jafnvel um að hafa kosið dauða hans fremur en Kjartans.¹¹⁸ Þetta minnr óneitanlega á dæmisögu Sókratesar þar sem Aspasía er látin spyrja hjón hvort í sínu lagi hvort þau myndu heldur vilja eיגur nágranna síns en sínar eigin ef þær væru betri og spyr að lokum hvort þau kysu fremur maka nágrannans ef makinn væri bestur allra en þá varð þeim báðum orðfátt. Þessi saga er tekin sem dæmi í *De inventione* eftir Cíceró. (*De inventione* I.xxi.51-52)¹¹⁹ Það rit ásamt *Institutio oratoria* eftir Quintilíanus var aðalnámsefni miðaldamanna í mælskufræði.¹²⁰ Samkvæmt *De inventione* skiptist frásögn (*narratio*) í *fabulae* þar sem er sagt er frá því sem er ósennilegt, *historiam* sem eru *res gestae* eða það sem hefur raunverulega gerst í fortíðinni og *argumentum* sem er uppspuni en gæti hafa gerst en báðar síðarnefndu frásagnirnar voru taldar geta þjónað sannleikanum. (*De inventione* I.xix.27)¹²¹ Líklegast eru það *fabulae* sem Grímur kallar skröksögur en frásagnir Íslendingasagna hafa varla fallið í þann flokk. Þær gætu tilheyrt *res gestae* þar sem mikil áhersla er lögð á að tímasetja atburðina með því að tengja þá stjórnartíð ákveðinna konunga. Í *Njálu* eru það Gunnhildur og Haraldur sonur hennar, Hákon jarl og Brjánn Írlandskonungur sem setja rammann. En þó að atburðir væru sögulegir þýddi það ekki að höfundur sögunnar hefði ekki svigrúm til að sviðsetja atburði og draga fram ýmsar hliðar á því sem gerðist. Þar gætu sögur eins og *Alexanders saga* Gautiers í þýðingu Brands Jónssonar eða *Breta sögur* eftir Geoffrey frá Monmouth, sem voru snemma þýddar á íslensku, hafa vísað veginn.

Ljóst er að frásagnir *Njálu* hafa ákveðinn siðaboðskap og að höfundur kann aðferðir retóríkur. Greint er frá atburðum, rök með og á móti gjörðum manna eru rakin og einhvers konar niðurstaða er fengin. Þessi aðferð hefur fallið vel að aðstæðum hér á landi en íslenska þjóðfélaginu var ekki miðstýrt og þátttaka í deilum var daglegt brauð þar sem málvörn, málamiðlanir, vinfengi og sáttargjörðir voru leiðir til að ákvarða þjóðfélagsstöðu.¹²² Hafi þingin einnig verið sagnavettvangur og atburðir á þingum leiknir í kjölfar þeirra, eins og fram kemur í skemmtun Íslendinga í *Morkinskinnu* og leik veislusveinanna í *Njálu*, má gera ráð fyrir breiðum áheyrendahópi sem var vanur að meta mismunandi sjónarmið.¹²³ Auk þess einkenndist menntun í Evrópu í lok tólfu aldar og langt fram á þá þrettándu af gríðarlegum áhuga á andstæðupörum sem hafa átt rætur í retórík.¹²⁴ Í *Njálu* birtist þetta þannig að lesanda er látið eftir að dæma. Hallgerður er beitt óréttlæti þegar hún fær ekki að ráða hjónabandi sínu en á hinn bóginn er hún þrjósk og óhlýðin, Gunnar bauð Otkatli góðar bætur sem hann hefði verið sæmdur af en Otkell kaus að reyna að knésetja Gunnar og fá hann dæmdan að lögum. Gunnar er vinsæll en Otkell ekki. Málin eru sett svo skýrt fram að enn þann dag í dag rifast

¹¹⁸ *Laxdœla saga* 1934:93,155

¹¹⁹ Cicero 1968:92,94

¹²⁰ Sverrir Tómasson:9-10

¹²¹ Cicero :54

¹²² Byock 1988:154

¹²³ Sbr. 3.3. hér að framan og *Brennu-Njáls sögu* VIII. kapítula

¹²⁴ Bradbury 2008:338

nemendur í íslenskum skólum af hita um hvort Bergþóra eða Hallgerður hafi átt sök á deilum þeirra eða hvort Hallgerði hafi verið vorkunn að láta stela mat úr Kirkjubæ. Efnistök minna á dæmi úr *De inventione* um að Orestes hafi gerst sekur um að drepa móður sína en hafi haft það til málsbóta að hún hafði drepið föður hans. (*De inventione* I.xxii.31)¹²⁵ Það er freistandi að líkja einstökum frásögnum *Njálu* við réttarræðu (*genus iudicale*) en hún skiptist í *exordium* (forspjall), *narratio* (frásögn), *argumentatio* (sönnun), *refutatio* (mótbárur) og *peroratio* (lok).¹²⁶ Áður en atburðarás er rakin eru nýjar persónur kynntar sem tengast henni, síðan er sagt frá atburðum, mismunandi sjónarmið eru tíunduð og loks er fengin einhvers konar lausn. Fyrri atburðir eru oft hluti af kynningu á þeim sem á eftir koma. Prédikunarfræði (*ars predicandi*) þáði sitthvað frá rökfræði og mælkskulist.¹²⁷ Það skýrir kannski leikni Njáluhöfundar á þessu sviði. Frásagnir *Njálu* eru þannig *res gestae* sem eiga að kenna mönnum betra siðferði í anda kristins hugarfars. Það er prédikarinn og umbótamaðurinn sem talar.

Sverrir Tómasson veltir því fyrir sér hvers vegna Íslendingasögur séu formálalausrar ólíkt öðrum ritum miðalda og varpar fram þeirri skýringu að þær séu alinnlend bókmenntagrein sem hafi mótað af íslenskri sagnahefð þar sem ekki hafi verið sinnt um reglur mælskufræðinnar. Hann tekur reyndar ekki afstöðu til þessarar skýringar þar sem hún liggi utan við svið rannsóknar hans.¹²⁸ Þó að Íslendingasögurnar eigi rætur í munlegum, innlendum frásögnum þarf það ekki að þýða að þær lúti ekki reglum mælskufræði á einhvern hátt eins og bygging einstakra frásagna í *Njálu* sýnir. Formálaleysið gæti átt sér aðra skýringu. *Biblían*, *Hómerskviður* og *Aeneasarkviða* Virgils voru formálalausrar á sama hátt og *Njáls saga* auk þess sem *Aeneasarkviða* er dæmi um rit sem byrjar *in medias res* og lýsir á sögulega sviðinu stofnun Rómaríkis en var túlkuð á allegórískan hátt sem lofgjörð um Ágústus keisara og Rómarfriðinn. Í *Njálu* er byrjað á því að draga athyglina að aðalsögusviðinu en svo er vikið vestur á land þar sem atburðarásin hefst og fögur kona og girnd veldur usla líkt og hjá Trójumönnum forðum. Sögusviðið er Skálholtsbiskupsdæmi og í lokin kemst á ró og friður með hjálp viturra og kristinna manna. Texti *Biblíunnar* var talinn hafa fjórfalda þýðingu, bókstaflega merkingu, allegórísku, trópólógsku og anagógísku.¹²⁹ Í *Njálu* eru atburðir frá söguöld í forgrunni á sögusviðinu en allegórísku merkingin gæti verið uppbygging kristinnar kirkju og friður sem komst á undir handleiðslu kirkjunnar manna. Höskuldur Hvítanessgoði, sem dó saklaus fyrir hendi fósturbraðra sinna, er þá í hlutverki Krists. Hans var meira að segja freistað af Merði sem gæti verið táknumynd djöfulsins. Trópólógska merkingin sýnir hvað læra má af gjörðum manna eða hvað á að varast og anagógísku merkingin sýnir ragnarök og endurlausn. Brennan er hliðstæða ragnaraka og

¹²⁵ Cicero 1968:60,62

¹²⁶ Sverrir Tómasson 1988:14

¹²⁷ Sverrir Tómasson :13

¹²⁸ Sverrir Tómasson:328

¹²⁹ Sverrir Tómasson:115

í lokin nást fullar sættir. Geitarskinn jötunsins við Lómagnúp táknar kannski meira en band bókarinnar en í *Orkneyinga sögu* eru hafrahár talin tákna iðran synda.¹³⁰ Torfi Tulinius kemst að þeirri niðurstöðu að *Egils saga* sýni trúskipti Egils á táknrænan hátt með hliðstæðum við *Biblíuna*.¹³¹ Íslendingasögur hafa þá verið hliðstæðar sögum *Bibliunnar* og *Aeneasarkviðu*. Þær fjalla um hvernig kristið þjóðfélag varð til á Íslandi, hverju þurfti að fórna, iðrun og fullar sættir. *Njála* er sköpunarsaga kristins íslensks þjóðfélags og þarf hvorki formála né nafngreindan höfund.

6 ***Njála* í kristnum og klassískum heimi**

6.1 Erlend rit sem voru kunn á Njáluslóðum

Hvort sem Grímur Hólmgeirsson ritaði *Njálu* eða einhver annar er ljóst að Grímur var virtur klerkur og sagnaritari á söguslóðum *Njálu* og því liggur beint við að leita erlendra fyrirmynnda meðal þeirra rita sem vitað er að hann hafi þekkt eða notað. Líklegt er að þau rit hafi verið tiltæk eða kunn mönnum á Suðurlandi á ritunartíma *Njáls sögu*. Í *Jóns sögu baptista* vitnar Grímur í hómelíur hins mikla Gregoríusar, Ágústínus, Ambrosíus (4.öld e.Kr.), Jeronimus, Beda, Petrus Comestor (d. 1178 e.Kr.), gyðinginn Josephus (1. öld e.Kr) og Eusebíus (u.b.b. 300 e.Kr.).¹³² Flesta þessa höfunda gæti hann hafa þekkt í gegnum *Historia scholastica* eftir Comestor og *Speculum historiale* eftir Vincentíus frá Beauvais¹³³ en fjórum sinnum er vísað í síðarnefnda ritið eins og það sé alþekkt án þess þó að tiltaka höfund þess.¹³⁴ Auk þess minnist hann á ritin *Historia Romana*, *Summa virtutum* og *Speculum ecclesiae*. Allir þeir höfundar sem taldir eru upp hér að framan koma fyrir í *Speculum historiale*, bæði eru útdráettir úr ritum þeirra og oft vísað í orð þeirra. Ritin þrjú, sem minnst er á auk *Speculum historiale*, eru hins vegar ekki nefnd þar. *Historia Romana* er væntanlega eftir Sextus Aurelius Victor frá 4. öld e. Kr.. *Summa virtutum* gæti verið eftir þrettándu aldar manninn Guilielmus Peraldus, munk og síðar ábóta í dóminíkanaklaustri í Lyon en hann skrifaði *Summa vitiorum* um 1250 og *De virtutibus* um tíu árum síðar, oft nefnd saman *Summa virtutum*. Þetta rit er því frá svipuðum tíma eða nokkuð yngra en *Speculum historiale*. *Speculum ecclesiae* gæti verið eftir Edmund Rich líka þekktan sem Saint Edmund eða Eadmund of Canterbury (1175–1240 e.Kr.). Það að Grímur þekkti til þessara rita sýnir að orðspor erlendra bóka var fljótt að berast til Íslands ef ekki bækurnar sjálfar.

¹³⁰ *Orkneyinga saga* 1965:336

¹³¹ Torfi Tulinius 2004:97-106

¹³² *Postola sögur* 1874:849,852,913,991

¹³³ Johannessen, Ole-Jørgen 1977:111-112

¹³⁴ *Postola sögur*:894

Sá texti, sem athyglín beinist mest að við athugun mína á *Njáls sögu*, er *Speculum historiale* eftir Vincentíus frá Beauvais. Vincentíus fæddist einhvern tíma á árunum 1184-1194 e.Kr. í Beauvais í Frakklandi. Hann hóf nám hjá dóminíkónum í París u.p.b. 1220, kaus að lifa í friði við skriftir í klastrinu í Beauvais en var oft fenginn til að að prédika við hirð Lúðvíks níunda. Hann hafði aðgang að gríðarstórum bókasöfnum og ákvað að safna saman allri helstu þekkingu heimsins í alfræðirit. Þetta rit fékk nafnið *Speculum majus* og skiptist í þrennt *Speculum naturale*, *doctrinale* og *historiale*. Í heild kom ritið út á árunum 1256-1259 en *Speculum historiale* virðist vera ritaður nokkru fyrr. Hann náði fyrst fram til 1244 en síðar bætti Vincentíus við árunum til 1250. *Speculum historiale* er saga mannkyns og hugmynda í spegli kristinna kenninga.¹³⁵ Hann er samsafn útdráttta frá öðrum sagnaritum auk úrvals úr ritum ýmissa hugsuða, klassískra og kristinna. Inni á milli eru kaflar undir nafninu *Actor* þar sem hugleiðingar Vincetíusar fá að njóta sín og einnig eru ómerktir kaflar en til þeirra verður vísað með „Actor?“ hér á eftir. Ritið naut mikilla vinsælda og klerkar notuðu það sem handbók til að fá efni í ræður.

Aðrir textar, sem skoðaðir verða sérstaklega í tengslum við *Njálu*, eru *De officiis* eftir Cíceró og *De beneficiis* eftir Seneca (u.p.b. 4 f.Kr.-65 e.Kr.). Stór hluti beggja ritanna er í *Speculum historiale* en þó virðist sem Njáluhöfundur hafi einnig þekkt til annarra hluta þeirra. *De beneficiis* var mjög vinsælt á tólfu og þrettándu öld og *De officiis* naut einnig mikillar hylli á síðmiðöldum og endurreisnartímanum og var fyrsta klassískra verkið sem var prentað árið 1465.¹³⁶ Auk þess verður hugað að *Speculum morale* sem oftast var prentaður með *Speculum maius* og talinn vera verk Vincentíusar frá Beauvais. Astrik Gabriel telur reyndar að *Speculum morale* sé frá upphafi 14. aldar.¹³⁷ Nýrri athuganir sýna hins vegar að ekki er ólíklegt að hann hafi verið ritaður fyrir 1300. Nánar verður fjallað um þessi rit í sambandi við samanburð við *Njáls sögu* síðar í ritgerðinni. Auk þess verður lítillega hugað að *Siðfræði Níkómakkusar* eftir Aristóteles og díalógum Seneca, sérstaklega *De ira* en Njáluritari gæti hafa þekkt efni þessara rita. Robert Grosseteste (1175-1253 e.Kr.), kennari í Oxford og biskup í Lincoln, þýddi *Siðfræði Níkómakkusar* á latínu en sú þýðing komst í umferð á árunum 1245-1247. Díalógar Seneca urðu ekki mjög útbreiddir fyrr en á 14. öld en þó er líklegt að þeir hafi verið komnir til Parísar um miðja 13. öld.¹³⁸ Í bók John of Wales *Communiloquium*, handbók fyrir presta, ritaðri milli 1265-1269, eru allmargar tilvitnanir í díalóga Senecas þar af er a.m.k þrettán sinnum er vitnað í *De ira*.¹³⁹ En áður en framangreind rit verða tekin sérstaklega fyrir verður fjallað um rannsóknir þeirra Lars Lönnroth og Hermanns Pálssonar á kristnum og klassískum fyrirmynnum

¹³⁵ Gabriel:1962:1-4

¹³⁶ *Texts and Transmission* 1986:130-131,359

¹³⁷ Gabriel:4

¹³⁸ Reynolds, L.D. 1968:360-363

¹³⁹ Swanson 1989:33

Njáls sögu og sýnt hvernig ýmis dæmi frá þeim njóta stuðnings í sumum þessara rita og þá sérstaklega *Speculum historiale*.

6.2 Klerklegt hugarfar

Í bók Lars Lönnroth frá árinu 1976 *Njáls Saga. A Critical Introduction* er kafli sem nefnist *The Clerical Mind*. Þar telur hann að flestir séu núorðið sammála um að klassísku sögurnar í rituðu formi sameini þjóðsagnaefni úr innlendri sagnahefð með þó nokkuð sterku ívafi frá kristnum bókmenntum og lífsafstöðu. Lönnroth segist ganga lengra en fyrirrennarar hans eins og Richard Allen í því að gera ráð fyrir kristnum eða erlendum áhrifum á *Njáls sögu*. Erfitt sé að meta í hverju áhrifin liggi og þau séu mismikil eftir sögum. Frásagnaraðferðin og aðalpersónur séu af innlendum uppruna en uppbygging sumra sagnanna og trúarleg heimspeki, sem að baki liggi, geti verið af erlendum toga. Það sé hins vegar ekki unnt að alhæfa um allar sögurnar eins og Richard Allen hafi reynt að gera með því að segja að höfundarnir hafi verið kristnir en lausir við kristin markmið. Lönnroth gerir ráð fyrir að *Heiðarvíga saga* sé hrein deilusaga með fáum kristnum yfirtónum þar sem lítið fari fyrir erlendum straumum, fyrirmyn dir úr riddara- og helgisögum setji svip á *Laxdælu* og að töluverð retórisk áhrif séu í *Fóstbræðra sögu*. Í *Njálu* séu erlendu áhrifin sterkust og höfundurinn betur að sér og fágaðri en hann vilji vera láta og noti innlenda sagnahefð á óvenjulegan hátt¹⁴⁰. Bjarni Guðnason hefur reyndar sýnt fram á meiri kristin áhrif í bók sinni um *Heiðarvíga sögu* og telur að hún „--- flytji boðskap, sem sóttur verði til hugsunarháttar og baráttu líðandi stundar.“¹⁴¹ *Njála* er því ef til vill ekki eins óvenjuleg að þessu leyti eins og Lönnroth vill vera láta en hér skal ekki tekin afstaða til þess heldur verður meginumfjöllunin bundin *Njáls sögu*.

6.2.1 Að sýna innri mann

Lönnroth telur að klerklegur stíll hafi náð að setja þó nokkurt mark á *Njálu*. Í Íslendingasögum sé lögð áhersla á að segja eða sýna sögu en minni áhugi sé á sálfræði og siðferði. Hann tekur *Alexanders sögu* í þýðingu Brands Jónssonar sem dæmi um stíl sem sé ólíkur Íslendingasögunum almennt þar sem í þeirri sögu skipti meira máli hvernig sögupersónum líður og hvað þær hugsa en í sögum af Íslendingum. Alexander er rauður sem blóð og Aristóteles fölur þannig að líkamar þeirra speglar sálar þeirra og sálarástandi er lýst. Slíkar lýsingar séu einnig algengar í riddarasögum og úr *Fóstbræðra sögu* sýnir Lönnroth dæmi um það hvernig hlutleysi er rofið með athugasemdum um líðan Þorgeirs við fréttir af vígi föður hans. Lönnroth tekur lýsinguna á Þórhalli Ásgrímssyni, þegar hann fréttir af dauða Njáls og sona, sem dæmi um hlutlausan og þurran stíl þar sem um sé að ræða sviðsetningu án

¹⁴⁰ Lönnroth 1976:105-106

¹⁴¹ Bjarni Guðnason 1993:254

athugasemda í anda innlendrar sagnaritunar. Samt eigi slík lýsing enga fyrirrennara í innlendri sagnahefð en þarna sýni sérkennileg hegðun of safengna innri baráttu. Lönnroth telur framkomu Þórhalls dæmi um að Njáluhöfundur vilji fá áheyrendur til að velta fyrir sér að hetjan verði þræll ástríðna sinna og eyðileggi þar með möguleika á friðargerð. Njáluhöfundur noti hefðbundið sagnamál, en gefi gömlum mótfum nýtt líf með því að sameina þau klerklegrí hugsun síns tíma. Sameiningin er svo vel heppnuð að erfitt er að vita hvaða rómansa, helgisögur eða guðfræðirit höfundur þekkti. Hann hafi þekkt stíl slíkra verka.¹⁴² Við þetta má bæta að í ritum rómversku spekinganna Cícerós og Seneca má finna dæmi sem gætu hafa haft áhrif á myndrænar lýsingar á hugarfari manna í *Njálu*. Í *De officiis* telur Cíceró mikilvægt að framkoma sé viðeigandi og að huga beri að smáatriðum því að svipbrigði og rómur segi mikið um líðan manna. Eftirfarandi tilvitnun er reyndar ekki meðal blóma frá Cíceró í *Speculum historiale* en *De officiis* var útbreitt á þrettándu öld og ekki ólíklegt að höfundur *Njálu* hafi þekkt til þess.

Itaque, ut in fidibus musicorum aures vel minima sentiunt, sic nos, si acres ac diligentes esse volumus animadversores[que] vitiorum, magna saepe intellegemus ex parvis. Ex oculorum optutu, superciliorum aut remissione aut contractione, ex maestitia, ex hilaritate, ex risu, ex locutione, ex reticentia, ex contentione vocis, ex summissione, ex ceteris similibus facile iudicabimus, quid eorum apte fiat, quid ab officio naturaque discrepet. (*De off. I.xli.146*)¹⁴³

[Og eins og gott tónheyra heyrir minnstu blæbrigði hörpunnar þá gildir það um okkur ef við viljum leggja okkur fram við að greina lestina að oft má draga miklar ályktanir af litlu. Af augnaráði, af því hvernig augabrúnir eru hnyklaðar eða látnar síga aftur, af sorgar- eða gleðisvip, af hlátri, af ræðu, af þögn, af því hvernig röddin stríkkar eða lækkar og öðru slíku getum við auðveldlega dæmt hvað er vð hæfi og hvað er andstætt skyldum og eðli.]

Í bók Seneca um reiðina, *De ira*, er líka mikil áhersla á lögð á ytri einkenni reiði en þessi lýsing er heldur ekki meðal þess sem tekið er úr því riti í *Speculum historiale*.

--- nam ut furentium certa indicia sunt audax et minax vultus, tristis frons, torva facies, citatus gradus, inquietae manus, color versus, crebra et vehementius acta suspiria, ita irascentium eadem signa sunt: flagrant ac micant oculi, multus ore toto rubor exaestuante ab imis praecordiis sanguine, labra quatuntur, dentes comprimuntur, horrent ac surriguntur capilli,--- (*De ira I.i.3-4*)¹⁴⁴

[því að eins og örugg merki ævareiðra eru ógnandi svipur, ömurlegt útlit, ljótt andlit, hraður gangur, skjálfandi hendur, breyttur litur, ör og þung andvörp þannig eru einnig sömu merki þeirra sem eru brjálaðir af reiði: augun brenna og glampa, mikill roði færist yfir andlitið ólgandi af blóði fra dýpstu hjartarótum, varir skjálfa, tönum er bitið saman, hárin rísa og standa út í loftið, ---]

Í *Speculum historiale* er hins vegar þessi tilvitnun frá Seneca:

Reprehensibilis est risus si est immodicus, si pueriliter effusus, si muliebriter fractus. Odibilem quoque facit hominem risus aut superbus, et clarus aut malignus et furtivus aut malis alienis evocatus. --- Sales tui sine dente sint, ioci sine utilitate, risus sine cachinno, vox sine clamore, incessus sine tumultu. (*Sp.hist IX,104-Seneca in libro de quatuor virtutibus*)

¹⁴² Lönnroth 1976:109-113

¹⁴³ Cicero 1913:148

¹⁴⁴ Seneca 1928:106,108

[Hlátur er skammarlegur ef hann er hömlulaus, ef honum er úthellt á barnalegan hátt, ef hann er veiklulegur á kvenlegan hátt. Einnig gerir hlátur mann illa þokkaðan ef hann er hrokafullur, hvellur, illgjarn, laumulegur eða til kominn vegna ófara annarra. --- Grín þitt sé án brodds, spaug án undirmála, hlátur án háðs, röddin án hávaða og framkoma án gauragangs.]

Lýsingar þar sem framkoma og svipbrigði sýna innri mann í *Njálu* enduróma þessi viðhorf. Njálssynir og Bergþóra koma upp um geðshræringu sína með viðbrögðum við níði Sigmundar en Skarphéðinn „-- glotti við, en þó spratt honum sveiti í enni, ok kómu rauðir flekkar í kinnr honum, en því var ekki vant. Grímr var hljóðr ok beit á vórrinni. Helga brá ekki við“ og Bergþóra „geisaði miðk.“¹⁴⁵ Þorvaldur Ósvífursson mistúlkari hlátur Hallgerðar en faðir hans áttar sig á að hann veit á illt. „Eigi ætla ek hlátr hennar jafngóðan sem þú,“¹⁴⁶ eru orð Ósvífurs og þar túlkar hann framkomu tengdadóttur sinnar. Hlátur Hallgerðar og grín eru aldrei án illvilja eða háðs. Njáluhöfundur gengur jafnvel svo langt að túlka sjálfur viðbrögð persóna eins og þegar Glúmur hefur drepið hendi til Hallgerðar. „Hon unni honum mikit og mátti eigi stilla sik ok grét hástofum.“¹⁴⁷ Einna tilkomumest er þó lýsingin á Flosa sem var „--- stundum rauðr sem blóð, en stundum fólr sem gras, en stundum blár sem hel.“¹⁴⁸ Þessi stíll er allt annað en hlutlaus og þurr. Enginn vafi leikur á að hér er mönnum ætlað að ráða í innri baráttu persóna á svipaðan hátt og Cíceró lagði til að gert væri í raunveruleikanum. Andi Seneca og Cícerós svífur yfir vötnunum í persónulýsingum *Njálu* og þekking höfundar á verkum þeirra virðist hafa náð út fyrir *Speculum historiale*.

6.2.2 Hið sætasta ljós augna minna og eldur og járn

Að mati Lönnroths er orðalagið hið sætasta ljós augna minna dæmi um klerklegan stíl sem eigi rætur að rekja til Vúlgatatexta *Biblíunnar* eins og Einar Ólafur Sveinsson hafi bent á. Þetta orðalag er víða í *Speculum historiale* m.a. er þar dæmið sem Lönnroth tiltekur um móður heilags Alexíusar:¹⁴⁹ „Heu me fili, lumen oculorum meorum, quare sic nobis fecisti?“ (*Sp.hist.XIX,46-Ex gestis eius (Alexius confessor)*). [Ó sonur minn, ljós augna minna, hvernig gastu gert okkur þetta?] Þar tengist notkun þessa orðalags því að barn hefur valdið foreldrum sínum vonbrigðum og tekið upp nýjan sið þ.e. kristni. Í *Speculum historiale* eru fleiri dæmi um að ljósið tákni æðstu visku eða eigið sálarljós. Ágústínus lýsir ljósi augnanna sem drottningu sem úthelli visku sinni og hafi lýst Tóbíasi með lokuð augu og hann kennt syni sínum en slíkt ljós sé andstætt hinu líkamlega ljósi sem kryddar líf blindra áhangenda með tælandi og hættulegum sætleika. Þar er sætleikinn jarðbundinn.

¹⁴⁵ *Brennu-Njáls saga* 1954:114

¹⁴⁶ *Brennu-Njáls saga*:33

¹⁴⁷ *Brennu-Njáls saga*:48

¹⁴⁸ *Brennu-Njáls saga*:292 Gráskinna hefur aska og Kálfalækjarbók nár í staðinn fyrir gras en það breytir ekki heildarmyndinni.

¹⁴⁹ Lönnroth 1976:114

Ipsa regina oculorum lux illa omnia perfundens, insinuat se ita vehementer, ut si repente subtrahatur cum desiderio requiratur, et si diu absit, contristat animum. O lux quam videbat *Thobias cum clausis oculis istis docebat filium viam vite. Una est, et non est alia, et unum omnes qui vident et amant eam. At ista corporalis, illecebrosa et periculosa dulcedine condit vitam cecis amatoribus. (*Sp.hist.XIX*, 85-Augustinus in libro Xo).

Ágústínus kvartar einnig yfir að ljós augna hans hafi ekki verið með honum og virðist eiga við að hann hafi verið afvegaleiddur frá sannleikanum: „Lumen oculorum meorum non erat mecum, intus enim erat, ego autem foris.“ (*Sp.hist.XIX*, 69-Augustinus in libro VIlo) [Ljós augna minna var ekki með mér því að það var fyrir innan en ég var fyrir utan.] Svipuð merking er í tilvitnun frá Bernardus Clarivallensis (1090-1153 e.Kr.) þar sem um innri samvisku er að ræða og ljós augnanna er ekki með honum, „lumen oculorum non est secum.“ (*Sp.hist.XXIX*, 104-Bernardus ad Cartusienses) [Ljós augnanna er ekki með honum.] Jeronimus kallar Krist hunang sitt, ljós og þrá og nálgast þar með sætleikann: „Mel meum, lumen meum, meumque desiderium *Christus est.“ (*Sp. hist.XVII*, 26-Jeronimus ad Nepotianum de vita clericorum.) Dæmi úr *De arra anime* eftir Húgó frá St. Victore (1096-1141 e.Kr.) er sérstaklega athyglisvert þar sem sætleikanum er bætt við þar sem sálin ávarpar drottin: „Dulcedo vite mee et lumen oculorum meorum“ (*Sp.hist.XXVII*, 116-Hugo de Sancto Victore, de arra anime) eða sætleiki lífs míns og ljós augna minna. Í íslensku þýðingunni Um festarfé sálarinnar er þessi setning þýdd „--- því að þú ert minn drottinn, þú ert mitt yndi, þú ert ljós augna minna.“¹⁵⁰ Líklegra er að Njáluhöfundur hafi þekkt latneska textann en þessa gerð íslenskrar þýðingar þar sem *dulcedo* er þýtt með yndi í stað sætleika. Af framangreindu er ljóst að orðalagið ljós augna minna var algengt og notað um börn, drottin og heilagan sannleika. Segja má að Njáluhöfundur blandi þessum merkingum saman á meistaralegan hátt þar sem Njáll hefur misst fósturson sinn sem var ljósið eða tákn Krists, hins eilifa sannleika og leiðtoga innra lífs. Það hefur dimmt innra með honum. Ljósið var bæði jarðneskt og himneskt.

ENN EITT DÆMI UM KLERKLEGAN STÍL FREKAR EN SAGNASTÍL AÐ MATI LÖNNROTHS ERU ORÐ FLOSA: „--- ok sækja Njálssonu með eldi og járni ---.“¹⁵¹ Flosi sé verkfæri guðs til að hreinsa fjölskyldu Njáls og því eðlilegt að málfar hans sé klerklegt.¹⁵² Allmörg dæmi um þetta orðalag eru í *Speculum historiale* og tengist það oftast umsátri eða eyðingu borga og klaustra. Um Xerses segir: „Et quoniam ferro in homines non poterat, igne in edifica grassatur.“ (*Sp.hist.IV*, 38-Iustinus libro IIo). [Úr því að hann gat ekki unnið menn með járni bar hann eld að byggingum] og um Alexander: „Sed Alexander sedari non potuit, quin igne et ferro urbem vastaret.“ (*Sp.hist.V*, 27-Actor) [En Alexander gat ekki setið um borgina og því eyddi hann henni með eldi og járni.] Eftirfarandi lýsing úr frásögnum af heilögum Elphegusi gæti minnt á Njálsbrennu þó að hún sé öllu skelfilegri þar sem menn hlaupa úr eldinum

¹⁵⁰ Þrjár þýðingar lærðar 1989:183-184

¹⁵¹ Lönnroth 1976:115

¹⁵² Lönnroth:116

með börn og eru ýmist stungnir eða hálshöggnir eða falla fram af mórum. Bæði konur og börn verða vopnum og eldi að bráð. Í upphafi segir frá því að Elphegus huggaði menn sína og bað þá að óttast ekkert nema guð og fylgja lítillæti Krists sem kom í veg fyrir hefnd Péturs.

Tunc quibusdam ad alia loca se transferentibus, aliis placandi gratia ad *Danos accedentibus, *Elphegus convocatis pauperibus populi sui hortabatur eos bono animo esse, deum pre oculis habere, nichil preter eum formidare, exemplum humilitatis et patientie *Christi sumere. Qui cum esset omnium dominus, non solum de inimicis se ulcisci noluit sed et sevientem Petri amorem ab ultione prohibuit, proponebat quoque eis constantias martyrum et victorias eorum. Hiis illos sermonibus institutos ad quecumque tormenta persecutor impelleret, reddidit paratissimos. --- Vicit dulcis filiorum recordatio, tuende familie innata compassio. Currunt furore precipites, rapiunt e mediis ignibus coniuges et caros liberos hostili statim gladio trucidandos, sed illis ad cineres edificiorum attentius occupatis, effracta urbe exercitus ingreditur. Alii *ferro iugulantur*, alii *flammis* consumuntur, plures vero supra muros precipites dantur. Matrone nobiliores dum thesauros quos non habent prodere cogantur, capillis per plateas distracte ad ultimum flammis iniekte moriuntur, parvuli a matrum uberibus evulsi aut lanceis excipiuntur aut superacto plaastro minutatim conteruntur. (*Sp.hist.XXVI,6 – Ex gestis sancti Elphegi*)

[Þá þegar sumir komu sér á aðra staði en aðrir fóru til Dana og sárbaendu um náð, þá hvatti Elphegus þá fátaeku af lýð sínum þegar hann hafði kallað þá saman að vera með góðum huga og hafa guð fyrir augunum og óttast ekkert nema hann og taka sér til fyrrmyndar lítillæti og þolinmæði Krists. Þar sem hann var drottinn allra þá var það ekki bara að hann vildi ekki hefna sín sjálfss á óvinum sínum heldur bannaði hann Pétri að hefna af mikilli elsku, þannig lagði hann til að þeir væru staðfastir píslarvottar og hefðu sigur. – Með slíkum ræðum gerði hann þá tilbúna til að þola hvers kyns pyntingar. --- Ljúf minning um börnin, og meðfædd umhyggja að vernda fjölskylduna sigraði. Þeir hlaupa í ofboði, grípa konur og kær börn úr miðjum logunum sem eru þegar brytjuð með sverði fjendanna en þar sem þeir eru uppteknir við ösku bygginganna ræðst herinn inn í fallna borgina. Sumir eru brytjaðir með sverði, aðrir eyðast í eldi en fleiri er hent fram af þverhníptum mórunum. Þar sem göfugar konur eru neyddar til að útvega fjársjóði sem þær höfðu ekki voru dregnar á hárinu um strætin og loks kastað í logana, smábörn voru hrifsuð frá brjóstum mæðra sinna og tekið við þeim með spjótum eða murkað úr þeim lífið með því að aka yfir þau á vögnum.]

Auk þess að nota orðalagið með eldi og járni er uppbygging frásagnarinnar svipuð í *Njálu* þar sem Njáll huggaði sína menn áður en ósköpin dynja yfir og bað þá að treysta guði.¹⁵³ Orðalagið með eldi og járni virðist vera algengt á latínu þegar rætt er um umsátur og því nærtækt fyrir latínulærðan mann að grípa til þess þegar ráðist er á rammgirtan íslenskan bæ.

Lönnroth leiðir að því líkur að Njáluhöfundur hafi þekkt *Placidus sögu* sem var þýdd á norræna tungu um 1200. Þessi saga er í *Speculum historiale* undir nafninu *Passio Sancti Eustacii* og fjallar um rómverskan herforingja sem snerist til kristni, týndi konu sinni og tveimur sonum en fann þau aftur. Í lokin dóu þau öll píslarvættisdauða í eiruxa og þremur dögum síðar voru lík þeirra óskemmd af eldinum:

„Quod videns imperator iussit bovem ereum incendi, et ibi sanctos introduci. --- Tercia vero die coram imperatore extracti de bove, ita penitus incorrupti inventi sunt, quod nec

¹⁵³ Sjá *Brennu-Njáls sögu* CXXVII-CXXX. kapítula. Framvegis er átt við Brennu-Njáls sögu þegar vísað er í kafla án þess að tiltaka rit.

capillos eorum vapores incendii contingerunt.“ (*Sp.hist.XI,82-Passio sancti Eustacii, Ex gestis eius*)

[Þegar keisarinn sá þetta fyrirskipaði hann að láta kveikja í eiruxa og leiða dýrlingana þangað inn. --- En á þriðja degi þegar þau voru dregin út úr uxanum fundust þau svo algerlega óskölluðu að eldstungurnar höfðu ekki einu sinni snert hár þeirra.]

Í *Speculum* er reyndar ekki tekið fram að líkin hafi verið hvít sem snjór eins og í *Placidus sögu*¹⁵⁴ þannig að kannski var íslenska þýðingin ofar í huga höfundar en frásögn *Speculum historiale* en varla hefur það dregið úr kristnum áhrifum að þekkja efnið úr fleiri en einni átt.

6.2.3 Góð og ill öfl

Lönnroth gerir ágústínska guðfræði að umræðuefni og hér að framan var fjallað um notkun Ágústínusar á hugtakinu ljós augnanna sem endurspeglast í *Njálu*. Lönnroth túlkar þessa guðfræði þannig að hún gangi út á sífellda togstreitu milli guðs og djöfulsins bæði í mannlegum hjörtum og í samféluginu. Aðalfulltrúar guðs á jörðunni, píslarvottar, játarar, réttlátir konungar studdir hlýðnum lýð þurfa stöðugt að verjast illum áhrifum. Guð má sín þó meir en sá illi og menn hafi val um að fara að fordæmum þeirra góðu. Heiðin trú á fylgjur gat því umbreyst í kristna trú á heilaga vernd.¹⁵⁵ Lönnroth tekur m.a. dæmi af heiðnum galdramönnum sem reyna að stöðva kristniboðann þangbrand, valkyrjum sem vefa örlagavef þeirra sem farast í Brjánsbardaga, vernd sem Gunnar naut í bardaganum við Knafahóla, draum Kolskeggis um mann sem bað hann að fylgja sér, hravnana sem áttu að draga Bróður til heljar og djöfla sem vildu draga Hrafn rauða til sín í á nokkurri.¹⁵⁶ Sá síðarnefndi slapp gegn því að lofa suðurgöngu.¹⁵⁷ Sögurnar af Bróður og Hrafni gætu verið skyldar frásögnum af Martíalisi lemovicensis þar sem segir frá því að sonur Archadíusar nokkurs hafi baðað sig í á vegna hita og verið sökkt af djöflinum. Eftir að faðir hans leitaði til heilags Martíalisar skiliðu djöflarnir honum upp aftur. Þeir voru svartir eins og Epíópíumenn, stórfættir, með hræðileg augu, alþaktir blóðugum hárum, eldur brann úr nösum og röddin var eins og hravnagarg.

Et protinus exierunt tres demones quasi *Ethiopes fuligine nigriores, pedibus magnis, oculis terribilibus et cruentis capillis totum corpus tegentes, et per os et nares ignem sulphureum emittentes, loquendo vero vocem coruinam imitantes (*Sp.hist.X,40-Ex gestis eius Martialis lemovicensis*).

[Og upp komu þrír djöflar sótsvartir eins og Epíópíumenn, með stóra fætur, hræðileg augu og allur líkaminn þakinn blóðugum hárum og þeir blésu brennisteinseldi út gegnum munn og nasir en tölzuðu með því að líkja eftir rödd hrafna.]

Syninum var heitin fylgd til himnaríkis og hann fékk loforð um að lifa í 26 ár eftir upprisuna. Djöflarnir sem reyndu að stöðva för Macharíusar frá Alexandrius flugu líka að hætti hrafna. „Dicebat autem de prefato horto LXXa demones ad eius adventum prosilisse, clamantes et circa vultum eius et oculos

¹⁵⁴ Lönnroth 1976:122

¹⁵⁵ Lönnroth:123-128

¹⁵⁶ Lönnroth:132-134

¹⁵⁷ Sjá CLVI.-CLVII. kapítula

corvorum more volitantes, ---.“ (*Sp.hist.XVIII,71-Heraclides in libro qui dicitur paradysus*) [Því að umsjónarmaður garðsins sagði að sjótíu djöflar hefðu stokkið upp þegar hann kom og hrópað og flogið kringum andlit hans og augu að hætti hrafna.]

En fylgjukenning Lönnroths á sér frekari stoðir í *Speculum historiale*. Þar er fjallað um þjónustu englanna sem sendir eru til hjálpræðis mönnum. Sumir vernda samfélög en aðrir einstaklinga. Hinn miskunnsami guð sendi mönnunum þrenns konar vernd eftir útskúfunina, engla gegn djöflum, píslargöngu herrans gegn holdinu og ræður og fordæmi heilagra gegn heiminum. Englarnir vernda sálirnar af mikilli kostgæfni. Þeir senda okkur góðar hugsanir og leiða skilning okkar að ljósinu. Þeir elskar samferðarmenn sína, gleðjast með þeim, hugga þá, gefa þeim fyrirmæli, vernda og sjá fyrir öllu.

Hii ergo scilicet angeli custodes animarum magna cura circa nos intendunt. Bonas cogitationes in nobis tripliciter immittunt scilicet exteriora sensibilia immutando ut ex eis eliciatur bona cogitatio, bonas effigies ymaginationi utiliter imprimendo, intellectum ad divinum lumen recipiendum preparando scilicet impedimenta removendo vel excitando vel huiusmodi. Solliciti quoque inter nos et deum medii discurrunt, gemitus nostros et omnia bona sua vel nostra facta, vel dicta, vel cogitata fideliter ad deum deportant, exultant et gratias agunt. Concives enim suos diligunt eisque congaudent, confortant, instruunt, protegunt et in omnibus provident. (*Sp.hist.II,13-Actor?*)

[En þessir verndarenglar bera nefnilega mikla umhyggju fyrir okkur. Þeir senda okkur þrefalt góðar hugsanir og breyta þannig ytri skynjunum að af þeim kemur góð hugsun, með því að halda góðum myndum að ímynduninni á gagnlegan hátt, með því að undirbúa skilninginn til að taka við heilögu ljósi, þ.e. með því að taka burt hindranir eða örva eða þvílíkt. Áhyggjufullir hlaupa þeir fram og til baka milli okkar og guðs og flytja af trúmennsku andvörp okkar og góð verk sín, gjörðir okkar, orð eða hugsanir til guðs, lofa guð og vegsama. Því að þeir elskar samborgara sína, gleðjast með þeim, hugga þá, leiðbeina þeim, vernda og sjá fyrir þeim í öllu.]

Þetta gætu verið fylgjur Kolskeggs í *Njálu* og Síðu-Halls en fylgjuengill hins síðarnefnda var sjálfur Michael.¹⁵⁸ Í *Speculum historiale* segir enn fremur um þessa sömu engla: „Angeli cum ad homines missi veniunt ex mysteriis suis nomina trahunt, ut *Mychael, *Gabriel, *Raphael.“ (*Sp.hist.II,13-Actor?*) [Þegar þeir sem hafa verið sendir koma til manna draga þeir nöfn af helgiathöfnum sínum svo sem Michael, Gabrial , Rafael.] Fylgjur í *Njálu* geta líka verið vondar eins og fylgjur Svans og fylgjur þeirra sem ætluðu að fara að Gunnari á Hlíðarenda.¹⁵⁹ Þar gætu hinir föllnu englar verið á ferð sem hafa hroka upphafningar í stað dýrðlegustu eilífðar, slægð hégóma í stað öruggs sannleika, áhuga á hlutum í stað náungakærleika. Þeir eru gerðir hrokafullir, svikulir, öfundsjúkir, þrjoskir í illsku, skaðlegir, mjög gráðugir og hinir kænstu og þeir kalla menn til að syndga.

--- et habentes elationis fastum pro excellentissima eternitate, vanitatis astutiam pro certissima veritate, studia partium pro individua caritate superbi, fallaces, invidi facti sunt, in malitia obstinati nocendique avidissimi atque callidissimi, alii aliis viciis presunt et in hunc aerem caliginosum detrusi iugiter humanis sensibus insidiantur. Homines ad peccandum provocant, quosdam etiam corporaliter vexant. Sompniorum ymagines

¹⁵⁸ Sjá LXXXI. kapítula og C. kapítula

¹⁵⁹ Lönnroth 1976:134, Sjá XII. og LXIX. kapítula

nocivas imprimunt, falsis transmutationibus et fantasmatis etiam vigilantes illudunt.
Per eos artes magice et divinationes exercentur, ---. (*Sp.hist.II,10*-Actor?)

Þeir hafa ill áhrif á drauma og blekkja menn jafnvel með ranghugmyndum og sjónhverfingum í vöku. Auk þess eru galdrar og spádómar iðkaðir fyrir tilstilli þeirra. Kannski var Mörður leiðtogi slíkra anda. Fylgjur þurfa því ekki bara að vera komnar úr heiðni heldur samræmdust þær vel kristnum hugmyndum um engla og djöfla.

6.3 Suðrænn hugmyndaheimur

6.3.1 Goðin hefna eigi alls þegar

Í riti Hermanns Pálssonar *Uppruni Njálu og hugmyndir* er enn kytnt undir þeirri skoðun að margar hugmyndir *Njálu* megi rekja til rita sunnar úr álfunni þó að víðar sé leitað fanga. Orð Hákonar Hlaðajarls um að goðin hefni eigi alls þegar¹⁶⁰ telur Hermann að eigi upptök sín í suðrænni heiðni og tínir m.a. til dæmi frá Prosper Aquitanusi frá fimmtu öld, Seneca, Júvenalisi og Valeríusi Maximusi frá fyrstu öld e.Kr..¹⁶¹ Dæmi Maximusar má finna í *Speculum historiale* „Lento gradu ad vindictam sui divina procedit ira, tarditatemque sui gravitare compensat“ (*Sp.hist.VII,124*-Valerius in lo libro) eða að heilög reiði vinni hægt en bæti það upp með þunga refsingarinnar. Svipuð hugmynd er hjá Júlúsi Celsusi frá því um 100 e.Kr. um að refsingin sé dregin á langinn með velgengni þannig að breytingin verði enn erfiðari. „Consueverunt dii immortales quo gravius homines ex commutatione rerum doleant, quos pro scelere eorum ulcisci volunt, hiis secundiores interdum res, et diuturniorem impunitatem concedere.“ (*Sp.hist.VII,5*-De dictis moralibus Iulii Celsi) og svo varar Cató (u.b.b 300 e.Kr.) við því að deila við réttlátan mann því að guð refsi alltaf fyrir óréttmæta reiði: „Contra hominem iustum prave contendere noli. Semper enim deus iniustas ulciscitur iras.“ (*Sp.hist.VI,110*-Cato in libro de moribus) *Disticha Catonis* voru notuð í undirstöðunámi í skólum Evrópu á miðöldum og voru vel þekkt hér á landi eins og *Hugsvinnsmál* bera vott um. Öll þessi dæmi eru frá heiðnum höfundum en eins og Hermann bendir á er líklegra að hugmyndir um reiði goðanna komi úr fjölgýðistrú. Í *Njálu* hefndist fleiri mönnum en Hrappi fyrir óréttlæti og yfircang þó að refsingin biði síns tíma. Þráinn sveik einnig jarlinn og sýndi Njálssonum vanþakklæti. Hann naut velgengni um stund en var refsað með dauða sínum og sinna manna. Otkell, að ráði Skammkels, neitaði að hjálpa nágranna sínum í neyð og sýndi Gunnari yfircang. Hann galt þess með dauða sínum og sinna. Þorgeir Starkaðarson reyndi að hafa rangt við í hestaati og beitti óprúttum aðferðum við að ná sér niðri á Gunnari. Honum hefndist fyrir, þó seint væri, eftir að hafa miklað sig af að veita Gunnari banasár. Hallgerður kynti undir deilum við fjölskyldu Njáls með ögrun og illmælgi. Í lokin hafði hún misst allt

¹⁶⁰ Sjá LXXXVIII. kapítula

¹⁶¹ Hermann Pálsson 1984:13

sitt og neyðst til að flýja til dóttur sinnar. Í *Njálu* sluppu menn ekki undan refsingu guðanna nema Mörður en kannski var hann djöfullinn sjálfur.¹⁶²

6.3.2 Þessa heims og annars

Hermann Pálsson fjallar um mikilvægi þess að bjarga lífi og að velja sér líf og vitnar í vanþakklæti Þráins fyrir lífgjöf Njálssona og orð Kára um að hverjum manni sé boðið að leita sér lífs.¹⁶³ Um fyrn nefnda atriðið verður fjallað í kaflanum um velgjörðir en það síðara held ég að sé einsdæmi í *Njálu* og sýni að Kári hafi ekki lokið hlutverki sínu á jörðunni. Miklu fremur er lögð áhersla á að ekki beri að hræðast dauðann og taka honum af karlmennsku eins og Hermann fjallar reyndar um í kaflanum *Listin að deyja*.¹⁶⁴ Svipuð viðhorf koma fram í *Speculum historiale* þar sem jafnt heiðnir sem kristnir höfundar eru kallaðir til vitnis. Þar er talað um ódauðleika sálarinnar, hverfulleik jarðnesks lífs, mikilvægi framhaldslífsins og varanlegt réttlæti. Í hugleiðingum höfundarins sjálfss er réttlæti guðs í brennidepli og talið öruggt að sálirnar lifi eftir dauðann og hljóti laun í samræmi við verk sín. „Preterea cum certum sit deum esse iustum, consequens est ut anime post mortem vivant, ac pro meritis suis recipient.“ (*Sp.hist.II,34-Actor?*) Ást á hinu jarðneska lífi beri vott um illsku: „--- secundum quod amor huius vite ex quo oritur maior vel minor est. Item mundanus quo timet aliquis nimis rebus suis, et hic similiter malus est, nascens ex amore rerum temporalium.“ (*Sp.hist.II,52-Actor?*) Kannski hafði Njáll þegar dáið dauða vitringsins en samkvæmt Platóni er heimspekin hugleiðing dauðans. Sú fullyrðing er nokkrum sinnum endurtekin í *Speculum historiale*. Macrobius útskýrir það þannig að ekki sé átt við þegar sálin yfirgefi líkamann heldur þegar sálin, enn í líkamanum, hefur náð tökum á öllum ástríðum

Plato in *Phedrone definit hominem non esse sua sponte moriendum, sed in eodem iterum dyalogo idem dicit mortem philosophibus appetendam et ipsam philosophiam esse meditationem moriendi. Hec sibi contraria esse videntur, sed non est ita. Nam *Plato duas mortes hominis novit, quarum unam natura, alteram virtutes prestant. Homo enim moritur cum anima corpus relinquit solutum lege nature. Mori etiam dicitur cum anima adhuc in corpore constituta corporis illecebras philosophia dicente contempnit et cupiditatum dulces insidias, reliquasque omnes exurit passiones. Et hanc mortem dicit *Plato sapientibus appetendam. (*Sp.hist.IV,78-Macrobius de sompnio Scipionis libro primo*).

[Í Phedro segir Platón að menn eigi ekki að deyja að eigin frumkvæði en í sömu samræðu segir hann að heimspekingar eigi að sækjast eftir dauðanum og að sjálf heimspekin sé hugleiðing dauðans. Þetta virðist þversagnarkennt en er ekki svo. Því að Platón þekkti tvenns konar dauða mansins, eðlið sýnir annan en dyggðirnar hinn. Maður deyr samkvæmt lögmáli náttúrunnar þegar sálin yfirgefur líkamann og er laus frá honum. Einnig er talað um að deyja að forsogn heimspekinnar þegar sálin enn í líkamanum skeytir hvorki um töfra líkamans né sæt svik fýsnanna og brennir upp allar aðrar ástríður. Það er sá dauði sem Platón segir að vitringum beri að sækjast eftir.]

¹⁶² Sjá XLVII.-LIV.,LIX.-LXXIX.,LXXVIII.,LXXXVIII.-XCII. kapítula

¹⁶³ Hermann Pálsson 1984:23

¹⁶⁴ Hermann Pálsson:38

Cíceró telur einnig að hugleiða beri dauðann frá æsku og forðast að hafa áhyggjur af honum en án þess náum við ekki jafnvægi hugans. „Meditatum esse debet ab adolescentia ut mortem negligamus, sine qua meditatione tranquillo animo nemo esse potest, cum certissime sit moriendum, et quo tempore incertum.“ (*Sp.hist.VII,17-Tullius in libro de senectute*). Njáll hugleiddi oft fjarri öðrum mönnum þegar hann frétti af hinum nýja átrúnaði, kristninni en þannig hefur hann náð þeirri hugarró sem þurfti til að horfast í augu við erfið örlög og dauða. ¹⁶⁵ Auk þess telur Cíceró að flótti undan dauðanum sé verri öllum dauða og ekki beri að óttast hann þar sem ódauðleiki fylgi. (VII,17,20). Idem „Turpis fuga mortis, omni morte peior est.“ (*Sp.hist. VII,20-Tullius in philippica VIIIa*) „O preclarum diem cum ad illud divinum animarum concilium cetumque proficiscat, cumque ex hac turbe colluvione discedam.“ (*Sp.hist.VII,17-Tullius in libro de senectutue*) [Ó, sá dýrlegi dagur þegar lagt er af stað til þessa heilaga fundar og samkomu sálanna og þegar ég fer burt frá þessum dreggjum fjöldans.] Svipaða afstöðu til dauðans má finna hjá Seneca. Hann leggur áherslu á að við me gum ekki hafa áhyggjur af dauðanum og að það sé beiskara en að deyja að óttast stöðugt dauðann. „Contempne mortem et omnia que ad mortem ducunt contempta sunt.“ (*Sp.hist.IX,111-Seneca in libro Vlo, Flosculi naturalium questionum*) og „Crudelius est quam mori, semper timere mortem.“ (*Sp.hist.IX,112-Seneca de declamationibus libro IIIo*) Við eignum að hugleiða dauðann svo að hann verði okkur kunnuglegur. „Mortis nomen ne formides, effice illam cogitatione multa tibi familiarem, ut si tantum tuleris, possis ei et obviam exire.“ (*Sp.hist.IX,110-Seneca in libro IIIo, Flosculi naturalium questionum*) Mistök okkar felist oft í því að gera okkur ekki grein fyrir að við deyjum daglega og að sjá ekki fyrir dauðann „O quam miserum est nescire mori.“ (*Sp.hist.IX,114-Seneca in Agamemnone*) og „Quem michi dabis, qui aliquod precium temporis ponat, qui diem estimet, qui intelligat se cotidie mori? In hoc omnes fallimur quod mortem non prospicimus.“ (*Sp.hist.IX,115-Seneca in epistola prima ad Lucilium*) Samkvæmt Cató ber ekki að óttast dauðann því að þó að hann sé ekki góður sé hann líka endir á því illa. „Fac tibi preponas mortem non esse timendam. Que bona si non est, finis tamen illa malorum est.“ (*Sp.hist.VI,110-Cato in libro de moribus*) Eftir að Gunnar snéri aftur í stað þess að fara utan og standa við sættina beið hann dauðans með æðruleysi og hegðaði sér eins og ósekur maður. Hann bað Hallgerði ekki lengi um hár í bogastrenginn og tók dauða sínum með jafnaðargeði. Hann var reiðubúinn að horfast í augu við hann með sæmd. Njáll mátti ekki tala óklökkvandi um dauða Höskulds Hvítanessgoða og sá fyrir ófarir fjölskyldu sinnar. Biðin eftir dauðanum var honum því þungbærari en dauðinn sjálfur sem hann tók af æðruleysi. Í brennunni heyrðist hvork til hans hósti né stuna.¹⁶⁶

Orð Catós um að dauðinn sé endir á því illa eiga því vel við í *Njálu*. Kannski var heimilisböl Gunnars slíkt að dauðinn var honum léttbærari en lífið. Líðan Skarphéðins, meðan hann beið dauða

¹⁶⁵ Sjá C. kapítula

¹⁶⁶ Sjá LXXV-LXXVII., CXI.,CXXIX. kapítula

síns eftir vígið á Höskului Hvítanessgoða, var skelfileg þannig að allir óttuðust hann og í liðsbón á þingi hreyttu menn í hann ónotum og sögðu hann ógæfusamlegan og illmannlegan. Hér mætti einnig tilfæra orð Óvídíusar: „Morsque minus pene, quam mora mortis habet.“ (*Sp.hist.VII,107*-Ovidius libro epistolarum) [Dauðinn er minni refsing en bið eftir dauðanum.] og „Et genus est mortis, male vivere.“ (*Sp.hist.VII,122*-Ovidius in libro de Ponto) [Það er einhvers konar dauði að lifa illa.] Biðin eftir dauðanum og hið erfiða líf sem útskúfaður maður var Skaprhéðni eins konar dauði. Hann náði hins vegar að sættast við örlög sín í dauðanum og því hræddist enginn lík hans.¹⁶⁷ Fyrir Gunnar, Njál og Skarphéðin var dauðinn endir á því illa.

Cató segir einnig að það sé heimska að búast við að njóta góðs af dauða annars. „Stultitia est in morte alterius sperare salute.“ (*Sp.hist.VI,110*-Cato in libro de moribus) Þetta spakmæli virðist hafa verið ofarlega í huga þess sem ritaði *Njálu*. Hallgerður og Bergþóra létu drepa menn hvor fyrir annarri í húskarlavígunum en stóðu ekkert betur að víg að þeim loknum. Gunnar drap þá sem niðurlægðu hann eða sátu fyrir honum og uppskar sæmd um sinn en hlaut að lokum að gjalda með dauða sínum. Þorgeir Starkaðarson og Mörður Valgarðsson unnu markvisst að dauða Gunnars. Mörður var ekki meira metinn eftir að Gunnar var allur, hann var láttinn gjalda fyrir víg hans með miklu fé og Þorgeir Starkaðarson var dreppinn. Njálssynir gátu ekki þolað að Þráinn sýndi þeim vansæmd með því að bjóða þeim ekki bætur fyrir ófarir þeirra í Noregi en þeir fengu ekki meiri virðingu þó að Þráinn væri allur. Hana hlaut Höskuldur, sonur Þráins, en það leiddi til þess að Njálssynir og Mörður drápu hann, reknir áfram af öfund. Í stað þess að hljóta sæmd var litið á þá sem hin verstu úrhrök og í raun voru Njálssynir réttdræpir fyrir að hafa svikið fósturbróður sinn. Mörður hlaut heldur ekki þá sæmd sem hann sóttist eftir og hvarf úr sögunni eftir brennumálin. Jafnvel Njáll var ekki alveg saklaus þar sem veitti samþykki sitt fyrir að Njálssynir færu að Sigmundi til að hefna níðs um hann sjálfan og syni hans og mótmælti ekki áformum þeirra um að sitja fyrir Þráni og félögum.¹⁶⁸ Í síðara tilfellinu virtist hann þó meira hikandi en hafa verður í huga að hann hafði ekki kynnst kristni þegar hér var komið sögu en hugur hans var tilbúinn til að taka við hinum nýja sið þegar hann frétti af honum stuttu eftir fall Þráins. Þeir sem drepa til að auka eigin veg og virðingu eða binda vonir við dauða annarra hljóta yfirleitt makleg málagjöld í *Njáls sögu*, sæmd þeirra vex ekki.

Auk þess að hræðast ekki dauðann er víða vikið að því í *Speculum historiale* að mikilvægt sé að deyja með reisn og jafnvel að velja tímann sjálfur án þess þó að svipta sig eða aðra lífi. Júvenalis (u.p.b.100 e.Kr.) telur nauðsynlegt að sýna hraustan hug og æðruleysi í dauðanum: „Fortem posce animum mortis terrore parentem.“ (*Sp.hist.IX,138*-Iuvenalis in IIIo) Seneca leggur áherslu á mönnum beri að deyja með hugarró og að hraustur maður flýi ekki lífið heldur yfirgefi það. „Vir fortis, ac

¹⁶⁷ Sjá CXX.,CXXXII. kapítula

¹⁶⁸ Sjá XXXVI.-XCII.kapítula

sapiens non debet e vita fugere sed exire.“ (*Sp.hist.IX,123-Seneca in XXIIlla, Flosculi epistolarum eius*) Þó að dauðinn sé ekki dýrlegur sé dýrlegt að deyja án þess að óttast hann og brjálæði að flýja það sem er óumflýjanlegt: „Non est mors gloriosa, sed fortiter mori gloriosum est. Que dementia est fugere, cum retroire non possis.“ (*Sp.hist.IX,135-Seneca in LXXXIIla, Flores epistularum*). Hercúles valdi sér dauðaga með því að henda sér í loga til að draga úr kvöllum ólæknandi sjúkdóms. „Hercules in morbum pestilentem incidit, et ob remedium doloris in flamas se iecit, sicque mortuus est.“ (*Sp.hist.III,59-Actor*) Dýrlingar hikuðu ekki við að velja píslarvættisdauða til að öðlast eilífa sælu. Njáll kaus að deyja ásamt sonum sínum sem áttu sér enga framtíð og eina von þeirra var brenna þessa heims til að hljóta eilíft líf. Hlutverki hans sjálfss var lokið. Í bók sinni *De amicitia* heldur Ciceró því fram að hann hafi jafnmiklar áhyggjur af samfélaginu eftir sinn dag eins og meðan hann lifi. „Non michi minoris cure est qualis respublica post mortem meam futura sit, quam qualis hodie sit.“ (*Sp.hist.VII,13-Tullius in libro de amicitia*) Njáll sá nauðsyn þess fyrir samfélagið að synir hans hyrfu eftir að hafa framið ófyrirgefana legan glæp. Hann gat þó ekki slitið sig alveg frá heiðnum gildum og vildi ekki lifa við þá skömm að geta ekki hefnt þeirra. Bergþóra var tilbúin að deyja með manni sínum og kannski má finna fyrirmynnd hjá ástkonu Alkíbadesar Sókratíkusar sem var umdeildur leiðtogi í Ábenu á fimmstu öld fyrir Krist. Hún lagði líf sitt í hættu við að jarða hann meðal ókunnugra og var tilbúin til að deyja fyrir þann dauðan sem hún hafði elskat lifandi; „mori parata pro mortuo quem vivum dilexerat.“ (*Sp.hist. IV,61-Ieronimus contra Iovinianum*) Skarphéðinn valdi einnig sjálfur að ganga inn í brennandi húsið með föður sínum og horfast óhræddur í augu við dauðann þó að honum byðist undankomuleið. Þar með hlítti hann forsjón Njáls og Guðs og mat eilíft líf meira en hið jarðneska. Rómverska skáldið Hóras (65 f.Kr.–8 e.Kr.) kemst svo að orði um dauðann: „Pallida mors equo pulsat pede, pauperum tabernas, regumque turres. Vite summa brevis. Omnes manet una mors.“ (*Sp.hist.VII,67-Oratius in libro carminum odarum*) [Hinn föli dauði ber með jöfnum fæti kofa fátækra og turna ríkra. Hátindur lífsins varir stutt. Einn dauði vofir yfir öllum.] Í *Njálu* tóku jafnt háir sem lágir þátt í vígakerlum og viðbrögð þeirra voru af svipuðum toga, hverrar stéttar sem þeir voru. Húskarlarnir, Kolur og Brynjólfur, voru jafnhuglausir og bónðasonurinn, Þorgeir Starkaðarson og sumir frjálsborinna liðsmanna Fosa eins og Gunnar Lambason og Grani Gunnarsson. Vinnumennirnir, Atli og Þórður Leysingjason sýndu hins vegar sama hetjuskap og æðruleysi gagnvart dauðanum og Gunnar á Hlíðarenda. Þeir þjónuðu húsbaendum sínum af trúmennsku og völdu að deyja með sæmd. Fyrir Atla var það miklvægara að deyja sem frjáls maður en að lifa sem þræll. Þó að hann væri friðarinus maður tók Njáll dauða sínum af karlmennsku eins og vitringurinn Sókrates.¹⁶⁹

„Socrates cum *Athenienses tristem de capite eius sententiam tulissent, fortique animo potionem veneni e manu carnificis accepisset, admoto iam labris poculo uxore *Xantipe

¹⁶⁹ Sjá XXXVIII.,CXVIII-CXXIX. kapítula

inter flendum lamentationem vociferante innocentem eum peritum: Quid ergo, inquit, nocenti michi mori satius esse dixisti?“.] (*Sp.hist.IV*,66-*Valerius libro VII*)

[Þegar Áþenumenn höfðu kveðið upp hinn sorglega dauðadóm yfir Sókratesi og hann hafði tekið við eiturbikarnum úr hendi böðulsins af hraustum huga og borið hann að vörum sagði hann við Xanþippu sem barmaði sér yfir að hann skyldi eiga að deyja saklaus: Hvað þá, mælti hann, sagðirðu að .að væri betra fyrir mig að deyja sekur?]

Skarphéðinn gat verið stoltur af viðbrögðum föður síns sem varðveitti visku sína til hinstu stundar eins og hinn aþenski vitringur. Meira að segja barnið Þórður Kárason mat Njál og Bergþóru svo mikils að hann kaus að deyja með þeim.¹⁷⁰ Hetjur eins og Gunnar á Hlíðarenda sýndu æðruleysi á dauðastundinni og völdu dauðann en einnig þræll eins og Atli, kona eins og Bergþóra og barn eins og Þórður Kárason. Þegar að dauðastundinni kemur eru allir jafnir og háir sem lágir geta tekið dauðanum með hetjulund.

Dæmin hér að framan um æðruleysi og jöfnuð gagnvart dauðanum og jafnvel að óska eftir honum eru flest frá heiðnum höfundum. En þetta viðhorf var ekki síður kristið. Í *Speculum historiale* eru mörg dæmi um píslarvættisdauða og oftar en ekki er hvatt til þess að óttast ekki dauðann og sækjast eftir slíkum dauðdaga. Aðeins þeir sem vilja ekki fara til Krists óttast dauðann. „Eius est mortem timere, qui ad Christum non vult ire.“ (*Sp. hist.XII*,68-Cyprianus) „Multi quoque pro Christo mortem sitiebant, eternam beatitudinem desiderantes.“ (*Sp.hist.XVI*,1-Iohannes damascenus) [Marga þyrsti eftir að deyja fyrir Krist tog þráðu sæluvist.] og „Et qui sunt illi qui mortem timent, nisi qui nullum bonum in futuro sperantes presentibus radicitus inherent?“ (*Sp.hist.XVI*,6-Iohannes damascenus). [Og hverjir eru þeir sem óttast dauðann nema þeir sem vænta einskis góðs og eru rótfastir í nútíðinni?] Í anda kristins jöfnuðar er einnig að leggja spakmæli um dauðann í munni þrælsins eða húskarlsins Atla þegar hann sagði við Kol: „Það áttu eftir sem erfiðast er“ og í einu handriti er bætt við setningunni „en það er að deyja“¹⁷¹ eða í *Reykjabók* frá því um 1300.¹⁷² Í *Speculum historiale* er vitnað í Apollinaris Sidonius (5. öld e.Kr.): „O necessitas abiecta nascendi, misera vivendi, dura moriendi.“ (*Sp.hist.XXII*,48-Apollinaris Sidonius ex Vo libro). [Ó lítilmótleg nauðsyn að fæðast, aum að lifa, erfið að deyja] en það átti Kolur eftir af þessu þrennu. Á sömu nótum er umfjöllun Helinandusar (u.p.b. 1200 e.Kr.): „Unde superbit homo, cuius conceptio culpa, nasci pena, labor vita, necesse mori.“ (*Sp.XXX.110-Helynandus in cronicis libro VII*) [Af því miklast maðurinn að getnaður hans er sök, að fæðast refsing, lífið erfiði og nauðsyn að deyja.] Erfiðið stigmagnast. En þó að lögð sé áhersla á jafna stöðu manna í dauðanum er dauði þeirra mismikilvægur. Þeir sem hafa lifað flekklausu lífi og dáið píslarvættisdauða geta vænst meiri virðingar en aðrir og jafnvel er litið á þá sem arftaka Krists. Í *Speculum historiale* eru dæmi um kristgervinga sem deyja píslarvættisdauða með enduróm af síðustu orðum Krists. Í ævi Jakobs bróður drottins hjá

¹⁷⁰ Sjá CXXIX. kapítula

¹⁷¹ Hermann Pálsson 1984:38

¹⁷² Brennu-Njáls saga 1954:97 og neðan máls á sömu síðu

Eusebíusi eru dánarorð hans þessi: „Rogo te domine deus, remitte illis, quia nesciunt quid faciunt.“ (*Sp.hist.X.4*-Eusebius in historia ecclesiastica) [Ég bið þig herra að fyrirgefa þeim því að þeir vita ekki hvað þeir gera.] Næstum sömu orð er lögð í munn heilögum Stefáni: „Domine ne statuas illis hoc peccatum, quia nesciunt quid faciunt.“ (*Sp.hist.VIII,71*-Comestor) [Herra, dæmdu þá ekki fyrir þessa synd því að þeir vita ekki hvað þeir gera] Hliðstæða þeirra og kristgervingur í *Njáls sögu* er tvímælalaust Höskuldur Þráinsson Hvítanessgoði. Fósturbræður hans drápu hann alsaklausan en dánarorð hans voru: „Guð hjálpi mér, en fyrirgefi yðr.“¹⁷³ Viðhorf til dauðans í *Njálu* eru því ekki síður í samræmi við kristin viðhorf en heiðin eins og þau birtast í *Speculum historiale*.

Víg Höskuldar Hvítanessgoða var hið mesta níðingsverk og Njáll talaði aldrei óklökkvandi um dauða hans. Grátur var vitrum manni fyllilega samboðinn en haft er eftir Seneca: „Nulla flendi maior est causa quam flere non posse.“ (*Sp.hist.IX,112*-Seneca de declamationibus libro IIII) [Það er ekki til ríkari ástæða til að gráta en sú að geta ekki grátið.] Áhyggjur Njáls af vígi Höskuldar Hvítanessgoða, þegar hann sagðist frekar hafa viljað missa two syni en Höskuld einan þar sem hann vissi að dauði allrar fjölskyldunnar fylgdi í kjölfarið,¹⁷⁴ eiga sér hliðstæðu í viðbrögðum Davíðs konungs við dauða sona sinna. Hann grét yfir dauða þeirra syndugu en vonaðist til að hitta aftur þann sem hafði dáið saklaus.

David mortuo filio quem de *Bersabee suscepereat, luctum cohibuit dicens: Ego ibo ad eum, non ipse revertetur ad me. O maximum desiderantis solatum! O verum sapientis iudicium! --- Non solus fletur *Absalon, fletur parricida, fletur et *Amon, fletur et sceleratus, non fletur dilectus.--Illos enim sibi perisse credebat, hunc resurrectum sperabat. (*Sp.hist.II,73*-Ambrosius in libro de excessu Satyri)

[Davíð hætti að syrgja þegar sonur hans og Batsebu var dáinn og sagði: Ég fer til hans, hann snýr ekki aftur til mínn. Ó, hin mikla huggun þess sem þráir! Ó, rétt mat hins vitra. --- Það er ekki aðeins grátið yfir Absalon, það er grátið yfir bróðurmorðingjanum, það er líka grátið yfir Amon, það ber líka að gráta yfir þeim synduga það er ekki grátið yfir þeim eliskaða. --- Því að hann hélt að þeir fyrnlefndu væru honum glataðir en vonaðist til að hitta þann síðastnefnda upprisinn.]

Vitringurinn Njáll óttaðist mest um afdrif og sálarheill þeirra syndugu eins og hinn vísi konungur Davíð. Það var því mikilvægt að þeir brynnu ekki þessa heims og annars og því fékk hann því til leiðar komið að þeir verðust inni þegar Flosi og menn hans sátu um Bergþórshvol.¹⁷⁵ Hermann Pálsson tiltekur dæmi úr *Andreas sögu postola*, *sögu Thomasar postola* og *Konungs skuggsjá* um hliðstæður við ummæli Njáls þess efnis að guð sé miskunnsamur og láti menn ekki brenna þessa heims og annars.¹⁷⁶ Svipaðar hugmyndir má líka finna í *Speculum historiale* þar sem haft er eftir Hugó frá St. Victore að ekki sé tekið við iðrun eftir dauðann: „Post mortem vero penitentia non recipitur.“ (*Sp.hist.XXVII,93*-Hugo de Sancto Victore de triplici meditatione) Skarphéðinn náði að iðrast fyrir

¹⁷³ *Brennu-Njáls saga* 1954:281

¹⁷⁴ Sjá CXI. kapítula

¹⁷⁵ Sjá CXVIII. kapítula

¹⁷⁶ Hermann Pálsson 1984:51

dauðann og hlaut því fyrirgefningu, enginn hræddist lík hans.¹⁷⁷ Úr frásögnum af lífi Antoníusar frá Padua er sagt frá nunnu sem óttaðist mjög hreinsunareldinn en fékk því framengt með hjálp hins sæla Antoníusar að hún hreinsaðist í þessu lífi og var krossfest með mikilli þjáningu.

Soror quedam ordinis dominarum pauperum ignem purgatorium gravissime metuens per beatum *Antonium obtinuant **obtinuerat** penitus in hac vita purgari, que et durissimis passionibus cruciata, rursus ceterarum interventu per eundem meruit liberari. (*Sp.hist.XXXI*, 135- Ex gestis eius (Antonius de Padua)).

Í hugleiðingum Vincentíusar frá Beauvais sjálfs eru þessi orð:

Preterea quando quis inchoata penitentia, sed nondum completa decedit non est inconveniens, nec contra dei misericordiam, minorem penam mutari in maiorem quia minor pena in presenti magis efficax et satisfactoria est, et magis grata deo quam longe maior in purgatorio. Huius ratio est quia pena presens pure voluntaria est, pena vero purgatorii de necessitate. (*Sp.hist.X,38-Actor*)

[Deyi einhver sem hefur hafið iðrun en ekki lokið henni er það ekki óviðeigandi og ekki andstætt miskunnsemi guðs að breyta hinni minni refsingu í meiri því að minni refsing í jarðnesku lífi er mun áhrifameiri og fullnægjandi og mun þóknanlegri guði en miklu lengri refsing í hreinsunareldinum. Ástæðan er sú að refsing í þessu lífi er algerlega sjálfviljug en refsing hreinsunareldsins tilneydd.]

Hugmyndir um að kveljast ekki þessa heims og annars voru því vel þekktar. Fjölskylda Njáls slapp vonandi við hreinsunareldinn.

Allir þurfa því að gjalda dauðanum sitt og vel við hæfi að leggja orðin,, --- því at þá skuld eigu allir at gjalda“ í munn stórsyndarans, Skarphéðins.¹⁷⁸ Hermann Pálsson telur að þau orð megi rekja til kvæða Hórasar: „Debemur morti nos nostraque“ sem hann þýðir: „Vér skuldum dauðanum okkur sjálf og allt sem okkar er.“¹⁷⁹ Í *Speculum historiale* eru þessi orð Hórasar tilfærð „Debemus morti, nos nostraque“. (*Sp.hist.VII,67-Oratius in poetria*) og einnig ljóðlína Óvídíusar (43 f.Kr.-18 e.Kr.): „Omnia debentur morti paulumque morari,“ (*Sp.hist.VII,117-Ovidius in Xo Flosculi Libri Metamorphoseos*) [Allt er skuldað dauðanum lítið biðinni.] Því er ljóst að Njáluhöfundur hefur þekkt þessi orð hafi *Speculum historiale* verið lestrarefni hans. Svipað orðalag tengt dauða Krists og þeirri skuld sem hann geldur með dauða sínum vegna erfðasyndarinnar er algengt í *Speculum historiale*. „Reconciliari sumus deo, per mortem filii eius. *Iohannes dicit, tradidit, scilicet quasi precium nostre redēptionis solvens“. (*Sp.hist.VIII,45-Actor*) [Guð tekur okkur aftur í sátt vegna dauða sonar sins. Jóhannes segir, hann afhenti okkur (hann) sem laun og greiddi verð endurlausnar okkar.] Ego debitum Ade solvam et propter sententiam tuam sanguinem meum fundam, ut ad te creatura tua redeat, et precium cari sanguinis mei redēptio sit mortuorum. (*Sp.hist.VIII,28-Petrus ravennensis episcopus*) [Ég mun gjalda skuld Adams og úthella blóði mínu vegna dóms þíns, þannig að sköpun þín snúi aftur til þín og

¹⁷⁷ Sjá CXXXII. kapítula

¹⁷⁸ *Brennu-Njáls saga* 1954:300

¹⁷⁹ Hermann Pálsson 1984:36-37

að laun fyrir mitt kæra blóð sé endurlausn hinna dauðu.] En orðalagið er ekki bara tengt við dauðaskuld Krists.

„Sed Maria pro supplice sua postulante et Ihesu adiudicante pependit in celesti curia edictum ut ad corpus rediret anima peccatricis et quoniam sine confessione non constat salus, vivens sacerdoti confiteretur, et sic denuo morti quod suum est solvens ---.“
(*Sp.hist.VIII,117*-Miracula beatae Mariae)

[En fyrir bænastað Maríu og að dómi Jesús var í himnesku ráði ákveðið að sál hinnar syndugu sneri aftur til líkamans og þar sem sálin verður ekki hólpin án játningar, skyldi hún lifandi skrifta fyrir presti, og þannig að nýju greiða dauðanum skuld sína ---.]

Í síðasta dæminu úr Maríu sögu fær sál syndugrar konu tækifæri til að snúa aftur til jarðarinnar til að gera syndajátningu og geldur þannig að nýju dauðanum sitt og sameinast hópi hinna sælu. Eins galt Skarphéðinn dauðanum sitt og hefur væntanlega hlotið sæluvist um síðir. Orðalagið að gjalda dauðanum skuld virðist því vera nokkuð almennt í miðaldaritum.

Fleiri atriði, sem tengjast Njálsbrennu, gætu átt fyrirmynndir í *Speculum historiale* eða í ritum sem þar er vitnað til. Fyrirboðar fyrir dauða Cesars líkjast fyrirboðum Njálsbrennu en meðal margra fyrirboða fyrir dauða Cesars voru þessir:

Centesimo die ante mortem eius fulmen cecidit iuxta statuam eius in foro, et de nomine eius superscripto .C. capitalem litteram abruptit. Nocte precedenti diem obitus eius, fenestre thalami eius cum tanto strepitu aperte sunt ut exiliens a stratis ruituram domum estimaret. (*Sp.hist.VII,41*-Suetonius de XII cesaribus libro lo)

[Á hundraðasta degi fyrir dauða hans féll elding við hlið styttu hans á torginu og hreif burt hástafinn C úr nafni hans sem var ritað fyrir ofan. Nóttina fyrir dauða hans opnuðust gluggar herbergis hans með slíkum hávaða að hann áleit að þegar hann hentist upp úr rúmfötunum að húsið myndi hrynya.]

Et Caphurnia uxor ymaginata est collabi fastigium domus maritumque in gremio suo confodi, ac subito cubiculi fores sponte patuerunt. (*Sp.hist.VII,41*-Comestor)

[Og konu hans Calpurníu fannst að gafl hússins hryndi og að eiginmaður hennar væri stunginn í gegn í kjöltu hennar og allt í einu opnuðust dyr herbergisins af sjálfu sér.]

Eldingin minnir á eldibrandinn í sýn Hildiglúms en einnig virtist Njáli „--- sem undan sé gaflveggirnir báðir --“ kvöldið sem Bergþórshvoll var brenndur.¹⁸⁰ Sú venja að tiltaka marga fyrirboða fyrir stóratburðum í norrænum fornsögum á sér þannig hliðstæður hjá kristnum höfundum eins og Comestor (12. öld) sem og klassískum eins og Suetóníusi (u.p.b.100 e.Kr.). Frásogn Comestors af dauða bræðra Heródesar Ascaloníta minnir líka á Njálsbrennu. Þeir voru framseldir Antígonusi til að láta berja þá.

At ille *Hycani auriculas dentibus truncavit, ne quando mutatis rebus solutus pontificatum reciperet, ab integris enim celebrari sacra oportet. *Faseli vero virtute preventus est, qui cum nec ferri copiam, nec manus liberas haberet, ad saxum fracto capite expiravit. Cognito quidem quod *Herodes evaserat, ait se equanimiter mori quia ultorem vivum relinqueret. (*Sp.hist.VII,50*-Comestor).

[En hann hjó af eyru Hyrcanusar með tönnunum svo að hann tæki ekki við embætti æðsta prestsins einn við breyttar aðstæður því að heilaga hluti ber að lofsama af heilum mönnum. En hann var yfirkomin af hreysti Faselusar, sem hafði hvorki sverð né frjálsar hendur og dó með því að brjóta höfuðið á steini. Þegar hann frétti að Heródes hefði

¹⁸⁰ Sjá CXXV.,CXXVII. kapítula

komist undan kvaðst hann deyja með jafnaðargeði þar sem hann skildi eftir hefnanda á lífi.]

Tönn Þráins, sem Skarphéðinn notaði til að hleypa út auganu á Gunnari Lambasyni og þó sérstaklega orð Skarphéðins við Kára: „Það hlögir mik, ef þú kemsk á braut, mágr, at þú munt hefna vár.“¹⁸¹ minna á þessa frásögn.¹⁸² Tennur voru annars beitt vopn í yfirfærðri merkingu. „Filii hominum dentes eorum arma et sagitte et cetera. Verum ad hec vulnera que lingua inter homines infliguntur, medicus pene nullus est, ---.“ (*Sp. hist.*XIX,35- Rufinus contra Ieronimum libro lo) [Synir mannanna, tennur þeirra vopn og örvar o.s.frv. Sannarlega getur næstum enginn læknað þau sár sem tungan særir manna á meðal ---.] Það var því vel við hæfi að refsa eiturtungunni, Gunnari Lambasyni, með tönn úr Þráni sem Skarphéðinn hafði vegið aðallega vegna illmælgi félaga hans. Fyrirboðar brennunnar og samskipti manna í brennunni sýna að dramatískur dauðdagi Njáls og fjölskyldu hans var fyllilega sambærilegur við stórviðburði veraldarsögunnar.

6.3.3 Frægð og öfund

Eins og Hermann Pálsson bendir á nýtur Gunnar á Hlíðarenda mestrar frægðar í *Njálu* og stöðugt er hamrað á ágæti hans. Cíceró skilgreinir frægð eða „gloria“ þannig: „Gloria est frequens fama de aliquo cum laude.“ (*Sp.hist.*VII,23-Tullius in rethorica Ia) [Dýrð er margendurtekið lof um einhvern.] Þessi setning gæti verið kveikjan að umfjölluninni um Gunnar. En öfundin fylgir dýrðinni eins og Njáll benti Gunnari á þegar hann kom úr frægðarför sinni til útlanda. „Njáll sagði hann vera inn mesta afreksmann - „ok ert þú mjök reyndr, en þó munt þú meir síðar, því at margr mun þik զfunda.“¹⁸³ Hermann tilfærir dæmi Sallústíusar (86-35 f.Kr.) „meminisse post gloriam invidiam sequi“, sem þýtt sé í *Rómverja sögu*: „Miklu ágæti fylgir jafnan mikil öfund“, sem fyrirmund að hugmyndum *Njáls sögu* um frægð og öfund.¹⁸⁴ En umfjöllun sögunnar er mjög í samræmi við hugmyndafræði þrettándu aldar manna eins og hún birtist í *Speculum historiale*. Þar er dæmi Sallústíusar í örlítið öðru formi: „Post gloriam invidiam sequi memineris“ auk þess sem tilfærð eru orð hans „Inter mortales difficillimum est gloria invidiam vincere.“ (*Sp.hist.*VII,34-Salustius in iugurtino) en þau mætti útleggja: Á meðal dauðlegra er erfiðast að sigra öfundina með frægð. Margir öfunduðu Gunnar og Ólafur pá bað hann vera varan um sig þar sem hann ætti marga öfundarmenn.¹⁸⁵ Í *Speculum historiale* er haft eftir Óvídíusi að eigin frægð geri mörgum mein: „Et obest sua gloria multis.“ (*Sp.hist.*VII,117-Ovidius in XIIo, Flosculi libri metomorphoseos) og Seneca telur frægðina fremur íþyngjandi en létta, „Si gravis, non levis est gloria.“ (*Sp.hist.*IX,109-Seneca de remediis fortuitorum.) Samkvæmt Ísidór (u.p.b. 600

¹⁸¹ *Brennu-Njáls saga* 1954:332

¹⁸² Sjá CXXIX.-CXXX. kapítula

¹⁸³ *Brennu-Njáls saga*:84

¹⁸⁴ Hermann Pálsson 1984:39

¹⁸⁵ Sjá LXX. kapítula

e.Kr.) býr frægðin til öfundina en öfundin skapar hættur. „Gloria enim invidiam parit, invidia vero pericula.“ (*Sp.hist.XXIV,34-Ysidorus in libro Ilo*). Gunnari þótti lofið gott og varð að sanna orðspor sitt og sýna hreysti þegar hún var dregin í efa og lenti því í illdeilum og bardögum við Otkel Skarfsson og Þorgeir Starkaðarson en þær deilur drógu hann að lokum til dauða.¹⁸⁶ Öfund í kjölfar frægðar varð Gunnari því að falli.

6.3.4 Orðalag og myndmál

Hermann Pálsson vitnar í orð Þorgeirs Otkelssonar um að honum þyki „illt að heita griðníðingur“ og tínir til hliðstæð dæmi úr konungasögum og öðrum Íslendingasögum.¹⁸⁷ Á öðrum stað í *Njálu* segir Kolskeggur: „hvárki skal ek á þessu níðask ok engu qðru, því er mér er til trúat“¹⁸⁸ þar sem hann vill ekki svíkja þá sátt sem hefur verið gerð. Sömuleiðis segist Ingjaldur á Keldum vera „--- hvers manns níðingr, ef ek segi þat, er þeir trúðu mér til.“¹⁸⁹ Þar með neitar hann að bregðast trúnaði. Líklega samsvarar sögnin að níðast orðalaginu *violare* á latínu en í *Speculum historiale* er haft eftir Ágústínusi að hver sem níðist á trúnaði sé ójfnaðarmaður: „--- omnis autem fidei violator iniquus est.“ (*Sp.hist.XIX,95-* Augustinus in libro de doctrina) Sögnin *violare* er auk þess notuð um að níðast á eða svíkja eið, framfylgja ekki réttum lögum og vanhelga helgidóma: „--- et propria romani regni iura violata sunt?“ (*Sp.hist.XIII,26-Eusebius Ex historia ecclesiastica VIIlo libro*) [--- þar sem níðst var á sjálfum lögum hins rómverska ríkis?], „--- vel sacramenti violationem periurio augere“ (*Sp.hist.XXVI,16-Sylibertus*) [eða að auka á áníðslu sakramentis með meinsæri] og „--- nec unquam iuramentum violabat“. (*Sp.hist.XXX,43-Ex hystoria Francorum ?*) [--- og hann sveik aldrei eið (níddist aldrei á eiði)] Ljóst er að þetta hugtak er mikilvægt í *Njálu* þar sem aðalhetjan Gunnar níddist á þeirri sætt sem hafði verið gerð en Kolskeggur neitaði að níðast á henni né nokkru sem honum væri trúð fyrir. Þar skildi með þeim bræðrum, Gunnar beið bráðan bana en Kolskeggur átti fyrir höndum farsælt líf sem kristinn maður.¹⁹⁰

Hermann tiltekur dæmi um að notaðar séu líkingar af sáðkorni og illum rótum og vísar meðal annars í orð Njáls „því að af illum rótum hefir upp runnið“.¹⁹¹ Slíkt myndmál er mjög algengt í *Speculum historiale* og vísast í flestum miðaldaritum. Húgó frá St. Victore segir ágirnd rót alls ills en kærleika rót alls góðs: „--- et omnium malorum radix est cupiditas et omnium bonorum caritas.“ (*Sp.hist.XXVII,96-Hugo de Sancto Victore de triplici meditatione*) og hroki er sagður rót allra lasta sem hafi margvíslega sprotta: „Commissum dividitur in VII vitia capitalia, quorum radix est superbia,

¹⁸⁶ Sjá XLVII-LXXVII. kapítula

¹⁸⁷ Hermann Pálsson 1984:43

¹⁸⁸ *Brennu-Njáls saga* 1954:183

¹⁸⁹ *Brennu-Njáls saga*:319

¹⁹⁰ Sjá LXXV. kapítula

¹⁹¹ Hermann Pálsson:45

germina vero multiplicia.“ (*Sp.hist.II,43-Actor?*) og einnig er þar spakmæli Prospers (5.öld e.Kr.) sem Hermann vitnar í: „Respondentque suis germina principiis.“ (*Sp.hist.XXI,61-Prosper in libro epygrammatum metrice*) [Sprotarnir eru í samræmi við fræin.] Líkingamál um góðar og illar rætur var mjög útbreitt á miðöldum og sú hefð birtist bæði í *Njálu* og *Speculum historiale* en sjálf hefðin á líklegast rætur í biblíumáli.

Ljóst er að mörg af þeim atriðum sem Hermann Pálsson og Lars Lönnroth telja að rekja megi til klerklegs lærdóms eiga sér sterkar stoðir í *Speculum historiale* og það eykur líkur á að ritið hafi verið Njáluhöfundur tiltækt og mjög hugleikið. Hér verður látið staðar numið við að fjalla sérstaklega um bækur þeirra félaga en athyglinni beint að *Speculum historiale* og hvernig hugmyndir hliðstæðar hugmyndafræði ritsins birtast á margvíslegan hátt í *Njáls sögu*.

7 Viska og vald

Í formála *Speculum historiale* gerir Vincentius frá Beauvais grein fyrir tilgangi og tilurð ritsins:

Quoniam multitudo librorum et temporis brevitas, memoria quoque labilitas non patiuntur cuncta que scripta sunt pariter animo comprehendendi, michi omnium fratrum minimo plurimorum, libros assidue ex longo tempore revolventi ac studiose legenti, visum est tandem accedente etiam maiorum meorum consilio quosdam flores pro modulo ingenii mei electos ex omnibus fere quos legere potui sive nostrorum id est catholicorum doctorum, sive gentilium scilicet philosophorum et poetarum, et ex utrisque hystoricorum in unum corpus voluminis quodam compendio et ordine summatim redigere, ex hiis dumtaxat precipue que pertinere videntur vel ad fidei nostre dogmatis astructionem vel ad morum instructionem, sive ad caritatis excitandam devotionem, aut divinarum scripturarum mysticam expositionem, vel etiam ad ipsius veritatis manifestam aut symbolicam declarationem ut etiam studio meo quasi modum quemdam imponens curiositati mee ceterorumque nonnullorum forsitan mei similiū, quorum studium et labor est plurimos legere, eorumque flores excerpere, per hoc unum grande opus utcumque satisfacerem, et laboris mei fructum poscentibus non negarem. (*Sp.hist.I,1-De causa suscepti operis et eius materia*)

[Þar sem fjöldi bóka, lítill tími og einnig brigðult minni leyfa ekki að halda öllu í huganum samtímis sem skrifað hefur verið þá hefur mér hinum lægsta af flestum bræðrum, sem hef handfjatlað og lesið bækur af kostgæfni, virst tilvalið, reyndar að ráði meiri manna, að safna saman nokkrum blómum völdum að mati hugar míns (að eigin mati) úr næstum öllu sem ég hef getað lesið annaðhvort eftir kennimenn okkar þ.e. þá kaþólsku eða heiðingja þ.e. heimspekinga og skáld og frá sagnameisturum beggja og raða í eitt safnrit útdráttum úr því sem sérstaklega virðist fallið til að byggja upp kenningu trúar okkar, bæta siði, iðka kærleikann, setja fram merkingu (mysticam) heilagrar ritningar einnig til að sýna sjálfan sannleikann eða táknræna merkingu. Þannig sýni ég leið með starfi mínu til að svala forvitni minni og nokkurra annarra minna líka sem hafa áhuga og dug til að lesa sem flesta höfunda og að velja það besta frá hverjum og fullnægði ég hvorutveggja með þessu eina mikla verki og neitaði þeim ekki um ávoxt vinnu minnar sem krefðust hans.]

Það er ekki lítið verk sem Vincentius ræðst í. Riti hans er ætlað að ná yfir það markverðasta sem kirkjufeðurnir og klassískir höfundar hafaritað og gefa þannig lesendum færi á að kynnast verkum þeirra á einum stað. Hann leggur áherslu á að val hans á textum samræmist kristinni kenningu og eigi

að stuðla að bættu siðferði. Ritið er söguspegill auk þess sem það speglar trúarleg og siðferðisleg viðhorf kirkjunnar á þrettándu öld.

Sá sem ritaði *Njáls sögu* réðst ekki í það að skrifa veraldarsöguna en hann skrifaði sögu síns eigin héraðs og dæmisögu um hvernig kristni náði að festa rætur á Íslandi og breyta hugarfari manna. Eins og *Speculum historiale* endurspeglar hún kristin viðhorf og gildi á síðmiðöldum og er til þess fallin að bæta siðferði lesenda eða áheyrenda. Fáum blandast hugur um að *Njála* er breið samfélagslýsing þar sem hver og einn hefur sínu hlutverki og skyldum að gegna. Menn verða að þekkja sinn stað í tilverunni og jafnt háir sem lágir bera ábyrgð á upplausn og ófriði þó að það sé viturra manna að leiða mál til lykta og reyna að koma á friði. Það er miklvægt að mannleg samskipti séu í samræmi við lög og hefðir og að réttsýni sé höfð að leiðarljósi. Í *Njálu* fáum við að kynnast hverjir grafa undan þjóðfélaginu, hvað ber helst að varast og hvernig lög samfélagsins og trúin gefa von um betri tíma.

7.1.1 Lög og regla

Undirstaða allra þjóðfélaga er samstaða um lög og rétt og í *Speculum historiale* eru margar tilvitnanir þar sem lögð er áhersla á lögin og nauðsyn þess að þjóna fremur hagsmunum samfélagsins en einkahagsmunum. Vitnað er til Democritusar (u.b.b. 400 f.Kr.) sem sagði að einstaklingurinn þjónaði lýðnum og lýðurinn einstaklingnum. „Democritus ait: Unus michi pro populo est et populus pro uno.“ (*Sp.hist.IV,32-Seneca in epistola VIIa*) Í útdrætti úr *De officiis* eftir Cíceró eru mörg dæmi þar sem hamrað er á velferð samfélagsins og mikilvægi laga og réttlætis. Menn séu skapaðir til að vera hverjir öðrum til gagns og eigi að hafa sameiginlegar nauðsynjar að leiðarljósi: „homines autem hominum causa fuisse generatos, ut ipsi inter se alii aliis prodesse possint.“ Höfuðreglan sé að skaða ekki neinn og þar á eftir kemur að þjóna velferð allra: „Fundamentum primum iusticie est ne cui noceatur, deinde ut communi utilitati serviatur.“ (*Sp.hist. VII,7-Tullius in libro primo de officiis*) Enn er vitnað í Cíceró um að þjóna beri velferð samfélagsins og hlíta lögum þess. Réttlætið sé drottning dyggðanna: „Iusticia est una omnium domina et regina virtutum.“ (*Sp.hist.VII,11-Tullius in IIlo libro de officiis*) Jafnvel ódæðismenn verði að hafa lög sín á milli:

Tanta est iusticie vis ut nec illi qui maleficio et scelere pascuntur, sine ulla eius particula vivere possint. Nam et princeps latronum nisi equaliter predam dispartiat aut interficietur a sociis, aut relinquetur.“ (*Sp.hist.VII,10-Tullius in IIlo libro de officiis*).

[Styrkur réttlætisins er slíkur að ekki einu sinni þeir sem stunda illvirki og glæpi geta lifað án þess. Foringi ræningja er dreppinn eða yfirgefinn af liðsmönnum sínum nema hann skipti ránsfengnum réttlátlega.]

Ágústus friðaði ríkið með lögum: „ --- Augustus, rempublicam legibus pacificis ---.“ (*Sp.hist.VII,87-Hugo floriacensis*) og þeir sem setja lög eiga að sýna lítillæti og ekki að íþyngja mönnum með byrðum sem þeir sjálfir vilja ekki bera. „Quarta ut nobis exemplum humilitatis preberet et maxime prelatis

qui leges instituunt, ne scilicet aliis presumant imponere honera que ipsi portare nolunt ---.“ (*Sp.hist.VII,90-Actor*) Í *Njálu* eru mál leyst með dónum og sáttum á þingum og lögum eru þannig undirstaða samfélagsins: „---með **lögum** skal land vårt byggja, en með **ólögum** eyða.“¹⁹² Þarna örlar á þeirri hugmynd að ekki beri að setja lög sem íþyngi lýðnum. Reyndar virðist form hafa skipt meira máli en sannleikur eins og þegar Kolur var kosinn vegandi Hjartar í stað Austmannsins eða þegar Flosi sagði sig í þing hjá goða í Norðlendingafjórðungi til að forðast það að vera dæmdur fyrir víg Helga Njálssonar með því að láta sækja mál sitt í röngum dómi.¹⁹³ Slík „ólög“ urðu til þess að deilur kringum Gunnar mögnuðust þar sem menn sættu sig ekki við niðurstöðurnar og að barist var á alþingi eftir að mistókst að fá Flosa dæmdan. Flest mál í *Njálu* voru reyndar leyst með sátt eftir að málatilbúnaður hafði mistekist. Höfðingjar báru ábyrgð á því að lögum væri framfylgt, sættir haldnar og þeir stóðu að lagaumbótum. Njáll fékk því til leiðar komið að stofnaður var fimmtardómur og Síðu-Hallur var einn helsti hvatamaður þess að kristni var lögtekin á Íslandi.¹⁹⁴ Lögin eiga að vera liður í réttlátu samfélagi og undirstaða friðarins er að menn virði þau og standi við þær sættir sem gerðar eru í anda laganna.

7.1.2 Stjórnarfar

Í upphafi *Speculum historiale* er vitnað í orð Ágústínusar kirkjuföður, sem tilfærð eru í inngangi ritgerðarinnar, um að allt geti elskað guð hvort sem er meðvitað eða ómeðvitað. Ást á guði er því ekki bundin við þá sem þekkja Krist þó að ábyrgð þeirra sé meiri en hinna. Lög guðs gilda að eilífu í jarðneskum ríkjum og í hringrás aldanna verði alltaf til einhvers konar stöðugleiki í kjölfar upplausnar. Í *Speculum historiale* eru einnig orð Cícerós um að saga mannsins sé vitnisburður tímanna, ljós sannleikans, líf minningarinnar, leiðbeinandi lífsins og sendiboði aldursins: „Hystoria est temporum testis, lux veritatis, vita memorie, magistra vite, nuntia vetustatis.“ (*Sp.hist.VII,18-Tullius in libro de oratore*). Noregskonungasögurnar virðast sumar hafa verið ritaðar til að sýna fram á hvernig kristilegt konungsríki mótaðist en fyrstu fræjunum var sáð meðal heiðinna manna og kristni komst á í fyllingu tímans. Í *Alexanders sögu mikla* voru heimsyfirráð Alexanders undirbúnингur fyrir tilkomu Rómáríkis sem fullkomnaðist með kristninni. Hinn heiðni konungur fékk ekki að njóta veldis síns nema örskamma hríð því að leiðsögn veraldarinnar var ætluð Róm á dögum Ágústusar sem voru tími holdtekju Krists.¹⁹⁵ Kannski var *Njála* rituð til að sýna hvernig friður og regla gat skapast með kristninni og leiðsögn viturra manna undir handleiðslu guðs eftir að ill öfl höfðu kynt undir ófriði. Um leið gæti hún verið áminning til samtímamanna um að unnt sé að læra af reynslunni þó að það þurfi ekki að þýða að sagan endurtaki sig alltaf á sama hátt.

¹⁹² *Brennu-Njáls saga* 1954:172

¹⁹³ Sjá LXVI.,CXLI. kapítula

¹⁹⁴ Sjá XCVII.,CV. kapítula

¹⁹⁵ Ashurst 2009:254

Ex iustitia manat equitas, que facit ut nos omnium necessitates hominum nostras esse dicamus, nec nobis tantum sed etiam generi humano nos natos utiles esse credamus, et quicquid cuiilibet homini nocere potest, tanquam si nobis noceat evitemus. Qui enim homines sumus, nichil humani a nobis alienum putare debemus. Siquidem beluarum est sibi vivere nec suas utilitates in commune comferre. (*Sp.hist.XXI,72*-Prosper ex secundo libro de vita contemplativa)

[Frá réttvísinni flæðir jöfnuðurinn sem veldur því að við segjum nauðsynjar allra manna vera okkar, við álítum ekki að við séum fæddir aðeins okkur sjálfum til gagns heldur einnig mannyninu og forðumst það sem getur skaðað einhvern mann eins og það skaði okkur. Þar sem við erum menn eignum við að álita að ekkert mannlegt sé okkur óviðkomandi. Því það er háttur skepna að lifa fyrir sig og verða ekki samféluginu að gagni.]

Í *Njálu* er mjög sterk samfélagsvitund og allir, jafnt háir sem lágir, bera ábyrgð á því ójafnvægi sem skapast. Því er áhugavert að velta fyrir sér hvers konar samfélag eða stjórnun sé ritara hennar mest að skapi og hvaða hugmyndir um stjórnarhætti hafi verið ofarlega á baugi á þrettándu öldinni.

Í *Siðfræði Níkomakkosar* eftir Aristóteles er fjallað um æskilegar gerðir stjórnarfars og þær flokkaðar eftir gæðum. Í *Speculum historiale* eru nokkrir kaflar úr þessu riti en þó ekki sá hluti sem fjallar um stjórnarfarið. Hins vegar segir svo:

Id autem in hoc opere vereor quorumdam legentium animos refragari, quod nonnullos *Aristotilis flosculos precipueque ex libris eiusdem physicis ac metaphysicis quos nequaquam ego ipse excerpseram, sed a quibusdam fratribus excerpta suscepseram non eodem penitus verborum scemate, quo in originalibus suis iacent, ---. (*Sp.hist.I,10-Apologia de modo excerptendi in quibusdam libris Aristotilis*)

[Ég óttast hins vegar að hugir sumra lesenda muni mótmæla að nokkur blóm Aristótelesar, sérstaklega úr bókum hans um eðlisfræði (náttúrfræði) og frumspeki, sem ég hef alls ekki sjálfur dregið út heldur tekið útdrætti frá nokkrum bræðrum, séu ekki með nákvæmlega sama orðalagi og í frumritunum ---.]

Þessi athugasemd Vincentíusar sýnir að rit Aristótelesar voru mönnum tiltæk í latneskum þýðingum um miðja þrettándu öld og hann þurfti ekki að þýða frumtextana sjálfur. Vitað er að Englendingurinn Robert Grosseteste (1168-1253), biskup í Lincoln, þyddi *Siðfræði Níkomakkosar* á latínu.¹⁹⁶ Þorlákur helgi Þórhallsson stundaði nám í Lincoln svo að Íslendingar gætu hafa haft einhver tengsl við þann stað í framhaldi af því. Hugmyndir Aristótelesar um stjórnarfar hafa líklega verið ofarlega á baugi í umræðum menntaðra manna á þrettándu öld og ekki ólíklegt að menn hafi velt þeim fyrir sér í því róstusama samfélagi sem ríkti á Íslandi. Auk þess var Aristóteles Íslendingum að góðu kunnur úr þýðingu Brands Jónssonar á *Alexanders sögu mikla* um miðja þréttándu öld.

Gerðir stjórnarfars, sem skilgreindar eru í *Siðfræði Níkomakkosar*, eru þrjár og frávik eru tilgreind frá hverri gerð. Konungsveldi er talið best ef hagsmunir þegnanna eru í fyrirrúmi en verst ef það snýst yfir í harðstjórn. Síðan kemur aðalsveldi en skuggahlið þess er fámennisstjórn, sérhagsmuna- og eignaveldi er talið síst. Lýðræði, sem er skásta frávik frá eignaveldi, sé eins og húsbónalaust heimili þar sem hver og einn geti farið sínu fram.¹⁹⁷ Lögð er áhersla á að þjóðfélagsleg vinátta sé nauðsynlegust í lýðræði og að borgríki sé einhuga þegar þegnarnir eru sammála um hvað

¹⁹⁶ Reynolds & Wilson 1991:120

¹⁹⁷ Aristóteles 1995:172-174

sé hagstætt, velja sömu athafnir og breyta eftir sameiginlegum úrskurði.¹⁹⁸ Þegar vegr voru kostir og gallar stjórnarforms er ekki einsætt að allir miðaldamenn hafi komist að sömu niðurstöðu og Aristóteles. Norrænu konungasögurnar virðast heldur hallar undir nauðsyn konungsvalds og Ármann Jakobsson telur að *Fagurskinna* sé síst konunghollari en *Heimskringla* og *Morkinskinna* eins og álítið hafi verið. Í *Morkinskinnu* sé talið mikilvægt að Íslendingar geti verið nytsamir þegnar Noregskonungs og *Heimskringla* sé ekki hlynnt gamla goðaveldinu óbreyttu heldur sé hún konungholl þó að best sé fyrir höfðingja að vera sem sjálfráðastir gagnvart konungi.¹⁹⁹ Í *Hákonar sögu Hákonarsonar* vitnar Sturla Þórðarson í orð Vilhjálms cardinalis um að það sé „--- ósannligt, at Ísland þjónaði eigi undir einn konung sem öll önnur lönd í veröldu.“²⁰⁰ Eins og fjallað er um hér að framan (5.1) eru fræðimenn þó ósammála um að hve miklu leyti Íslendingar á þrettándu öld hafi verið hliðhollar konungsveldi. Ýmsir telja að í Íslendingasögunum megi greina andstöðu við konungsvaldið og bent hefur verið á að í Evrópu á miðoldum hafi verið fleiri ríki án konungs en þau sem lutu konungi. Birgit Sawyer fjallar auk þess um tvíbenta afstöðu til konunga í *Heimskringlu* og hversu miklu betri lýsingu höfðingjar fái þar en konungar. Það sem Snorri telur lofsvert er viska, að hlusta á ráðgjafa, þekking og virðing fyrir gömlum lögum, framtakssemi og mælska eða höfuðdyggðirnar styrkur, hófsemi, viska og réttlæti.²⁰¹ Í *Njálu* er hvergi gert ráð fyrir konungsstjórn á Íslandi en hins vegar er talið mikilvægt að höfðingjar hafi þá kosti til að bera sem hér voru taldir. Stjórnarfarið, sem þar er lýst, er miklu fremur aðalsveldi eða eignaveldi sem er ógnað af ósamlyndi þegnanna. Í *Speculum historiale* er lögð áhersla á visku stjórnenda og í því sambandi vitnað í orð Platóns:

Multa quoque leguntur alia egregie dicta a *Platone, ut est illud quod ait Boetius, eum dixisse: Beatas fore respuplicas si aut eas sapientes regerent, aut earum rectores sapientie studerent. --- *Platonis quoque dicta sunt hec: Si sapientie forma oculis videri posset, maxime ad amorem sui omnes excitaret. Non potest comprehendendi forma iusticie, nisi prius discutiatur series iniusticie. (*Sp.hist.IV,79-Actor*)

[Mörg önnur ágætisummæli Platóns má einnig lesa, eins og þetta sem Boetius segir að hann hafi sagt: Ríki væru farsæl ef annaðhvort vitringar stjórnuðu þeim eða að stjórnendur þeirra legðu stund á visku. --- Þetta eru líka ummæli Platóns: Ef unnt væri að sjá form viskunnar með augunum, þá myndi hún hvetja menn ákaflega til að unna sér. Skilja þarf óréttlæti til að átta sig á réttlæti.]

Þar segir enn fremur að á eftir Móses hafi komið fram foringjar sem voru dómarar lýðsins og lýðurinn hafi treyst ráðum þeirra og visku: „Post Moysen et losue duces successerunt de populo iudices qui nil iuris habentes in eo nequaquam ut illi principabantur, sed in tribulationibus suis eorum consilio et prudentia populus utebatur.“ (*Sp.hist.III,56-Actor*) Vera má að Njáluhöfundur hafi, líkt og Snorri, haft meiri trú á höfðingjaveldi með góðum ráðgjöfum en konungsveldi og talið visku stjórnenda mikilvægari en stjórnarformið að dæmi Platóns. Fámennsstjórn undir leiðsögn viturra og réttlátra

¹⁹⁸ Aristóteles 1995:204

¹⁹⁹ Ármann Jakobsson 1997:278-279,286

²⁰⁰ Flateyjarbók III 1945:527

²⁰¹ Sawyer 2008:47-48

manna, sem virða lög og rétt, virðist vera það stjórnarfar sem er Njáluhöfundi mest að skapi. Dómararnir úr dómarabókum bíblíunnar voru verðug fyrirmynnd. Í *Njálu* komst á jafnvægi án utanaðkomandi áhrifa fyrir tilstyrk viturra manna og ekki síst kristinnar trúar. Með því að hlíta ráðum vitringa eins og Njáls og Síðu-Halls og fleiri höfðingja mátti skapa friðsælt þjóðfélag. Þó að Njáll væri kannski misvitur lagði hann sig allan fram um að öðlast visku, bar hag samfélagsins fyrir brjósti og aðhylltist kristin viðhorf um leið og hann kynntist kristnum sið. Hann áttaði sig á í hverju réttlæti var fólgioð eftir að hafa greint óréttlætið og kom því til leiðar að synir hans gyldu sína skuld fyrir dauðann. Síðu-Hallur vann alltaf í þágu friðar og kristni. Í samtíma Njáluhöfundar höfðu biskupar mikilvægu hlutverki að gegna við lausn deilna og tóku þátt í sáttargerðum eins og Brandur Sæmundsson Hólabiskup í lok tólfu aldar²⁰² og Brandur Jónsson og Árni Þorláksson á þeirri þrettándu.²⁰³ Slíkt kerfi gæti hafa verið Njáluritara að skapi. Umræða um samfélag, samfélagslega ábyrgð, mikilvægi vináttu og stjórnarfar var mjög lífleg á þrettándu öld og Íslendingar tóku fullan þátt í henni í sagnaritum sínum.

7.1.3 Framámenn og ráðgjafar

Þó að mikil áhersla sé lögð á jöfnuð í kristnum ritum er ekki átt við stéttlaust samfélag heldur jafnan rétt gagnvart hinum æðsta dómi. Það eru ekki allir jafnhæfir til að stjórna og í ritum spekinga fornaldar fá störf manna misjafnt vægi. Cíceró raðar störfum eftir ágæti þeirra:

Quibus autem artibus aut prudentia maior inest, aut non mediocris utilitas queritur, ut medicina, architectura et doctrina rerum honestarum, hee quidem honeste sunt, hiis quorum ordini convenient. Mercatura autem si tenuis est, sordida putanda est. Omnium autem ex quibus aliquid acquiritur, nichil est agricultura melius, nichil uberius, nichil dulcius, nichil homine libero dignius. *Omne autem officium quod ad coniunctionem hominum, et ad societatem tuendam valet anteponendum est illi officio quod ex cognitione et scientia continetur (Sp.hist.VII,9-Tullius in libro primo de officiis og De officiis I.XLII-XLIII) (það skáletraða er endursögn á De officiis I.XLIII – ekki bein tilvitnun)*²⁰⁴
 [Þau störf, sem fela í sér mikla visku eða eru til meira en lítils gagns eins og læknisfræði, byggingarlist og kennsla góðra hluta, eru heiðvirð fyrir þá sem tilheyra þeirri stétt sem þau hæfa. Kaupmennska í smásölu er lággúruleg. En af öllu því sem sem gefur eitthvað af sér er ekkert betra en akuryrkja, ekkert frjósama, ekkert ljúfara, ekkert sem særmir betur frjásum manni. *En hvert það starf sem stuðlar að sameiningu manna og að því að vernda þjóðfélagið ber að meta meir en þau störf sem byggja á ástundun og bekkingu.*]

Í *De officiis* (I.XLII) er kaupmennska í stórum stíl eða heildsala reyndar talin heiðarlegt starf.²⁰⁵ Í sama streng er tekið í *Njálu*, Össur, föðurbróðir Hrúts, var með skip í förum, Glúmur, annar eiginmaður Hallgerðar langbrókar, var virðingamaður mikill og hafði stundað kaupferðir og Sigmundur, frændi Gunnars, var farmaður mikill. Kaupmennska eða smásala nýtur hins vegar ekki mikillar virðingar í

²⁰² Byock 1988:154-155

²⁰³ Sjá t.d. *Sturlunga saga I* 2010:403 og *Sturlunga saga II* 2010:776-779

²⁰⁴ Cicero 1913:154,156,158

²⁰⁵ Cicero:154

Njáls sögu. Gunnar sýndi andstæðu sína í hlutverki Kaupa-Héðins og að öðru leyti höfðu förukunur það starf að selja varning. Mikilvægi akuryrkju er ótvíraett í sögunni. Aðalstarf Gunnars á Hlíðarenda og Kolskeggs var jarðyrkja, Gunnar var að sá þegar Otkell rak sporann í andlit hans, þeir bræður, Gunnar og Kolskeggur, voru að koma af ökrum þegar þeir lenu í bardaga við Þorgeir Otkelsson og Þorgeir Starkaðarson við Rangá og bleikir akrar og slegin tún freistuðu Gunnars þegar hann sneri aftur. Höskuldur Þráinsson sáði korni þegar Njálssynir vógu hann saklausan eins og Kristur var dreppinn forðum. Í bíblíunni er Kristur sáðmaðurinn og því er virðing fyrir akuryrkju bæði í anda fornra spekinga og kristinnar kenningar. Í *Speculum historiale* er akuryrkju m.a. lýst svo: „Cultura agri multiplex est, cinis id est incendum per quod ager inutilem humorem exsudat, deinde aratio, intermissio, stipularum incensio, stercoratio ---“ (*Sp.hist.II,54-Actor?*) [Akuryrkjan er margföld, aska, þ.e. brennsla, svo að akurinn gefi frá sér ónauðsynlegan vökva, síðan plæging, hvíld, brennsla hálms, áburður skarna---] Njáll var heilinn á bak við jarðyrkjuna og létt bera skarn á hóla. Það var vel við hæfi vitringsins að huga að ávexti jarðar.²⁰⁶

En mikilvægasta hlutverk viturra manna var ráðgjöf og vernd samfélagsins. Í *Njálu* reyndu ýmsir að gefa góð ráð en með misjöfnum árangri. Í *Speculum morale*, sem löngum var prentuð með *Speculum historiale*, segir svo:

Prudentia est bene posse consiliari, consilium autem est de his, quae sunt per nos agenda, in ordine ad aliquem finem: ratio autem eorum, quae sunt agenda propter finem, est ratio practica. Vnde manifestum est, quod prudentia non consistit nisi in ratione practica. (*Sp.morale I,XXXV*)

[Viskan felst í því að geta gefið góða ráðgjöf, ráðgjöfin felst í því sem við þurfum að gera til að ná einhverjum árangri: en framkvæmd þeirra hluta, sem nauðsynlegir eru til að ná árangri, er framkvæmd í reynd. Því er ljóst að viska er ekki til nema sem framkvæmd í reynd.]

og í *Speculum historiale* er vitnað í Ágústínus kirkjuföður:

Nec de prudentia diutius disserendum est, ad quam dinoscentia pertinet appetendorum et vitandorum, que si desit, nichil horum, que dicta sunt effici potest. Huius excubiarum vigilia est ne subrepente paulatim mala suassione fallamur. Qui enim spernit modica paulatim deficit. (*Sp.hist.XIX,91-Augustinus in libro xo*)

[Ekki er lengur unnt að líta á það sem skynsemi sem metið er á mismunandi hátt af fylgismönnum og andstæðingum, bregðist hún getur það sem sagt er ekki orðið til neins fyrir þá síðarnefndu. Vakan felst í því að við látum ekki blekkjast af ráðleggingum sem læðast aftan að okkur. Sá sem fyrirlítur hófsemina bregst smám saman.]

Gunnar ráðlagði Sigmundi, frænda sínum, að láta Hallgerði ekki hafa áhrif á sig en Sigmundur hlýddi ekki og uppskar ótímabærana dauða. „„Veldrat sá, er varar,“ ---.“²⁰⁷ Otkell hafði að engu ráð bróður síns um að treysta ekki Skammkatli og kallaði þar með yfir sig ógæfu fjölskyldu sinnar. Hvorki Otkell né Þráinn hlustuðu á varnaðarorð Runólfs í Dal og Flosi samþykkti Mörð sem verjanda eftir víg Höskuldar Þráinssonar þó að Runólfur hefði varað hann við að treysta Merði. Runólfur var eins og

²⁰⁶ Sjá II.,XIII.,XXXIII.,XLI.,XLIV.,XLIX.,LIII.,LXXI.,CXI. kapítula

²⁰⁷ *Brennu-Njáls saga* 1954:106

ásinn Baldur, þó að hann væri góðgjarn voru ráð hans einskis nýt þar sem enginn fór eftir þeim. Hallgerður sagði Njál misvitran en yfirleitt reyndust ráð hans þó vel ef menn hlýddu þeim. Gunnar fór að ráðum hans þegar hann heimti heimanmund Unnar og í flestum malaferlum eftir að hann hafði vegið menn og stóð þá jafnan uppi sem sigurvegari. Synir Njáls virtu ákvarðanir föður síns framan af og þannig tókst honum að tryggja frið um stundarsakir. Gunnar hlítti hins vegar ekki ráðum Njáls þar sem helst skyldi. Hann gekk að eiga Hallgerði og hélt ekki sátt en það varð banabiti hans. Eins var með synina, þeir Helgi og Grímur héldu utan þó að faðir þeirra væri því mótfallinn og þeir vinguðust við Mörð Valgarðsson og létu viðvaranir föður síns sem vind um eyru þjóta. Þeir létu smám saman blekkjast af fortöllum Marðar. Tortíming þeirra varð því ekki umflúin. Viskan kom að litlu haldi ef menn voru ekki tilbúnir að hlýða góðum ráðum.²⁰⁸

Vincentius frá Beauvais skiptir hæfni í þrennt, þá hæfni sem varðar einstaklinginn eða siðferði, þá sem varðar heimilið og þá sem varðar samfélagið: „Practica dividitur in ethicam et echonomicam et politicam.“ (*Sp. hist.II,54-Actor?*) Vitur maður þarf að sameina alla þessa þætti. Eins og fram hefur komið var Njáll óhræddur við að taka samfélagslega ábyrgð og tók þátt í þingstörfum, dæmdi í málum, ákvað sættir og hafði áhrif á skipan dóma í þjóðfélagini. Auk þess kennið hann ungum mönnum til þess að gera þá hæfa til að taka þátt í stjórn samfélagsins en kennsla var eitt þeirra starfa sem meta bar að verðleikum í upptalningu Cícerós í upphafi þessa þáttar. Það er ljóst að bæði Þórhallur Ásgrímsson og Höskuldur Þráinsson litu mjög upp til Njáls sem fyrirmynnar. Aldrei féll blettur á hans eigið siðferði þó að hann hafi átt það til að beita lagaklækjum. Mistök Njáls fólust helst í því að taka vini sína og fjölskyldu fram yfir almenningsheill. Mál Gunnars unnust oft með klækjum og hann hjálpaði sonum sínum, ráðlagði þeim og stóð með þeim þegar þeir höfðu komið málum sínum í óefni. Heiður fjölskyldunnar var honum mikilvægari en allt annað. Hann reyndi ekki að koma í veg fyrir víg Sigmundar Lambasonar og Þráins Sigfússonar sem höfðu móðgað syni hans og hann sjálfan. Hann tók Höskuld Þráinsson í fótur til að reyna að forða sonum sínum frá dauða vegna vígs Þráins Sigfússonar og hann skildist ekki við mál þeirra eftir að þeir höfðu framið það ódæðisverk að drepa fósturbróður sinn saklausan og reyndi að ná fram sáttum þannig að þeir slyppu við refsingu. Njáll réði mönnum þannig að mál fóru í hnút til að geta stofnað fimmtardóm en megintilgangur hans með stofnun dómsins var að fá goðorð handa fóstursyni sínum, Höskuldi Þráinssyni. Þannig tryggði hann um leið eigin völd og stöðu. Njáll lærði þó af reynslunni. „Unum omnibus debet esse propositum, ut eadem sit utilitas uniuscuiusque et universorum.“ (*Sp.hist.VII,11-Tullius in IIIo libro de officiis*) [Markmið allra ætti að vera hið sama, nytsemi einstaklingsins og heildarinnar.] Njáll tók samfélagið fram yfir vilja vinar síns þegar hann stóð að sátt sem fól í sér að Gunnar yrði gerður útlægur í þrjú ár. Þegar hann frétti af kristninni fór hann einn saman og þuldi og

²⁰⁸ Sjá XXII.-XXIV.,XXXIII.,XLI.,XLIV.,LI.,LIII.,LIV.,LVI.,LXVI.,LXIX.,LXX.,LXXV.,XLIX.,XCII.,XCIII.,XCIX.,CVIII.,CXV. kapítula

var reiðubúinn að taka við betri sið. Í upphafi var Njáll heiðinn og beitti brögðum til að koma fram málum sínum en hann þroskaðist og með kristninni breyttist afstaða hans smám saman og heill samfélagsins og sálarheill fjölskyldunnar varð honum mikilvægari en stundarhagsmunir eins og fram kemur í 6.3.2 hér að framan. Hann fékk syni sína til að ganga inn í brennandi húsið á Bergþórshvoli gegn vilja þeirra þar sem hann gerði sér grein fyrir að annars héldi ófriðurinn áfram og að þeir fengju ekki sáluhjálp. Í raun má segja að Njáll hafi fórnað fjölskyldu sinni fyrir almenningsheill en hann uppskar um leið fyrirgefningu sér og sínum til handa eins og lík þeirra sýndu þar sem Njáll var bjartur eins og dýrlingur og enginn hræddist Skarphéðin dauðan.²⁰⁹

Hinn aðalvitringurinn í sögunni og sá sem hafði mest áhrif á að endanlegur friður náðist var Hallur Þorsteinsson á Síðu, foringi kristinna manna á þingi þegar kristni var lögtekin. Á sama hátt og Njáll var Síðu-Hallur reiðubúinn að taka við hinum nýja sið og hann stóð þétt við hlið fjölskyldu sinnar og réði Flosa, tengdasyni sínum, jafnan heilt. Síðu-Hallur missti hins vegar aldrei sjónar af friðarhugsjóninni og tók almenningsheill ávallt fram yfir eigin hagsmuni. Hann hafði til að bera mildi sem Seneca segir nauðsynlegasta af öllu fyrir konung eða prins því að það sé einkenni mikils hugar að vera rólegur og líta fram hjá órétti og móðgunum í sinn garð: „Nullum ex omnibus clementia magis quam regem aut principem decet. Magni animi proprium est placidum esse transquillumque, et iniurias atque offensiones despicer.“ (*Sp.hist.IX,105-Seneca de clementia libro I*) Því gat Síðu-Hallur sætt sig við að sonur hans væri óbættur til að ná fram sáttum eftir bardagann á alþingi. Hallur varð þó fyrir því, líkt og Njáll, að ráðum hans var ekki hlýtt í einu og öllu. Fyrir brennu létt Fosi, tengdasonur hans, hvatningu Hildigunnar Starkaðardóttur til hefnda stjórna sér og eftir brennu gekk hann fram af Halli með því að niðurlægja Ásgrím Elliða-Grímsson á leið til þings. En eftir bardagann á alþingi, þar sem Síðu-Halli tókst að stilla til friðar með því að bjóða að Ljótur, sonur hans, félli ógildur, fór Fosi í einu og öllu eftir því sem Hallur réði honum. Hann sættist við Þorgeir skorargeir þó að sáttin væri slæm fyrir hans eigin menn og stóð við sáttina sem gerð var á þingi og fór utan. Njáll og Síðu-Hallur áttu því stóran þátt í að koma á heilum sáttum og tryggja varanlegan frið.²¹⁰ Síðu-Hallur og Njáll falla mjög vel að þeirri mynd sem dregin er upp af vitrum mönnum í *Speculum historiale*.

Síðu-Halli og Njáli er lýst á svipaðan hátt í *Njáls sögu*.

Njáll var í blári kápu ok hafði þófahött á hofði ok taparøxi í hendi. Ásgrímr tók Njál af hestinum ok bar hann inn ok setti hann í hásæti.²¹¹

Annan dag eptir riðu þeir í Holt. Þorgeirr var úti ok svá Kári ok menn þeira ok kenndu Hall; hann reið í blári kápu ok hafði litla øxi í hendi silfrrekna. En er þeir kómu í túnit, þá gekk Þorgeirr í móti þeim ok tók Hall af baki, ok minntusk þeir Kári og Þorgeirr báðir við Hall ok

²⁰⁹ Sjá LXVI.,XCI.,XCIV.,C.,CXII.,CXVIII.,CXXII.,CXXIX.,CXXXII. kapítula

²¹⁰ Sjá C.,CV.,CXVI.,CXXXVI.,CXLV.,CXLVII.,CLIII.,CLIX. kapítula

²¹¹ *Brennu-Njáls saga* 1954:296

leiddu hann í milli sín í stufu ok settu hann á pall í háæti ok spurðu hann margra tíðenda.²¹²

Klæðnaðurinn er sá sami, virðingin sem þeir njóta og báðir virðast háaldraðir. Þetta er í samræmi við mat Aristótelesar og Cícerós á elli og æsku. Stjórn ríkja og leiðsögn í samfélaginu er betur komin í höndum öldunga en æskumnanna og ellinni ber tilhlýðileg virðing.

Unumquodque in quo tempore magis valet, in hoc etiam magis eligendum, ut prudentia in senectute. Nemo enim iuvenes elitit duces, eo quod non constet prudentes esse. (*Sp.hist.IV,89-Aristotiles in libro thopicorum IIIo*)

[Eitt ríkir á hverju æviskeiði og ber fremur að velja eins og viska ríkir hjá elli. Því að enginn kýs æskumenn sem foringja þar sem ekki er öruggt að þeir séu vitrir.]

Unde qui legere aut audire antiqua voluerit, maximas respubicas ab adolescentibus labefactatas, a senibus autem sustentatas et restitutas reperiet.--Non viribus aut velocitate corporis res magne geruntur, sed consilio auctoritate et sententia. (*Sp.hist.VII,16-Tullius in libro de senectute*)

[Eins og sá mun komast að sem vill lesa eða heyra um forna atburði þá hafa stærstu ríki hrundið til grunna fyrir tilstilli æskumanna en verið haldið við og endurreist af öldungum. -- - Miklum hlutum er ekki komið í framkvæmd með snerpu líkamans heldur með ráðgjöf, áhrifum og skoðunum]

Æskumenn eins og Gunnar og Njálssynir komu málum í óefni en Njáll og Síðu-Hallur höfðu til að bera þá reynslu og virðingu sem ellinni bar.

Samt hikaði Njáll ekki við að fela Höskului Hvítanessgoða þá ábyrgð sem fylgdi mannaforráðum og gera hann að goðorðsmanni þrátt fyrir ungan aldur. Það er ekki bara aldurinn sem skiptir máli heldur skaplyndi. Njáli kom aldrei til hugar að treysta sonum sínum fyrir slíkri ábyrgð og var meira að segja hikandi við að leyfa þeim Grími og Helga að fara utan þó að þeir væru fullorðnir menn. Í díalógum Gregóríusar um Honoratus ábóta í Funda spryr Péter hvort ábótinn hafi haft góðan leiðbeinanda. Gregóríus svarar að hann viti ekki til þess að hann hafi haft kennara en að náð heilags anda sé ekki bundin föstum lögmálum. Hann tekur það skýrt fram að ekki beri að veita manni völd sem hafi ekki áður lært að hlýða yfirboðurum sínum. Þó séu til sálir, fullar af heilögum anda og náð, sem sýni visku og lítillæti án þess að til komi sérstakur lærifaðir. Þannig sé ekki vitað að Jóhannes skírari og Jesús hafi notið sérstakrar leiðsagnar.²¹³ Synir Njáls voru óhlýðnir en Höskuldur sýndi að hann naut guðs náðar þegar hann, barnungur, svaraði því að ekki þyrfti að ræða dauða föður hans þar sem fullar bætur hefðu komið fyrir hann.²¹⁴ Þetta styrkir enn að líta megi á Höskuld sem kristgerving og verðuga fyrirmund þrátt fyrir ungan aldur.

²¹² *Brennu-Njáls saga* 1954:421

²¹³ *Gregory the Great, Dialogues* 1911:I.1

²¹⁴ Sjá XCIV. kapítula

8 Dyggðir og skyldur

Hugmyndir miðaldamanna um dyggðir og skyldur eiga rætur að rekja til heimspekinga fornaldar sem og kirkjufeðra og bíblíunnar. Þeir sem bera ábyrgð á samfélagini þurfa mest á þessum dyggðum að halda en þær eru engin einkaeign þeirra og í *Njálu* eru persónur lagðar á vogarskálar höfuðdyggðanna sem eiga uppruna sinn í kærleikanum eða ástinni. „*Dicitur autem caritas radix vel mater omnium virtutum propter motus earum, quia movet omnes ad actus proprios, unde caritas omnia credit, omnia sperat.*“ (*Sp.hist.II,50-Actor?*) [Því að sagt er að kærleikurinn (ástin) sé móðir allra dyggða vegna hreyfinga þeirra því að hún færir allt að réttum gjörðum þar sem kærleikurinn trúir öllu, vonar allt.] Kærleikurinn er drifkrafturinn og því hlýtur að vera mikilvægt að jafnt háir sem lágir séu tilbúnir að miðla honum. Fylgjuenglarnir, sem sagt er frá í 6.2.3 hér að framan, kenndu mönnum ást, hugguðu þá og vernduðu. Leiðsögn Michaels hefur verið Halli á Síðu dýrmæt í friðarumleitunum hans.²¹⁵ Menn eiga að elsku guð, náungann og bera hag samfélagsins fyrir brjósti: „*Diligendus est deus ex toto corde et propter se. Proximum autem debet quisque diligere sicut se, --- quas attendit caritas est communis utilitas.*“ (*Sp.hist.II,50-Actor?*). Um samfélagsheill hefur þegar verið rætt og það ber vott um ást á guði að Njáll fór einn saman og þuldi þegar hann frétti af hinum nýja sið og þegar hann lagði allt sitt traust á guð í brennunni.²¹⁶ Menn sýndu reyndar líka náungakærleik í heiðni en Gunnar hjálpaði sveitungum sínum í hallæri og þótti meira fyrir því en öðrum að drepa menn. Örlög Gunnars hefðu kannski orðið önnur hefði hann þekkt kristni. Njáll sýndi líka náungakærleik með því að styðja Gunnar á Hlíðarenda með ráðum og dáð og ráða mönnum heilt sem leituðu til hans. Hann dró þann lærðom af hefnd Ámundra blinda að hún væri áminning um að ekki bæri að gleyma þeim óskilgetnu. Eins var Bergþóra drengur góður og lagði til að Njáll gæfi Gunnari og höfuðandstæðingi hennar, Hallgerði, vistir í hallæri. Bæði Njáll og Gunnar höfðu áhyggjur af sonum sínum og Njáll var tilbúinn að deyja með þeim svo að þeir hlytu aflausn og að hann þyrfti ekki að hefna. „*Secundum hunc ordinem magis diligendi sunt filii quam parentes quia nascuntur parvuli ---.*“ (*Sp. hist.II,50-Actor?*) [Eftir þessari röð að elsku börn meira en foreldra af því að þau fæðast smá ---.] Holta-þórir kaus að sitja ekki í virðingarsæti í veislum til að aðrir sættu sig við sætaskipan, Runólfur í Dal bauð Otkatli heim til að sýna honum virðingu þegar Otkell hafði farið halloka fyrir Gunnari og Síðu-Hallur var tilbúinn að fórna heiðri sínum og orðspori sonar síns fyrir frið.²¹⁷ Þrír þeir síðastnefndu höfðu náungakærleik og friðarást að leiðarljósi án þess að hugsa um eigin hag og fylgjuenglar þeirra hafa líklega komið inn hjá þeim góðum hugsunum. „*Bonas cogitationes in nobis tripliciter immittunt ---.*“ (*Sp.hist.II,13-Actor?*) [Þeir senda okkur þrefalt góðar hugsanir ---.]

²¹⁵ Sjá C. kapítula

²¹⁶ Sjá C.,CXXIX. kapítula

²¹⁷ Sjá t.d. XXXIV.,XLVII.,LII.,CVI.,CXXIX.,CXLV. kapítula

Þær dyggðir sem spretta af kærleikanum og prýða góða menn eru flokkaðar og skilgreindar skilmerkilega í *Speculum historiale* og vitnað er í ýmis rit auk þess sem höfundur sjálfur hefur sitthvað til málanna að leggja. Hér eru tvö dæmi, annað frá Plótínusi, sem var uppi á þriðju öld eftir Krist en hitt er ekki eignað neinum og er sennilega umfjöllun höfundarins sjálfs.

Plotinus in libro de virtutibus quem scripsit, dicit quatuor esse quaternarum genera virtutum. Primas vocat politicas, quarum prudentie est ad rationis normam que cogitat queque agit universa dirigere, ac nichil preter rectum velle facere, humanisque actibus tamquam divinis arbitris providere. Fortitudinis animum supra periculi metum agere, nichilque nisi turpia timere, adversa vel prospera fortiter tolerare. Temperantie nichil penitendum appetere, in nullo legem moderationis excedere, sub iugo rationis cupiditatem domare. Iustitie unicuique servare quod suum est. (*Sp.hist.V,8-de sompnio Scipionis libro lo*)

[Í bók sem Plótínus ritaði um dyggðirnar segir hann þær fjórar og hafa ferns konar einkenni. Fyrst og fremst telur hann þær pólitískar þar sem viskunnar sé að beina öllu sem hugsað er og gert á brautir skynsemi og vilja ekki gera neitt nema það sem er rétt og hafa forsjá með mannlegum gerðum og helgum hugleiðingum. Styrksins að lyfta huganum yfir ótta við hættu og óttast ekkert nema það skamarlega, og bola með styrk jafnt meðlæti sem mótlæti. Hófseminnar að sækjast ekki eftir neinu sem þarf að iðrast og fara aldrei yfir velsæmismörk og temja girndina við ok skynseminnar. Réttlætisins að varðveita fyrir hvern og einn það sem honum ber.]

Virtutes cardinales sunt quatuor scilicet prudentia in precavendis insidiis, iustitia in subveniendo miseriis, fortitudo in perferendis molestiis, temperantia in choercendis delectationibus pravis. Prudentie species sunt sex scilicet ratio, intellectus, circumspectio, providentia, docilitas et cautela. Temperantie vero IX scilicet modestia, verecundia, abstinentia, castitas, honestas, moderatio, pietas, sobrietas, pudicitia. --- Fortitudinis species sunt VII scilicet magnanimitas, fiducia, securitas, constantia, tolerantia et firmitas sive patientia et perseverantia. Iustitie vero VII scilicet innocentia, amicitia, concordia, pietas, religio, affectus, humilitas. Aliter dividit eam Tullius in VI species scilicet religionem, pietatem, gratiam, observantiam, vindicationem, veritatem. Ad iustitiam quoque pertinet misericordia qua reddimus inferiori quod suum est, obedientia qua superiori et latra qua deo. --- Ad iustitiam quoque pertinet iudiciorum executio, maleficiorum punitio, alienae rei restitutio. (*Sp.hist.II,51-Actor?*)

[Höfuðdyggðirnar eru fjórar eða viska til að varast svik, réttlæti til að létta á örþingð, styrkur til að bola mótlæti, hófsemi til að halda lystisemdum í skefjum. Ásýndir viskunnar eru sex eða skynsemi, skilningur, athygli, framsýni, næmni og varkárni. En hófseminnar níu eða stilling, virðing, sjálf safneitun, skírlífi, heiðarleiki, sjálfssjtórni, frómleiki, hófdrykkja og hæverska. --- Ásýndir styrksins eru sjö eða drenglyndi, tryggð, öryggi, staðfesta, umburðarlyndi, jafnvægi eða þolinmæði og brautseigja. Réttlætisins sjö eða sakleysi, vinátta, samhygð, frómleiki, trú, góðvild, auðmýkt. Tullius skiptir henni á annan hátt í sex eiginleika eða trú, frómleika, vægð, athygli, vörn (hefnd), sannleika. Réttlæti tilheyrir líka samúð að við látum þann lægri fá það sem honum ber, hlýðni við hina æðri og tilbeiðsla á guði. --- Til réttlætisins heyrir líka uppkvaðning dóma, refsing glæpa og endurheimt skulda.]

8.1 Viska

Í bíðum tilvitnunum hér að framan er viskan nefnd fyrst og Plótínus leggur sérstaka áherslu á að hún tengist samfélaginu þannig að hinum vitra beri að beina öllum mönnum og málefnum á réttar brautir. Forsjáin verður aðalatriði. Hér að framan hefur verið fjallað um ráðgjafana, Njál og Síðu-Hall sem báru ábyrgð á velferð samfélagsins. Síðu-Hallur virðist hafa haft innblásinn kærleika og visku til

að bera en Njáll þroskaðist og athyglisvert er að skoða athafnir hans í ljósi skilgreininga miðaldamanna á viskunni eins og þær birtast í *Speculum historiale*. Í frásögninni af Kaupa-Héðni hafði Njáll veitt Hrúti *athygli*, hann sýndi *skilning* á hegðun hans, hann notaði *skynsemi* til að draga ályktanir og gat því sagt fyrir um hvernig Hrútur myndi bregðast við Kaupa-Héðni en það bar vott um *framsýni*. En tilgangur hans var blendinn því að hann notfærði sér viskuna í egingjörnum tilgangi til framdráttar vini sínum Gunnari á Hlíðarenda eins og hann gerði oft síðar í málefnum Gunnars. Njáll lærði þó af reynslunni og tók samfélagslega ábyrgð þegar hann stóð að sáttargerð sem var Gunnari ekki að skapi um að Gunnar yrði útlægur um tíma og sýndi þar með *næmni*. Eftir kristnitöku kom enn betur í ljós að hann var tilbúinn að læra og meðtaka nýjar hugmyndir eins og viðbrögð hans við hefnd Ámunda sýndu en þar dró hann þá ályktun að það hefðu verið mistök að gleyma óskilgetna syninum þegar bætur voru greiddar. *Varkárni* Njáls jókst líka eftir því sem leið á söguna og hann varð síður tilbúinn til hefnda. Þegar synir hans ákváðu að ráðast á Sigmund, frænda Gunnars vegna illmælgi, gaf Njáll óbeint samþykki sitt: „„Vel væri þat, þó at svá væri, at þá veiði bæri eigi undan,“ segir Njáll.“²¹⁸ Frásögnin af aðförlinni að Þráni er hliðstæð en þá gaf Njáll ekki samþykki sitt þó að hann stöðvaði reyndar ekki syni sína. Njáll er dæmi um heiðinn speking sem hafði mikla visku til að bera frá náttúrunnar hendi, ræktaði og jón síðan við hana fyrir áhrif frá kristni.²¹⁹

8.2 Réttlæti

Réttlætið, drottning dyggðanna, (sbr. 7.1.1. hér að framan) er næst í röðinni hjá Vincentíusi og í *Njálu* er því einnig gert hátt undir höfði. Án *sakleysis* er erfitt að gæta hlutleysis en í *Njálu* eru menn breyskir og þeir því fáir sem kalla má saklausa. Höskuldur Hvítanessgoði dó saklaus og varð fyrir barðinu á andstæðu réttlætisins, óréttlætinu. Menn eins og Runólfur í Dal, Holta-Þórir og Síðu-Hallur höfðu engar sakir til að bera og *samhygð*, *frómleiki* og *góðvilji* réðu gerðum þeirra í þágu friðar og sátta og unnt var að treysta Runólfí í Dal fullkomlega ólíkt frænda hans, Merði Valgarðssyni. Runólfur sýndi þeim sem fóru halloka í málaverlum *samúð*, Holta-Þórir sýndi lægra settum *virðingu* eða *auðmýkt* í veislunni á Hlíðarenda (sbr. 7.1.1) og Síðu-Hallur átaldi Flosa fyrir að niðurlægja Ásgrím Elliða-Grímsson. *Vinátta* viturra manna styrkti undirstöður réttarkerfisins og leiddi til sátta eins og hjá bræðrunum Hrúti og Höskuldi. Hrútur kom því til leiðar að Höskuldur sættist við aðstandendur eiginmanna Hallgerðar þegar þjóstólfur, fóstri hennar, hafði drepið þá og Höskuldur kom í veg fyrir að Hrútur færi í hólmgöngu við Gunnar á Hlíðarenda og fékk hann til að sætta sig við tapið. Um vináttu og *trúnað* verður nánar fjallað hér að neðan. Þó má minnast á mikilvægi þess að sýna óvini sínum trúnað.

²¹⁸ *Brennu-Njáls saga* 1954:115

²¹⁹ Sjá t.d. XXII., XLIV., LXXIV., XCII., CVI. kapítula

Idem David Abner licet adversarii agminis ducem interemptum flevit, et post luctum eius ambulans depositis infulis potestatis exequiarum busta curavit. Quo facto docuit etiam adversariis fidem esse servandam, honorandam quoque et in hoste virtutem.

(*Sp.hist.III,73-Ambrosius in apologia David*)

[Sá sami Davíð, leyfist að segja, grét Abner foringja andstæðrar fylkingar og á göngu, eftir að hafa syrt hann og eftir að sett niður valdaborðana, sá hann um greftrun líkamsleifanna. Að svo búnu kenndi hann að einnig ætti að sýna andstæðingum trúnað og heiðra líka hreysti hjá óvininum.]

Í anda Davíðs konungs eru orð Flosa: „„Fám monnum er Kári líkr, ok þann veg vilda ek helzt skapfarinn vera sem hann er.““²²⁰ og Kári reyndi þegnskap Fosa að vígaferlunum loknum. Virðing þeirra, hvors fyrir öðrum, gerði þeim kleift að sættast heilum sáttum. Auðmýkt er ekki fyrsta orðið sem kemur upp í hugann þegar Íslendinga sögur ber á góma en þó mætti flokka tilboð Síðu-Halls um að sonur hans félli ógildur sem auðmýkt sem stuðlaði að friði. Iðkun réttlætis er fyrst og fremst í þágu friðar í *Njálu*.²²¹

Hin skilgreiningin á réttlætinu í tilvitnuninni hér að ofan er fengin frá Cíceró. Þar má segja að áherslan sé á réttvísinni eða framkvæmd réttlætisins. Það var hlutverk höfðingja í *Njáls sögu* að framfylgja dóum og *refsa* fyrir illvirki og skila aftur því sem tilheyrði öðrum. Gissur og Geir gátu ekki komist hjá því að fara að Gunnari á Hlíðarenda þar sem hann virti ekki landslög og stóð ekki við sátt. *Athygli* og *sannleikur* voru nauðsynleg fyrir réttláta málsmæðferð. Málaferli lento oft í höndum Njáls og kannski voru það mistök hans að hafa ekki alltaf sannleikann að leiðarljósi í málaferlum Gunnars. Að lokum tók hann þó hag samfélagsins fram yfir vin sinn þegar Gunnar var gerður útlægur en samkvæmt Cicero ber aldrei að dæma gegn ríkinu, eiði né tryggð þó að vinur eigi í hlut: „At neque contra rempublicam, neque contra iusurandum ac fidem amici causa vir bonus faciet, etiam si iudex fuerit de ipso amico.“ (*Sp.hist.VII,12-Tullius in Illo libro de officiis*) Í vörn Njálssona eftir dauða Höskulds Hvítanessgoða var hluta sannleikans leynt en það leiddi til enn verri niðurstöðu að ekki tókst að fá þá dæmda. Sama átti við þegar Fosi var sóttur í röngum dómi, afleiðingarnar urðu bardagi á alþingi. Í raun átti Síðu-Hallur einna stærstan þátt í að endanlegur friður náðist með því að koma á sáttum og fá Fosa til að halda þær. Tími undirferlis var liðinn um stundarsakir að minnsta kosti.²²²

8.3 Styrkur

Latneska orðið *fortitudo*, sem haft er um styrk, nær jafnt yfir líkamsburði sem andlegan styrk þó að meiri áhersla sé lögð á þann andlega í umfjöllun um höfuðdyggðirnar í *Speculum historiale*. Líkamlegur styrkur er þó mjög mikilvægur sé honum ekki misbeitt og andlegur styrkur fylgi.

²²⁰ *Brennu-Njáls saga* 1954:422

²²¹ Sjá t.d. XII., XVII., XXIV., XXXIV., LIII., CIX., CXXXVI., CXLVII., CLIX. kapítula

²²² Sjá t.d. LXV., LXXIV., LXXVII., CXXI., CXLIII., CXLV., CXLVII. kapítula

Erat hic Karolus corpore decorus, sed visu ferus, statura eius VIII, pedum suorum scilicet qui erant longissimi, renibus erat amplissimus, ventre congruus, brachiis et cruribus grossus, miles doctissimus et acerrimus et omnibus artibus fortissimus. Facies eius in longitudine habebat palmum et dimidium, barba unum pedem, nasus circiter dimidium, frons erat unius pedis, oculi leonini scintillantes ut carbunculus **carbunculi**, supercilia dimidi palmi. --- Tante fortitudinis erat, quod militem armatum super equum sedentem a vertice capitis usque ad bases simul cum equo uno ictu propria spata secabat. Quatuor ferraturas equorum simul manibus facile extendebat, militem armatum rectum stantem super palmam suam a terra usque ad caput suum sola manu velociter elevabat. Erat enim donis largissimus, in iudiciis certissimus, in locutione luculentus. (*Sp.hist.XXV,1-Turpinus remensis episcopus*)

[Karl þessi var vel vaxinn, en villidýrslegur í últiti, átta fet að hæð samkvæmt máli þeirra en fet þeirra voru mjög löng, lendabreiður, kviðurinn í góðu samræmi, með sterkelega arma og leggi, vel lærður og harðskeyttur hermaður og kraftmestur í öllum íþróttum. Að lengd var andlit hans einn og hálfur lófi, skeggið eitt fet, nefið u.p.b. hálf, ennið var eitt fet, augun eins og í ljóni leifrandi eins og gimsteinn, augabrúnirnar hálfur lófi. --- Hann var svo sterkur að hann klauf í einu höggi með sverði sínu vopnaðan hermann á hesti frá hvirfli til ilja og hestinn með. Hann lyfti með höndunum fjórum jármélum hesta auðveldlega í einu og hann hóf hratt með hendinni einni uppréttan hermann í öllum herklæðum standandi á lófa sínum frá jörðu og upp að höfði sér. Hann var mjög örlátur, öruggur í dóum og orðsnjall.]

Þessi lýsing á Karli mikla er dæmigerð fyrir mann sem er öðrum fremri að líkamlegum styrk. Í *Njálu* má sjá enduróm af slíkri lýsingu hjá þremur köppum, þeim Gunnari á Hlíðarenda, Skarphéðni og Kára. Allir voru þeir óvenjumiklir vexti, Gunnar í gervi Kaupa-Héðins var kallaður hinn mikli maður, Guðmundur ríki sagði Skarphéðin mikinn vöxtum og karlmannlegan þannig að hann kysi fremur fylgi hans en tíu annarra og Björn í Mörk gat falið sig að baki Kára. Gunnar var snareygur og Skarphéðinn skarpleitur. Bjarndýr eða villidýr var fylgja Gunnars og nafn Skarphéðins er dýrslegt og lýsingar manna á honum í liðsbóninni á alþingi villimannslegar. Gunnar var bestur í öllum í íþróttum, Skarphéðinn stökk yfir Markarfljót og þegar Kári stökk út úr brennandi húsinu kom fram í samræðum hans og Skarphéðins að Kári ætti auðveldara með að sleppa úr brennunni sem mætti túlka þannig að hann hafi verið Skarphéðni fremri að líkamlegu atgervi. Gunnar vó menn upp á atgeirnum og kastaði niður á höfði og hjó menn sundur í miðju, Skarphéðinn klauf sundur höfuð Práins og Kári hjó menn í sundur og höfuð af í einu höggi.²²³ Njáluhöfundur er reyndar mun skáldlegrí en Turpinus, lýsingar hans eru myndrænni og fléttarinn inn í atburðarásina að hluta eins og tíðkast í sagnabókmenntunum en helstu áhersluatriði eru þau sömu. Um foringjann Corineus segir svo í údrætti úr sögu Brútusar konungs í *Speculum historiale*:

Ibi eis exortum est cum Gallis gravissimum prelum quibus eo tempore X reges presidebant in quo congressu apparuit miranda fortitudo *Corinei ducis qui tam valide percussit consulem unum in summo capite, ut eum dissecaret in duas partes toto corpore diviso. (*Sp.hist.XVII,5-Sylibertus*)

[Þar lento þeir í mjög harðri orrustu við Galla sem tíu konungar réðu fyrir á þeim tíma, á þeim fundi var hreysti foringjans Corineusar aðdáunarverð sem hjó ræðismann nokkurn af slíku aflí í hvirfilinn að hann klauf allan líkama hans í two hluta.]

²²³ Sjá XIX.,XXIII.,XXV.,LIV.,LXIII.,LXXII.,XCII.,CXIX.,CXXIX.,CL.,CLV. kapítula

Glæstar bardagalýsingar Njáls sögu eiga sér fyrirmyndir í klassískum sögnum.

En líkamlegur styrkur einn sér er engin dyggð. Honum þarf að fylgja aðgát og viska, annars er um fífladirfsku eða jafnvel ósvífni að ræða.

Declinatur autem malum dupliciter scilicet aut ipsum fugiendo, quod fit per timorem, est enim timor fuga mali, aut ei resistendo, quod fit per fortitudinem, que quia sine consilio preceps est, ut ait Gregorius : Adiungitur ei consilium tanquam rector. (*Sp.hist.II,52-Actor?*)

[Því að á tvennan hátt má forðast hið illa annaðhvort með því að flýja það sem verður vegna ótta því að óttinn er flótti frá því illa eða með því að veita því viðnám sem verður með styrk sem er þó hættulegur án ráðgjafar eins og Gregóríus segir: Honum skal fylgja ráðgjöf sem stjórnandi.]

Þegar Skarphéðinn drap Sigmund var það með samþykki Njáls enda lauk þeim málum farsællega. Við aðförina að Þráni, þar sem Skarphéðinn vó Þráin á hetjulegan hátt, höfðu synir Njáls ekki leitað ráða hans þegar þeir höfðu orð á hrakningum sínum og Njáll var efins um vígið enda var staða þeirra braðra ótrygg í kjölfarið. Víg Höskuldar Hvítanessgoða var í fullri óþökk við Njál og leiddi til þess að fjölskyldu Njáls var tortímt.²²⁴ Styrkur eða kapp Skarphéðins var ekki til góðs þar sem forsjána, *consilium*, vantaði. Kapp Gunnars var heldur ekki alltaf með mikilli forsjá. Hann naut reyndar ráða Njáls þegar hann skoraði Hrút á hólm enda leystust þau mál farsællega. Gunnar hafði ekki fyrr drepið Ottkel og menn hans en hann sá eftir því en Njáll bjargaði málum eftir á. Gunnar fór fámennur um héraðið gegn ráði Njáls þegar hætta var á að Þorgeir Starkaðarson réðist á hann eftir hestaatið og hann hafði ráð Njáls að engu, vó tvisvar í sama knérunn, sneri heim eftir að hafa verið dæmdur í útlegð og fór allra sinna ferða þó að hann vissi að hann væri réttdræpur. Hegðun hans sýndi fremur fífladirfsku og fyrirhyggjuleysi en styrk eins og tólfu aldar maðurinn Bernard frá Clairvaux skilgreinir þessa eignleika:

Ibi etiam advertere tibi est suavissimum quandam concentum, complexumque virtutum, atque alteram pendere ex altera sicut hoc loco vides fortitudinis matrem esse prudentiam, nec fortitudinem, sed temeritatem esse quemlibet ausum quem non parturivit prudentia. (*Sp.hist.XXIX,65-Bernardus ad Eugenium papam de consideratione libro I*)

[Hér er sælast fyrir þig að taka eftir samhljómi og faðmlagi dyggðanna og að ein er háð annarri eins og þú séð hér að viskan er móðir styrksins og að það er ekki styrkur heldur fyrirhyggjuleysi að þora það sem viskan óskaði ekki eftir.]

En mistök Gunnars fólust ekki aðeins í fljótfærni og fyrirhyggjuleysi og því að hundsa góð ráð. Sök hans var enn meiri.

Sicut scientia que remota est a iustitia, calliditas potius quam sapientia est appellanda, sic et animus paratus ad periculum, si sua cupiditate, non communi utilitate impellitur, audacie potius nomen habet quam fortitudinis. (*Sp.hist.VII,7-Tullius in libro primo de officiis*)

²²⁴ Sjá XLIV.,XCI.,XCII.,CX. kapítula

[Eins og fremur ber að nefna þekkingu, sem er fjarri réttlæti, kænsku en visku þannig ber hugur, sem er tilbúinn að leggja sig í hættu af eigin hvötum en ekki fyrir almenningsheill, fremur nafn fífladirfsku en styrks.]

Gunnar leysti mál með því að skora menn á hólm og þoldi þannig ekki lög. Sæmdar sinnar vegna fór hann fámennur um héruð og gó fjölda manna sem sátu fyrir honum eða höfðu móðgað hann. Hann níddist einnig á landslögum þegar hann sneri heim þannig að styrkur hans var ekki nýttur í þágu samfélagsins. Auk þess létt hann stjórnast af girnd eins og Samson, Salomon og Davíð forðum þegar hann hitti Hallgerði og féll þar með fyrir krafti djöfulsins.²²⁵

Omnis igitur adversum viros dyaboli virtus in lumbo est, omnis in umbilico est feminarum fortitudo. (*Sp.hist.XVII,44-Ieronimus ad Estogium Eustochium de virginitate servanda*)

[Því að allt vald djöfulsins gegn karlmönnum er í lendunum, styrkur kvenna er allur í naflanum.]

Styrkur Gunnars var því líkamlegur fremur en andlegur og kjarkur hans þjónaði eigin metnaði en ekki velferð samfélagsins.

„„Erfitt mun þeim veita at ganga í móti giptu þinni,“ segir Njáll „því at þú munt **ollum** þeim verða drjúgar.“²²⁶ Þarna spáði Njáll fyrir um velgengni Kára. Í framangreindri tilvitnun er orðið gipta eða gæfa í þeiri merkingu sem algengust er í íslenskum fornsögum þar sem litið er á gæfuna sem séreign einstaklingsins. Í fornum klassískum ritum og ritum kirkjufeðra er hins vegar algengara að gæfan sé talin eitt ríkjandi afl og þeir sem njóta hennar eru gæfu synir.²²⁷ Njáll óttast að synir hans séu ekki gæfumenn²²⁸ og er þar kannski nær klassísku merkingunni. Í *Speculum historiale* er oftast talað um gæfuna sem eitt afl en þó má finna dæmi um annað.

*Alcibiadem quasi due fortune partite sunt, altera que ei nobilitatem eximiam, habundantes divicias, --- assignaret, altera que dampnationem, --- infligeret, --- .(*Sp.hist.IV,61-Valerius in libro Vlo*)

[Það var eins og Alcibades hefðu hlotnast tvær gæfur, önnur sem veitti honum mikla göfugmennsku, gnótt auðæfa, --- og hin sem olli honum bölvun, ---.]

En menn verða að eiga það skilið að njóta gæfu og þar sem Kári speglar Gunnar í síðari hluta sögunnar að últiti, kjarki og líkamlegu atgervi er athyglisvert að skoða hvað það er sem skilur á milli þeirra og gerir Kára að gæfumanni þannig að allt sem hann tekur sér fyrir hendur heppnast.

Præterea philosophus in 3.Ethic. ponit quinque modos fortitudinis: Quarum prima est politica, quæ fortiter operatur propter timorem exhortationis vel penæ. Secunda est militaris, quæ fortiter operatur propter artem vel experientiam rei bellicæ. Tertia est fortitudo quæ fortiter operatur ex passione, præcipue iræ. Quarta est fortitudo quæ fortiter operatur propter consuetudinem victoriae. Quinta est quæ fortiter operatur propter ignorantiam periculorum. ---Sed ista quinque deficiunt à vera ratione virtutis, quia etiæ conueniant in actu fortitudinis, tamen deficiunt in motivo: & ideo non ponuntur partes fortitudinis, sed quidam modi fortitudinis. (*Sp.morale:438-LiberI,Pars III,LXXXIV*)

²²⁵ Um Gunnar sjá XXIV.-LXXVII. kapítula

²²⁶ *Brennu-Njáls saga* 1954:281

²²⁷ Ashurst 2009:79

²²⁸ *Brennu-Njáls saga*:296

[Auk þess setur heimspekingurinn (Aristóteles) fram í 3. bók Siðfræðinnar fimm hætti styrksins. Í fyrsta lagi vegna samfélagsins þegar unnið er af hreysti af ótta við vansæmd eða refsingu. Í öðru lagi í hermennsku þegar unnið er af hreysti vegna stríðslistar eða reynslu. Þriðji er styrkur þar sem brugðist er við af hreysti vegna ástríðu, sérstaklega reiði. Fjórði er styrkur þar sem unnið er af hreysti vegna sigursældar. Fimmti er að vinna af hreysti vegna vanbekkingar á hættum. --- En þessa fimm hætti skortir raunverulega ástæðu dyggðarinnar þar sem þá skortir tilganginn þó að þeir falli að hreystiverkum: og því eru þeir ekki álitnir hlutar styrksins heldur hættir hans.]

Segja má að Gunnar hafi haft til að bera alla framangreinda hætti styrksins en hafi skort tilganginn. Hann brást við af reiði vegna sæmdar og metnaðar, skammaði Hallgerði og sló í vitna viðurvist og laust menn í öngvit þegar hestur hans hafði verið særður. Kári var hins vegar skapdeildarmaður og missti aldrei stjórn á skapi sínu.²²⁹ Vígaferli hans voru aldrei vegna þess að sæmd hans hefði verið ógnað heldur vann hann af trúmennsku fyrir yfirmann sinn og vini og vegna hefndarskyldu.

Circa primum sciendum, quod Tul. ponit in rhe. sua quatuor partes fortitudinis. I. magnificentiam, fiduciam, patientiam & perseuerantiam. Macrobius autem ponit septem partes fortitudinis, scilicet maganimitatem, fiduciam, constantiam, securitatem, magnificentiam, tolerantiam, firmitatem. (*Speculum morale*:436-Liber I, Pars III,LXXXIII)
 [Varðandi fyrsta atriðið ber að hafa í huga að Tul. telur í retórik sinni fjóra hluta styrksins. Þ.e. glæsimennsku, trúmennsku þolinmæði og staðfestu. Macrobius telur hins vegar sjö hluta styrksins, þ.e. stórmennsku, trúmennsku, stöðugleika, öryggi, glæsimennsku, þolinmæði, staðfestu.]

Í þessari tilvitnun úr *Speculum morale* er vitnað í þekkt rit Cícerós og Macrobíusar. Eins og hér kemur fram var staðfestan og öryggið stór hluti styrksins. Gunnar skorti staðfestu þegar hann drap Otkel og menn hans og þótti þegar í stað fyrir því að hafa drepið þá. Hann hét Njáli að standa við sættina eftir víg Þorgeirs Otkelssonar, lagði af stað utan en hætti við og sneri aftur. Kári hins vegar hafði til að bera þá staðfestu sem þurfti að fylgja styrknum. Hann kom alltaf fram af öryggi og efaðist aldrei um verk sín enda treysti Skarphéðinn honum fyllilega til hefnda eftir Njálsbrennu.²³⁰ Tilgangurinn og staðfestan var það sem skildi á milli þeirra Gunnars og Kára.

Í *Gamla testamentinu* voru þeir Davíð konungur og Samson ímynd styrksins og segja má að Kári þiggi aðra drætti frá þeim en Gunnar þar sem girndin heltók Gunnar en staðfesta beggja prýðir Kára.

Sed tandem per mulierem *Dalidam deceptus cum cesarie capitis sui domino consecrata, simul et fortitudinem amisit et hostibus in derisum expositus, ad extremum renascentibus crinibus, ac redeunte fortitudine seipsum una cum eis prostravit. (*Sp.hist.III,67-Actor?*)

[En að lokum var hann svikinn af konunni Dalílu þar sem hann hafði helgað guði höfuðhárin og missti styrkinn og varð fjandmönum aðhlátursefni, og síðast þegar hárið hafði vaxið aftur og styrkurinn kom til baka eyddi hann sjálfum sér ásamt þeim.]

Sampson namque fortitudinem habuit non de natura, sed de gratia. Nam si fortis esset natura, cum ei capillus demeretur, fortitudo non adimeretur, --- (*Sp.hist.III,67-Augustinus in quodam sermone*)

[Samson hafði því ekki styrk að eðlisfari heldur af náð. Því hefði hann verið sterkur að eðlisfari þá hefði styrkurinn ekki verið tekinn frá honum við hármissinn, ---]

²²⁹ Sjá XCI.kapítula

²³⁰ Sjá LIV.,LXXIV.-LXXV.,CXXIX. kapítula

Nunquam vero *David nisi laccessitus nec nisi prius consulto domino bellum intulit. Prudentiam enim in prelio comitem fortitudinis habuit, ideo in omnibus preliis usque ad senectutem summam manu promptus victor extitit. (*Sp.hist.III,73-Ambrosius de officiis libro lo*)

[En Davíð fór aldrei í stríð nema að hann hefði verið egndur og aldrei án þess að ráðgast fyrst við guð. Í orrustu hafði hann viskuna sem fylgisvein styrksins, þannig stóð hann uppi sem sigurvegari í öllum orrustum til hárrar elli öruggur til áræðis.]

Kári var fagurhár eins og Samson og létt aldrei bilbug á sér finna nema eftir Njálsbrennu þegar hárið var brunnið af honum þá svaf hann illa. Hann hafði mikilvægu hlutverki að gegna eins og Davíð og Samson við að útrýma óvininum og illþýðinu úr hópi brennumanna og hikaði aldrei í því verki.²³¹ Styrkur hans hefur verið kominn undir guðs náð og honum ætlað að jafna leikinn þannig að sættir mættu takast.

Inter duos bellantes hoc unum tempus agendi de pace est, dum sibi uterque confidit, et pares ambo videntur. Quod si alteri paululum modo fortuna tribuerit, vix utetur conditionibus pacis qui superior videtur, nec equa parte contentus erit qui se omnia habiturum sperat. (*Sp.hist.VII,5-Iulius Celsus in lo libro*)

[Á milli tveggja stríðsaðila er einungis tími til að semja um frið þegar hvor treystir öðrum og báðir virðast jafnir. Því að ef gæfan hefur verið öðrum örliðið hliðhollari, þá nýtist það varla friðarskilmálum, sá sem sýnist sterkti verður ekki ánægður með jafnan hlut en vonast til að fá allt.]

Með vígunum aflaði Kári sér trausts og aðdáunar Flosa og styrkti stöðu sína gagnvart andstæðingi sínum. Það var forsenda fullra sátta.

Þó að Gunnar sé talinn ímynd styrksins voru það því hættir styrksins fremur en ásýndir sem einkenndu hann. Ásýndirnar drenglyndi, tryggð, öryggi, staðfesta, umburðarlyndi, jafnvægi eða þolinmæði og þrautseigja, sem taldar eru í upphafi þessa kafla, áttu í heild betur við Kára en Gunnar og sumar þeirra prýddu aðra menn sögunnar fremur en Gunnar. Gunnar var þó drengur góður, hann var tryggur bæði vinum sínum og fjölskyldu í deilum Hallgerðar við fólkis Þá Bergþórshvoli og sýndi þar ákveðið umburðarlyndi og þolinmæði en það sama er ekki unnt að segja um önnur vigaferli hans. Kolskeggur sýndi meiri staðfestu með því að hlýða sáttargerðinni sem báðir höfðu samþykkt að gangast undir Hann stóð með bróður sínum og réð honum heilt en hafði ekki eigin metnað að leiðarljósi. Umbrúdarlyndi, jafnvægi og þolinmæði einkenndu helst menn eins og Njál og Síðu-Hall. Njáll bar ætíð hag vina sinna og fjölskyldu fyrir brjósti, réð mönnum oftast heilt og tók dauðanum með æðruleysi. Hann átti það þó til að beita lagaklækjum og brögðum í þágu sína og sinna og viðbrögð hans við níði Sigmundar Lambasonar báru nokkurn vott um skort á jafnvægi þar sem hann létt það óátalið að synir hans sætu fyrir honum og hann bauð Gunnari ekki bætur fyrir frænda sinn fyrr en þrjú þing voru liðin. Síðu-Hallur hvikaði hins vegar aldrei frá því takmarki sínu að vinna í þágu almenns friðar fremur en eigin hagsmuna og er því dæmi um mann sem hafði mikinn andlegan styrk til að bera. En það voru ekki bara þeir háttsettum sem voru dyggðum prýddir. Atli, þræll þeirra

²³¹ Sjá CXXXII.,CXLVI.,-CLII.,CLV.,CLVIII. kapítula

Bergþóru og Njáls, var húsbændum sínum tryggur, hann sýndi öryggi og staðfestu með því að velja að deyja með sæmd og um leið jafnvægi og æðruleysi í dauðanum. Þórður Leysingjason, fóstri Njálssona, vann einnig af trúmennsku og hræddist ekki dauðann. Ámundi Höskuldsson sýndi mikla staðfestu og kjark með því að hefna föður síns þrátt fyrir að vera blindur. Ásýndir styrksins gátu því fylgt fólkí úr öllum stéttum.²³²

Ein mikilvægasta ásýnd styrksins er þolinmæðin en hún tengist ekki aðeins styrknum heldur er hún fullkomnum allra dyggða.

--- ita dominus in principio sermonis sui VII virtutes proponit, ex quibus pendent omnia que in monte docuit. --- Quibus scilicet VII virtutibus propositis, addit etiam octavam, que non tam singularis est virtus, quam probatio vel etiam perfectio aliarum omnium scilicet patiencia. Nam patiencia opus perfectum habet. (*Sp.hist.VIII,13-Actor*)

[--- þannig setur herrann fram sjó dyggðir í upphafi ræðu sinnar en af þeim leiðir allt sem hann kenndi á fjallinu. --- En eftir að hafa sett fram þessar sjó dyggðir, bætti hann við þeiri áttundu, sem er ekki sérstök dyggð heldur fremur framkvæmd eða fullkomnum allra hinna þ.e. þolinmæði. Því að þolinmæði felur í sér fullkomnum.]

Mikilvægi þolinmæðinnar er enn ítrekað í tilvitnun í *De bono patientie* eftir Cypríanus:

Patientia virtus est nobis cum deo communis. Que autem gloria est deo similem fieri? --- Denique patientia est que nos servat deo et commendat, que iram temperat, linguam frenat, mentem gubernat, pacem custodit, disciplinam regit, --- Facit humiles in prosperis, fortes in adversis. Docet delinquentibus cito ignoscere et delinquentem diu et multum rogare. --- Ceterum caritas est, vinculum fraternitatis, fundamentum pacis, tenacitas et firmitas unitatis, --- (*Sp.hist.XII,70-Cyprianus*)

[Þolinmæði er dyggð sem er okkur sameiginleg með guði. Þvílík dýrð að líkjast guði? --- Að lokum er þolinmæðin það sem felur okkur guði, hún heldur aftur af reiðinni, hún beislar tunguna, stýrir huganum og varðveisir friðinn og heldur aga .--- Hún gerir menn lítilláta í velgengni og sterka í mótlæti. Hún kennir að fyrirgefa syndurum og biðja fyrir þeim synduga vel og lengi. --- Auk þess er hún kærleikur, hlekkur bræðralags, undirstaða friðar og hald og styrkur sameiningar, ---]

Njáll styrktist í mótlætinu, fyrirgaf sonum sínum og hugsaði mest um andlega velferð þeirra. Síðu-Hallur fyrirgaf dauða sonar síns og mat friðinn meira en hefndina. Hann sýndi lítillæti í velgengni og mikinn styrk í mótlæti. Höskuldur Hvítanessgoði tók dauða sínum af jafnaðargeði án þess að mæla orð til að verja sig. Líkt og Kristur fyrirgaf hann banamönnum sínum.²³³ Það eru fordæmi manna sem þeirra sem ættu að kenna öðrum frið og réttlæti.

8.4 Hófsemi

Viska, styrkur og réttlæti eru sjálfsagt þær dyggðir sem hæst ber á góma þegar fjallað er um *Njáls sögu* og eins og fram hefur komið hafa margar persónur sögunnar einhverja eiginleika þessara höfuðdyggða til að bera. Ekki er eins auðvelt að finna alla eiginleika hófseminnar, lítillæti, virðingu, sjálfsafneitun, skírlífi, heiðarleika, sjálfsstjórn, frómleika, hófdrykkju og hæversku hjá persónum *Njálu*. Skírlífi hlýtur ekki mikla umfjöllun í þjóðfélagi þar sem það virðist hafa verið sjálfsagður hlutur

²³² Sjá t.d. XXXVIII.,XLIV.-XIV.,CVI.,CXLV. kapítula

²³³ Sjá CXI.,CXVIII.,CXXVIII.-CXIX.,CXLV. kapítula

að halda frillur þrátt fyrir kristni, bæði á sögutíma og ritunartíma og drykkjuskapur virðist ekki hafa valdið Njáluhöfundi miklum áhyggjum. Reyndar er ýjað að því að Hallgerður hafi þjónað Sigmundi frænda Gunnars um of og hávaðamenn eins og Sigmundur og Skjöldur vinur hans gætu hafa drukkið fast í félagskap Hallgerðar en lítil bein umfjöllun er um drykkju nema þegar Hrútur og Gunnhildur drukku fast og stunduðu kynlíf í Noregi. Aðra eiginleika hófseminnar má finna hjá ýmsum persónum sögunnar. Fóstursynir Njáls sýndu honum allir virðingu. Höskuldur Þráinsson þegar Njáll bauð honum fóstur, Þórður Kárason kaus að deyja með Njáli og Þórhallur Ásgrímsson sagðist ætla að hafa kastað mórendu klæðunum þegar hann ætti að mæla eftir fóstra sinn. Gunnar á Hlíðarenda var strangheiðarlegur og kaus fremur að horfast í augu við gjörðir konu sinnar en að gerast þjófsnautur. Runólfur í Dal er dæmi um fróman og heiðarlegan mann sem Flosi heimsótti til að fá sannar fréttir um víg Höskuldar Hvítanessgoða, hann lagði sig fram við að stuðla að sáttum með því að bjóða Otkatli til sín þegar hann hafði farið halloka fyrir Gunnari og hann reyndi að tala um fyrir Þráni og fá hann til að bjóða Njálssonum bætur fyrir hrakfarir þeirra í Noregi. Hann reyndi þannig að fá aðra til að sýna stillingu. Holta-Þórir sýndi sjálf safneitun, lítillæti, hæversku og virðingu með því að setjast yst virðingarmanna í veislunni á Hlíðarenda. Bæði Njáll og Síðu-Hallur höfðu mikla sjálfsstjórn þegar mál voru komin í óefni og þeir höfðu sjálfir misst mikið. Síðu-Hallur lét fall sonar síns ekki aftra sér frá að stuðla að friði og framkoma hans bar auk þess vott um lítillæti með því að falla frá bótakröfum fyrir son sinn og viðbrögð þingheims voru dæmi um þá virðingu sem hann hlaut í kjölfarið. Um heiðarleika Síðu-Halls var aldrei unnt að efast. Þegar Flosi sýndi yfirgang og tróð illasakir við Ásgrím á leið til þings mislíkaði Halli. Fulltrúar hófseminnar voru fyrst og fremst þeir sem höfðu sátt og samlyndi að leiðarljósi.²³⁴

Sjálfsstjórn eða stilling er mikilvægur hluti hófseminnar. Í kafla 6.3.2 hér að framan er fjallað um mikilvægi þess að taka dauðanum af stillingu og kunna að deyja og þolinmæðinni eru gerð skil í kaflanum um styrk. Í *Speculum historiale* eru tilfærðar línur úr óðum Hórasar um að halda stillingu sinni í erfiðum málum. „Equam memento rebus in arduis, servare mentem. --- Rebus in angustis, animosus atque fortis appare ---.“ (*Sp. hist.* VII,70- Oratius in libro carminum odarum) [Mundu eftir að halda jafnvægi hugans í mótlæti. Í erfiðum málum virstu hugrakkur og sterkur ---.] Njáll mælti sjaldan æðruorð heldur einbeitti sér að því að leysa mál sona sinna þegar þau voru komin í óefni. Hann var þó áhyggjufullur þegar þeir réðu ráðum sínum með Merði án vitundar hans. Hann gat heldur ekki talað ógrátandi um dauða Höskuldar Hvítanessgoða. Ágústínus fjallar um þá kröfu Stóuspekinga að ekkert geti komið vitrum manni úr jafnvægi. Hann vitnar í Cíceró og reyndar líka fylgismenn Platóns og Aristótelesar þar sem því er haldið fram að vitur maður geti hræðst eins og aðrir en munurinn á vitrum manni og heimskum sé sá að hinn fyrrnefndi nái tökum á hræðslunni:

²³⁴ Sjá III.,XXXIV.,XLIX.,LIII.,XCII.,XCIV.,CXV.,CXVIII.,CXXIX.,CXXXVI.,CXLV. kapítula

Perturbationes animi quidam dicunt cadere in sapientem, sed eas moderatas rationique subiectas ut eis leges quodammodo, quibus ad necessarium redigantur, modum dominatio mentis imponat. Hoc sentiunt platonici sive aristotilici id est peripathetici. Stoyci vero nullas omnino in sapientem cadere putant. --- Sapientis autem quamvis eas necessitate patiatur, retinet tamen de hiis, que appetere vel fugere rationabiliter debet veram et stabilem inconcussa mente sententiam. (*Sp.hist.IV,83*-Augustinus libro IXo de civitate dei).

Njáll var því ekki ósnortinn af áhyggjum en hafði öðlast sterka trú sem gerði honum kleift að taka örlogum sínum og fjölskyldu sinnar af æðruleysi og með fullkominni þolinmæði í anda vitringsins.²³⁵

9 Lestir og illmenni

Það er nauðsynlegt að vera á verði gagnvart löstunum og oft telja aðalsyndahafrarnir sig kostum búna og gera sitt til að slá ryki í augu samferðarmanna sinna.

Superbus vult se credi constantem, prodigus liberalem, avarus indigentem, temerarius fortem, inhumanus parcum, gulosus humanum, ignavus quietum, timidus cautum. (*Sp.hist.XXI,69*-Prosper Ex secundo libro de vita contemplativa)

[Hrokafullur maður vill að hann sé álitinn staðfastur, eyðslusamur að hann sé talinn örlátur, fégráðugur þurfandi, fíflidjarfur hraustur, grimmur væginn, gráðugur siðfágaður, huglaus hljóðlátur og hræddur vill teljast verkár.]

Hjá Birni í Mörk verða þessir eiginleikar aðeins kjánalegir þar sem engum dettur í hug að trúá því að hann hafi verið staðfastur og verkár en spurningar vakna varðandi mann eins og Gunnar á Hlíðarenda. Var hann staðfastur eða hrokafullur, var hann eyðslusamur eða örlátur, var hann fíflidjarfur eða hraustur og var hann grimmur eða væginn? Þessir tveir menn teljast alls ekki til illmenna í *Njálu* en fáir eru fullkomnir og fáar persónur sögunnar voru gallalausar. Í þessum kafla verður hugað að hugmyndum um lesti eins og þeir birtast í *Speculum historiale* og að hvaða leyti slíkar hugmyndir móta persónur og framvindu mála í *Njáls sögu*.

9.1.1 Lestir og rangindi

Til að halda uppi friðsömu og réttlátu þjóðfélagi er nauðsynlegt að vitrir menn með höfuðdyggðirnar að leiðarljósi veljist til að stjórna. En hættan á að ill öfl nái yfirhöndinni og að stjórnleysi ríki er alltaf fyrir hendi því að hálf er öld hvar og rangindi mannanna eru mörg:

Duodecim abusiva seculi sunt hec: Sapiens sine operibus. Senex sine religione. Adolescens sine obedientia. Dives sine elemosina, femina sine pudicitia. Dominus sine virtute. Christianus contentiosus. Pauper superbus. Rex inquis. Episcopus negligens. Plebs sine disciplina. Populus sine lege. Sic suffocatur iustitia. (*Sp.hist.XII,63*-Cyprianus)

[Tólf rangindi aldarinnar eru þessi: Vitur maður án verka. Öldungur án trúar. Æskumaður án hlýðni. Ríkur án ölmusu, kona án blygðunarkenndar, húsbóndi án dyggðar. Þrætugjarn kristinn maður. Hrokafullur fátæklingur. Óréttlátur konungur. Hirðulaus biskup. Lýður án aga. Þjóð án laga. Þannig kafnar réttlætið.]

²³⁵ Sjá CX.,CXI.,CXXIX. kapítula

Dæmi um marga slíka einstaklinga, sem grafa undan þjóðféluginu, má finna í *Njálu*. Valgarður hinn grái var heiðinn öldungur, Njálssynir hlýddu ekki föður sínum, Mörður var þrætugjarn, Skammkell var ríkur en ódyggðugur og lyginn, Otkell var ekki tilbúinn að rétta náunga sínum hjálparhönd þrátt fyrir að eiga meira en nóg, Þorgeir Starkaðarson var ofmetnaðarfullur og vildi jafnast við meiri menn og fyrsti maður Hallgerðar, Þorvaldur Ósvífursson, gerði sig sekan um það sama, Hallgerður var hvorki hreinlíf né hæversk og alveg laus við blygðunarkennd, alger upplausn varð á þingi eftir Njálsbrennu þannig að lýðurinn var án aga og allt leit út fyrir að þjóðin yrði án laga.²³⁶ Hið illa nagaði rótina eins og Níðhöggr í Hvergelmi og skapaði hættu á upplausn og eyðingu.

Eins og fram kemur í tilvitnun í Águstínus í upphafi ritgerðarinnar ríkja lög guðs á jörðunni, standa að eilífu og í hringrás aldanna kemst alltaf á einhvers konar stöðugleiki í kjölfar upplausnar. Dyggðir manna tryggja stöðugleikann en lestir þeirra og syndir rífa niður og raska friði og jöfnuði í þjóðféluginu. Þetta er eitt meginviðfangsefni *Njáls sögu* og umfjöllunin er mjög í anda þeirra viðhorfa sem koma fram í *Speculum historiale*. Þar er friður skilgreindur sem ró reglu og að hið illa sé ekkert annað en skemmd á reglu náttúrunnar: „Pax enim omnium rerum est transquillitas ordinis. --- Malum autem nichil aliud est quam corruptio modi vel speciei vel ordinis naturalis.“ (*Sp.hist.II,8-Actor?*) Viða í ritinu eru nánari skilgreiningar á syndum og löstum.

Peccatum autem dividitur in originale et actuale, actuale in duo scilicet veniale et mortale, mortale vero in delictum et commissum, delictum in duo, scilicet ignorantiam et omissionem. (*Sp.hist.II,43-Actor?*)

[Syndin skiptist í erfðasynd og drýgða synd, drýgð synd í tvennt þ.e. fyrirgefanlega og dauðasynd, dauðasynd í yfirsjón og glæp, yfirsjón í tvennt, þ.e. vanþekkingu og vanrækslu.]

Erfðasyndin sýnist mér ekki vera til umfjöllunar í *Njálu* nema að konur áttu þar jafnan sök á deilum og Hallgerður, fulltrúi Evudætra, reyndi að fá Gunnar til að syndga með því að borða stolinn mat eins Eva fékk Adam forðum til að neyta forboðins ávaxtar. Sumar yfirsjónir í fyrri hluta sögunnar mætti e.t.v. flokka undir vanþekkingu. Gunnari þótti fyrir því að drepa menn en hann var heiðinn og gerði sér ekki grein fyrir að slíkt var synd.²³⁷ En það eru hinir drýgðu glæpir eða höfuðsyndirnar sem snerta *Njálu* fyrst og fremst.

Commissum dividitur in VII vitia capitalia, quorum radix est superbia, germina vero multiplicia. Ex superbia quidem nascitur inanis gloria. Superbus enim vult ab omnibus laudari ut possit ab omnibus honorari. Ex hac autem invidia quia dum laus appetitur, eadem aliis invidetur. Ex hac iterum ira quia dum mens de aliena felicitate torquetur, necesse est ut oculus mentis per iracundiam turbetur. Ex ira autem accidia quia dum mens inordinate turbatur, omne bonum in fastidium ei vertitur. Ex accidia vero avaritia quia dum turbata mens et tristis nullam interius consolationem sentit, foris eam in terrenis per avaritiam querit. Ex avaritia quoque gula quia quod avaritia congregavit, gula depascit, unde divites solent esse gulosi sicut ille qui epulabatur cotidie splendide. Ex gula autem luxuria quia venter et genitalia vicina sunt et pro vicinitate membrorum sequitur

²³⁶ Sjá IX.,XLI.,XLVII.,LVIII.,CII.,CX.,CXLV. kapítula

²³⁷ Sjá XLVIII.,LIV. kapítula

confederatio vitiorum. Ex hiis itaque vitiis sibi invicem connexis quasi cathena efficitur, qua peccator ligatur et ad infernum trahitur. (*Sp.hist.II,43-Actor?*).

[Drýgðir glæpir skiptast í sjö höfuðsyndir, rót þeirra allra er ofmetnaður en sprotarnir margvíslegir. Af ofmetnaði fæðist innantóm frægð því að sá hrókafulli sækist eftir hrósi og virðingu allra eftir því sem unnt er. Af henni leiðir öfund því að sá sem vill hrós á erfitt með að þola að öðrum sé hrósað. Reiðin kemur í kjölfarið því að meðan hugurinn kvelst vegna velgengni annarra hlýtur auga hugans að truflast af reiðigirni. Af reiðinni leiðir dáiðleysið því að á meðan hugurinn kvelst verður honum allt gott viðurstygglegt. Dáiðleysið leiðir til ágirndar þar sem hugurinn er ruglaður og dapur og finnur enga innri huggun, þá leitar hann hennar ytra í jarðneskum hlutum af ágirnd. Græðgin fylgir ágirndinni því að hún neytir þess sem ágirndin smalaði saman, því eru ríkir jafnan gráðugir eins og þeir sem halda dýrlegar veislur daglega. En frá græðginni kemur munaðurinn þar sem kviður og kynfæri eru nálægt hvert öðru og nálægð líffæranna fylgir bandalag lastanna. Af þessum löstum samtengdum verður einhvers konar keðja sem syndarinn festist í og er dreginn af til heljar.]

Samkvæmt þessu er mjög líklegt að sá sem ánetjast einhverri synd falli fyrir þeim öllum í kjölfarið.

Þetta vandamál er rætt í *Speculum historiale* og vísað í skoðanir Stóumanna um að dyggðirnir fylgist að og lestirnir sömuleiðis:

Stoicorum quoque creditur esse illa sententia: Qui unam virtutem habet, omnes habet et qui unam non habet, nullam habet. Similiter de viciis, qui unum habet, omnia dicunt habere, ut superius Seneca testatus est. (*Sp.hist.VI,33-Actor*)

[Þessi skoðun er talin vera Stóumanna: Sá sem hefur eina dyggð er prýddur þeim öllum en þann sem vantar eina skortir allar. Sömuleiðis eigi það við um lestina, segja þeir, að sá sem hefur einn hafi alla eins og fram kemur hjá Seneca hér að ofan.]

Seneca vitnar í Stóuspekinga um að allir lestirnir fylgist að en menn séu mishneigðir að hverjum þeirra: „Stultus secundum stoicos omnia vicia habet, sed non in omnia natura pronus est. Alius in avaritiam, alias in luxuriam inclinatur.“ (*Sp.hist.VI,28-Seneca in libro IIIlo de beneficiis*) Þó að hann telji sig til Stóumanna er hann gagnrýnninn á kenningar þeirra og telur að hlutirnir séu ekki svona svartir og hvítir því að þá væri allt mannkynið illt og engar velgjörðir til. Það sé engin skömm að því að skipta um skoðun að breyttum forsendum.

Quomodo nemo per vos ingratus est o stoici, sic rursus omnes ingratii. Nam ut dicitis omnes stulti mali sunt, et qui unum vicium habet et omnia. Quod si est, nonne undique humano generi convicium fit? (*Sp.hist.VI,30-Seneca in libro Vo de beneficiis*)

Non est turpe cum re mutare consilium. (*Sp.hist.VI,31-Seneca in libro IIIlo de beneficiis*)

Í spakmælum Catós kemur fram að enginn lifi án lastar: „Nemo sine crimine vivit.“ (*Sp.hist.VI,108-Cato in libro de moribus*) og Cíceró telur það mannlegt að skjálast og að aðeins sá sem er skyni skroppinn vaði áfram í villu sinni: „Cuiusvis hominis est errare. Nullius autem nisi insipientis, in erratu perseverare.“ (*Sp.hist.VII,20-Tullius in philippica XIIa*) Þetta er í anda kristinnar hugmyndafræði eins og sjá má hjá kirkjuföðurnum Ágústínusi:

Possunt itaque vicia cedere etiam viciis succendentibus, et ideo plura sunt. Virtus vero quo una ingressa fuerit, quoniam secum ceteras ducit, profecto vicia cedent omnia quecumque ingressa fuerant. Non enim omnia inerant, sed aliquando totidem, aliquando pauciora pluribus, vel plura paucioribus succedebant. Non enim et ista divina sententia

est qua dicitur: Qui unam virtutem habuerit, omnes habet, eique nulla inest cui una defuerit. Sed hominibus hoc visum est multum quidem ingeniosis, multum studiosis, sed tamen hominibus. (*Sp.hist.VI*,33- Augustinus Ad Ieronimum)

[Því geta lestir einnig hörfað undan löstum sem fylgja, enda eru þeir fjölmargir. En þar sem ein dyggð hefur náð fóftestu og tekur aðrar með sér, hörfa reyndar allir lestirnir sem höfðu haldið innreið sína. Því að þeir voru ekki allir til staðar, en stundum jafnmargir, stundum fyglu fáir mörgum en stundum margir fáum. Og það er ekki heldur heilög skoðun sem segir: Sá sem er prýddur einni dyggð hefur þær allar og þann sem skortir eina hefur enga. Mönnum hefur sýnst það bæði vitrum og lærðum en þó mönnum.]

Þessi tilvitnun er úr bréfi Ágústínusar til Jeronimusar og í framhaldi af þessu leggur hann áherslu á að enginn sé án synda.

Nam si omnes ibi essent, nullum esset vitium; si nullum vitium, nullum omnino peccatum: quis autem sine aliquo peccato? --- *Si dixerimus quia peccatum non habemus, nos ipsos decipimus, et veritas in nobis non est?* (*Ep.167*)²³⁸

[Því ef þær væru þar allar væri enginn löstur, ef enginn löstur alls engin synd, en hver er án nokkurrar syndar? --- Ef við segjumst syndlausir, svíkjum við okkur sjálfa og sannleikurinn er ekki í okkur.]

Þessar hugleiðingar koma vel heim og saman við *Njálu*. Þar voru fáir gallalausir, Hrútur létt undan girnd í von um fé og frama, Njáll reiddist gaspri Hallgerðar og Sigmundar, beitti stundum klækjum og dró taum vina og vandamanna í deilumálum, Höskuldur Hvítanessgoði gerði sig sekan um ofdirfsku og óvarkární þegar hann vildi ekki flýja óvild Njálssona, Flosi sýndi Ásgrími Elliða-Grímssyni yfircang og mútaði Eyjólfí Bólverkssyni og Kári tók þátt í vígi Höskulds Hvítanessgoða. Síðu-Hallur komst næst því að vera laus við alla lesti. Menn gátu hins vegar lært af reynslunni og síðar af nýjum viðhorfum sem fyglu kristninni: Hrútur fyrirgaf þeim sem gerðu grín að honum og naut aukinnar virðingar, Njáll tók sálarheill sína og sinna og velferð samfélagsins fram yfir allt og stuðlaði þar með að friði, Skarphéðinn iðraðist fyrir dauðann og hlaut fyrirgefningu og andstæðingarnir, Flosi og Kári, lærðu að meta hvor annan að verðleikum og sættust heilum sáttum.²³⁹

9.1.2 Ofmetnaður og öfund

En lestirnir eru þó oft samferða hverjir öðrum og eins konar keðjuverkun myndast eins og lýst er í tilvitnuninni hér að framan. Þar er ofmetnaðurinn talinn upphaf alls ills og öfundin afsprengi hans. „Post gloriam invidiam sequi memineris.“ og „Inter mortales difficultimum est gloria invidiam vincere.“ (*Sp.hist.VII*,34-Salustius in iugurtino) [Minnstu þess að öfund fylgir frægð og erfiðast er að sigra öfund með frægð meðal dauðlegra.] er haft eftir Sallústíusi. Óvinur Sallústíusar, Cíceró, leggur áherslu á að menn eigi að forðast ofmetnað þegar allt gengur vel og minnir líka á að best sé að hafa meðalhóf í klæðaburði: „In vestibus etiam mediocritas optima est.“ (*Sp.hist.VII*,9-Tullius in libro primo de officiis). Í *Speculum historiale* er að auki margoft lögð áhersla á að menn eigi að treysta

²³⁸ Sant'Agostino:epistola 167

²³⁹ Sjá VIII.,XLIV.,LXVI.,CIX.,CXI.,CXXIX.,CXXXII.,CXXXVI.,CXXXVIII.,CLIX. kapítula

eigin dómgreind, varast lof annarra og sjálfhælni og vera varkárir í orðum. Ljóð Catós eru gott dæmi um þetta:

Pauca in convivio loquere. Nil temere crede. Tu te consule. --- Cum te aliquis laudet, iudex tuus esse memento. --- Nam nulli tacuisse nocet, nocet esse locutum. (*Sp.hist.VI* 108-Cato in libro de moribus)

[Segðu fátt í samkvæmi. Vertu ekki fljótur til að trúa. Ráðfærðu þig við sjálfan þig. --- Mundu að þú ert þinn eigin dómarí þegar einhver hrósar þér. --- Þögnin hefur engan skaðað en það er skaðlegt að vera málugur.]

Hættur þær sem fylgja ofmetnaði komu best í ljós hjá Gunnari á Hlíðarenda. Gunnar vildi fá að njóta frægðarinnar, hann fór á þing í litklæðum og sagði öllum frá frægðarferðum sínum sem vildu heyra þrátt fyrir varnaðarorð Njáls. Gunnar tók reyndar fram að hann væri lítið fyrir að hrósa sér en einmitt þau orð báru vitni um hið gagnstæða. Hann átti erfitt með að þola að einhver þættist betri en hann eða að honum væri brugðið um hræðslu en Aristóteles skilgreinir það sem ofdirfsku að sýna aldrei hræðslu: „--- qui autem nichil omnino timet, audax.“ (*Sp.hist.IV*,86-Aristotiles libro ethicorum secundo) Með sýndarmennsku sinni uppskar Gunnar öfund og illvilja margra. Þar var Mörður fremstur í flokki, en einnig Skammkell, Otkell og Þorgeir Starkaðarson. Mörður, Otkell og Skammkell öfundiðu hann vegna vinsælda og áhrifa og Þorgeir vegna líkamsburða og frægðar. Otkell neitaði Gunnari um mat að ráði Skammkels til að niðurlægja Gunnar. Þorgeir Starkaðarson þoldi ekki að tapa fyrir Gunnari í hestaati og fórnaði mörgum sínum nánustu í bardögum við Gunnar og hrósaði sér af því að hafa veitt Gunnari banasár. Þó að Njáll og aðrir höfðingjar reyndu að leysa málin á þingi og koma á sáttum kom allt fyrir ekki. Segja má að ofmetnaðurinn hafi orðið Gunnari að falli því að hann óhlýðnaðist lögnum með því að fara ekki eftir þeirri sátt sem hafði verið gerð meðal góðra manna og hegða sér síðan eins og ósekur maður.²⁴⁰ Hann brást þar með skyldum við samfélagið en hagur einstaklingsins er um leið hagur samfélagsins og engum leyfist að hunsa lög og reglur.

Tu cum hominibus consulere debeas et servire humane societati eaque lege natus sis et ea habeas principia nature, quibus parere et que sequi debeas, ut utilitas tua communis sit utilitas, vicissimque communis utilitas tua sit ---. (*Sp.hist.VI*,111-Actor)

[Þar sem þú átt að ráða mönnum og þjóna samfélagini og ert fæddur undir þeim lögum og hefur þau náttúrulögðum sem þú átt að hlýða og fylgja að hagur þinn sé almannaheill og almenningsheill sé hagur þinn ---.]

Id licere dicimus quod legibusque more maiorum et institutis conceditur. Neque enim quod quisque potest, hoc ei licet, aut vero si nemo obstat, propterea permittitur. (*Sp.hist.VII*,20-Tullius in philippica XIIIa)

[Við segjum að það leyfist sem er leyft með lögum, síðum og fyrirmælum feðranna. Því að ekki leyfist hverjum og einum það sem hann getur vegna þess að enginn kemur í veg fyrir það.]

Ofmetnaður og sýndarmennska einkenndu fleiri menn af ætt Gunnars og öfundin fylgdi í kjölfarið. Þráinn ól á öfund og óvild Njálssona með vanþakklæti og með því að berast mikið á. Jafnvel hinn alsaklausi sonur Þráins, Höskuldur, sýndi ofmetnað með því að vilja ekki láta saka sig um

²⁴⁰ Sjá XXXII.-XXXIII., XLVI-LXXVI. kapítula

hræðslu og vara sig þegar Njálssynir sýndu honum fálæti. Þetta leiddi til þess að Njálssynir vógu þá feðga en Njálssynir hlutu einnig að gjalda fyrir voðaverk sín. Hóras segir að hinn öfundsþjúki visni vegna velgengni annars og horfi á hana með tárnum. „Invidus alterius marcessit rebus opimis, et videt illius prospera cum lacrimis.“ (*Sp.hist.VII*,68-Oratius in libro epistolarum) Cíceró skilgreinir öfundina sem sýkingu vegna velgengni annars sem skaði þann öfundsþjúka ekki á nokkurn hátt: „Invidentia est egritudo suscepta propter alterius res secundas que nichil noceant invidenti.“ (*Sp.hist.VII*,26-Tullius in libro Tusculanorum IIIo) Velgengni Gunnars hafði engin áhrif á Otkel og Skammkel og velgengni Höskuldar breytti ekki þjóðfélagsstöðu Njálssonar. Menn eiga ekki að binda von sína við dauða annarra samkvæmt Cató sbr. 6.3.2 hér að framan. Njálssynir voru litlu bættari eftir víg Þráins og með vígi Höskuldar undirrituðu þeir sinn eigin dauðadóm. Staða Marðar batnaði heldur ekki þó að honum hefði tekist að ryðja Gunnari, Höskuldi og Njálssonum úr vegin. Öfund Njálssonar gagnvart Höskuldi minnir á sögu Heródesar Agrippu. Systir Heródesar, Heródías, hjálpaði honum þegar illa var komið fyrir honum en öfundaði hann og reyndi að koma manni sínum til valda með svikum þegar Heródes var orðinn konungur. Maðurinn hennar var sendur í útlegð en henni fyrirgefið, hún valdi þó að fylgja honum þar sem eitt skyldi yfir þau ganga. Hún hefði notið velgengni með honum og ætlaði að þola mótlætið ásamt honum. Þau hjón hlutu erfiðan dauðdaga í útlegðinni. (*Sp.hist.VIII*, 130-De exilio Herodis tetrarche et Herodiadis) Njálssynir voru Höskuldi vinveittir á meðan hann var föðurlaus og í umsjá þeirra. Öfundin heltók þá eins og systur Heródesar þegar Höskuldi var veitt höfðingjatign og Bergþóra gaf í skyn að Njáll tæki of mikið tillit til Höskuldar þegar hún vildi að Njálssynir hefndu Höskuldar Njálssonar. Kannski fannst henni, líkt og Heródíasi, eiginmaðurinn og synirnir betur komnir að goðorði en Höskuldur. Hún ákvað hins vegar að standa með eiginmanni sínum og sonum gegnum þykkt og þunnt eins og Heródías þegar öfundin hafði tortímt fjólskyldunni.²⁴¹

Invidi sancte viventium merita, sua faciunt invidendo peccata, et quicquid boni fieri vel dici a sanctis audierint, aut omnino non credunt, aut in malum male interpretando convertunt, et omne malum quod de illis mendax fama iactaverit, statim tanquam si ipsi viderint credunt, --- amici dyaboli, inimici sui, omnibus dolosi. (*Sp.hist.XXI*,70-Proper ex secundo libro de vita contemplativa)

[Öfundsþjúkir gera þeir verðleika þeirra sem lifa dýrlega að eigin syndum og hvað sem þeir heyra gott sagt af þeim heilögum trúu þeir alls ekki eða túlka það á hinn versta veg og allt illt sem rógor ber út um þá trúu þeir eins og þeir hefðu séð það sjálfir, --- vinir djöfulsins, eigin óvinir, öllum svikulir.]

Enginn gat treyst Merði. Hann var fullur öfundar í garð Höskuldar Hvítanessgoða og túlkaði allt gott sem hann gerði á hinn versta veg. Heimboð í góðum tilgangi varð að banatilræði við Njálssyni. Njálssynir voru tilbúnir að trúu róginum og gerðust óvinir sjálfra sín og vinir djöfulsins. Öfundin átti stærstan þátt í illdeilum í *Brennu-Njáls sögu*.²⁴²

²⁴¹ Sjá XLVII.,LXXXVIII.,XCII.,XCIV.-XCVIII.,CIX., CXXIX.-CXXX. kapítula

²⁴² Sjá CIX.,CXV. kapítula

9.1.3 Reiði, hatur, dáðleysi, munaður og ágirnd

Í kjölfar öfundar fylgir reiði og hatur. Cató segir reiðina hamla huganum svo að hann sjái ekki það sem er rétt: „Impedit ira animum, ne possit cernere verum.“ (*Sp.hist.VI,109-Cato in libro de moribus*) Reiði ber vott um hömluleysi og því er erfitt að leyna henni. Cypríanus lýsir því hvernig afbrýðisemi og reiði afmyndar einstaklinginn. Svipurinn er ógnandi og harður, fölvi í andliti, skjálfandi varir, gnístandi tennur, æst orð, skefjalaust hvæs og hönd tilbúin til að drepa, vanti hana sverð sé hún vopnuð með æstu hatri hugsans: „Hinc vultus minax, toruus aspectus, in facie pallor, in labiis tremor, in dentibus stridor, verba rabida, effrenata conuicia, manus ad cedis violentiam prompta, si a gladio interim vacua, odio tamen furiale mentis armata.“ (*Sp.hist.XII,71-Cyprianus*) Óvídíus lýsir reiðiástandi svo að munnurinn bólgni og æðarnar sortni: „Ora tument ira, nigrescunt sanguine vene.“ (*Sp.hist.VII,113-Ovidius in libro de arte amandi IIlo*) Bergþóra og Hallgerður geisuðu báðar, Skarphéðinn svitnaði og rauðir flekkir komu í kinnar honum, Grímur beit á vör og Flosi var ýmist fólur sem gras eða blár sem hel. Seneca telur það stórmannlegt að halda ró sinni og líta fram hjá móðgunum en kvenlegt að deila og sýna reiði sína: „Magni animi proprium est placidum esse transquillumque, et iniurias atque offensiones despicer, muliebre autem litigare et morem ire sue gerere.“ (*Sp.hist.IX,105-Seneca de clementia libro I*) Hann ráðleggur mönnum að horfa fram hjá þeim hefnigjörnu: „Scito honestum et magnum esse vindicte genus, ignoscere.“ (*Sp.hist.IX,103-Seneca in libro de quatuor virtutibus*) Cíceró skilgreinir hatur sem gamla reiði og fjandskap sem bið eftir tíma hefndarinnar. Ósamlyndi sé reiði bitrari en innsta hatur og geymt í hjarta. „Ira est libido puniendi eius qui fecisse videtur iniuriam. Odium est ira inveterata. Inimicitia est ira ulsciscendi tempus observans. Discordia est ira acerbior intimo odio et corde concepta.“ (*Sp.hist.VII,26-Tullius in libro tusculanorum IIIlo*). Hallgerður gleymdi aldrei því sem gert var á hlut hennar og beið eftir réttum tíma til að hefna. Svipaða sögu er að segja um afstöðu Þorgeirs Starkaðarsonar gagnvart Gunnari á Hlíðarena, hann hætti ekki fyrr en Gunnar var allur þrátt fyrir ófarir í viðskiptum við hann. Gunnar hefði betur forðast samneyti við þau. Skarphéðinn sagði þá bræður ekki hafa kvenna skap að reiðast öllu en þeir höfðu þó ekki hemil á reiðinni og voru skjótir til hefnda. Þeir sem áttu erfiðast með að stjórna skapi sínu í *Njálu* voru þeir öfundsjúku og svo konur. Hallgerður þoldi illa að vera ekki talin fremst, reiði Bergþóru var blandin öfund en Hildigunnur átti eftir góðan mann að mæla svo að það var hefnigirnin sem réð ferðinni hjá henni. Cíceró leggur enn fremur áherslu á að þeir sem stjórna ríkinu séu ígildi laganna og að við refsingar eigi jöfnuður að ráða en ekki reiði og valdsmönnum beri að gæta þess að refsing hæfi sök: „Cavendum est etiam ne maior sit pena quam culpa et ideo prohibenda est ira in puniendo maxime. Qui ergo reipublice presunt legibus similes sint, que ad puniendum non iracundia sed equitate ducuntur.“ (*Sp.hist.VII,8-Tullius in libro primo de officiis*) Flosi var í hópi valdamanna þjóðfélagsins. Stolt hans var sært þegar hann fékk Njálssyni ekki dæmda og

hann reyndist of blindaður af reiði til að geta sætt sig við að þeir fengju milda refsingu sem gæti tryggt frið. Ofmetnaður og öfund leiddu til reiði og haturs sem nöguðu undirstöður samfélagsins og ógnuðu friðnum.²⁴³

Dáðleysið er talið afsprengi reiðinnar þar sem menn gleðjast ekki yfir því góða. Því fylgja oft aðrir lestir eins og óheiðarleiki þar sem hinn dáðlausi þarf að finna leiðir til að fá magafylli.

Mens enim ociosi nichil aliud cogitare novit quam de escis ac ventre. Et necesse est eum dishonestum esse, dum necessaria victus requirit, adulationi quoque operam dare, novitates etiam rumorum sectari, causarum fabularumque occasiones conquirere, per quas sibimetipsi aditum paret ac facultatem qua diversorum domos valeat penetrare.(*Sp.hist.XX,35-Cassianus in libro decimo*)

[Hugur hins dáðlausa hugsar aðeins um magafylli. Hann hlýtur því að vera óheiðarlegur þegar hann óskar eftir nauðsynlegum mat, hann verður að smjaðra, fylgjast með nýjum orðrómi, leita tækifæra til að koma sögunum á framfæri svo að hann útvegi sér aðgang að mörgum heimilum.]

Förukonurnar í *Njálu* fluttu fregnir milli bæja, voru með nýjustu fréttir úr héraðinu á hraðbergi og sögðu frá eins og hentaði hverju sinni til að fá laun. Þær báru illmælgi Hallgerðar og vísur Sigmundar til Bergþórshvols, launuðu Þráni hjálp við að komast yfir Markarfljót með því að herma ummæli hans og félaga á Bergþórshvoli og gengu erinda Marðar við að koma upp um þjófnaðinn í Kirkjubæ. Þær áttu því sinn þátt í að kynda undir deilum þótt lágt settar væru. Jafnt háir sem lágir bera samfélagslega ábyrgð.²⁴⁴

Ágirnd, græðgi og munaður fylgja í kjölfar dáðleysisins og eru þeir lestir víða taldir upp meðal höfuðsyndanna hjá kirkjufeðrunum og öðrum kristnum höfundum í *Speculum historiale*.²⁴⁵ Matgræðgi, *gula*, er ekki mjög til umfjöllunar í *Njálu* en fulltrúar losta og munaðar eru helst Gunnhildur drottning og Hallgerður. Gunnhildur tældi Hrút og Hallgerður var sögð þjóna Sigmundi frænda Gunnars ákafar en Gunnari og mælt var að Hrappur fífldi hana. Girnd réð vali Gunnars á eiginkonu en hún olli miklu um vandræði hans. Um fégræðgina eru einnig klassískir höfundar kallaðir til vitnis í *Speculum historiale*. Cíceró segir að forðast beri fégræðgi og að ekkert sé eins lítilmótlegt og að elска auðæfi: „Fugienda est pecunie cupiditas. Nichil enim tam angusti tamque parvi est animi, quam amare divicias.“ (*Sp.hist.VII,8-Tullius in libro primo de officiis*) Sallústíus segir að ekkert geti satt huga hins gráðuga: „Animo cupienti nichil satis festinatur.“ (*Sp.hist.VII,34-Salustius in iugurtino*) og Hóras að hinn gráðugi þoli ætíð skort: „Semper avarus eget.“ (*Sp.hist.VII,68-Oratius in libro epistolarum*). Hallgerður hafði aldrei úr nógu að moða þó að hún væri gift ríkum mönnum. Mörður var sagður fégjarn og virðist hafa erft þann eiginleika frá móður sinni sem sýndi Gunnari takmarkað þakklæti fyrir að endurheimta heimanmund hennar þegar hún hafði eytt fé föður síns. Fégirnd

²⁴³ Sjá XXXVIII.,XLIV.,LIX-LXXVII.,CXVI.,CXXIII. kapítula

²⁴⁴ Sjá XLIV., XLIX.,XCII. kapítula

²⁴⁵ Sjá t.d. *Sp.hist.II,43, XVII,44, XVIII,37 og XXX,111*

Marðar hafði engar sérstakar afleiðingar fyrir hann sjálfan en var notuð til að lítillækka hann þegar hann var láttinn greiða fyrir dauða Gunnars á Hlíðarenda. En ágirndin getur birst á ýmsa vegu.

In possessione similiter tripliciter leditur scilicet vel debitum ei negando, quod fit per avaritiam vel tenacitatem que negat pauperi elemosinam, vel rem ab eo possessam subripiendo, quod fit per rapacitatem, vel eam penitus destruendo, quod *fit* per incendia et huiusmodi. (*Sp.hist. II,47-Actor?*)

[Eignir manna má skaða á þrennan hátt eða með því að neita viðkomandi um lán sem er vegna ágirndar eða fastheldni sem neitar fátækum um ölmusu eða með því að hrifsa af mönnum eigur sem gert er með ráni eða með því að eyða þeim alveg sem gert er með eldi eða öðru slíku.]

Þjófnaðurinn í Kirkjubæ er gott dæmi um þetta. Otkell neitaði að lána Gunnari mat og hey í neyð þegar Gunnar hafði verið of hjálpsamur við nágranna sína í hallæri. Práinn vildi taka vistir frá Otkatli í leyfisleysi en skilja eftir greiðslu og Hallgerður létt ræna Otkel og brenna útibúr hans. Síðar sýndi Práinn að hann stjórnaðist líka af fégræðgi en hann tók við Hrappi þegar hann hafði fengið að sjá dýrgripina sem Hrappur stal og neitaði að greiða Njálssonum bætur fyrir óþægindi sem hann hafði bakað þeim. Þjófnaðurinn í Kirkjubæ markaði upphafið að vígaferlum Gunnars og Práinn undirritaði sinn eigin dauðadóm með samskiptum sínum við Hrapp og hélt við valdabaráttu í héraðinu.²⁴⁶ Munaður og ágirnd voru því ófriðarvaldar í *Njálu*.

9.2 Aðgát skal höfð

Í *Speculum historiale* eru fleiri leiðir til að flokka syndir og ein er sú að skipta þeim í syndir hjartans, munnsins og verknaðarins. Synd munnsins eða tungunnar er reyndar flokkuð eftir því gegn hverju hún beinist.

Peccatum oris multiplex est. In sermone enim requiruntur tria scilicet veritas, bonitas, equitas sive rectitudo. Contra veritatem peccatur in verbo tripliciter, aut quia veritas violatur quod fit per mendacium, aut quia contempnitur quod per periurium aut quia impugnatur quod per contentionem. Contra bonitatem vero dupliciter scilicet contra honestatem per scurrilitatem, contra utilitatem per vaniloquium et multiloquium sive garrulitatem. Contra rectitudinem tripliciter **dupliciter** scilicet in laude et vituperatione, in laude quando laudatur non laudandum, quod fit dupliciter, vel in laude aliena per adulationem, vel in propria per iactantiam, in vituperio similiter quando vituperatur non vituperandum, quod fit dupliciter. Aut enim vituperatur deus quod fit per blasphemiam, aut proximus, et hoc dupliciter, aut imprecando penam quod fit per maledictionem, aut improperando culpam et hoc dupliciter, aut aperte quod fit per contumeliam, aut occulte quod per detractionem. Mendacium triplex est scilicet perniciosum, officiosum, iocosum. Aliter vero dividitur in octo genera secundum Augustinum. Periurium triplex est contra tres comites iuramenti scilicet veritatem, discretionem, iustitiam. Adulatio triplex est scilicet bonum non habitum alicui attribuens, habitum extollens, malum nutriendis. Maledictum similiter triplex scilicet subreptionis ex motu subito, simulationis non ex animo, et hec duo genera venialia esse dicuntur, tertium vero scilicet odii mortale est. Detractio fit VII modis scilicet bonum alterius negando, supprimendo, deprimendo, depravando, malum occultum revelando, augmentando, adinveniendo. (*Sp.hist.II,44-Actor?*)

²⁴⁶ Sjá III., XI., XXI., XXV., XXXIII., XLI., XLVII-XLVIII., LXVII., LXXX., LXXXVIII. kapítula

[Syndir munnsins eru margfaldar. Í ræðu þarf þrennt: sannleika, velvild og jöfnuð eða réttlæti. Með orðum er syndgað á þrennan hátt gegn sannleika, hann er óvirtur með lygum, hann er lítilsvirtur með meinsæri og ráðist er gegn honum af ofurkappi. En gegn velvild á two vegu, gegn heiðarleika með fifflalátum og nytsemd með þvaðri, fjölmælgj eða kjaftæði. Gegn réttlæti á þrjá vegu þ.e. með lofi og lasti, með lofi þegar það er lofað sem ekki er lofsvert sem er á tvennan hátt með því að lofa annan með smjaðri eða sjálfan sig með monti, í lasti á sama hátt með því að lasta það sem er ekki lastanlegt sem gert er á two vegu. Annaðhvort er Guð lastaður með guðlasti eða náunginn, á two vegu, opinskátt með ósvífni eða í leyni með rógi. Lygi er þrenns konar: eyðandi, kurteis eða í gríni. Að öðru leyti skiptist hún í átta þætti samkvæmt Ágústínus: Meinsæri er þrefalt gegn þrennu sem fylgir eiði þ.e. sannleika, dómgreind og réttlæti. Smjaður er þríbætt, að eigna einhverjum góða eiginleika sem hann hefur ekki, að gera of mikið úr kostum og næra hið illa. Illmælgj er sömuleiðis þrefold, í laumi af skyndihugdettu, með látalátum ekki af heilum huga og þetta tvennt er fyrirgefanlegt en í þriðja lagi af hatri og það er dauðasynd. Rögur er gerður á sjö vegu með því að neita kostum annars, bæla niður, draga úr, rangfæra, með því að segja frá illu sem er leynt, ýkja og upphugsa.]

Hér er af ýmsu að taka. Gunnar Lambason rangfærði sannleikann þegar hann sagði að Skarphéðinn hefði grátið í brennunni og segja má að Mörður og Þórhallur Ásgrímsson hafi framið meinsæri þegar þeir leyndu í málaferlum gegn Njálssonum sári því sem Mörður hafði sært Höskuld Hvítanessgoða. Práinn og félagar réðust af ofurkappi og með illyrðum gegn réttmætum kröfum Njálssona. Hallgerður brást illa við móðgun og hallmælti Njáli og Bergþóru opinskátt á Bergþórshvoli. Einnig gerði hún gys að verkkunnáttu Njáls, neri honum skeggleysi um nasir og fékk Sigmund frænda Gunnars til að yrkja níðvisur um fólkið á Bergþórshvoli. Víga-Hrappur og ýmsir frændur Gunnars tóku síðar undir með henni og viðhöfdu þessi sömu orð í áheyrn Njálssona. Tilgangurinn var að ögra andstæðingunum og reita þá til reiði. Þau unnu því gegn heiðarleika og nytsemi með fjölmælgji og þvaðri og einnig gegn réttlæti með því að hallmæla því sem er ekki lastanlegt eins og að bera skarn á hól. Ósvífni þeirra var takmarkalítill en þau stunduðu ekki beina undirróðursstarfsemi. Lygi þeirra var ekki kurteis heldur meiðandi og hæðin.²⁴⁷

Jafnvel lygi Hallgerðar og félaga var fyrirgefanlegri en lygi Skammkels og Marðar. Lygi þeirra beggja var meðvituð og eyðandi og báðir voru þeir öfundsjúkir og hatursfullir. Skammkell laug að Otkatli um svör Gissurar og Geirs við tilboðum Gunnars á Hlíðarenda og orð hans um að Gunnar hefði grátið voru hreinn uppspuni. Mörður kom upp um þjófnaðinn í Kirkjubæ til þess að fá höggstað á Gunnari á Hlíðarenda. Að ráði Marðar gerðist Þorgeir Starkaðarson vinur Þorgeirs Otkelssonar til að koma því til leiðar að sá síðarnefndi yrði skotspónn Gunnars á Hlíðarenda. Á sama hátt notaði Mörður fagurgala og gjafir til að gera Njálssyni vinveitta sér og síðar hreinan róg þegar hann rægði saman Njálssyni og Höskuld Hvítanessgoða. Rögurinn fólst að mestu í því að umsnúa sannleikanum með því að rangtúlka samskipti þeirra fóstbræðra og gera lítið úr velgjörðum þeirra en Mörður notaði líka hreinar lygar eins og þegar hann sagði að Höskuldur hefði makað Skarphéðin um að rjúfa sætt á Lýtingi. Lygar Marðar báru ávöxt í vígi Höskuldar Hvítanessgoða og Njálsbrennu. Lygin var því

²⁴⁷ Sjá XXXV., XLIV., XCI., CXXII., CLV. kapítula

eytt sterkasta eyðingaraflið í *Njálu* og birtingarmyndir hennar þær sömu og lýst er í *Speculum historiale*.²⁴⁸

„Libenter homines id quod volunt credunt.“ (*Sp.hist.VII,5-Iulius Celsus in Io libro*) Menn eru gjarnir á að trúa því sem þeir vilja. Mörður var reyndar svo tungulipur að jafnvel heiðursmaðurinn Ketill í Mörk trúði honum þó að hann teldi hann ótrúan. Honum hefði samt ekki tekist ætlunarverk sitt án vilja Njálssona til að trúa. Cató varar menn við því að vera of fljótir til að trúa. „Nil temere crede.“ (*Sp.hist.VI,108-Cato in libro de moribus*) Þó að Njálssynir mótmæltu Merði fyrst var boðskapurinn þeim að skapi og þeir bitu ótrúlega fljótt á agnið. „Peccatum cogitationis est proprie error qui triplex est scilicet error conscientie et infidelitatis et pravi iudicii. Ex errore conscientie oritur perplexitas, ex pravo iudicio personarum acceptio, ---.“ (*Sp.hist.II,44-Actor?*) [Synd hugsunarinnar er í raun þefold yfirsjón, þ.e. yfirsjón vitorðs, ótryggðar og slæmrar dómgreindar. Af vitorði leiðir ráðleysi og af slæmri dómgreind traust á öðrum ---.] Njálssynir samþykktu róg Marðar um Höskuld, þeir reyndust fósturbróður sínum ótrúir, sýndu slæma dómgreind með því að treysta Merði og fóru að ráðum hans í ráðleysi sínu. Njálssynir öfunduðu Höskuld af goðorðinu og þeirri virðingu sem hann naut og voru því fljótir til að trúa. Höskuldur Þráinsson stóð hins vegar fastur fyrir, hann hafði fyrirgefið Njálssonum víg föður síns og var því laus við reiði og öfund. Synd þeirra trúgvörnu var hin sama og Evu í Paradís, þeir létu höggorminn villa sér sýn í þrá eftir metorðum. Haft er eftir Cleóbólusi að okkur beri miklu fremur að varast öfund vina en svik óvina: „Magis amicorum invidiam quam inimicorum insidias debemus cavere.“ (*Sp.hist.III,120-Cleobulus lidius*) Þorgeir Starkaðarson aflaði sér vináttu Þorgeirs Otkelssonar að ráði Marðar. Þorgeir var sagður trúgvarn og átti auk þess harma að hefna á Gunnari á Hlíðarenda. Hann varaði sig því ekki á tilgangi Þorgeirs með vináttunni og galt fyrir með lífi sínu. Mörður notfærði sér að Njálssynir öfunduðu Höskuld og hafði vit á að gera Njálssyni að vinum sínum áður en hann tók til við að rægja Höskuld. Njálssynir reyndust svo Höskului hættulegir vinir. Seneca ráðleggur að hlusta frekar á nytsamlegar ræður en fágaðar og óttast frekar fagurgala en skammir: „Sermones utiles magis quam facetos ama. --- Non acerba sed blanda verba timeas.“ (*Sp.hist.IX,104-Seneca in libro de quatuor virtutibus*). Það hefðu Njálssynir betur gert og hlustað á föður sinn frekar en Mörð.²⁴⁹

Í *Speculum historiale* er vitnað í orð Cícerós þar sem segir að viska án mælgí geri lítið gagn en mælgí án visku sé jafnan mjög skaðleg: „Sapientia sine eloquentia parum prodest, eloquentia vero sine sapientia numquam prodest, sed plerumque nimium obest.“ (*Sp.hist.VII,21-Tullius in prologo rethoricorum*) Það eru því ekki bara lygar eða orð annarra sem mönnum ber að varast. Menn eiga að gæta tungu sinnar og tala af viti og segja fátt á mannamótum. „Virtutem primam esse puta compescere linguam. --- Pauca in convivio loquere.“ (*Sp.hist.VI,108-Cato in libro de moribus*) Cató

²⁴⁸ Sjá L.,LIII.,LXVII.,CVII.-CXI.,CXXIX. kapítula

²⁴⁹ Sjá LXVII- LXVIII.,CVIII.-CX. kapítula

ræður mönnum líka að treysta eigin dómgreind í stað þess að trúá lofi annarra og hvorki hrósa sjálfum sér né lasta. „Nec te collaudes, nec te culpaveris ipse.“ (*Sp.hist.VI*,108,109-Cato in libro de moribus). Njáll sagði um menn Þráins að þeir væru heimskir og því væri þess ekki langt að bíða að þeir hlæðu saman illyrðum. Erfitt er að finna dæmi um að menn geri lítið úr sjálfum sér í *Njálu* en Gunnar dró ekki úr afrekum sínum á þingi og aflaði sér þannig öfundarmanna og dró að sér athygli Hallgerðar. Björn í Mörk hrósaði eigin hugrekki þó að lesandi geri sér grein fyrir að hann sé óttalegur heigull. Það varð honum þó ekki til ills þar sem Kári gerði aðeins góðlátlegt grín að honum og reyndist honum síðan vel. Í raun neyddi Kári Björn til að standa við orð sín svo að ef til vill má draga þá ályktun að það sé hættulegra að hrósa afrekum sínum eins og Gunnar en að monta sig án innistæðu eins og Björn. Haft er eftir Sókratesi að menn eigi ekki að gleðjast yfir óförum annarra því að upphaf vináttu sé gleði yfir góðu umtali en upphaf fjandskapar sé illt umtal: „Malum alienum tuum ne feceris gaudium. Principium amicitie gaudium bene loqui, exordium inimicitie maledicere.“ (*Sp.hist.IV*,58-Actor). Skammkell og Otkell fengu að súpa seyðið af illmælgi sinni. Hin minnstu orð geta orðið að verstu deilum segir Cató og ráðleggur auk þess að berjast ekki gegn orðhákum með orðum og að miklar deilur verði oft af litlum orðum: „Contra verbosos noli contendere verbis. --- Lis minimis verbis interdum maxima crescit.“ (*Sp.hist.VI*,108,109-Cato in libro de moribus). Bergþóra hefði betur sleppt því að skipa Hallgerði að færa sig um set og orðasennum við hana í framhaldi af því. Guðbrandi í Dal varð lítið ágengt í orðaskaki við Hrapp og Gunnari tókst ekki að stöðva orðaflaum Hallgerðar með því að skamma hana. Ekki á að hlæja að lítilmagnanum: „Miserum noli irridere.“ (*Sp.hist.VI*,108-Cato in libro de moribus) en Skarphéðinn gerði grín að Sæunni kerlingu þegar hún vildi fjarlægja arfasátuna til að koma í veg fyrir brennuna. Hún hafði þó rétt fyrir sér því að með arfasátunni tókst að kveikja í húsunum án þess að þeir sem voru inni tækju eftir því. Orðagjálfur er hættulegt og betra að huga að því sem sagt er og leggja á það raunsætt mat.²⁵⁰

Beitt háð Hallgerðar og Skarphéðins er hliðstætt því sem finna má í farsakenndum leikritum sem voru vinsæl í Evrópu á miðöldum. Í slíkum anda er ritið *Dialogus Salomonis et Marcolfi* sem var mjög útbreitt og talið er að hafi notið sérstakra vinsælda í skólum. Það er til í ýmsum útgáfum og ekki virðist hafa verið litið á það sem höfundarverk heldur tóku skrifarár sér rétt til að breyta textanum og laga að eigin smekk.²⁵¹ Fyrri hluti verksins eru samræður konungsins Salómons og rustans Markólfss þar sem þeir keppa í vísdómi og málsháttum en síðari hlutinn er frásögn af samskiptum þeirra félaga. Skarphéðinn sakad höfðingjann Porkel hák um að hafa étið rassgarnarenda úr meri og kallaði Hafur hinn auðga mjólka. Í viðskiptum rustans Markólfss við Salómon konung reitti Markólf konunginn til reiði með því að láta hann stíga í mjólkurílát og rassatal einkenndi málfar Markólfss.²⁵² Markólf hafði

²⁵⁰ Sjá XXXIII.,XXXV.-XXXVI.,LIV.,LXXXVII.,XCI.,CXXIV.,CXXIX.,CXLVIII.-CLII. kapítula

²⁵¹ Ziolkowsky 2008:12-13

²⁵² Ziolkowsky: 66, 82

að jafnaði betur í orðaskiptum við konunginn eins og Skarphéðinn við höfðingjana og sérstök áhersla er á villimannslegu últiti Skarphéðins eins og Markólfs.²⁵³ Þegar Markólf fi hafði verið bannað að hrækja á gólfíð í höll Salómons þar sem það væri teppalagt tók hann sig til og hrækti á höfuð sköllótts ráðgjafa konungsins. Aðspurður kvaðst hann ekki hafa saurgað höfuð ráðgjafans heldur borið á það til að auka vöxt eins og gert væri við hrjóstrugt land.²⁵⁴ Orð Hallgerðar: „--- er hann ók eigi í skegg sér at hann væri sem aðrir karlmenn, ok kollum hann nú karl inn skegglaus, en sonu hans taðskegglinga, ---.“²⁵⁵ gætu átt uppruna sinn í samræðum þeirra Salómons og Markólfs. Það er ekki ólíklegt að íslenskir skólapiltar hafi þekkt verkið og mætti t.d. hugsa sér að íslendinga þættir *Morkinskinnu* hefðu verið samdir í anda þess. Gamansemi Njáluhöfundar og annarra fornsagnahöfunda er því í fullu samræmi við tíðarandann. Þrátt fyrir að orðhákurinn sé hættulegur hittir hann oft naglann á höfuðið og höfundar íslenskra fornsagna kunnu vel þá list að krydda ádeiluna með ísmeygilegu háði.

9.3 Undirrót vandræða

9.3.1 Friður og ójafnvægi

*Empedocles finxit quod lis est causa corruptionis et principium eius, et estimavit quod omnia generat ista lis preter unum et quod omnia preter deum ab ista facta sunt. Fingit enim quod ex lite est generatio omnium que fuerunt vel sunt vel erunt, et quia si lis non esset in rebus, omnia essent unum, sed lis cum sit in rebus dispergit eas et non sinit quiescere. Fingit etiam quod amicitia est causa propter quam omnia sunt unum. (*Sp.hist.IV,44-Aristotiles in metaphysica libro IIo*)

[Empedocles kenndi að sundurlyndi eða ójafnvægi væri orsök spillingar og upphaf hennar og áleit að þetta sundurlyndi gæfi allt af sér nema eitt og að allt nema guð sé leitt af því. Því að hann kennir að af þessu ójafnvægi stafi allt sem var er og verður og ef þetta ójafnvægi væri ekki í hlutum væri allt eitt en þar sem ójafnvægi er í hlutunum þá dreifir það þeim og ann sér aldrei hvíldar. Hann kennir einnig að vinátta sé orsök þess að allt sé eitt.]

Þetta er í samræmi við kenningu Ágústínusar, sem vitnað er til í upphafi ritgerðarinnar, um að stöðugleiki verði í kjölfar upplausnar og í hugleiðingum höfundar *Speculum historiale* kemur víðar fram að friður sé ró reglu og hið illa skemmd á reglu náttúrunnar sbr. 9.1.1. hér að framan.

Ratio bipartita est secundum officia scilicet ad superiora contemplanda et inferiora administranda. In hac homo precellit brutis. (*Sp.hist. II.38-Actor?*)

[Tengsl eru tvískipt eftir skyldum þ.e. að virða þá æðri og stjórna þeim lægri. Að þessu leyti er maðurinn fremri skynlausum skepnum.]

Ad iustitiam quoque pertinet misericordia qua reddimus inferiori quod suum est, obedientia qua superiori et latria qua deo. (*Sp.hist.II,51-Actor?*)

[Réttlætinu tilheyrir samúð sem verður til þess að við veitum lítilmagnanum það sem honum ber, hlýðni við þá æðri og tilbeiðsla á guði.]

²⁵³ Sjá CXIX.-CXX. kapítula

²⁵⁴ Ziolkowsky 2008:87

²⁵⁵ *Brennu-Njáls saga*:113

Til þess að friður ríki þarf hver þegn að þekkja sín takmörk og hlíta ráðum þeirra sem veljast til að stjórna. Í konungasögunum fá þegnar konungs oft meiri umfjöllun en konungurinn sjálfur, hans er að leysa úr vandræðum sem upp koma og stjórna. Á sama hátt fylgir *Njáls saga* ekki að mestu leyti þeim Njáli og Síðu-Halli sem hljóta það hlutverk að leysa úr þeim deilum sem aðrir hafa valdið. Við fáum aðallega að fylgjast með þeim sem sætta sig ekki við að hlíta reglum náttúrunnar og valda ójafnvægi og illindum. Við sjáum hvernig mál, sem virðast lítilsværð, vinda upp á sig og verða að deilum sem stór hluti þjóðarinnar dregst inn í. Sérhver þegn ber ábyrgð á velferð samfélagsins.

Eins og fjallað hefur verið um áttu höfuðsyndirnar stóran þátt í þeim ófriði sem skapaðist í *Njálu* og leiddu til gerða þeirra sem báru ábyrgð á ófriðnum. Þeir voru ekki allir illmenni og sumir lærðu af reynslunni eða hlutu fyrirgefningu. Upphof ójafnvægisins má rekja til Hrúts Herjólfssonar. Hann seldi sig til að ná arfi eftir bróður sinn í Noregi og ofurseldi sig um leið lostanum í samskiptum við Gunnhildi konungamóður þó að hann væri heitbundinn Unni Marðardóttur. Honum hefndist rækilega fyrir með getuleysi gagnvart konu sinni en sýndi kapp og ofmetnað þegar hann skoraði Mörð gígju á hólmi til að halda heimanfylgju Unnar. Hann fyrirgaf hins vegar veislusveinunum sem gerðu grín að samskiptum hans við Mörð og Unni og hann fyrirgaf líka Gunnari á Hlíðarenda og Njáli þó að þeir reyndust honum kænni og sterkt og næðu heimanmundinum af honum. Hrútur þroskaðist og varð friðarins maður. Hann var þó um tíma verkfæri hins illa í líki Gunnhildar drottningar og afleiðing af syndum hans var tilkoma Marðar Valgarðssonar, sonar Unnar, eins helsta illmennis sögunnar. Ofmetnaður og losti réðu einnig ferðinni hjá biðlum Hallgerðar langbrókar. Þorvaldur vildi hækka sig í þjóðfélagsstiganum með því að kvænast höfðingjadóttur en hefndist fyrir með dauða sínum. Glúmur var heltekinn af fugurð Hallgerðar og vanmat þá hættu sem stafaði af henni og galt fyrir með lífi sínu. Gunnar lærði ekki af reynslu hinna og létt heillast af Hallgerði og stefndi þar með vináttu sinni við Njál sinn traustasta vin í hættu og létt að lokum líf sitt án þess að Hallgerður vildi koma honum til bjargar. Á henni sannaðist að samræmi milli útlits og siðprýði er sjaldgæft. „Rara est concordia forme atque pudicitie.“ (*Sp.hist.IX,138-Iuvenalis in libro IIIo*) Hún notaði þokka sinn óspart til að fá karlmenn til að vinna fyrir sig. En afleiðingarnar af hjónabandi Gunnars og Hallgerðar voru meiri en hinna. Þær tengdust ekki aðeins örlögum Gunnars heldur alls þjóðfélagsins. Hallgerður, sem vildi njóta meiri virðingar, átti upphaf að deilum milli Bergþórshvols og Hlíðarenda og kynti undir þeim ásamt Merði Valgarðssyni en þessi misklíð leiddi á endanum til þess að þingheimur barðist. Öfund var aðalorsök deilna Otkels og Gunnars á Hlíðarenda og öfund og ofmetnaður varð til þess að Þorgeir Starkaðarson létt Hildigunni, systur sína, ögra sér til að bjóða Gunnari á Hlíðarenda hestaat. Deilur Þráins og Njálssona einkenndust líka af öfund og kappgirni og Njálssynir öfundiðu Höskuld Hvítanessgoða. Kona hans, Hildigunnur Starkaðardóttir, átti stóran þátt í að Flosi féllst ekki á sættir eftir víg Höskuldar með því að henda yfir hann blóðugri skikkju

Höskuldar. Aðalillmennið, Mörður Valgarðsson, öfundaði Gunnar á Hlíðarenda og síðar Höskuld Þráinsson af vinsældum þeirra og lagði einna mest af mörkum til að etja mönnum saman og fá þá til illra verka. Orsaka ófriðarins mátti því leita í öfund, losta og ofmetnaði og konur ásamt Merði Valgarðssyni báru mikla ábyrgð á atburðarásinni.²⁵⁶

9.3.2 Ofríki og sjálfræði kvenna

Afstaða Njáluhöfundar til kvenna virðist vera neikvæðari en í mörgum öðrum Íslendingasögum. Þetta viðhorf er í samræmi við þróun á þrettándu öld og endurspeglast vel í *Speculum historiale*. Vald karlmannsins yfir konunni og skylda hennar til að hlýða gengur eins og rauður þráður í gegnum ritið auk þess sem konan ber meiri ábyrgð á erfðasýndinni en karlmaðurinn.

Mulier quoque licet predicta sit ratione sicut vir, tamen dicitur esse gloria viri, non autem ymago dei, eadem ratione qua nec angelus et etiam maiori scilicet quia viro subdita est, non domina omnium, et quia non est origo omnium sicut ille et quia non est a deo facta immediate, sed formata de viri latere, et quia non habuit ab initio rationem ita limpidam sicut vir. Unde a dyabolo seducta est et non vir. (*Sp.hist.II,41*-Actor?)

[Þótt konan sé skyni gædd eins og maðurinn, samt er sagt að hún sé dýrð mannsins en ekki ímynd guðs og því ekki engill og enn fremur af því að hún er undirgefin manninum, ekki drottning allra, og af því að hún er ekki upphaf alls eins og hann og af því að hún er ekki sköpuð beint af guði, en gerð úr síðu mannsins, og af því að hún var ekki frá upphafi eins skínandi gáfum gædd og maðurinn. Því var hún tæld af djöflinum og ekki maðurinn.] Unde mulier plus peccavit quam vir quia pluribus peccatis et etiam in plures scilicet in deum et in se et in proximum. (*Sp.hist.II,42*-Actor?)

[Af því leiðir að konan syndgaði meira en maðurinn af því að syndir hennar voru fleiri og gegn fleirum eða gegn guði, sér sjálfrí og náunganum.]

Valdamesta konan, sem kom illu til leiðar, var Gunnhildur Össurardóttir. Hún var drottning í Noregi en samkvæmt *Speculum historiale* hæfir slík staða varla konu. Hún misnotaði vald sitt til að fullnægja losta sínum og samskipti hennar og Hrúts minna á Ódysseif eins og honum er lýst í *De officiis* eftir Ciceró. Þar er sagt að Ódysseifur hafi þolað mikið á ferðum sínum og jafnvel þurft að þjónusta konur ef kalla megi Kirku og Kalypso konur. Hann hafi hins vegar alltaf verið kurteis og þægilegur og þolað móðganir þjónustufólks síns þegar heim kom til að geta náð endanlegu markmiði:

Quam multa passus est Ulixes in illo errore diurno, cum et mulieribus, si Circe et Calypso mulieres appellandae sunt, inserviret et in omni sermone omnibus affabilem [et iucundum] esse se vellet! domi vero etiam contumelias servorum ancillarumque pertulit, ut ad id aliquando, quod cupiebat, veniret. (*De officiis* I.xxi.113)²⁵⁷

Hrútur þjónaði hálfgerðri tröllkonu, hinni göldróttu Gunnhildi, af semingi en þoldi spott veislusveinanna og umtal og naut síðan fullrar virðingar í samfélagini.²⁵⁸ Má vera að Njáluhöfundur hafi talið Hrút frjálsari sem ráðgjafa og speking lausan við lostasemi og áhrif kvenna heldur en sem

²⁵⁶ Sjá III.-VIII.,IX.-XVI.,XXXIII.-LXXXVIII. kapítula

²⁵⁷ Cicero 1913:114

²⁵⁸ Sjá III.-VIII. kapítula

föður sextán sona og tíu dætra eins og í *Laxdælu*.²⁵⁹ Í *Speculum historiale* er lostasemin talin höfuðmeinið sem leiði af sér föðurlandssvik og eyðingu ríkja: „Nulla pestis capitalior quam voluptas corporis, --- Hinc patrie proditories, hinc rerum publicarum eversiones.“ (*Sp.hist.IV,80-Actor*) Það er því í góðu samræmi við veraldarspegil þrettándu aldar að lostasemin ásamt óhlýðni og valdafíkn kvenna sé undirrót vandræða í *Njálu*.

Undirstaða jafnvægis í samféluginu er að einstaklingar þekki stöðu sína og sýni hlýðni. Hlýða ber guði, yfirboðurum og foreldrum: „ --- tribus enim *debemus* obedientiam, primo scilicet deo, deinde prelatis, tertio parentibus.“ (*Sp.hist.II,45-Actor?*) Hér er virðingarröðin á hreinu og ljóst að konur eiga að hlýða eiginmönnum sínum auk guðs og foreldra. Hallgerði langbrók var óhlýðnin í blóð borin. Strax í æsku reyndist erfitt að hafa hemil á henni og hún lýsti óánægju sinni með þann mann sem faðir hennar, Höskuldur, hafði valið henni. Hún óhlýðnaðist öllum þremur eiginmönnum sem varð til þess að þeir slógu hana en það leiddi til dauða þeirra allra. Þó að hún stæði sjálf fyrir svörum þegar hennar var beðið í annað sinn og veldi sjálf þriðjamanninn breytti það engu. Óhlýðni hennar var söm við sig. Hún gekk jafnvel svo langt að reyna að fá Gunnar á Hlíðarenda til að borða með sér stolinn mat. Hann var hins vegar fastari fyrir en Adam þegar hann borðaði af eplinu á meðan Hallgerður var sannur fulltrúi Evudætra. Þær voru reyndar fleiri sem óhlýðnuðust Gunnari. Unnur Marðardóttir giftist Valgarði gráa án þess að ráðgast við Gunnar, velgerðarmann sinn, og Ormhildur, frænka Gunnars, lét Þorgeir Otkelsson fífla sig í því skyni að eigna Gunnar. Veikleiki Gunnars var að hafa ekki hemil á sjálfræði kvenna. Óhlýðni þessara kvenna var liður í falli hans og leiddi til upplausnar í þjóðfélaginu.²⁶⁰

9.3.3 Illir andar

Flestir þeir sem áttu sök á deilum í *Njálu* þurftu að gjalda fyrir það á einhvern hátt eða þeir iðruðust og bættu ráð sitt. Helstu sökudólgarnir virðast þó sleppa án iðrunar og teljandi áfalla. En guð gat refsað fyrir misgjörðir á annan hátt eða með því að auka lesti þeirra sem syndga: „lusto enim iudicio dei crimina criminibus vindicantur et supplicia peccantium non tantum sunt tormenta, sed vitiorum incrementa.“ (*Sp.hist.II,42-Actor?*) Löstunum var hlaðið á Hallgerði, bæði þeim sem eru í sjálfu sér illir eins og öfund, hórdómi og þjófnadí, og þeim eiginleikum sem teljast til lasta ef þeim er beitt í óhófi eins og ofmetnaði, reiði, dáðleysi ágirnd og munaði. „Nam neque omnis operatio, neque omnis passio suscipit medietatem. Quedam enim mox nominata coniuncta sunt cum malo, ut invidia, adulterium, furtum et similia.“ (*Sp.hist.IV,87-Aristotiles in ethicis secundo*) Hallgerður hafði aldrei sálarfrið og hugur hennar brann af hefnigirni. Mörður Valgarðsson var líka lastafullur og friðlaus af öfund og ágirnd. Í kafla 6.2.3 hér að framan er vísað í orð *Speculum historiale* um hina föllnu engla

²⁵⁹ *Laxdæla saga* 1934:48

²⁶⁰ Sjá X.-XVII.,XXV.,XLVIII., XXXIII.,LXXI.,LXXVII. kapítula

sem tóku eigin hag fram yfir sameiginlega velferð og fylgdu Lúsífer. Hrokafullir, svikulir, öfundsjúkir og illgjarnir sitja þeir stöðugt um sálir mannanna, tilbúnir að vinna mein. (Sjá *Sp.hist.II*,10-Actor?) Margir þeirra gætu verið á ferðinni meðal sögupersóna *Njálu* og sumar persónanna gætu verið fulltrúar þeirra eins og Mörður og Hallgerður. Bæði lögðu þau sig eftir að koma af stað illindum og fá fólk til illra verka og bæði hurfu úr sögunni eftir að hafa sáð fræjum illskunnar án þess að lesandi fái að vita hvað varð um þau. Um djöfulinn er sagt að hann hafi alveg misst hæfileikann til að greina milli góðs og ills en fordæmdar sálir hvetji ekki til góðs en skilji hið illa og afleiðingar þess í tengslum við refsingu en ekki í sambandi við sök:

In dyabolo extincta est synderesis quod ad instinctum boni omnino et etiam quo ad detestationem mali --- In dampnatis animabus extincta est similiter quo ad instinctum boni utroque modo, *Habent enim remorsum conscientie, unde patet quod ei eis duplicita displacet* culpa preterita quadam penitentia infructuosa, alia tamen est opinio quod tam in hiis quam in dyabolo extincta est absolute quantum ad displicantiam mali culpe. Displicantia vero mali in collatione ad penam reservatur eis ad ipsius pene accumulationem. (*Sp.hist.II*,40-Actor?)

Hallgerður líktist kannski meira fordæmdri sál sem átti erfitt með að hvetja til góðs en Mörður var haldinn fulkominni siðblindu eins og djöfullinn. Unnt er að syndga gegn heilögum anda annaðhvort með því að neita að iðrast í dauðanum eða með því að ráðast gegn öðrum. Þá er ráðist að skilningi manna þannig að þeir þekki ekki sannleikann eða að tilfinningum þeirra og unnið gegn bróðurlegu hugarfari:

Impugnatur autem dupliciter quia duplitem habet respectum scilicet unum ad ipsum deum, alterum ad nos. --- Respectu nostri potest quis eam impugnare dupliciter, ut in seipso, quod fit per finalem inpenitentiam, id est per finale propositum non penitendo **penitendi**, vel in alio et hoc dupliciter, vel quo ad intellectum et sic est agnitus veritatis impugnatio, vel quo ad affectum et sic est fraterne charitatis oppugnatio. (*Sp.hist.II*,47-Actor?)

Aðferð Marðar var að fá menn til að blindast af öfund með fagurgala og þannig vann hann gegn sannleika og náungakærleika.

Dyabolus enim ab initio videns filium dei per omnia similem patri, protinus invidit ei. Voluit igitur esse similis altissimo et hoc idem ad eius suggestionem voluit primus homo. (*Sp.hist.VII*,78-Actor)

[Djöfullinn, sem sá frá upphafi að sonur guðs líktist föðurnum að öllu leyti, öfundaði hann stöðugt. Hann vildi því vera líkur hinum æðsta og það sama vildi fyrsti maðurinn að undirlagi hans.]

Eins og djöfullinn öfundaði Krist af því að líkjast guði öfundaði Mörður kristgerving sögunnar Höskuld Hvítanessgoða og reyndi að freista hans á sama hátt og djöfullinn reyndi að táldraga Jesú. Höskuldur stóðst freustingarnar en Njálssynir voru veikir fyrir eins og forfaðir þeirra Adam og létu öfund og von um upphafningu blinda sig.

9.4 Heildarmyndin

Umfjöllun *Njálu* um hið illa og undirrót ójafnvægis í þjóðfélaginu er því í fullu samræmi við tíðarandann á 13. öld eins og hann birtist í *Speculum historiale* og skyldum ritum. Sögusviðið er fyrst og fremst það svæði sem varð síðar umdæmi Skálholtsbiskups en í lokin drögust höfðingjar alls staðar að af landinu inn í ófriðinn. Deilur, sem virtust lítilvægar í byrjun, leiddu til ójafnvægis og upplausnar sem varð til þess að þingheimur barðist. Höfuðsyndirnar og fulltrúar þeirra áttu stærstan þátt í vandræðunum með þau Hallgerði langbrók og Mörð Valgarðsson fremst í flokki. Sömu lögmál gilda hins vegar í litlu samfélagi sem öðrum og guð sér alltaf um að koma á jafnvægi. Merði mistókst því ætlunarverk sitt og jafnvægi náðist með aflausn, fyrirgefningu, vináttu og fullum sáttum.

10 Staða kvenna

Eins og fram hefur komið í umfjöllun um dyggðir og lesti hér að framan eiga konur að þekkja sinn stað í tilverunni samkvæmt *Speculum historiale* og vera hlýðnar. Margar konur njóta þar þó óblandinna aðdáunar sérstaklega ef þær hafa þjónað kristninni, lifað dyggðugu lífi og verið trúar og tryggar. Fyrirmyn dir kvenna eru María guðsmóðir, ýmsar helgar konur sem héldu hreinleika sínum og þoldu píslarvætti vegna trúar sinnar og ekki síst hin egypiska Asenat sem skipti um trú vegna ástar sinnar á Jósef. (*Sp.hist.II,118-122-Ex historia Assenech*). Oft má þó sjá hræðslu við veikara kynið og mikla andúð á konum. Syndum spilltar og hættulegar konur voru dætur Evu og verðugur fulltrúi þeirra hin alræmda Semíramis Babylóníudrottning. Menn þurftu að gæta sín í samskiptum við konur og hjónbönd gátu brugðið til beggja vona.

10.1 Tryggar konur og viðsjárverðar

10.1.1 Tryggar konur

Það þarf að viðhalda mannkyninu svo að hjónabönd eru nauðsynleg og ýmis dæmi um góð hjónabönd má finna í *Njáls sögu*. Hreinleiki og píslarvætti kvenna eru þar ekki til umfjöllunar en tryggð og hlýðni við eiginmenn eru því mikilvægari eiginleikar. Þorgerður Glúmsdóttir gerðist góð húsfreyja og setti sig ekki upp á móti ákvörðun Þráins þegar hann ákvað að fara utan enda var hún móðir kristgervingsins Höskuldar og því hliðstæða Maríu andstætt móður sinni sem var fulltrúi Evudætra.

--- constat eam ab omni peccato originali immunem fuisse, per quam non solum
maledictio *Eve matris soluta est, verum etiam benedictio omnibus condonata est.
(*Sp.hist.VII,65- Hildefonsus toletanus episcopus*)

[--- ljóst er að hún var laus við alla erfðasynd, og var því ekki aðeins laus undan bölvun móðurinnar Evu, heldur var henni einnig veitt blessun öllum til handa.]

Njáll kallaði Þórhöllu Ásgrímsdóttur, tengdadóttur sína, góða konu en hún stóð fast við hlið manns síns í brennunni. Allir Njálssynir virðast hafa verið heppnir með val á eiginkonum enda hlýddu þeir ráðum föður síns við val þeirra. Njáli tókst einnig vel að velja konu til handa Höskului Hvítanessgoða, fóstursyni sínum. Hildigunnur Starkaðardóttir var reyndar treg til að giftast honum þar sem hann var ekki nágu hátt settur en henni leist vel á hann og hún stóð síðan þétt við hlið hans. Þó að hefndarhugurinn brynni eftir víg hans og hún sýndi mikla grimmd var henni vorkunn því að hún átti eftir góðan mann að mæla. Orð Hildigunnar: „--- ek sœri þik fyrir alla krapta Krists þíns ---.“²⁶¹ við Flosa gefa í skyn að hún hafi ekki verið fullkristin sjálf. Hún giftist síðan Kára, einum banamanni Höskuldar, fyrirgaf honum þar með og stuðlaði að því að fullar sættir næðust í kristilegum anda. Hún reyndist trygg og trú eins og hin heiðna Asenat og átti sinn þátt í að fullkomna trúskiptin sbr. 10.2.1. hér á eftir.²⁶²

Af góðum hjónaböndum er mest fjallað um hjónaband Bergþóru og Njáls. Það byggðist á gagnkvæmu trausti og skilningi þó að stundum hvini í Bergþóru. Hún réð hjón engu síður en hann, hvatti syni sína til hefnda en virðist ekki hafa gengið gegn vilja Njáls nema kannski þegar hún stóð við orð sín um að hefna Atla. Njáll tók fésjóðinn með á þing þegar Kolur var drepinn þannig að hann vissi hvað var í bígerð en hann lét segja sér það brisvar að Þórður Leysingjason hefði drepið mann. Bergþóra tók því ekki illa þó að Njáll ætti hjákonu og son utan hjónabands en framhjáhald var afsakanlegt fyrir tíma lögmálsins, reyndar aðeins til að eignast erfingja en ekki vegna girndar.

Et nota quod secundum Augustinum ante legem non erat peccatum habitare cum pluribus uxoribus causa prolix, sed hoc facere causa libidinis semper fuit peccatum mortale --- (*Sp.hist.II,114-Actor*)

Njáll var heiðinn í upphafi sögunnar og því ekki bundinn lögmálinu eins og Salómon forðum. Annars minnir samband þeirra Njáls og Bergþóru örlítið á mesta vitring fornaldar, Sókrates sem átti tvær konur. Eftir deilur sín á milli sameinuðust þær um að snúast gegn honum.

*Socrates *Xantipen et *Miro neptem *Aristidis duas habebat uxores. Que cum crebro inter se iurgarentur et ille eas irridere solitus esset quod propter se fedissimum hominem, --- disceptarent, novissime verterunt in eum impetum et male multatum fugientemque diu persecute sunt. (*Sp.hist.IV,57-Ieronimus contra Iovinianum libro I*)
[Sókrates átti tvær konur Xanþippu og Miro barnabarn Aristidis. Oft þegar þær rifust sín á milli var hann vanur að hlæja að því að þær deildu vegna sín sem væri forljótur maður, --- þá sneru þær að lokum árásinni að honum og eltu hann lengi og veittu honum makleg málagjöld á flóttanum.]

Kannski snerist Bergþóra ekki beint gegn Njáli en í hvatningu hennar og Hróðnýjar, hjákonu Njáls, til hefnda eftir að Höskuldur Njálsson var drepinn fólst gagnrýni á Njál fyrir að taka Höskuld Hvítnessgoða fram yfir eigin syni. Það gat varla verið slæmt að vera hliðstæða Sókratesar og eiga

²⁶¹ *Brennu-Njáls saga* 1954:291

²⁶² Sjá XXV.,XXVI.,XXXIV.,XCVII.,CXVI.,CLIX. kapítula

skapstóra konu sem var þó drengur góður og reyndist trú og trygg og tilbúin að deyja með manni sínum.²⁶³

10.1.2 Viðsjárverðar konur

En þó að gott hjónaband væri sumum til blessunar virðast kappar *Njálu* njóta sín betur án kvenna. Hrútur var betur kominn án þeirra, Gunnar varð frægur af afrekum sínum áður en Hallgerður kom til sögunnar en aflaði sér óvildarmanna á eftir og Kári var einn þegar hann vann helstu afreksverk sín. Í *Speculum historiale* er fjallað um hættur sem stafa af samneyti við konur. Konur eru hverflyndar og óstöðugar: „Varium et mutabile semper femina.“ (*Sp.hist.VII,63-Virgilinus in Vo libro Eneydos*) Auk þess er það kvenlegt að deila og sýna reiði eins og kemur fram í 9.1.3 hér að framan. Í *Njálu* voru konur gjarnar á að missa stjórн á skapi sínu og hvetja til hefnda. Hallgerður, Unnur og Hildigunnur grétu, bæði Hallgerður og Bergþóra geisuðu og Hildigunnur jós sér yfir Flosa og heimtaði hefndir. Jeronimus vitnar í Aristóteles og Seneca á þennan hátt:

Scripserunt *Aristotiles et *Seneca nisi fallor de matrimonio libros, amboque in amore formе invehuntur in hunc modum. Amor formе rationis oblivio est et insanie proximus, fedus minimeque conveniens animo sapientum. Turbat consilia, altos et generosos spiritus frangit. A magnis cogitationibus ad humillimas detrahit. Querulosos, iracundos, temerarios, dure imperiosos et serviliter blandos facit, ---. (*Sp.hist.IV,84-Ieronimus contra Iovinianum*)

[Ef mér skjálast ekki skrifuðu þeir Aristóteles og Seneca bækur um hjónabandið, báðir ráðast þeir að ástinni á þennan hátt. Ástin er gleymiska skynseminnar og næst geðveiki, saurug og óviðeigandi fyrir hug viturra manna. Hún truflar dómgreindina og brýtur niður háleita og örláta anda. Hún dregur mann frá háleitum hugsunum til lítilsverðra. Hún gerir menn kvartsama, reiðigjarna, fljótfærna, ráðríka og undirgefna, ---.]

Áður en Gunnar hitti Hallgerði gekk honum allt í haginn. Dómgreind hans virtist skerðast eftir að leiðir þeirra mættust. Hann varð uppstökkur og fljótur til að reiðast, hann skammaði Hallgerði og heimafólk sitt, stóð á hleri, kvartaði yfir tiltekjum hennar en gerði líka allt til að þóknast henni og bjarga málum sem hún hafði komið í óefni. Henni var það mikilvægt að hann sýndi hetjuskap og hann þóknaðist henni best þegar hann varði heiður sinn með því að vega menn. Jeronimus telur auk þess að konur dragi kraft úr karlmönnum:

Nemo miles cum uxore vadit ad bellum. --- Ferreas mentes libido domat. --- Germinant femine spinas cum viris habitantes, et archana mentium acuto mucrone percutiunt. (*Sp.hist.XVII,36-Ieronimus ad Occeanum de vita clerici*)

[Enginn hermaður fer með konu sinni í strið. --- Girndin stjórnar hugum úr járni. --- Konur sem búa með karlmönnum dreifa þyrnum og stinga inn í fylgsni huganna með beittum broddi.]

Kári lét Þorgeir skorargeir sjá fyrir konu sinni, Helgu Njálsdóttur, á meðan hann útrýmdi illþýði og hefndi eftir Njálsbrennu. Jeronimus tekur Davíð, Samson og Salómon sem dæmi um menn sem létu sigrast af fögrum konum. (*Sp.hist.XVII,44-Ieronimus ad Estogium Eustochium*) Á sama hátt reyndust

²⁶³ Sjá XXXVI.,XL.,XLIV.,XCVIII.,CXXIX. kapítula

konur köppum *Njálu*, þeim Hrúti og Gunnari, skeinuhættar með Gunnhildi drottningu og Hallgerði fremstar í flokki.²⁶⁴

Í *Siðfræði Níkómkosar* skilgreinir Aristóteles sambúð manns og konu á þennan hátt:

Samfélag manns og konu virðist vera aðalsveldi, því maðurinn stjórnaði eftir verðleikum sínum og þegar hann skyldi stjórna en lætur konunni eftir það sem henni hæfir. Ráði maðurinn öllu leiðir sambandið til fámennsstjórnaðar, því þá brýtur hann á hlutfallslegum verðleikum manns og konu en stjórnað ekki vegna yfirburða sinna.²⁶⁵

Þetta er lýsingin á hjónabandi Njáls og Bergþóru. Hann var vitrari og stjórnaði í krafti verðleika sinna en létt henni eftir að ráða hjú og tók ekki fram fyrir hendurnar á henni í því sem hún ákvað. En það var ekki alltaf sem hlutirnir gengu upp þó að farið væri að ráðum Aristótelesar. Hrútur veitti Unni öll völd innan stokks en getuleysi hans kom í veg fyrir að hjónabandið lukkaðist. Verkaskipting á Hlíðarenda var einnig skýr og Hallgerður stjórnaði heimilinu og réði menn í vinnu án vitundar Gunnars og jafnvel gegn vilja hans. Hún fór hins vegar út fyrir mörkin með því að láta drepa menn fyrir Njáli, „„Purfa munt þú at láta hana eigi ollu fram koma.““²⁶⁶ Í þessum ummælum Njáls felst sú afstaða að konum beri að hlýða og að menn eigi að hafa stjórnað á þeim. Sömu afstöðu má finna hjá Gunnari. „Gunnarr kvað hana ráða mundu tiltekjum sínum, - „en ek skal ráða hversu málin lúkast.““²⁶⁷ Með orðum sínum um að það sé ekki karla að annast matreiðslu, eftir að hún hafði látið stela mat frá Kirkjubæ, ögraði Hallgerður Gunnari með því að hún sinnti skyldum sínum þó að honum hefði mistekist að afla heimilinu vista og varðveita þá sæmd sem þeim bar. Hugmyndafræðin er sú sama og hjá Aritótelesi en margt fer verr en varir.²⁶⁸

Í *Speculum historiale* má víða finna neikvæða umfjöllun um hjónabönd og sérstaklega konur og segja má að hegðun Hallgerðar sé að nokkru sniðin eftir þeim dænum. Langur kafla er tekinn frá heimspekingnum þeofrastusi úr ritum Jeronimus, m.a. þetta:

Non est igiturducenda uxor sapienti. Primum enim impedit studia philosophie, nec posse quemquam libris et uxori pariter inservire. Multa esse que matronarum usibus necessaria sunt, preciose vestes, aurum, gemme sumptus --- Deinde per totas noctes garrule conquestiones: Illa ornatior procedit in publicum, hec honoratur ab omnibus, ego in conventu feminarum misella despicio. Cur aspiciebas vicinam? Quid cum ancilla loquebaris? De foro veniens quid attulisti? Non amicum habere possumus, non sodalem. Alterius amorem, suum odium suspicatur. --- Si totam domum commiseris ei, serviendum est. Si aliquid tuo arbitrio reservaveris, fidem sibi haberis non putabit et in odium vertetur et iurgia, et nisi cito consulueris, anus venena parabit. (*Sp.hist.VI,3-Ieronimus contro Iovinianum libro primo*)

[Því ætti vitur maður ekki að fá sér konu. Í fyrsta lagi hindrar það ástundun heimspekinnar því að enginn getur þjónað eiginkonu og bókum jafnt. Það er margt sem húsmæður þarfnað, dýr klæði, gull, gnægð gimsteina ----. Síðan er spurningasuð allar nætur. Ein er finni á samkomum, önnur er virt af öllum, litið er niður á mig sem auma þegar konur

²⁶⁴ Sjá VI., XVI., XXXI.-XXXII., XXXVI.-XXXVII., XLII., XLIV., XLIX., LV., CXVI., CXLVIII. kafla

²⁶⁵ Aristóteles 1995b:174

²⁶⁶ *Brennu-Njáls saga*:94

²⁶⁷ *Brennu-Njáls saga*:95

²⁶⁸ Sjá VII., XXXVI.-XLVIII. kapítula

hittast. Af hverju horfðirðu á nágrannakonuna? Um hvað talaðirðu við ambáttina? Hvað tókstu með þegar þú komst af torginu? Við getum ekki átt vin, ekki félaga. Hana grunar að ást annars sé hatur gegn sér. --- Ef þú felur henni allt heimilishald ber að þjóna henni. Ef þú skilur eitthvað eftir fyrir þig álítur hún að hún njóti ekki trausts og verður hatursfull og delugjörn og ef þú ráðgast ekki við hana fljótt þá undirbýr hún bölvun.]

--- multo utique melius servus fidelis dispensabit auctoritati domini obediens et eius dispensationi obtemperans, quam uxor que in eo se estimat dominam, si contra viri faciat voluntatem. --- Assidere etiam egro melius possunt amici et vernule beneficiis obligati quam illa que nobis imputet lacrimas suas et hereditatis spe vendat illuvium, et sollicitudinem iactans, languentis animum desperatione conturbet. (*Sp.hist.VI,4-Ieronimus contro lovinianum libro primo*)

[--- og tryggur þjónn ráðstafar peningum örugglega mun betur og hlýðir vilja húsbóndans og fer eftir því sem hann hefur til ráðstöfunar en eiginkona sem álítur sig vera ráðandi ef hún fer gegn vilja mannsins. --- Betra er að hafa vini hjá sér í veikindum og heimiliþræla sem eru skuldbundnir af velgerðum en hana sem færir okkur tár sín sér til tekna og selur táraflóðið í von um arf og úthellir áhyggjum og truflar huga hins veika með örvæntingu.]

Hallgerður tók til alls er aðrir áttu í fyrsta hjónabandi sínu og reifst yfir of litlum aðföngum og síðar urðu þau Gunnar uppiskroppa með vistir. Hallgerður hafði þau völd sem hún vildi heima en gerði sig ekki ánægða með það heldur vildi stjórna Gunnari líka og tók til sinna ráða þegar hún var óánægð með gerðir hans og lét stela matvælum til að sýna að hann hefði brugðist sínum skyldum. Hún var tortyggin í garð vina Gunnars og hrædd um eigin stöðu. Þegar annarri konu, Pórhöllu Ásgrímsdóttur, var sýnd meiri virðing á Bergþórshvoli fannst henni að Gunnar ætti að standa með sér og því gerðist hún hatursfull og deilugjörn og lét drepa húskarla Njáls og Bergþóru til að láta reyna á hollstu hans við sig. Hún reyndist Gunnari illa á örlagastundu og hafði unnið að bölvun hans þó að hún úthellti ekki óþarfa tárum. Vinur eða þræll hefði sjálfsagt reynst Gunnari betur. Cíceró spyr hvernig sá maður geti verið frjáls sem er stjórnað af konu sem setji honum lög, gefi fyrirmæli, skipi og banni eins og henni sýnist. Hann geti ekki neitað því sem hún skipar og þori ekki að ávítá hana. Slíkur maður sé ekki aðeins þræll heldur versti þræll sama af hve háum stigum hann er:

Nunquid ille liber est cui mulier imperat, cui leges imponit, prescribit, iubet, vetat quod ei videtur? Nec ille imperanti aliquid negare potest vel audet recusare? Ego istum non modo servum, sed etiam nequissimum servum appellandum puto, licet amplissima familia natus sit. (*Sp.hist.VII,19-Tullius in libro de paradoxis*)

Björn í Mörk var þræll konu sinnar en Gunnar fell ekki í þá gryfju að láta allt undan Hallgerði til að halda friðinn minnugur orða Njáls um að láta hana ekki koma öllu fram. Hann gaf henni frelsi heima en réð sjálfur hvernig málum lyktaði. Gunnar lét Hallgerði heldur ekki koma upp á milli sín og vina sinna þrátt fyrir ítrekaðar tilraunir hennar. Deilur Hallgerðar og Bergþóru þiggja einnig drætti úr frásögn af Mariagnis, konu Heródesar ascaloníta og Salómu, systur hans, sem sakði konu Heródesar um að vera gleðikona og Mariagnis sagði systurina ekki af nógu háum stigum: „Facta est autem dissensio inter *Mariagnem et sororem *Herodis *Salomam, hec illi meretricium, illa huic ignobilitatem obiciebat.“ (*Sp.hist.VII,56-Comestor*). Hallgerður sagði Bergþóru hafa kartneglur sem gátu táknað lauslæti og Bergþóra leyfði Hallgerði ekki að sitja í heiðurssæti. Móðir Gunnars og

braður stóðu með honum og Rannveig flæmdi Hallgerði að heiman eftir dauða Gunnars. Tengdamæður hata alltaf tengdadætur sínar eins og Terentíus segir: „Uno animo omnes socrus oderunt nurus.“ (*Sp.hist.VI,73*-Terentius in Ethira). Hallgerður var því skólabókardæmi um erfiða eiginkonu en Gunnar hélt reisn sinni þrátt fyrir allt.²⁶⁹

10.1.3 Hjónaskilnaðir

Jenny Jochens er þeirrar skoðunar að lýsingar á tildögum hjónabanda og hjónaskilnuðum í Íslendingasögunum eigi meira skylt við ritunartíma sagnanna og afstöðu kirkjunnar en sögutímann. Það sé engin skylda að leita samþykkis konu samkvæmt *Grágás* en slíkt komi fram síðar í kirkjulögum. Ástæður hjónaskilnaða samkvæmt *Grágás* geta verið ofbeldi, fátækt eða flutningur úr landi.²⁷⁰ Í *Njálu* er velt fyrir sér mikilvægi þess að spyrja konur álits en í dæmi Hallgerðar virtist slíkt skipta litlu máli. Konur, sem borin var virðing fyrir eins og Hildigunnur Starkaðardóttir og Þorgerður Glúmsdóttir, voru þó spurðar og reyndust mönnum sínum vel. Hjónabönd í *Njálu* voru sum erfið en samt voru fá þeirra leyst með skilnaði. Hallgerður olli dauða eiginmanna sinna ef hún var óánægð með þá og konur virðast ekki hafa getað skilið nema með fulltingi feðra sinna eða forráðamanna eins og Unnur Marðardóttir og Porkatla Gissurardóttir en í síðara tilvikinu varð reyndar ekkert úr skilnaðinum. Í *Speculum historiale* er lögð áhersla á að hvorki sé unnt að ganga í hjónaband né skilja án vitnaleiðslu og aðallega er rætt um hórdóm og ofbeldi sem ástæður skilnaðar: „Nec vero coniunctio, nec separatio matrimonii facienda est, nisi aliquibus agentibus et testificantibus.“ (*Sp.hist.IX,88*-Actor) Práinn nefndi reyndar votta þegar hann sagði skilið við Þórhildi, konu sína en ástæðan var flím hennar og girnd hans á Þorgerði sem þætti varla fullgild ástæða í kristnu samfélagi. Skilnaður Unnar og Hrúts var hins vegar mjög formlegur, hún þurfti tvisvar að nefna votta og fullgild ástæða var fyrir honum samkvæmt því sem segir í *Speculum historiale*:

Inter impedimenta matrimonii impossibilitas coeundi maximum obtinet locum, *quoniam ex sui natura* potius quam ex constitutione ecclesie impedit matrimonium. --- De artatione mulieris dic quod licet sit a natura si tamen potest ei subveniri beneficio medicine, vel per assiduum usum cum homine convenientis stature non impedit matrimonium. Aliter autem et impedit et dirimit. --- Si autem mulier proclamat et dicit quod vir eam cognoscere non potest, et vir dicit quod sic, et iuramento firmaverit quod eam cognoverit, standum est iuramento viri, quia caput est mulieris, nisi mulier ostendat se virginem per aspectum corporis.“ (*Sp.hist.IX,86*-Actor)

[Á meðal þess sem hindrar hjónaband hefur mest að geta ekki haft samfarir af því að það kemur í veg fyrir hjónabandið af eðlinu fremur en kirkjureglum. --- Þrengsli hjá konunni koma ekki í veg fyrir hjónaband þó að þau séu af náttúrunnar hendi ef unnt er að bæta úr þeim með hjálpa lyfja eða með stöðugri notkun með manni af hentugri stærð. Annars valda þau hindrun og skilnaði. --- Ef konan heldur því fram og segir að maðurinn geti ekki kennit hennar og maðurinn segir að hann geti það og staðfestir með eiði að hann

²⁶⁹ Sjá XI.,XXXV.-LXXVII. kapítula

²⁷⁰ Jochens 1980:377-392

hafi kennt hennar gildir eiður karlmannsins af því að hann er höfuð konunnar nema að konan sýni að hún sé hrein mey við líkamsskoðun.]

Þetta gæti verið kveikjan að umfjöllun um hjónaband Hrúts og Unnar. Þrengsli og of mikið hold komu í veg fyrir að þau gætu haft samfarir. Sönnunarbyrði hennar var erfið og svo virðist sem faðir hennar hafi ákveðið að trúá henni, a.m.k. kemur ekkert fram um athugun á meydómnum í *Njálu*. Það gæti verið eitt af því sem er látið liggja á milli línanna. Samkvæmt *Speculum historiale* var full ástæða til skilnaðar.²⁷¹

10.2 Fyrirmyn dir kvenlýsinga úr fornum klassískum sögnum

Í *Speculum historiale* eru tvær frásagnir af fornum konum sem mjög líklegt er að hafi verið kunnar bæði Njáluhofundi og Laxdæluhofundi. Önnur fjallar um egypsku prinsessuna Asenat sem skipti um trú til að giftast Jósef og hin um Semíramisi Babylóníudrottningu sem síðar varð táknumynd valdamikilla og lostafullra kvenna í bókmenntum Evrópu. Báðar frásagnirnar hlutu frekari útbreiðslu með *Speculum historiale* en voru til í handritum fyrir þann tíma. Hafi *Laxdæla* verið rituð nálægt 1250 er ólíklegt að höfundur hafi náð að lesa *Speculum historiale* fyrir ritun hennar en þó ekki ómögulegt. *Speculum historiale* er skrifaður sem aldarspeggill og þar er tínt til það sem höfundur telur markverðast úr sögu heimsins og þær sagnir tíundaðar sem eru mikilvægar fyrir hugmyndafræði aldarinnar. Það er því líklegt að þessar sagnir hafi notið vinsælda almennt og verið vel þekktar áður en Vincentíus skrifaði söguspegil sinn. Ekkert er því til fyrirstöðu að Laxdæluhofundur hafi haft kynni af þessum sögnum og forvitnilegt að sjá hvernig unnið er úr þeim á mismunandi hátt í *Njálu* og *Laxdælu*.

10.2.1 Jósef og Asenat

Sagan af Jósef og Asenat kom fyrst fram á grísku í Alexandríu á annarri öld eftir Krist og var líklegast skrifuð af manni í hebreisku samfélagi en óvist er hvort hann var kristinn en táknmál sögunnar sýnir djúpstæða þekkingu á gyðingdómi. Sagan var síðan þýdd af kristnum mönnum á nokkur tungumál með ýmsum viðbótum. Hún er til í enskum handritum á latínu frá 12. öld (*Corpus Christi* 424) og 13. öld (*Corpus Christi* 288) og í *Speculum historiale* er latneska þýðingin frá Englandi nokkuð stytt. Einnig var til miðensk þýðing byggð á upprunalegu latnesku þýðingunni en handrit af henni voru fyrst og fremst í eigu kvenna. Í *Corpus Christi* 288 er sagan bundin með ýmiss konar ævisögum og dýrlingasögum og á undan fer lofkvæði til Mariu meyjar og frásögn af Jesú sem neytti kornaxa á flóttanum til Egyptalands. Jósef er yfirleitt túlkaður sem kristgervingur sem sér Ísraelsmönnum fyrir korni en þarna verður Kristur líka Jósefgervingur sem fer til Egyptalands að finna korn.²⁷² Það er ekki

²⁷¹ Sjá VII.,IX.,XI.,XIII.,XXXIII-XXXIV.,LXXVII.,XCVII.,CXXXV. kapítula

²⁷² Peck 1991

ólíklegt að sjálfstæða sagan af Asenat hafi haft einhverja útbreiðslu og mögulegt að íslendingar hafi þekkt hana áður en þeir komust í kynni við *Speculum historiale*. Eins og áður hefur komið fram stundaði Þorlákur helgi nám í Lincoln og Páll Jónsson, systursonur hans, einhvers staðar á Englandi auk þess sem Oddaverjar voru í tengslum við Orkneyinga. Suðurferðir voru tíðar, stundum með viðkomu á Englandi og mikil viðskipti voru milli Norðmanna og Englendinga. Fréttir af bókum og bækurnar sjálfar gátu því auðveldlega borist af Englandi.

Í *Speculum historiale* segir frá því að faraóinn sendi Jósef eftir sjö frjósöm ár til að safna korni. Hann kom í landið *Eleopoleos* þar sem Pótíferi var æðsti prestur og ráðgjafi faraóans. Dóttir hans Asenat var fegursta stúlkan á jarðríki, upphafin og yfirlætisfull og fyrirleit alla karlmenn en enginn karlmaður hafði séð hana nema faðir hennar. Hún bjó í turni þar sem hún dýrkaði egypsku guði. Jósef sendi sendiboða til að tilkynna komu sína til Pótífera sem gladdist yfir komu hans og sagði dóttur sinni að Jósef, kappi guðs, (*fortis dei*) væri á leiðinni og hann ætlaði sér að gifta hana Jósef. Hún svaraði móðguð að hún vildi ekki giftast fanga heldur konungssyni. Hún dró sig í hlé þegar Jósef kom í gyltum vagni faraósins, klæddur dýrindisklæðum. Þegar hún sá hann varð hún óróleg vegna fyrri orða sinna og sagði: „Þar kemur sól frá himni í vagni sínum.“: „Ecce sol venit de celo ad nos in curru suo.“ (*Sp.hist.II,119-Ex historia Assenech*) Jósef kom auga Asenat og var hræddur um að hún myndi íþyngja honum með því að senda sendiboða með gjafir eins og allar aðrar konur en hann henti gjöfunum jafnan burt með hneykslun. Faðir Asenat leiddi hana fyrir Jósef og sagði að þetta væri Jósef sem hataði allar erlendar konur eins og hún karlmenn. Hann sagði henni að kyssa Jósef en þegar hún ætlaði að hlýða því rétti Jósef út höndina og sagði ekki við hæfi að maður sem tryði á einn guð kyssti erlenda konu sem dýrkaði skurðgoð. Hún hryggðist mjög en hann miskunnaði sig yfir hana og blesсаði hana. Hún iðraðist og henti skurðgoðunum út um glugga. Hún beið í sjö daga þar til engill drottins kom til hennar og staðfesti trúskiptin og þau Jósef giftust síðan með samþykki faraósins. (*Sp.hist.II,118-122-Ex historia Assenech*)

Í *Speculum historiale* er líka biblíufrásögnin af öfund bræðra Jósefs og sölu hans til Egyptalands en auk þess er bætt við frásögn úr því sem Vincentíus kallar *Parva genesis*, þar sem einn sona faraósins, sem varð ástfanginn af Asenat, reyndi árangurslaust að tæla bræður Jósefs, Leví og Símeon, til að drepa hann en tókst að fá hálfbræður hans, Dan og Gad ambáttarsyni, til að ráðast á hann eftir að hafa sagt þeim að hann hafi heyrt Jósef segja að hann myndi tortíma þeim eftir dauða föður þeirra og að þeir væru ekki erfingjar þar sem þeir væru ambáttarsynir og hefðu selt ísmealítum Jósef og öfunduðu hann. Af 600 mönnum Asenat voru 599 drepnr en henni tókst að flýja í vagni með Benjamín bróður Jósefs. Símeon og Leví hlífðu syni faraósins sem dó litlu síðar af sárum sínum og faðir hans af sorg en Jósef ríkti síðan í Egyptalandi í mörg ár þar til annar sonur faraósins tók við. (*Sp.hist.II.123-Ex parva genesi*) Símeon og Leví hlífðu syni faraósins sem dó litlu síðar af sárum sínum og faðir hans af sorg en Jósef ríkti síðan í Egyptalandi í mörg ár þar til annar sonur faraósins tók við.

(*Sp.hist.II*,124-Helynandus VIIo libro). Dan og Gad var síðan fyrirgefið. (*Sp.hist.II*,128-Testamentum Dan, Testamentum Gad) Þess má geta að sagan af Jósef og Asenat lifði áfram á Íslandi og er til a.m.k. í tveimur pappírshandritum, öðru frá átjándu öld²⁷³ en hinu frá lokum nítjándu aldar skrifuðu eftir „gömlum skræðum“.²⁷⁴ Við lauslega skoðun virðist vera um nokkuð beina þýðingu á texta *Speculum historiale* að ræða, yngra handritið oftast fyllra en það eldra. Í handritinu frá 1778 er því reyndar bætt við að Asenat hafi dáið fáum dögum á eftir Jósef þar sem enginn mátti koma til hennar eftir að hann dó.

Á vefsíðu *Jewish Virtual Library* er að finna umfjöllun um söguna þar sem segir að líta megi á hana sem dæmigerða fyrir fornar rómantískar sagnir. Einstök fugurð söguhetjanna er til staðar, ást við fyrstu sýn, ástarsorg, kossinn, aðskilnaður, ófyrirleitinn keppinatur og meydómur. Aðalatriði sögunnar séu hins vegar aðstæður sem sköpuðust í Egyptalandi milli Gyðinga og Egypta og trúskipti Asenat og iðrun. Auk þess er Jósef fulltrúi sólarinnar og holdgervingur frelsarans en Asenat fallin viska og fulltrúi tunglsins.²⁷⁵ Í *Laxdælu* eru þau Þorgerður Egilsdóttir og Ólafur pá Höskuldsson hliðstæður Jóefs og Asenat en í *Njálu* frændi Ólafs pá, Höskuldur Þráinsson og Hildigunnur Starkaðardóttir. Íslensku sagnameistararnir fjalla ekki um ástarsorg, aðskilnað keppinauta og meydóm þannig að rómantíkin er ekki aðalatriði en önnur atriði frásagnarinnar skila sér að miklu leyti. Ólafur pá var óvenju fríður eins og Jósef svo að á þingi „--- þótti monnum þat mikit ørendi ór öðrum sveitum, at undrask, hversu hann var ágætliga skapaðr; ---.“²⁷⁶ Þá „--- skein sól ok var lítt á lopt komin;“ þegar Höskuldur faðir hans sá hann á tali við Melkorku²⁷⁷ en sólin er táknað Jósefs og Krists og undirstrikar því tengsl Ólafs við Jósef. Auk þess var hann írskur í móðurætt en írar eru tengdir kristni í fornum sögnum þannig að líta má á hann sem forvera kristninnar. Jósef var aðkomumaður og þraell í Egyptalandi sem komst til æðstu valda. Ólafur tók ekki þátt í bardögum og leysti mál á friðsamlegan hátt. Hann var eftirlæti föður síns eins og Jósef og hlaut að þola öfund braeðra sinna. Honum tókst að sættast við þá eins og Jósef og ríkti í friði til æviloka.²⁷⁸ Í *Laxdælu* er aðaláherslan á Ólafi sem friðarhöfðingja og hliðstæðu Jósefs. Í *Njálu* er Höskuldur ekki bara hliðstæða Jósefs heldur er hann líka kristgervingur.²⁷⁹ Hann var að sá korni þegar hann var dreppinn en það vísar bæði til Jósefs og Krists og sól skein í heiði þegar hann var veginn. Dánarorð hans voru endurómur af andlátssorðum Krists. Höskuldur var sætasta ljós augna Njáls og hann naut velvildar fósturföður síns Njáls eins og faraóinn tók Jósef fram yfir eigin syni. Fósturbræður hans öfundiðu

²⁷³ *Sögur affrægum fornaldarkonungum* 1778:112-116

²⁷⁴ *Sjóðurinn* 1879-1887:201-217

²⁷⁵ *Joseph and Asenath* 2008

²⁷⁶ *Laxdæla saga*:38

²⁷⁷ *Laxdæla saga*:27

²⁷⁸ *Laxdæla saga*: XII.-XXVIII. kapítuli

²⁷⁹ Kristgervingurinn í *Laxdælu* er Kjartan en ekki Ólafur. Dauði Hrefnu minnir á dauða Asenat í íslenska handritinu frá 1778 en þar gæti gætt áhrifa frá öðrum sögnum.

hann og hlustuðu á róg ills manns eins og þeir Dan og Gad. Þeir urðu honum hins vegar að bana eins og meðbræður Jesús.²⁸⁰

Njála og *Laxdæla* eiga það sameiginlegt að meiri áhersla er lögð á samanburð Ólafs og Höskuldar við Jósef en Þorgerðar og Hildigunnar við Asenat. Þó eru hliðstæðurnar þar líka augljósar. Þær voru fremri öðrum konum að últiti og atgervi, þær litu stórt á sig og voru ekki tilbúnar að giftast hverjum sem var, Þorgerður vildi ekki ambáttarson og Hildigunnur ekki goðorðslausan mann. Forráðamenn þeirra báru virðingu fyrir vilja þeirra eins og faðir Asenat en treystu dómgreind þeirra þannig að þeir hættu á að fá þær til að svara bónorðinu en báðir voru þeir hliðhollir biðlunum. Ást við fyrstu sýn kom líka við sögu hjá Þorgerði og féll hún fyrir últiti Ólafs og klæðnaði eins og Asenat féll fyrir Jósef. Hildigunni leist einnig vel á Höskuld en vildi að hann bætti stöðu sína. Hvorug þeirra þurfti hins vegar að berjast fyrir að vinna hug biðilsins eins og Asenat. Þorgerður var heiðin svo að kannski eimir eitthvað eftir af trúskiptasögunni en þó sýnir hefnadarhugur hennar þegar Bolli var dreppinn ekki sérstaklega kristilegt hugarfar.²⁸¹ Orð Hildigunnar þegar hún hvatti Flosa til hefnda: „Skýt ek því til guðs ok góðra manna, at ek sœri þík fyrir alla krapta Krists þíns ok fyrir manndóm og karlmennsku þína, at þú hefnir allra sára þeira, er hann hafði á sér dauðum, eða heit hvers manns níðingr ella.“²⁸² bera vott um heiðinn hug Hildigunnar. Í lokin giftist hún einum af banamönnum Höskuldar²⁸³ sem sýnir að hún hefur fyrirgefið og mætti líta þannig á að með því hafi trúskiptin verið fullkomnuð.

10.2.2 Semíramis Babylóníudrottning

Í *Speculum historiale* er einnig útdráttur úr sögu annarrar fornfrægrar konu, Semíramisar Babylóníudrottningar sem mætti líta á sem andstæðu Asenat. Henni er lýst með beinum tilvitnum í Jústínus (u.þ.b. 300 e.Kr.), Orosíus (u.þ.b. 400 e.Kr.) og Valeríus Maximus (1. öld e.Kr.) þar sem þessi merka drottning fær heldur neikvæða umfjöllun. Til eru armenskar arfsagnir um Semíramisi en á Vesturlöndum segir fyrst af henni í veraldarsögu Díódórusar Siculusar frá fyrstu öld fyrir Krist þar sem frásagnir eru mun jákvæðari en í síðari ritum. Nokkur miðaldahandrit eru til með texta Díódórusar Siculusar, flest þeirra virðast vera á grísku en prentuð útgáfa á latínu kom út í lok 15. aldar.²⁸⁴ Hafi Íslendingar haft bein kynni af texta Díódórusar hefði hann því að öllum líkindum verið á grísku. Englendingurinn Robert Grosseteste (d. 1253), sem var í Oxford og síðar biskup í Lincoln, hafði t.d. samband við Sikiley, réði grísku aðstoðarmenn og létt sækja grískar bækur til Sikileyjar og Suður-Ítalíu og þyddi nokkur verk á latínu. Hann hefur verið orðaður við latnesku þýðinguna á sögunni af Jósef og

²⁸⁰ Sjá CIX-CXI. kapítula

²⁸¹ *Laxdæla saga*: XXIII., LV. kapítuli

²⁸² *Brennu-Njáls saga*:291

²⁸³ Sjá XCVII., CXVI., CLIX. kapítula

²⁸⁴ *Didorus of Sicily* 1933:xxiii-xxv

Asenat á Englandi þó að sumir telji hana eldri.²⁸⁵ Rit Díódórusar gætu því hafa borist til Englands á þrettándu öld og sé sú tilgáta rétt að Ólafur Þórðarson hvítaskáld hafi kunnað grísku og að Íslendingar hafi haft bein tengsl við Bretlandseyjar er ekki ómögulegt að þeir hafi kynnst texta hans. Benda má á að kaflar úr riti Euhemerusar (u.p.b. 300 f.Kr.) eru hjá Díódórusi en euhemerisma er m.a. að finna í prólógu *Snorra-Eddu*. Það þarf ekki að þýða bein kynni af verkum Díódórusar þar sem sumir kirkjufeðranna eins og Eusebíus og Ágústínus fjalla um þau efni. Líklegt má þó telja að Íslendingar hafi þekkt til verka Díódórusar og sýnt kenningum hans áhuga.

Díódórus Siculus er fullur aðdáunar á fegurð Semíramisar og hæfileikum hennar sem ekki voru síðri. Samkvæmt frásögn hans var uppruni Semíramisar goðsagnakenndur. Móðir hennar var gyðjan Decreto sem Afródíta hafði refsað með því að gera hana ástfangna af ungum sýrlenskum manni. Decreto eignaðist dóttur og full af skömm drap hún barnsföðurinn, skildi barnið eftir í klettabelti, steypti sér í vatnið og varð að fiski en Sýrlendingar dýrka fiska sem guði. Dúfur ólu stúlkuna upp fyrsta árið en þá fundu hirðar konungs hana og yfirmaður þeirra tók hana að sér og gaf henni nafnið Semíramis sem hljómar líkt og dúfur á assýrisku. Þegar hún var frumvaxta varð Onnes, háttsettur ráðgjafi Ninusar Assýríukonungs, ástfanginn af henni, giftist henni og átti með henni two syni. Hann var algerlega hugfanginn af henni og fór alltaf að ráðum hennar og átti velgengni að fagna á meðan. Ninus konungur lagði undir sig mörg lönd en taka borgarinnar Bactriana dróst á langinn og Onnes, sem var með í herförinni, saknaði sinnar fögru konu og lét senda eftir henni. Hún gerði sér ferðaföt sem hæfðu bæði körlum og konum og slíkum fótum klæddust Medar og Persar síðan. Þegar á staðinn kom síndi hún herkænsku sína og kom því til leiðar að borgin var tekin. Ninus hreifst af henni og bauð Onnesi dóttur sína í stað Semíramisar en hann neitaði. Í örþætingu vegna hótana Ninusar og ástar á Semíramisi framdi Onnes sjálfsmorð. Ninus og Semíramis giftust og eignuðust soninn Ninýas. Ninus dó skömmu síðar og Semíramis lét reisa honum veglegt grafhýsi í borginni Ninus í Assýriu og varð drottning. Hún hélt áfram landvinningum og lét reisa borgir, gera garða, stíflur og veki þannig að menning og mannvirkjagerð í ríkinu eru þökkuð henni. Hún vildi ekki giftast af hræðslu við að missa völdin en valdi glæsilegustu hermennina til að sofa hjá og losaði sig svo við þá. Því var spáð fyrir Semíramisi að hún hyrfi úr augsýn manna og hlyti ódaðlegan orðstír þegar sonur hennar gerði uppreisn gegn henni. Eftir illa heppnaða herför til Indlands gerði Ninýas samsæri gegn henni að ráðum geldings. Semíramis brást við með því að segja ráðgjöfum sínum að hlýða Ninýasi, dró sig sjálf í hlé og hvarf eftir að hafa lifað í 62 ár og ríkt í 42. Ninýas ríkti á friðsaman hátt, þegnar hans óttuðust hann því að þeir sáu hann aldrei þar sem hann lifði meðal kvenna og geldinga. (Diodorus of Sicily II.1.4-21.8)²⁸⁶

²⁸⁵ The Cambridge Modern History: 586

²⁸⁶ Diodorus of Sicily 1933:349-423

Í heild er frásögn Díódórusar jákvæð í garð Semíramisar en hann gerir þó grein fyrir öðrum sjónarmiðum. Hann segir suma halda því fram að hún hafi aðeins verið fögur fylgikona og þegar henni hafi loks tekist að fá viðurkenningu sem eiginkona Ninusar hafi hún beðið hann um að fá að ríkja í fimm daga og notað völd sín til að hneppa hann sjálfan í fangelsi og hrifsa völdin. Í síðari frásögnum bættust við enn fleiri drættir, sumir jákvæðir en fleiri þó neikvæðir. Í *Speculum historiale* eru tilvitnanir frá Jústínusi, Orosíusi og Valeríusi Maximusi um Semíramisi:

Mortuus est autem *Ninus relicto filio impubere *Ninia et uxore *Semiramis, que se pro uxore *Nini filium simulavit, pro femina puerum quia statura utriusque mediocris erat et vox gracilis et forma similis. Igitur brachia et crura calciamentis, caput thiara tegit et eodem ornato populum vestiri iubet, quem morem vestis gens illa exinde tenet. Postquam puer crevit et res magnas gessit, que sic fatetur: *Asyam tenuit, propter inundationes aggeres construxit, plurimas *Babylonie urbes instauravit. (*Sp.hist.II,103-lustinus libro lo*)

[Látinn skildi Ninus eftir sig ókynþroska son og eiginkonuna, Semíramisi, sem lést vera sonurinn Ninus í stað eiginkonu, drengur í stað konu þar sem líkamsvöxtur beggja var í meðallagi, röddin mjó og últlið svipað. Þess vegna huldi hún arma og fótleggi með ernum og skálum og höfuðið með vefjarhetti og skipaði þjóðinni að klæðast á sama hátt en slíkan klæðaburð ber þessi þjóð síðan. Síðan óx drengurinn og hún vann mörg afreksverk sem svo má telja: Hún hertók Asíu, hún létt gera varnargarða fyrir flóðbylgjum, hún létt reisa mjög margar borgir Babylóniu.]

*Semiramis cum ei circa cultum capitum sui occupate nunciatum esset *Babyloniam defecisse, altera parte crinium adhuc soluta ad eam expugnandam currit, nec prius decorem capillorum in ordinem quam totam urbem in potestatem redigit. Statua eius posita est in ipso habitu. (*Sp.hist.II,103-Valerius Maximus*)

[Semiramis var í hárgreiðslu þegar henni var tilkynnt að Babylónia væri að falla, hún hljóp út með hárið laust öðrum megin til að vinna hana á ný og kom ekki reglu á hárgreiðsluna fyrr en hún náði valdi yfir allri borginni. Stytta af henni er með þeim hætti.]

*Semiramis libidine ardens, sanguinem sitiens, cum omnes quos concubitu oblectasset occideret, tandem filio flagitiose concepto, impie exposito, incestu cognito, privatam ignominiam publico scelere obtexit. Precepit enim ut inter parentes et filios nulla delata reverentia nature, de coniugiis appetendis cui libitum esset, liberum fieret. (*Sp.hist.II,103-Orosius libro lo*)

[Semíramis, brennandi af girnd og blóðþyrst eftir að hafa drepið alla sem hún hafði notið samfara með, og eftir að hafa getið soninn í skömm, kynnt hann á óheiðarlegan hátt, ber að blóðskömm, varði loks eigin skömm með opinberum glæp. Því að hún mælti svo fyrir að það væri engin virðing við náttúruna sem mælti gegn því að foreldrar og börn leituðu eftir hjónabandi, þeim sem óskaði þess væri það frjálst.]

Semiramis cum filii concubitum petisset, ab eodem imperfecta est. Que XXXa annis post Ninum regnavit. *Ninia autem tanquam sexum cum matre mutasset, raro a viris visus, in feminarum turba consenuit. Posteri eius id exemplum secuti, responsa gentibus per internuncios dabant. (*Sp.hist.II,103-lustinus libro lo*)

[Þegar Semíramis hafði leitað eftir samförum við son sinn var hún drepin af syninum. Hún ríkti í þrjátíu ár eftir Ninus. En Ninýas sem hafði skipt um kyn við móðurina þannig að karlmenn sáu hann sjaldan og varð gamall í hópi kvenna. Eftirmenn hans héldu því fordæmi að þeir gáfu mönnum svör með sendiboðum.]

Það eru aðallega neikvæðar hliðar Semíramisar sem hafa ratað inn í *Speculum historiale*. Afstaða manna til hennar var því blendin. Annars vegar var liðið upp til hennar sem fyrirmundarstjórnanda en smám saman varð hún að táknumynd lostafullrar og blóðþyrstrar konu. Í íslenska handritinu,

Sjóðnum, frá 19. öld, þar sem finna má söguna af Jósef og Asenat, er einnig frásögn af Semíramisi. Það er nokkuð athyglisvert að þar er sérstaklega tekið fram að hún hafi fengið að ríkja í two daga og þannig náð völdum af manni sínum og látið setja hann í fangelsi og ríkt sjálf í 42 ár.²⁸⁷ Hjá Díódórusi eru dagarnir reyndar fimm en þessi frásögn er ekki í *Speculum historiale* og heldur ekki í ritum Jústínusar, Valeríusar Maximusar og Orosíusar svo að líklegast er að hana megi rekja til Díódórusar.

Segja má að mismunur á afstöðu Laxdæluhöfundar og Njáluhöfundar til kvenna kristallist í því hvernig sögnin um Semíramisi Babýloníudrottningu virðist vera notuð í hvorri bók fyrir sig. Séu Unnar djúpúðga og Guðrún Ósvífursdóttir sniðnar að fyrirmund Semíramisar er líklegt að höfundur *Laxdælu* hafi þekkt texta Díódórusar eða frásagnir byggðar á honum. Í ritum þeirra, sem vitnað er til í *Speculum historiale*, eru litlar eða engar viðbætur við það sem þar kemur fram en þar vantar frásögn af uppruna Semíramisar. Samsvörun Unnar við Semíramisi er takmarkaðri en Guðrúnar. Hún tengdist ófriði, kom af hafi en Semíramis var dóttir vatnadísar, ríkti lengi og naut virðingar, dró sig að lokum í hlé fyrir afkomanda sínum og hvarf eða dó. Þessi atriði eru öll mjög almenns eðlis þar sem stjórnsöm kona nýtur óblandinnar aðdáunar. Líkindi við sögu Guðrúnar Ósvífursdóttur eru fleiri. Í draumum Guðrúnar var hún ávallt stödd við læk eða vatn og hún var móðurlaus. Klæðnaður Bróka-Auðar og Þorvalds Halldórssonar gæti minnt á klæðnað drottningarinnar sem skar ekki úr um hvort um karl eða konu var að ræða. Motur Guðrúnar eða Hrefnu gæti samsvarað vefjarhatti Semíramisar en talað er um að vefja honum að höfði sér. Kannski hefur Guðrún litið á hann sem valdatákn og því talið mikilvægt að Hrefna fengi ekki að hafa hann. Guðrún lifði alla menn sína og ríkti lengi með reisn eins og Semíramis. Hún var hrædd við að missa völdin í síðasta hjónabandi sínu og lét reyna á það í brúðkaupsveislunni. Í lokin hvarf hún af hólmi og gerðist einsetukona en sonur hennar Bolli inn prúði tók við mannaforráðum í héraðinu og var skrautgjarn eins og Ninýas.²⁸⁸ *Njála* gæti verið einhvers konar andsvar við aðdáun Laxdæluhöfundar á stjórnsönum konum. Í anda *Speculum historiale* dregur hann fram neikvæða eiginleika í fari Semíramisar eða lostann og grimmdina. Ráðríkar konur njóta takmarkaðrar virðingar og tvíeykið Gunnhildur-Hallgerður fær háðuglega útreið í stað þeirrar aðdáunar sem Unnar og Guðrún njóta í *Laxdælu*. Gunnhildur konungamóðir stjórnaði ungum syni sínum og valdi myndarlega menn eins og Hrút til fylgilags við sig og sá til þess að aðrar konur fengju ekki að njóta þeirra, a.mk. ekki Hrúts, þó að hún gengi ekki svo langt að drepa hann eins og Semíramis elskhuga sína. Hallgerður hafði fallegt hár eins og hin assýrska drottning, hún var kölluð langbrók sem gæti bæði vísað til hársins, þar sem brok getur þýtt ljóst liðað hár, og klæðnaðar en Semíramis gekk í buxum. Hallgerður var lostafull, hjónaband hennar og Gunnars var girndarráð og það var lífshættulegt að gerast eiginmaður hennar eða elskhugi.²⁸⁹ Jafnvel nafnið Hallgerður gæti átt

²⁸⁷ *Sjóðurinn*:62-63

²⁸⁸ *Laxdæla saga*:8-13,87-94,97,139,205,225

²⁸⁹ Sjá III.,VI.,IX.,XI.,XVII.,XLV.,LXXVII.,XCII. kapítula

samhljóm við Semíramisi. Reyndar er það assýrskt en hljómar á latínu eins og hálf (*semi*) grein (*ramis*). Í fornu máli var Hall borið fram [hal:] sem gæti kallað fram hljóðlíkingu við hálf [ha:lv]. Kannski voru íslensku sagnaritararnir fyrri til en höfuðskáld Evrópu, Dante (*Inferno II*), Boccaccio (*De claris mulieribus*), Petrarcha (*De viris illustribus II*) og Chaucer (*Man of Law's Tale*) að nota Semíramisi sem táknumynd losta og blóðþyrstrar valdagræðgi í ritum sínum. Í *Njálu* eru táknumyndir hennar fulltrúar hins illa og bera mikla ábyrgð á því ójafnvægi sem skapast og þær hverfa ekki úr sögunni með reisn eins og í *Laxdælu*. Í *Njálu* er það kvenna að annast matreiðslu ekki að stjórna þjóðfélaginu.

10.3 Afstaða til kvenna

Ljóst er að Njáluhöfundur er samstíga höfundi *Speculum historiale* í afstöðu sinni til kvenna og sækir margar hugmyndir um samskipti kynjanna þangað eða í sameiginlegan brunn evrópskrar menningar á miðöldum. Konur eiga að sýna hlýðni og þekkja takmörk sín og valdaþyrstar og lostafullar konur fá háðuglega útreið. Þó að höfundur *Laxdælu* hafi þekkt til sömu sagna er afstaða hans önnur og ekki líklegt að hann hafi verið mjög handgenginn *Speculum historiale* hafi hann yfirleitt þekkt það rit. Valdamiklar og sjálfstæðar konur eins og Unnar djúpúðga og Guðrún Ósvífursdóttir njóta óskoraðrar virðingar í *Laxdælu* á meðan Þorgerður Egilsdóttir nýtur ekki sömu aðdáunar og Asenat í sögu Jósefs. Kannski má líta á umfjöllun *Njálu* sem andsvar við hugmyndum *Laxdælu* um stöðu kvenna, studda af hugmyndafræði sem kemur fram í *Speculum historiale*. Þessi ólíku sjónarmið bera vott um líflega þjóðfélagsumræðu á 13. öld.

11 Vinátta og mannleg samskipti

Quid est homo? Mens incarnata, fantasma temporis, speculator vite, mancipium mortis, transiens viator, loci hospes, anima laboriosa, parui temporis habitaculum. --- Quid est mulier? Hominis confusio, insaturabilis bestia, continua sollicitudo, indesinens pugna, viri continentis naufragium, humanum mancipium. Quid est amicus? Desiderabile nomen, homo vix apparen, infelicitatis refugium, indesinens felicitas. (*Sp.hist.XI,71-Ex gestis eius*)²⁹⁰

[Hvað er maður? Holdgaður hugur, vofa tímans, könnuður lífsins, handsöluð eign dauðans, ferðamaður sem á leið um, gestur á stað, sál sem erfiðar, bústaður um stuttan tíma. --- Hvað er kona? Óreiða manns, óseðjandi skepna, stöðugt áhyggjuefn, endalaus barátta, strand staðfasts manns, staðfesting mannlegs þrældóms. Hvað er vinur? Eftirsóknarvert nafn, maður vart sýnilegur, athvarf í óhamingju, endalaus sæla.]

Í *Njálu* eru mannleg samskipti undirstaða þjóðfélagsins og menn verða að leysa mál sín í sátt og samlyndi til að treysta friðinn. Framangreind tilvitnun er í samræmi við þá afstöðu sem oft verður vart við í ritum fyrri alda að samskipti við konur séu komin til af illri nauðsyn en vinátta milli

²⁹⁰ Líklega átt við Eusebíus en heimspekingurinn, sem þessi orð eru höfð eftir, er Secundus þögli (2. öld e.Kr.). Secundus skrifaði svör við spurningum Hadríanusar keisara.

karlmannna treysti stoðir samfélagsins þar sem það er þeirra að erfiða og kanna eðli lífsins. Vinátta milli kvenna er varla með í myndinni. Í *Njálu* eru óhlýðni og lostasemi kvenna undirrót vandræða og vinátta karlmannna og forsjón það sem vonir eru bundnar við. En eins og þegar hefur komið fram eru það þó ekki aðeins konur sem eru friðarspillar í *Njálu* og samskipti milli karlmannna eru af ýmsum toga. Þeirra er ábyrgðin og því skiptir miklu máli að þeir séu hlutverki sínu vaxnir og þekki sinn stað í tilverunni ekki síður en konurnar.

Vináttan getur verið með ýmsu móti og milli manna af ólíkum stigum. Sá sem setti saman *Speculum historiale* telur fátt mikilvægara en góða vináttu. Ekkert er talið ljúfara en að elska og vera elskaður, njóta sameiginlegrar ánægju og eign, þó góð sé, veitir ekki ánægju án félaga: „Nichil est enim iocundius quam diligere et diligi, simulque deliciis frui communibus, nec ullius boni possessio iocunda est sine socio.“ (*Sp.hist.II,2-Actor?*) Menn þurfa hins vegar að þekkja sín takmörk og hlýðni er samfélagini nauðsynleg. Valdið er guðs, viskan sonarins og gæskan, mildin eða kærleikurinn hins heilaga anda. „--- licet per quasdam appropriationes attribuatur patri potentia, filio sapientia, spiritui sancto bonitas vel clementia vel dilectio.“ (*Sp.hist.II,3-Actor?*) Mönnum ber skylda til að hlýða hinum æðri og stjórna þeim lægri sbr. 9.2.1 hér að framan. Vanþekking er sérstaklega ámælisverð hjá prestum, prelátum dómurum því að skylda þeirra er að svara fyrir um lög: „Ignorantia precipue culpabilis est in sacerdotibus et prelatis et iudicibus qui maxime tenentur scire et quorum officium est interrogatos de lege respondere.“ (*Sp.hist.II,43-Actor?*). En fátt er þó mikilvægara er en vinátta jafningja:

Nichil enim amabilius est nec copulatius, quam morum similitudo bonorum. In quibus enim eadem studia eadem voluntates, in hiis fit ut alter altero eque delectetur ut seipso, et sic unus fiat ex pluribus. (*Sp.hist.VII,7-Tullius in libro primo de officiis*)

[Ekkert er meira framúskarandi, ekkert traustara en þegar góðir menn álíka vel siðaðir bindast vináttuböndum. Því ekkert er ástsælla og hvetur meir til samlyndis en eindrægni góðra manna. Þar sem þeir hafa sömu áhugamál og þrár verður það til þess að annar gleðst yfir hinum eins og sjálfum sér og þannig verður einn úr mörgum.]

Í *Njálu* er fjallað um velgerðamenn og þiggjendur velgerða, vináttu jafningja, samskipti og jafnvel vináttu milli húsbænda og þræla, samskipti karla og kvenna og þá sem eru öðrum enginn skapbætir. Hér á eftir verður skoðað hvernig frásagnir sögunnar eiga sér stoðir í hugmyndafræði *Speculum historiale*.

11.1 Handleiðsla viturra manna

Prima adolescentis commendatio proficiscitur a modestia, cum pietate in parentes et in suos benivolentia. Deinde etiam facile in optimam partem venire cognoscitur, si ad sapientes et claros viros et bene consulentes reipublice se contulerit, et cum eis assiduus sit. (*Sp.hist. VII,10-Tullius in Ilo libro de officiis*)

[Bestu meðmæli æskumanns stafa af lítlætti ásamt hreinlyndi og velvild gagnvart foreldrum. Því næst hlýtur hann gott orðpor ef hann hafur haldið sig að vitringum, frægum mönnum og góðum ráðgjöfum um samfélagið og heldur sig meðal þeirra.]

Í þessari tilvitnun í *De officiis* er tryggð við fjölskylduna reyndar sett ofar öðrum skyldum en þó er það nauðsynlegt fyrir ungan mann að læra af eldri spekingum til að öðlast viðurkenningu samfélagsins. Mikilvægust fyrir samfélagið eru samskipti viturra manna sín á milli og handleiðsla þeirra. Þegar hefur verið fjallað um ábyrgð viturra manna á samfélagini en þar lék vináttu og leiðsögn þeirra stórt hlutverk. Í *Njálu* eru Njáll og Síðu-Hallur þar fremstir í flokki spekinga en Runólfur í Dal og Holta-Þórir sýndu einnig manngæsku og þrá eftir að halda friðinn og Gissur og Geir voru slíkir höfðingjar að ekki kom til greina fyrir þá að brenna Gunnar inni. Bæði Njáli og Síðu-Halli er lýst á svipaðan hátt, háöldruðum, klæddum í bláa kápu.²⁹¹ Þetta er eins konar ímynd vitrings og minnir líka á Óðin í íslenskum fornsögum en hann var guð viskunnar. Njáll er vitringurinn eins og Ciceró og fleiri spekingar, sem vitnað er til í *Speculum historiale*, hugsuðu sér hann. Hann var lögspakur og létt málefni samfélagsins mjög til sín taka. Hann stofnaði til vináttu við aðra höfðingja eins og Ásgrím Elliða-Grímsson en auk þess fóstraði hann drengi, kenndi þeim lög eða ól upp sem höfðingja eins og Þórhall Ágrímsson og Höskuld Þráinsson. Seneca segir að virðing sé góður eiginleiki í fari unglings og að þeir séu heppnir sem hafi góðar fyrirmyn dir. Sá sem virði annan verði fljótt virtur og ráðlegt sé að velja sér einhvern til fyrirmyn dar sem lifi og tali þannig að manni falli vel í geð:

Verecundia bonum in adolescente signum est. Magna pars peccatorum tollitur, si peccator testis assistit. O felicem qui sic aliquem vereri potest, ut ad memoriam quoque eius se componat et ordinet. Qui sic aliquem veretur, cito erit verendus. Elige ergo illum cuius tibi placet et vita et oratio. (*Sp. hist.* IX, 118-Seneca in Xla epistola ad Lucilium)

„Dicebat *Scipio nichil esse difficilius quam amicitiam usque ad extremum vite diem permanere.“ (*Sp. hist.* VI, 48-Actor) [Scipio sagði að ekkert væri erfiðara en varðveita vináttu til hinsta dags.] Vináttu Gunnars og Njáls er dæmisaga um vináttu sem stendur af sér allar raunir en Njáll var veitandi og Gunnar þiggjandi í samskiptum þeirra. Hallgerður reyndi ítrekað að reka fleyg í vináttu þeirra en þeim tókst að halda henni án þess að svíkja fjölskyldur sínar. Í fyrstu stóðu þeir þétt saman og það var eins og Njáll misnotaði stundum visku sína til að klekkja á andstæðingum Gunnars með því að hjálpa honum að fara í kringum lögin í málafærnum. Njáll sá auk þess um fjármál Gunnars og gaf honum mat og hey í hallæri. Gunnar kunni að meta velgerðirnar og var þakklá tur. Þrisvar fór hann þó ekki að ráðum Njáls: hann fór á þing og bað Hallgerðar, hann vó tvisvar í sama knérunn og stóð ekki við sátt. Þetta leiddi til ófarnaðar Gunnars og dauða. Þó að Gunnar væri óánægður þegar Njáll stóð að sátt sem leiddi til útlegðar hans bað hann Njál um að sjá fyrir syni sínum, Högna, að sér látnum. Njáll sá til þess að Gunnars væri hefnt í anda hins forna samfélags.²⁹² Vináttu þeirra entist því til hinstu stundar.

Enginn er spámaður í sínu föðurlandi. Ráð sona Njáls fór vel fram á meðan þeir voru yngri og hlýddu föður sínum. Þeir urðu hins vegar vegvilltir og komust ekki á rétta braut fyrr en í dauðanum.

²⁹¹ Sjá 7.1.3 hér að framan

²⁹² Sjá XXII.-LXXIX. kapítula

Fyrstu merki um óhlýðni voru þegar þeir Helgi og Grímur fóru til útlanda gegn vilja föður síns þó að hann samþykkti ferðina að lokum. Þegar þeir komu heim aftur kvörtuðu þeir yfir Práni við hvern sem var án þess að ráðgast fyrst við Njál. Tilraunir þeirra til sjálfstæðis voru því misheppnaðar og leiddu að lokum til ills. Þegar þeir tóku ráð Marðar fram yfir ráð föður síns og drápu Höskuld Hvítanessgoða var voðinn víð. Í *Speculum historiale* eru vangaveltur um hvort sýna beri ótrúum föður eða tryggum vini meiri tryggð og niðurstaðan er sú að elска beri vininn meira því að hann sé guði þóknanlegri: „De patre infideli et extraneo fideli quis cui preponendus sit, dicitur quod extraneus patri preferendus est in caritatis dilectione, quia quanto melior est secundum deum, tanto magis diligendus est propter deum.“ (*Sp.hist.III,10-Actor*). Í *Njálu* er dæminu snúið við. Njáll tók Höskuld Práinsson fram yfir syni sína því að hann hafði sýnt honum trúnað og hlýðni þó ungar væri. Njálssynir höfðu ekki lært hlýðni og voru því ófærir um að taka á sig ábyrgð en Njáll stóð með þeim engu að síður og bar velferð þeirra fyrir brjósti. Synir Njáls hlýddu honum þó í brennunni og þannig tókst að bjarga sálarheill þeirra. Í samræmi við kristna siðfræði varð Njáli mikilvægast að stuðla að velferð samfélagsins og sálarheill fjölskyldunnar. Hann gat þó ekki alveg hrist af sér gildismat hins gamla siðar og vildi ekki lifa við þá skömm að geta ekki hefnt sona sinna.²⁹³

Síðu-Hallur gekk hins vegar alla leið og hvatti aldrei til hefnda og öll ráð hans stuðluðu að því að halda friði og sáttum í kristilegum anda. Vinátta hans og Flosa Þórðarsonar var af svipuðum toga og Njáls og Gunnars en Fosi var tengdasonur Halls þannig að fjölskyldutengsl bættust við. Fosi fór reyndar ekki alltaf að ráðum Halls fyrr en sæst hafði verið á brenumálin en eftir það hlítti hann forsjá Halls í einu og öllu sbr. 7.1.3. hér að framan og varð verðugur lærisveinn hans og boðberi friðar. Fosi hallmælti aldrei helsta andstæðingi sínum, Kára, heldur mat hann að verðleikum. Þetta er í samræmi við orð Cícerós um að sé guði líkur sem geti sigrað huga sinn, haldið aftur af reiðinni, sýnt hóf í sigrinum og ekki aðeins reist við andstæðing sinn heldur aukið fyrra orðspor hans:

Animum vero vincere, iracundiam cohibere, victoram temperare, adversarium non modo extollere iacentem, sed etiam amplificare eius pristinam dignitatem, hec qui fecerit, non ego eum summis viris comparo, sed simillimum deo iudico. (*Sp.hist.VII,30-Cicero in oratione sua pro Marcello*)

Kannski var dyggð Fosa enn meiri því að hann náði aldrei að sigra Kára. Að lokum gekk Fosi til Rómar og gerði yfirbót, sættist síðan við Kára heilum sáttum þannig að hann varð fullkristinn ekki síður en Hallur.

Þó að Runólfur í Dal hefði ekki sama áhrifavalð og Síðu-Hallur og Njáll var hann réttlátur og traustur og gerði sitt til að bera klæði á vopnin í deilum í héraðinu. Hann bauð Otkatli í heimsókn þegar hann hafði farið halloka fyrir Gunnari og reyndi að fá Práin til að halda friðinn. Vinátta hans var því í þágu samfélagsins ekki síður en hinna. Hin fleygu orð Terentíusar eiga vel við Runólf: „Homo

²⁹³ Sjá LXXV.,XCI.,CX.-CXI.,CXCIV.,CXXVIII.-CXXX. kapítula

sum, et ideo nichil a me humani alienum puto.“ (Sp.hist.VI,73-*Terentius* in *Heauton timorumenon*) Kannski uppfylltu Síðu-Hallur og Runólfur og síðan Flosi skilyrði Ágústínusar enn betur en Njáll um að sá sé sæll sem elskar Krist, vin sinn í Kristi og óvin vegna hans: „Beatus qui amat te, et amicum in te, et inimicum propter te.“ (Sp.hist.XIX,64-*Augustinus* in libro III). Vinátta og forsjá góðra, traustra og kristinna manna er hornsteinn þjóðfélagsins og allir stuðluðu þessir menn að friði og sáttum.²⁹⁴

11.2 Vinátta meðal jafningja

En þó að mönnum sé ákveðinn staður í tilverunni eru þeir margir sem eru á líku róli. Vinátta milli jafningja er mikilvæg og friðsælt samfélag byggir á velvild manna hvers í annars garð. Í *Speculum historiale* er vitnað í Pýthagóras (u.p.b. 580-500 f.Kr.) um að allt eigi að vera vinum sameiginlegt og að maður eigi að vera vinur annars: „Pitagorica sunt et hec. Amicorum omnia esse communia et amicum seipsum esse alterum.“ (Sp.hist.IV,25-*Ieronimus contra Iovinianum* libro Io) Seneca segir að engin eign sé ljúf án félaga og hann ráðleggur þeim mönnum að hafa samskipti sem geta bætt hvor annan:

Nullius boni sine socio iocunda est possessio. (Sp.hist.IX,117-Seneca in epistola VIa ad Luciliam)

Cum hiis versare qui te meliorem facturi sunt. Illos admitte quos tu potes facere meliores. Mutuo ista fiunt, et homines dum docent, discunt. (Sp.hist.IX,117-Seneca in epistola VIIa ad Luciliam)

Cíceró segir að menn séu fæddir til að vera hverjur öðrum til gagns og ekki til skaða. Besti félagsskapurinn sé meðal góðra manna með svipaða siði og skoðanir.²⁹⁵ Í raun sé vinátta ekki möguleg nema meðal góðra manna en það eru þeir sem lifa eins góðu lífi og menn geta. Ekkert sé mikilvægara en að eiga vin sem unnt sé að tala við. Góðir vinir gleðjast yfir því sama og eru tilbúnir að leggja allt á sig fyrir hinn en leita aðeins eftir því sem er rétt og heiðarlegt og virða hvor annan:

Amicitia omnibus rebus humanis preponenda est. Nichil enim est tam nature aptum tamque conveniens ad res secundas vel adversas. Sed hoc primum scio amicitiam nisi in bonis esse non posse. --- Illos bonos viros appellandos putemus, qui assecuntur quantum homines possunt naturam optimam bene vivendi ducem. --- Est autem amicitia nichil aliud, nisi omnium divinarum humanarumque rerum cum benevolentia et caritate consensio. --- Quid enim dulcius quam habere cum quo audeas sic loqui, ut tecum? --- Hec igitur prima lex amicitie sanciatur, ut ab amicis honesta petamus, et amicorum causa honesta faciamus. (Sp.hist. VII,13-Tullius in libro de amicitia)

Cíceró segir enn fremur að í vináttu eigi ekki að mæla nákvæmlega það sem gefið er og þegið, traust sé undirstaða góðrar vináttu: „Ditior enim et affluentior videtur esse amicitia, nec observare restricte quin plus reddit quam acceperit. --- Firmamentum stabilitatis et constantie quam in amicitia querimus est fides.“ (Sp.hist.VII,14-Tullius in libro de amicitia) Traustir vinir geta sagt hvor öðrum sannleikann, smjaðra ekki, áminna án beiskju og ósvífni og vinir eigi að geta tekið velviljuðum

²⁹⁴ Sjá LIII., XCII., XCV., CXXIII., CXXXVI., CXLV-CXLVII., CXLI., CLIX. kapítula

²⁹⁵ Sp.hist.VII,7 Tullius in libro primo de officiis, sbr. 11 hér að framan

ábendingum: „Et monendi sepe amici sunt, et obiurgandi sic tamen ut et monitio acerbitate, et obiurgatio contumelia careat. Et tunc ab amico accipienda sunt, cum benivole fiunt.“ (*Sp.hist.VII,15-Tullius in libro de amicitia*) Seneca heldur því fram að tala beri af sömu djörfungu við vin eins og sjálfan sig: „Tam audacter cum amico loquere quam tecum.“ (*Sp.hist.IX,116-Seneca in epistola IIIa ad Lucilium*)

Í *Njálu* eru nokkur dæmi um vináttu góðra manna sem eru jafningjar. Slík vináttusambönd í sögunni fylgja að mestu skyldleika eða tengdum og byggja á langvarandi trúnaði og trausti. Vinirnir hafa svipaðan bakgrunn og hagsmunir þeirra og markmið fara að mestu leyti saman. Höskuldur Dala-Kollson og Hrútur Herjólfsson voru hálfbræður. Höskuldur var eldri, ríkari og þekktari á Íslandi en Hrútur var hins vegar meiri kappi og vitrari en bróðir hans svo að þeir gátu bætt hvor annan með mismunandi kostum. Þeir báru hag hvor annars fyrir brjósti og gagnrýndu gerðir hvor annars þegar við átti. Höskuldur réði Hrúti að giftast Unni þar sem hann vildi veg bróður síns sem mestan og treysta eigin stöðu í leiðinni þó að hjónabandið reyndist misráðið. Hann kom í veg fyrir að Hrútur hætti lífi sínu með því að fara í einvígvi við Gunnar á Hlíðarenda eins og Hrútur vildi. Hrútur var ekki hræddur við að segja Höskuldi sannleikann og varaði við skapferli Hallgerðar, dóttur hans, með því að segja að hún hefði þjófsaugu og með því að halda því fram að Hallgerður hefði átt sök á dauða Þorvalds, fyrsta eiginmanns síns. Hann áminnti Höskuld án ósvífni og Höskuldur tók ábendingunum þó að hann móðgaðist um tíma eftir að Hrútur hafði minnst á þjófsaugun. Hrútur gagnrýndi Höskuld í sambandi við giftingar Hallgerðar og réði honum heilt þannig að engin eftirmál urðu vegna víga Þjóstólfs á eiginmönnum hennar. Hann gaf aðstandendum eiginmanna Hallgerðar gjafir til að tryggja sættir og þá var ekki verið að mæla velgjörðir Höskuldar í garð Hrúts. Þeir bræður stóðu saman sem einn maður þegar Gunnar bað Hallgerðar og reyndust Gunnari vel þrátt fyrir fyrrí deilur. Þeir uppfylltu öll skilyrði *Speculum historiale* um vináttu góðra manna og jafningja.²⁹⁶ Sama á við um þá frændur Gissur hvíta og Geir goða. Þeir stóðu ávallt saman og tóku að sér málín þegar frændi þeirra Otkell lenti í deilum við Gunnar á Hlíðarenda þó að þeir drægjust inn í deilurnar gegn vilja sínum. Þeir skiptust á um að sækja mál og leiddu málín til lykta í sameiningu. Þeir voru höfðingjar sem unnt var að treysta til að gera skyldu sína þó að hún væri þeim ekki alltaf ljúf.²⁹⁷

Bræðurnir, Gunnar og Kolskeggur, eru líka dæmi um vináttu þar sem um jafningja er að ræða. Þeir voru reyndar ekki höfðingjar, a.m.k. ekki goðorðsmenn en mikils metnir og miklir kappar. Gunnar var meira glæsimenni og frægari af íþróttum sínum en það olli Kolskeggi engri öfund. Hann stóð þétt við hlið bróður síns í öllum vígaferlum hans og réð honum heilt. Hann sagði Gunnari frá orðrómnum um þjófnað Hallgerðar og ráðlagði honum að bjóða Otkatli bætur. Þegar Otkell hafði sært Gunnar lagði Kolskeggur áherslu á að Gunnar segði frá svo að hann gæti sýnt fram á ástæðu til

²⁹⁶ Sjá I.-II.,VIII.,X.,XII.-XIII.,XVII.,XXXIII. kapítula

²⁹⁷ Sjá L.-LI.,LVI.,LXXIII.,LXXVII. kapítula

að hefna. Gunnar tók þessum ábendingum vel. Í raun bar aldrei skugga á frændsemi þeirra fyrr en Gunnar fór fram á að Kolskeggur sneri aftur eftir að þeir höfðu verið dæmdir útlægir. Kolskeggur var ekki tilbúinn að brjóta gegn samféluginu og níðast á sátt sem góðir menn höfðu gert. Þetta er í anda Cicerós að ekki megi gera neitt óheiðarlegt í nafni vináttunnar og ekki fara að vilja vinarins sé það honum ekki fyrir bestu. Slíkt er samsæri en ekki vinátta. Heiðarleika, trú og traust ber að taka fram yfir vináttu:

Si omnia facienda sunt que amici volunt, non amicitie tales sed coniurations putande sunt. Cum id quod utile videtur in amicitia, cum eo quod honestum est comparatur, iaceat utilitatis species, valeat honestas, et cum in amicitia que honesta non sunt postulantur religio et fides anteponantur amicitie. (*Sp.hist.VII,12-Tullius in Illo libro de officiis*)

Kolskeggur var heiðarlegur og hreinskilinn við Gunnar og sagðist ekki mundu snúa aftur eftir dauða Gunnars. Væntanlega átti hann við að hann væri ekki tilbúinn til að hefna þar sem Gunnar var réttdræpur að landslögum eftir að hafa níðst á sættinni. Skilnaður þeirra var Gunnari að kenna þar sem vilji þeirra var ekki lengur sá sami og hann bað Kolskegg um að vinna gegn sáttum í samféluginu. Kolskeggur var fyrirmýndarmaður sem gerðist riddari guðs og lifði farsælu lifi.²⁹⁸

Dæmi um vináttu milli jafningja, sem í fljótu bragði virðist erfiðara að koma heim og saman við kristna siðfræði, er vinattan milli Kára og Njálssona. Velgjörðir Kára í þeirra garð voru meiri en á hinn veginn en ekki á að mæla velgjörðir eins og áður hefur komið fram. Hann bjargaði utanferð þeirra Gríms og Helga, reyndi að tala máli þeirra við Þráin þegar heim kom og tók þátt í aðför að Þráni. Hins vegar var hann líka með í vígi hins alsaklausa Höskuldar Þráinssonar og var því tilbúinn að vinna óhæfuverk fyrir vini sína. Má vera að öfundin hafi náð tökum á honum eins og bræðrunum og hann trúað Merði. Vilji þeirra virtist hinn sami og í brennunni stóðu hann og Skarphéðinn þétt saman. Kári lofaði að hefna og hafnaði sáttum vegna brennunnar og sveik því ekki sættir með vígunum eftir Njálsbrennu. Lík Skarphéðins sýndi að hann hafði gert yfirbót og hlotið fyrirgefningu guðs þannig að kannski taldi Kári það merki um að hann ætti að standa við loforð sitt. Það er eins og hann hafi fengið guðlegt hlutverk við að útrýma illþýði eftir brennu. Frumefnin fjögur, jörð, eldur, vatn og loft sameinuðust þegar hann slökkti í brennandi hári sínu og klæðum í Káragrón en Kári getur þýtt vindur sem oft er táknað um verk guðs. Torfi H. Tulinius bendir á að m.a. megi túlka storminn sem olli dauða Böðvars í *Egil's sögu* þannig að guðleg öfl séu að verki.²⁹⁹ Í *Speculum historiale* er vitnað í Ágústínus um að vatn sé ofar jörðu og loft ofar vatni:

Augustinus super genesim probat ordinem naturalem elementorum ad oculum in hunc modum: Primo quod aqua sit superior terra patet ex hoc quod terra non potest stare super aquam, nam si super eam iaciatur, ea perrupta demergitur et pergens ad terram ibi quasi in loco proprio conquiescit. Aerem vero superiore esse aqua probat: ---. (*Sp.hist.II,16-Actor?*)

²⁹⁸ Sjá XLIX.,LIII.-LIV.,LX.-LXIV.,LXXI.-LXXII.,LXXV.,LXXXI. kapítula

²⁹⁹ Torfi H. Tulinius 2004:95

Um eldinn er hins vegar sagt.

Ignem quoque naturaliter aerem velle transcendere patet ex hoc quia si quis accensam faculam capite deorsum teneat, nichilominus flamme crinis ad superiora concendit, sed constipatione aeris circumfusi et superfusi superatus extinguitur et in eius qualitatem commutatur. (*Sp.hist.II*,16-Actor?)

[Að eldurinn vill í eðli sínu hefja sig yfir loftið er ljóst af því að ef einhver heldur kveiktum kynldi niður að höfðinu þá teygir logi hársins sig samt upp í loftið en umkringdur lofti slokknar hann og breytist í eðli þess.]

Logarnir hafa breyst í loft og styrkur Kára fullkomáðist þegar hár hans hafði vaxið en hann átti erfitt með svefn fyrst eftir brennuna. Styrkur hans var líklega vegna náðar guðs eins og Samsonar sbr. 8.3 hér að framan. Kári gekk síðan til Rómar og fékk aflausn og var tilbúinn til að sættast við höfuðandstæðinginn Flosa sem hafði líka gengið til Rómar. Þar með voru þeir orðnir jafningjar og sannir vinir guðs.³⁰⁰

11.3 Varhugaverð vinátta

Vináttan er að sönnu mikilvæg samkvæmt *Speculum historiale* en vandmeðfarin og margt sem ber að varast. Það er hættulegt að álita að allt beri að þola vegna vináttu, menn eiga aðeins að krefjast þess sem rétt er og heiðarlegt og lítil prýði er að vináttu ef virðinguna þverr:

Deinde equitate et iusticia gaudent, omniaque alter pro altero suscipit, nec quicquam nisi rectum et honestum alter ab altero petit, nec solum colunt se inter se et diligunt, sed etiam verentur. Nam ornamentum amicitie tollit, qui ex ea tollit verecundiam. Perniciosusque in hiis error est qui existimant libidinum peccatorumque omnium in amicitia patere licentiam. (*Sp.hist.VII*,15-Tullius in libro de amicitia).

Gunnar virðist hafa gert ráð fyrir að Njáll sæi til þess að honum yrði dæmt í hag eftir að hann hafði vegið þorgerir Otkelsson og hann vildi að Kolskeggur ryfi sættina. Þeir voru of vandir að virðingu sinni til að fara að vilja hans þó að þeir héldu tryggri vináttu við hann. Ýmis góð ráð eru tilfærð frá Sókratesi um að ekki beri að gleyma skyldum sínum og ekki að skaða sjálfan sig við að hjálpa öðrum. Samhygðin sé mikilvægari en frægðin og vinátta hverfi fljótt með illu umtali:

Amico ita prodesto, ne tibi noceas. --- Principium amicitie gaudium bene loqui, exordium inimicitie maledicere. Amicus raro acquiritur, cito amittitur. (*Sp.hist.IV*,58-Actor)

Njálssynir lögðu sjálfa sig í hættu með því að segja ekki til Víga-Hrapps í Noregi og tóku þátt í óheiðarlegri hegðun Þráins gagnvart Hákonar jarli auk þess sem von um ávinning réð nokkru um gjörðir þeirra. Þegar heim kom sögðu þeir öllum frá hrakningum sínum og kváðust eiga mikið inni hjá Þráni. Illt umtal magnaðist síðan á báða bóga. Mistök Njálssona ollu miklu um fjandskap þeirra við Þráin en Þráinn virðist ekki hafa haft nokkurn áhuga á vinskap við þá.³⁰¹

³⁰⁰ Sjá LXXXIV.,LXXXIX.,XCI.,CXI.,CXXVIII.-CXXXII.,CXLV.-CLIX. kapítula

³⁰¹ Sjá LXXIV.,LXXV.,LXXXVIII.,XCI. kapítula

Þegar stofnað er til vináttu er mjög mikilvægt að vera ekki of fljótur á sér og gæta þess að sá sem vingast er við verðskuldi vináttuna. Auk þess er slæmt að gerast óvinur þess sem hefur verið vinur: „Caveamus autem ne nimis cito diligere incipiamus, neve indignos. --- Nichil turpius quam cum eo bellum gerere, cum quo familiariter vixeris.“ (*Sp.hist.VII,14-Tullius in libro de amicitia*) Gunnar féll fyrir Hallgerði á augabragði, Þorgeir Otkelsson stóðst ekki gjafir og fagurgala Þorgeirs Starkaðarsonar og Njálssynir trúðu Merði Valgarðssyni umsvifalaust þegar hann bauð þeim vináttu sína. Enginn þessara aðila verðskuldaði vináttuna. Njálssonum varð einnig á að vera ýmist vinveittir eða mótsnúnir mönnum eftir því sem vindar blésu. Þannig voru þeir fyrst óvinveittir Práni í húskarlavígunum, þeir stóðu síðan saman að baki Gunnari í vígaferlum hans en gerðust aftur óvinir eftir dauða Gunnars. Mörður taldi sig eiga harma að hefna á Njálssonum eftir hefnd fyrir víg Gunnars á Hlíðarenda og gerðist því vinur þeirra til að jafna um við þá. Þeir voru ákafir vinir Höskuldar Hvítanessgoða en Merði reyndist auðvelt að snúa þeim gegn honum.

Huius Theofrasti dicitur esse illa sententia: Expedit iam probatos amicos amare, non amatos probare. --- Huius quoque sententia fuit: Amantium ceca esse iudicia. (*Sp.hist.VI,2-Actor*)

[Þessi kenning er höfð eftir Þeofrastusi: Það borgar sig að elska þá sem maður hefur reynt en ekki að reyna ástvinina. --- Einig þessi: Dómgreind elskenda er blind.]

Seneca tekur í sama streng og segir að treysta beri mönnum eftir að þeir eru orðnir vinir en dæma þá áður: „Post amicitiam credendum est, ante amicitiam iudicandum.“ (*Sp.hist.IX,116-Seneca in epistola IIIa ad Lucilium*) Hallgerður vildi stöðugt að menn sýndu að þeir stæðu með henni. Henni fannst faðir sinn ekki sýna sér nóga virðingu með gjaforði hennar og hún vildi fá Gunnar til að styðja sig í veislunni á Bergþórshvoli. Dómgreind hans var hins vegar blinduð af ást í upphafi.³⁰²

Gott dæmi um slælega dómgreind í vali vina var Otkell Skarfsson sem var ekki blindaður af ást heldur öfund og heimsku. Otkell átti two bræður sem réðu honum heilt og kusu að berjast með honum hvað sem á dundi og frændur sem hjálpuðu honum í málaverlum. Otkell vildi ekki heyra sannleikann hjá bræðrum sínum en kaus að hlusta á smjaður og fylgja ráðum ríks bónda, vinar síns, Skammkels sem var rekinn áfram af öfundsýki, lygum og heimsku. Cíceró telur það ekki vináttu þegar annar vill ekki heyra sannleikann og hinn er tilbúinn að ljúga: „Nulla est hec amicitia cum alter verum non vult audire, alter ad mentiendum paratus sit.“ (*Sp.hist.VII,15-Tullius in libro de amicitia*) Skammkell var hávær eins ogasninn í dæmisögu Esóps sem sögð er gegn þeim sem geta ekkert gert af dyggð en hræða aðra með innantómum orðum.

Item contra illos qui virtute facere nichil valent et verbis inanibus alios terrent. Asinus e diverso leoni occurrit et sic ait: Ascendamus in cacumen montis et ostendam tibi quia et multi me timent. Leo ridens ait: Eamus. Cumque venirent ad locum, stans asellus in edito loco voce dimissa clamare cepit. Quem audientes vulpes et lepores currere ceperunt. Cui leo ait: Poterat et me terrere vox tua, si non te scirem quis es. (*Sp.hist.IV,8-Aesopus*)

³⁰² Sjá X.,XXXIII.,XXV.,XLII.,LI.,LVI.,LXVI.LXVIII.,XCI.,XCVII.,CVIII-CIX. kapítula

[Sömuleiðis gegn þeim sem geta ekkert gert af viti en hræða aðra með innantóum orðum. Asni mætir ljóni og segir: Við skulum fara upp á fjallstoppinn og ég mun sýna þér hve margir hræðast mig. Ljónið segir brosandi: Við skulum koma. Þegar þeir komu á staðinn stóð asninn á greindum stað og byrjaði að hrópa hárri röddu. Þegar úlfarnir og hérarnir heyrðu í honum tóku þeir á rás. Ljónið sagði: Þú gætir líka hrætt mig með röddinni ef ég vissi ekki hver þú værir.]

Honum tókst þó ekki að hræða Gunnar á Hlíðarenda þar sem hann vissi hver Skammkell var eins og ljónið í framangreindri sögu. Otkell var heltekinn af öfund í garð Gunnars og hlustaði á ráð ills vinar. Hugur hans var því mengaður og auðvelt að spilla honum. Menn eiga ekki að gera heimska menn að vinum sínum samkvæmt Plátusi (u.p.b. 200 f.Kr.), það er betra að þola hatur þeirra en samneyti. „In amicitiam et fidem stultum ne receperis. Insipientium atque improborum facilius sustinetur odium quam collegium.“ (*Sp.hist.VI,55-Plautus poeta comicus in Aulularia*). Samneytið við Skammkel varð Otkatli dýrkeypt en lygar Skammkels eyðilögðu orðspor hans og drógu þá báða til dauða. Cíceró segir lesti vina skaða vininn: „Erumpunt sepe vitia amicorum tum in ipsos amicos“ (*Sp.hist.VII,14-Tullius in libro de amicitia*) Otkell hefði einnig mátt hafa í huga boðskap Ambrosíusar um að treysta eigin dómgreind og taka ekki til fyrirmynadar þá sem eru verr siðaðir en maður sjálfur:

Beata plane, que non iudiciis alienis estimatur, sed domesticis sensibus percipitur, tanquam sui iudex, --- Quis autem eius consilio se committat, quem non putat plus sapere quam ipse sapiat? (*Sp.hist.XVIII,37-Ambrosius in libro Ilo*)

Þeir voru fleiri sem áttu vini sem urðu að litlu liði og voru þeim enginn skapbætir. Hallgerður valdi sér að vinum menn eins og Þjóstólf, Brynjólf frænda sinn, Sigmund frænda Gunnars og síðast en ekki síst Víga-Hrapp. Orð Cícerós um að lestar skaði vinina gætu átt við þannig að þessir aðilar mögnuðu lestina hver hjá öðrum. Um Skjöld, vin Sigmundar, var sagt að hann væri honum enginn skapbætir og Sigmundur og Hallgerður bættu ekki hvort annað. Sigmundur henti illyrði Hallgerðar á lofti og orti vísur sem leiddu hann til dauða. Þráinn, frændi Gunnars, gerðist vinur Hrapps og leiddi sú vinátta til dauða þeirra beggja. Lestir Þráins mögnuðust við að kynnast Hrappi. Hann tók við ótíndum þjófi og stolnum gripum sem hann bauð honum og skirrðist við að þakka Njálssonum lífgjöfina og bæta þeim fyrir tjón sitt.³⁰³ Í þessum tilvikum á spakmælið líkur sækir líkan heim vel við en samkvæmt Cíceró, sbr. 11.2 hér að framan, er varla unnt að tala um vinátta þar sem ekki er um dyggðugt fólk að ræða heldur voru þetta einstaklingar sem sameinuðust um að gera öðrum lífið leitt.

Von um ávinning getur einnig sameinað fólk um stundarsakir að minnsta kosti. Í *Njálu* er slík vinátta gjarnan milli ótengdra aðila og jafnan mjög fallvölt. Í *Speculum historiale* er svipuð afstaða. Þar eru tilfærð orð Cícerós um að það sé engin vinátta sem ætlist til hagnaðar en sé ekki í þágu þess sem við elskum heldur sé það aðeins kaupskapur: „Amicitiam si ad nostrum fructum referimus, et non ad illius commodum quem diligimus, non est amicitia, sed mercatura quedam utilitatum suarum.“ (*Sp.hist.VII,29-Tullius de natura deorum primo*). Seneca leggur líka áherslu á að sá sem er

³⁰³ Sjá XLVII.,LIV.,LXIII.,LXVI.-LXVII.,LXXII.,LXXIX.,XCI.,CVII. kapítula

gerður að vini vegna ávinnings falli þeim vinveitta í geð á meðan hann er honum gagnlegur. Það séu viðskipti en ekki vinátta: „Negociatio est ista non amicitia, que ad commodum accedit.“ (*Sp.hist.IX,118-Seneca in epistola IXa ad Lucilium*). Þessi skoðun er enn er áréttuð í orðum Prospers:

Qui amicum propter commodum quodlibet amat, non amicum convicitur amare sed commodum, quod cum esse desierit, amare cessabit. Qui autem propter deum diligit, sicut deus eternus est, ita in eternum ipsa amici dilectio permanebit. (*Sp.hist.XXI,72-Prosper ex secundo libro de vita contemplativa*).

[Sá sem elskar vin sinn vegna einhverra þæginda, verður ekki sakaður um að elska vininn heldur þægindin og ef þeim lýkur hættir hann að elska. En sá sem elskar vegna guðs, er eilífur eins og guð, þannig varir ást hans á vininum að eilífu.]

Njálssynir og Sigfússynir stóðu saman á tímabili á meðan það styrkti báða flokkana en grunnt var á því góða á milli þeirra og vináttan snerist í samkeppni um völd. Mörður Valgarðsson vingaðist ekki við neinn án þess að það væri honum í hag. Hann þáði peninga af Þorgeiri Starkaðarsyni þó að þeir hefðu báðir áhuga á að klekka á Gunnari og notfærði sér Njálssyni til að losna við Höskuld Þráinsson í von um aukin völd og fé sjálfum sér til handa. Þorgeir Starkaðarson gerðist vinur Þorgeirs Otkelssonar að ráði Marðar aðeins til að koma því til leiðar að Gunnar dræpi Þorgeir Otkelsson.³⁰⁴ Eiginhagsmunir voru hafðir að leiðarljósi og vináttan reyndist því fallvölt.

Velgengnin varð einnig mörgum að falli í sambandi við val vina en ótraust vinátta grefur undan þjóðfélagit. Í *De officiis* eftir Cíceró segir að í velgengni eigum við framar öllu að hlusta á ráð vina okkar, varast dramb og hroka og vera á verði gagnvart smjaðri og rógberum þar sem við gætum haldið að við ættum hrósið skilið og orðið á óteljandi mistök uppblásnir af innantómum lofsyrðum:

Atque etiam in secundissimis rebus maxime est utendum consilio amicorum iisque maior etiam quam ante tribuenda auctoritas. (*De off.I.xxvi.91*)³⁰⁵

In rebus etiam prosperis superbia fugienda est et arrogantia. --- Cavendum est ne assentatoribus sive adulatoribus aures patefaciamus in quo falli facile est. Tales enim nos putamus ut iure laudemur, ex quo inflati vanis opinionibus innumerabiliora peccata et maximos errores incidimus. (*Sp.hist.VII,8-Tullius in libro primo de officiis*)

Otkell þoldi ekki velgengnina og hlustaði á Skammkel þegar Gunnar bað um mat og hey og honum féll vel lof vinar síns þegar hann hafnaði boðum Gunnars. Heimska réð gerðum hans. En þó að varla sé unnt að væna Gunnar um heimsku fíll hann sjálfur í sömu gryfju. Hann fór ekki að ráðum Náls um að fara ekki á þing eftir vel heppnaða utanför, sólaði sig í aðdáun og fíll fyrir töfrum Hallgerðar. Hann hunsaði einnig ráð Njáls þegar hann vó tvisvar í sama knérunn og hlýddi ekki sáttargerð. Hallgerður fagnaði gjörðum hans í þau skipti þannig að kannski vildi hann þóknast henni. Þráinn hlustaði á ráð Hrappað þegar allt gekk honum í haginn í stað þess að hlíta ráðum góðra manna eins og Ketils í Mörk og Runólfs í Dal. Njálssonum gekk flest í haginn þegar þeir fíllu fyrir fagurmælum og rógi Marðar

³⁰⁴ Sjá LVI.,LXVI.-LXVIII.,LXXII.,LXXIX.,LXXII.,XCI.-XCII.,CVII.-CXI. kapítula

³⁰⁵ Cicero 1913:92

Valgarðssonar í stað þess að hlusta á föður sinn. Velgengnin blindaði menn við val á ráðgjöfum og vinum.³⁰⁶

Þó að Gunnar nytí velgengni og frægðar um tíma átti hann við heimilisböl að stríða og var ósýnt um stjórн heimilisins. Traust vinátta og sterk fjölskyldubönd eru hornsteinar friðsamlegs þjóðfélags. Samkvæmt fyrirmælum Pýpagórasar, sem Aristóteles tilfærir, á að forðast uppreisn í borgríki og sundurlyndi heima:

Itaque *pitagorica sunt ista precepta. Fugienda sunt omnibus modis et abscindenda, -- - a civitate seditio, a domo discordia et in commune a cunctis rebus intemperantia. --- Illa quoque enigmata que diligentissime *Aristotiles in libris suis prosequitur. (*Sp.hist.IV,25-Ieronimus contra lovinianum libro lo*)

Hallgerður geisaði stöðugt og stóð í mannvígum og létt stela gegn vilja Gunnars. Auk þess á hvorki að leyfa blóðsugur né orðháka í húsakynnum sínum og ekki að ýfa reiðan og bólginna huga með fúkyrðum:

Stateram ne transilias id est ne pretergrediare iusticiam. Ignem gladio ne foveas, iratum videlicet et tumidum animum verbis maledicis ne lacescas. --- Hyrundinem in domo non suscipiendam id est garrulos et verbosos homines sub eodem tecto nobiscum non habendos. (*Sp.hist.IV,25-Ieronimus contra lovinianum libro lo*)

Gunnar átaldi Hallgerði í áheyrn vina sinna og heima, hann náði ekki að stjórna eigin heimili og tók við fólk sem ekki var gott að hafa nærrí sér. Brynjólfur, frændi Hallgerðar, Sigmundur, frændi Gunnars og Skjöldur og jafnvel Þráinn frændi hans voru handbendi Hallgerðar og kyntu undir deilum og illmælgi. Valerius spyr hvaða gagn sé að því að vera sterkur utan heimilis ef maður lifir við heimilisböl: „Quid prodest foris esse strenuum, si domi male vivitur.“ (*Sp.hist. VII,124-Valerius in Ilo libro*) Gunnar stóð sig vel í vígaferlum en þau stuðluðu ekki að gæfu hans. Hann kunni sér heldur ekki hóf í að veita velgerðir og varð sjálfur uppiskroppa með mat og hey. Hann barst of mikið á og aflaði sér öfundar sveitunga sinna. Það er ekki nóg að vera heiðarlegur og vinafastur, menn verða líka að kunna fótum sínum forráð og geta treyst eigin dómgreind og stjórnað því sem þeim er trúð fyrir.³⁰⁷

Heimilisbölið átti stærstan þátt í falli Gunnars en ótraust vinátta varð Höskuldi Þráinssyni, frænda hans, fjötur um fót og leiddi til stærstu tíðindanna í *Njáls sögu*, Njálsbrennu og bardagans á alþingi. Í *Speculum historiale* er vitnað í Cleobólus sem segir að frekar beri að varast svik vina en óvina. Hin fyrri séu falin en hin síðari opin og svik skaði meira þar sem þeirra er ekki vænst. Í sama kafla eru tilfærð orð Býasar prieneusar um að menn eigi að muna að vinátta geti snúist í þungan fjandskap:

Magis amicorum invidiam quam inimicorum insidias debemus cavere. Illud enim apertum, hoc celatum est malum, nocendique fraus quo non speratur potentior. (*Sp.hist.III,120-Cleobolus lidius*)

³⁰⁶ Sjá XXXII.-XXXIII.,XLVII.,LXXII.,LXXV.,XCI-XCII. kapítula

³⁰⁷ Sjá XXXV.-XLIV.,XLVII.-XLVIII. kapítula

Byas prieneus ita aiebat oportere hominibus in usum amicitie versari, ut meminissent eam ad graves inimicitias posse converti. (*Sp.hist.III*,120-*Valerius*)

Vinátta Höskulds og Njálssona er gott dæmi um þetta. Á meðan Höskuldur var ungur og hafði fyrirgefið Njálssonum gátu þeir sýnt honum vinskap og mjög ákaft var um vináttu þeirra. En þegar hann hafði verið gerður að höfðingja allt of ungur og var orðinn eftirlæti föður þeirra varð öfundin yfirsterkari og þeir urðu Merði Valgarðssyni auðveld bráð. Höskuldur varaðist ekki eða vildi ekki varast svik Njálssona. Hann var strangheiðarlegur og átti erfitt með að trúa því að vinir hans sætu á svíkráðum við hann. „Utrumque vitium est et omnibus credere et nulli, sed alterum dixerim honestius vitium, alterum tutius.“ (*Sp.hist.IX*,116-*Seneca in epistola IIIa ad Lucilium*) [Hvort tveggja er löstur að treysta öllum eða engum, annað myndi ég álita heiðarlegra,hitt öruggara.] Dæmisögur Esóps um þá sem sitja á svíkráðum við aðra og þiggja aðstoð ótraustra eða sterkra aðila eiga hér vel við. Músin sökk þegar hún leitaði eftir hjálp frosksins og kýrin, geitin og kindin misstu af bráðinni þar sem þær treystu ljóninu sem tók allt til sín:

Contra illos quoque qui aliena saluti insidias parant, fingit quod mus ut flumen transiret, auxilium a rana petiit. Illa grossum lignum petens, murem ad pedem sibi ligavit et natare cepit. In medio vero flumine rana se immersit.

Item contra illos qui incaute sociantur potentibus, fingit quod vacca et capella et ovis fuerunt socie simul cum leone. Qui cum in saltibus venarentur et cervum caperent, factis partibus leo sic ait: Ego primus tollo quia leo. Secunda pars mea est eo quod fortior vobis sim. Terciam vero michi defendo quia plus vobis cucurri. Quartam autem qui tetigerit inimicum me habebit. Sicque totam predam illam sola improbitas abstulit. (*Sp.hist.IV*,II-*Aesopus*)

Njálssynir töpuðu öllu í samskiptum sínum við Mörð. Þeir féllu fyrir fagurgala hans, gerðust nánir vinir hans og tóku honum fagnandi þó að þeir þekktu hann af illu einu. Seneca líkir svíkum við beitu og varar við að taka við velgerðum sem flæki mann í net: „Quisquis ergo tutam agere vitam volet, viscata beneficia devitet.“ (*Sp.hist.IX*,118-*Seneca in epistola VIIIa ad Lucilium*). Njálssynir bitu á agnið og stuðluðu þar með að upplausn í þjóðféluginu. Eftir Ágústínus er haft að smjaðrandi vinir aflagi sannleikann en deilugjarnir óvinir leiðrétti hann. Og hann bætir við að guð, sem framkvæmir í gegnum þá, veiti þeim ekki það sem þeir vilja sjálfir: „Sicut autem amici adulantes pervertunt, sic inimici litigantes plerumque corrigunt. Nec tu quod per eos agis, sed quod ipsi volunt eis retribuis.“ (*Sp.hist.XIX*,75-*Augustinus in libro IXo*) Orð Njáls „--- ok hyggið at því, at þér launið eigi því, sem hann mun vilja.“³⁰⁸ eru orðaleikur með orð Ágústínusar en gerðir Marðar urðu að lokum til þess að Njálssynir þurftu ekki að brenna annars heims. Þeir nutu forsjónar guðs.³⁰⁹

³⁰⁸ *Brennu Njáls saga*:276

³⁰⁹ Sjá XCIV.,XCVII.,CIX.,CXXIX.,CXXXII. kapítula

11.4 Húsbændur og hjú

Þegar vitnað er í umræðu um stöðu þræla í *Speculum historiale* ber að hafa í huga að í latínu getur orðið *servus* bæði haft merkinguna þræll og þjónn. Því er ekki einungis átt við ánauðuga menn heldur alla þá sem selja vinnu sína. Seneca leggur áherslu á að meta eigi þræl að verðleikum eins og menn meti ekki hest af beisli og söðli. Menn eigi að koma fram við þá sem jafningja eða með því viðmóti sem þeir kjósa frá eigin yfirboðurum og vera óhræddir að sitja til borðs með þeim: „*Illos rideo qui turpe existimant cum servo suo cenare. --- Tu autem sic cum inferiore vive, quemadmodum tecum superiorem velis vivere.*“ (*Sp.hist.IX,126-Seneca in XLVIIa epistola ad Lucilium*). Cató áminnir menn um að fyrirlíta ekki nytsamlegt ráð þræls: „*Utile consilium dominus ne despice servi.*“ (*Sp.hist.VI,110-Cato in libro de moribus*.). Húskarlavígin eru dæmisaga um samband húsbænda og þræla og um leið samanburður á framkomu húsbænda við þjónustufólk sitt. Á Hlíðarenda nutu húskarlar takmarkaðrar virðingar. Þeir voru reyndar margir illmenni og Hallgerður manaði þá með svívirðingum og hótunum svo að þeir fóru nauðugir í vígaferli. Gunnar hafði ekki mikla trú á þeim Brynjólf og Sigmundi Lambasyni þó að þeir væru skyldir þeim hjónum, sagði þann fyrnefnda ekki bæta húsakynni sín og vandaði um við þann síðarnefnda og sagði að hann þyrfti þess með að bætt væri um fyrir honum.

Multos experimus ingratos, plures facimus, --- An gratus esse quisquam adversus eum potest, qui beneficium aut superbe abiecit, aut iratus impedit, aut fatigatus ut molestia careret, dedit? (*Sp.hist.IX,106-Seneca de beneficiis libro primo*)

[Margir reynast okkur vanþakklátr en við gerum fleiri vanþakkláta ---. Getur nokkur verið þeim þakklátur sem kastar í hann velgjörð á hrokafullan hátt eða með reiði eða þreyttur eins og það valdi honum byrði?]

Gunnar gat því ekki búist við velvild og þakklæti frá þessum mönnum þó að hann leyfði þeim að dvelja í húsakynnum sínum. Á Bergþórshvoli nutu þrælar og húskarlar fullrar virðingar og komið var fram við þá í þeim anda sem Seneca boðar. Þeim var vel við Svart þó að hann væri þræll og Bergþóra talaði af virðingu við akurgerðar- eða vígmanninn Atla og Þórð Leysingjason enda þjónuðu þeir henni fúsir. Skarphéðinn gerðist vinur Atla og Njáll talaði við hann sem jafningja, bar hag hans fyrir brjósti og stóð við þau loforð sem hann hafði gefið honum. Honum var ekki síður annt um Þórð Leysingjason og reyndi að koma í veg fyrir víg hans. Bergþóra brást þeim reyndar þegar á hólminn var komið því að hún sendi þá beint í opinna dauðann með því að láta þá vinna í nágrenni við Hlíðarenda. En köld eru jafnan kvenna ráð. Hún stóð þó við loforð sitt og létt hefna Atla þó að Njáli þætti það óþarfi. Einnig var talað um vináttu milli Skarphéðins og Atla. Á Bergþórshvoli var komið fram við húskarla að mestu leyti eins og frjálsa menn í anda kristninnar um að allir séu jafnir fyrir guði og

þjónum beri að þjóna húsbændum og húsbændur þjónum: „Illi ut sciant se servos esse dominorum, isti ut cognoscant se servos esse servorum.“ (*Sp.hist.XXIII,36*-Gregorius (magnus) in libro Ilo)³¹⁰

11.5 Vinátta og þjóðfélag

Hugmyndir Njáluhöfundar um vináttu þiggja ýmsa drætti úr ritum klassískra höfunda og kirkjufeðra eins og þau birtast í *Speculum historiale* en unnið er úr þeim á sjálfstæðan hátt miðað við íslenskar aðstæður og siði og íslensk sagnahefð er í heiðri höfð. Mannlegt eðli er alltaf samt við sig og hvort sem menn búa á Norðurlöndum eða suður í Evrópu eru góð samskipti og gott fjölskyldulíf hornsteinar samfélagsins. Handleiðsla viturra manna er nauðsynleg og þeir bera höfuðábyrgð á því að stuðla að jöfnuði og friði í samféluginu. Það gera þeir með því að bera ábyrgð á réttarfari og með því að leiðbeina öðrum. Menn eins og Síðu-Hallur og Njáll öxluðu slíka ábyrgð en þiggjendur voru margir. Gunnari og Flosa vegnaði vel þegar þeir hlíttu ráðum þessara spekinga en friðurinn var í hættu þegar þeir hunsuðu þau. Vinátta góðra manna í anda Cícerós er ekki síður mikilvæg og þeir bæta hver annan upp. Höskuldur og Hrútur eru dæmi um hvernig slík vinátta leiddi til farsældar og gerði þá bræður hæfa til að eiga friðsamleg samskipti við aðra. Mikilvægt er að vanda val vina og þeir voru margir í *Njálu* sem brenndu sig á ótraustri vináttu eða voru óheiðarlegir í samskiptum og stuðluðu þannig að ójafnvægi og ófriði. Þó að allir séu jafnir fyrir guði þurfa menn að þekkja sinn stað í tilverunni og virða jafnt sér æðri sem lægri. Fólkis Í Bergþórshvoli kom fram við hjú sín af fullri virðingu og uppskar velvild þeirra. Óhlýðni og heimilisböl grafa undan þjóðféluginu og stuðla að ófriði. Synir Njáls fóru gegn vilja föður síns og á Hlíðarenda ríkti stöðugur ófriður. Hvort tveggja stuðlaði að upplausn þjóðfélagsins. Ábyrgðin er allra, jafnt hárra sem lágra. Sálarheill manna er þó mikilvægust og nauðsynlegt að iðrast fyrir dauðann til að öðlast eilíft líf.

Því má að lokum velta fyrir sér hvort sé mikilvægara vinátta eða fjölskyldubönd.

--- prima societas in ipso coniugio est, proxima in liberis, deinde una domus, communia omnia; id autem est principium urbis et quasi seminarium rei publicae. Sequuntur fratrum coniunctiones, post consobrinorum sobrinorumque, --- Sanuginis autem coniunctio et benivolentia devincit homines et caritate; magnum est enim eadem habere monumenta maiorum, eisdem uti sacris, sepulchra habere communia.

Sed omnium societatum nulla praestantior est, nulla firmior, qum cum viri boni moribus similes sunt familiaritate coniuncti; (De officiis I.xvii,54-5)³¹¹

[--- fyrstu böndin eru milli manns og konu, síðan við börnin, þá höfum við heimili sameiginlegt öllum; þetta er grundvöllur borgar eins og uppeldisstöð ríkisins. Síðan eru bönd milli bræðra og systra, þá frændsystkina, ---. Ættartengsl sameina menn með velvild og kærleika, því að það er mikilvægt að hafa sömu siði og helgidóma og sömu grafir forfeðra.

En ekkert er ágætara eða traustara fyrir samfélag en þegar göfugir menn með svipaða siði sameinast í náinni vináttu.]

³¹⁰ Sjá XXXVI.-XLIV. kaptítula

³¹¹ Cicero 1913:56,58

Spectandi sunt mores eius in quem beneficium conferatur, et animus eius circa nos et communitas et societas vite et ad nostras utilitates officia prius collata. Omnia societatum nulla prestantior est, nulla firmior quam cum boni viri moribus similes familiaritate coniuncti sunt. (*Sp.hist.VII,7-Tullius in libro primo de officiis*)

[Við eignum að hafa í huga síðferði þess sem við veitum velgjörð og huga hans gagnvart okkur og hversu nákominn hann er okkur og hvað hann hefur áður gert í okkar þágu. Ekkert er ágaetara eða traustara fyrir samfélög en þegar göfugir menn með svipaða siði sameinast í náinni vináttu.

Umfjöllunin um mikilvægi vináttunnar eins og hún er sett fram hjá Vincentíusi verður örlítið önnur en hjá Cíceró vegna samhengisins þó að texti *Speculum historiale* sé nær orðréttur úr *De officiis*. Hjá Cíceró kemur hann í beinu framhaldi af mikilvægi fjölskyldu og ættar sem undirstöðu hvers þjóðfélags en hjá Vincentíusi tengist hann því hverjum beri að veita velgjörðir. Cíceró tekur reyndar fram að vinátta góðra manna taki öllu fram. Vincentíus sleppir alveg umfjöllun um hjónabönd í þessu sambandi eins og fjölskyldutengsl skipti þar ekki máli, þau eru hluti af skyldum. Í *Njálu* eru bæði gildin í heiðri höfð. Fjölskyldan er þar hornsteinn samfélagsins og ættingjar standa saman, jafnt nánir sem fjarskyldir. Njáll sagði sig ekki frá málefnum sona sinna fyrr en yfir lauk, Gunnar leysti úr þeim vandræðum sem hlutust af Hallgerði, Gissur hvíti og Geir goði fóru með mál fyrir Otkel og Síðu-Hallur stóð þétt að baki Flosa, tengdasyni sínum. En vináttan er ekki síður mikilvæg í *Njálu* og vinátta ótengdra aðila eða óskyldra hefur töluvert vægi. Njálssynir og Höskuldur Hvítanessgoði voru ekki blóðskyldir þó að þeir væru fósturbræður. Gunnar og Njáll lento í togstreitu um hvort væri mikilvægara vináttan eða fjölskyldan og tókst að halda vináttunni þó að aðrir fjölskyldumeðlimir deildu.³¹² Andi *De officiis* svífur yfir vötnunum.

12 Höfuðsyndirnar og *Speculum morale*

Höfuðsyndirnar áttu stóran þátt í þeim deilum sem leiddu til þess að þingheimur barðist í *Njáls sögu*. Mjög nákvæma úttekt á syndunum og eðli þeirra má finna í *Speculum morale* sem yfirleitt var prentaður með *Speculum maius* eftir Vincentíus frá Beauvais og var talinn hluti af verki hans fyrr á oldum. Á átjándu öld komst dóminíkaninn Jacques Echard að þeirri niðurstöðu að Vincentíus gæti ekki verið höfundur *Speculum morale* og að verkið tæki ekki aðeins að láni texta Tómasar frá Aquinas (1225-1274) heldur bæri það allt vott um ritstuld. Verk, sem hann taldi að hefðu verið notuð, voru eftir Etienne de Bourbon (d. ca.1261), Peter frá Tarentaise (1225-1276), Richard frá Middleton (1249-1302) og *Tractatus de consideratione novissimorum* eftir óþekktan höfund. Löngum hefur verið álitið að *Speculum morale* hafi verið settur saman á 14. öld en athuganir á *Speculum dominarum*, sem var

³¹² Sjá XXXV.-XLV., XLVIII., L., CXVIII., CXLVII. kapítula

ritaður um 1300, sýna að mikið af efni hans hefur verið notað þar.³¹³ Erfitt er að finna verkinu stað fyrir þann tíma sem *Njála* er talin hafa verið samin svo óyggjandi sé en það er áhugavert að sjá hversu samstíga *Njála* og *Speculum morale* eru í túlkun á því hvernig höfuðsyndirnar birtast í raun. Þessi tvö rit eru hluti af sömu umræðu. Í efnisyfirliti *Speculum morale* segir svo: „EA quæ S. Thomas in 2. parte Summę diffusè tractat per questiones, aut hoc contraxit ad institutum concionum, additis, vbi videbatur commodum, sententiis, exemplis, & considerationibus ad vitam pie formandam idoneis.“³¹⁴ (Sp.mor.: periocha) *Speculum morale* er því samantekt af umfjöllun Tómasar Aquinas að viðbættum dænum og hugleiðingum hentugum til að móta dyggðugt líf. Tómas Aquinas fjallar um dyggðir og lesti á mjög fræðilegan og guðfræðilegan hátt í *Summae diffusae* en segja má að í *Speculum morale* bætist við hagnýt sálar- og siðfræði þar sem lýst er hvernig höfuðdyggðir og syndir koma fram í mannlegrí hegðun. *Speculum morale* er fræðirit um mannlega hegðun byggt á ýmsum heimildum sem vísað er til á meðan í *Njálu* er sýnt í dæmisögum hvernig þessir mannlegu eiginleikar birtast.

Í *Speculum morale* eru höfuðsyndirnar taldar vera ofmetnaður, öfund, reiði, dáðleysi, ágirnd, græðgi og munaður þannig að um örlítinn áherslumun er að ræða frá *Speculum historiale* þar sem hégómadýrkun er talin til höfuðsyndanna sjö en ofmetnaðurinn er sagður upphaf þeirra allra. Hverri höfuðsynd fylgja aðrir lestir eða dætur og geta sömu lestir tilheyrt fleiri en einni höfuðsynd. Þó að ofmetnaðurinn sé talinn ein af höfuðsyndunum en ekki móðir hinna í *Speculum morale* er hún sögð drottning allra lasta, upphaf syndarinnar og orsök allrar glötunar. (Sp.mor.:990,992) Í *Njálu* var ofmetnaðurinn helsta orsök erfiðra deilna og tortímingar. Hér á eftir verður leitast við að sýna hvernig umfjöllun *Njálu* samsvarar úrvinnslu *Speculum morale* á eðli höfuðsyndanna. Að nokkru leyti verður fjallað um atriði sem þegar hafa verið gerð skil með *Speculum morale* í brennidepli í stað *Speculum historiale*.

12.1 Ofmetnaður og hégómadýrkun

Samkvæmt Gregoríusi er ofmetnaðurinn skipulagslaus þrá eftir eigin ágæti: „Eft enim superbia inordinatus appetitus propriæ excellentiæ.“ (Sp.mor.:990) Ofmetnaðurinn gerir mann illmálgan og viðurstyggilegan þar sem hann fyrirlítur aðra og hann mengar og eyðileggur allt gott. Hann eyðir hinum ofmetnaðarfulla oft um stundarsakir en alltaf að eilífu. (Sp.mor.:991-994) Stig ofmetnaðarins eru talin andstæður við tólf stig auðmýktarinnar. Fyrsta stig ofmetnaðarins er forvitni (*curiositas*), að líta af áfergu í kringum sig, annað léttúð (*tenuitas*) hugsans þar sem menn tala af alvöruleysi og hroka. Þriðja stigið er óviðeigandi kæti (*inepta lætitia*), fjórða mont (*iactantia*), fimmta sjálfhverfni (*fingularitas*), sjötta hroki (*arrogantia*), sjöunda ofdirfska eða ofmat (*præsumptio*) þar sem maður

³¹³ Mews o.fl. 2010:5,7-8

³¹⁴ Skáletrun mín

telur sig hæfan til mikilla verka, áttunda vörn fyrir syndir (*defenſio peccatorum*), níunda að þykjast iðrast (*ſimulata confeffio*), tíunda uppreisn eða óhlýðni (*rebellio*), ellefta frelsi til að syndga og gera það sem maður vill (*libertas peccandi*) og tólfta að venja sig við að syndga og hafa guð að engu (*peccandi conſuetudo*). (*Sp.mor.*:997)

Fjallað er nánar um hvert stig og hvernig þau tengjast framkomu og hugarfari. Umfjöllun um fyrsta atriðið, forvitnina, er mjög í anda Hávamála um að meðalsnotur skuli manna hver og að menn skuli ekki ofmetnast af lærdómi sínum en undir forvitnina fellur líka óþarft málskrúð og að hafa meiri áhuga á ytra skrauti en innihaldi svo sem dýrum fótum, skreyttum húsakynnum og vel lýstum bókum. Konur hafi sérstakan áhuga á litabrigðum og skrauti og oft fari þær um húsakynni með innantóum orðum jafnvel eyðandi og ærumeiðandi, ósvífni, lygum og meinsæri. (*Sp.mor.*:997-999,1002) Sá léttúðugi er trúgjarn, fellur fljótt fyrir vindum freistinganna, hættir fljótt við fyrirætlanir og stekkur fljótt upp á nef sér. (*Sp.mor.*:1003-1004) Óviðeigandi gleði hefur í för með sér heimsku og sjálfumgleði en fremur er ástæða til að gráta en gleðjast yfir syndum okkar og örlögum. (*Sp.mor.*:1004-1005) Slíkri gleði fylgir óhreinleiki þar sem hið ljúfa líf leiðir til munaðar, hégóma og saurlífis, auk þess fylgja henni áhyggjur þar sem sorg yfirtekur yfircengilega gleði og loks óeðli (*perversitas*) því að umsnúið hjarta gleðst yfir því illa. (*Sp.mor.*:1006) Mont felst í því að gera of mikið úr sjálfum sér í orðum og kasta þannig frá sér klæðum dyggðanna. (*Sp. mor.*:1007) Sjálfhverfni er að vilja ekki falla í hópinn og sýnast betri en aðrir. Hroki er að álita sig betri en aðra ekki af náð heldur af eigin verðleikum. Þeir hrokafullu þola illa mótbárur og verða nöldurgjarnir og óþolinmóðir. (*Sp. mor.*:1009-1010) Afsökun synda getur falist í að réttlæta syndir sínar hátt og af hroka eða að verja syndir annarra með smjaðri. (*Sp.mor.*:1011) Svikul og hrokafull játning er þó verri en réttlæting synda. Frelsi til að syndga ber vott um virðingarleysi fyrir öllu, álita að maður sé fæddur frjáls og leyfist að fara í einu og öllu að eigin mati. (*Sp.mor.*:1012) Að venja sig á að syndga leiðir til að hjartað harðnar, siðgæði þverr og vegurinn til glötunar er beinn. (*Sp.mor.*:1013-1016) Um ofdirfsku og uppreisn er vísað til umfjöllunar um hégómadýrkun.

Höfundur veltir því fyrir sér hvort hégómadýrkun (*inanis gloria*) sé höfuðsynd og kemst að þeirri niðurstöðu að svo sé þar sem hún leiði af sér marga lesti en það þurfi ekki að koma í veg fyrir að hún eigi upptök sín í ofmetnaðinum (*superbia*) sem sé drottning og móðir allra lasta og hégómadýrkun sé fremst meðal dætra hennar. (*Sp.mor.*:1021) Dætur hégómadýrkunar eru metnaður (*ambitio*), sjálfhverfni (*singularitas*), hroki (*arrogantia*), smjaður (*adulatio*), hæðni (*ironia*), lítilsvirðing (*indignatio*), sáning illdeilna (*discordiarum ſeminatio*), freusting guðs (*tentatio Dei paſſiuè*) lítilsvirðing á guði (*contemptus dei*), virðingarleysi (*irreuerentia*), uppreisn (*rebellio*) og ósvífni (*contumacia*). (*Sp. mor.* :1027) Nokkrum dætrum eða eiginleikum er bætt við í umfjölluninni sem fylgir í *Speculum morale* og öðrum sleppt. Hér verður ekki gerð grein fyrir öllum dætrunum heldur

fyrst og fremst þeim sem koma við sögu í umfjöllun um *Njálu*. Metnaður er eftirsókn eftir heiðri. Það ber að athuga að þeir sem skara fram úr þiggja hæfileika sína af guði, ekki sjálfum sér. Því á að nýta hæfileikana öðrum til gagns og guði ber heiðurinn ekki manninum. Metnaðurinn er alltaf syndsamlegur því að hann vinnur gegn náungakærleika og ást á guði. Þeir sem vinna frægðarverk og forðast illvirki aðeins heiðursins vegna eru ekki lofsverðir og sýna ekki sannan styrk. Menn kveljast við að sækjast eftir mannvirðingum og árangurinn varir stutt. (*Sp.mor.:1027-1028*) Hætta á árásum óvina eykst því hærra sem menn komast eins og meira næðir um háa tinda og áhyggjur aukast því fleiri sem maður þarf að þóknast. (*Sp. mor.:1029*) Ekki er fjallað aftur um sjálfhverfni og hroka en í stað þess er hræsni (*hypocrisis*) tekin fyrir. Hræsni er að vilja líta út fyrir að vera annað en maður er. Það er dauðasynd að þykjast réttlátur og guðhræddur án þess að sækjast eftir réttlæti og helgi. (*Sp.mor.:1033*) Hræsnaranum er líkt við mörg dýr en síðast en ekki síst við engil Satans sem þykist vera engill ljóssins þar sem hræsnarar eru menn að utan en djöflar að innan sem svíkja menn með uppgerðarheilagleika. (*Sp.mor.:1036*) Háð felst í því að segja öfugt við það sem maður meinar og er talið meiri synd en kurteislegar ásakanir eða gamansamar en minni en mont nema háðið sé í þeim tilgangi að svíkja á sársaukafullan hátt. (*Sp.mor.:1038-1039*) Smjaður felst í því að gleðja einhvern með tali í þeim tilgangi að geta gott af honum og hrósa því sem er slæmt. Ekkert er eins vel til þess fallið að spilla huganum og tunga smjaðrarans skaðar meira en sverð þess sem ofsækir. Smjaður er dauðsynd þegar því er ætlað að skaða þann sem smjaðrað er fyrir á svíksamlegan hátt. (*Sp.mor.:1040*) Auðvelt er að fá einfeldninga til að trúa því sem ekki er rétt bæði um sig og aðra. (*Sp.mor.:1041*) Smjaðrarinn er eins og fóstra djöfulsins sem nærir á illu jafnt unga sem gamla. Þeir eru eins og lamíur sem hafa andlit meyja en líkama villidýra. Þær gefa mjólk, rífa sundur og drepa og syngja sætlega til að svæfa. Þannig lokka smjaðrarar menn til synda með fagurgala. (*Sp.mor.:1042*) Sundurlyndið er dauðasynd ef maður er meðvitað ósammála náunga sínum um það sem er til góðs og hann ætti að samþykkja. Fátt er verra í augum guðs en að sá sundurlyndi meðal bræðranna. (*Sp.mor.:1044*) Varað er við illum ráðum, lausmælgi, svívirðingum, fíflalátum og bulli. Erfitt sé að bæta fyrir skaða sem maður hefur valdið með góleysistali. (*Sp.mor.:1045-1046*).

Þó að kappgirni (*contentio*) sé ekki með í upptalningunni í upphafi kaflans um hégómadýrkun er fjallað um hana undir formerkjum hennar og sú niðurstaða fengin að keppni geti bæði verið góð og ill og í síðara tilvikinu sé hún ein af dætrum hégómadýrkunar. Keppni myrkvar hugann og eyðileggur dómgreind, dregur úr kærleika og kemur í veg fyrir einingu. Vitnað er í orðskviðina um að aldrei beri að keppa við neinn að nauðsynjalausu hafi hann ekki gert neitt á hluta þinn. „Non contendas adversus hominem frustra, cum ille nihil mali tibi fecerit.“ (*Sp.mor.:1050*) „Deildu ekki við neinn að ástæðulausu hafi hann ekki gert neitt á hlut þinn.“³¹⁵ Menn eiga heldur ekki að keppa við þá

³¹⁵ *Biblían* 2007:780

ríkari, sterkari og vitur maður á ekki að deila við heimskan því að hann reiðist eða hlær en engin lausn fæst. Kappgirni getur bæði verið dauðasynd og fyrirgefanleg en fyrst og fremst virðist vera átt við keppni í orðum. (*Sp.mor.*:1048-1050) Næst er fjallað um þrjósku sem sjöundi dóttur hégómadýrkunar en um þrjósku er að ræða þegar maður festir sig um of við eigin skoðun og vill ekki láta undan betri skoðun. „Et autem pertinacia per quam homo nimis innititur propriæ fententiæ, nolens cedere fententiæ meliori.“ (*Sp.mor.*:1051) Áttunda dóttirin er talin lítilsvirðing eða vanþóknun en um hana gerast þeir sekir sem mislíkar allt sem aðrir gera. Ýmis dæmi eru um vanþóknun eins og þegar Gyðingar býsnuðust yfir því að Jesús væri meira metinn af lýðnum en þeir og eldra syninum mislíkuðu móttökurnar sem týndi sonurinn fékk. (*Sp.mor.*:1052) Í sérstökum kafla er fjallað um áhuga og ást á fánýti (*vanitas*). Jarðnesk gæði veita ekki fyllingu heldur tómleika. Þeim fylgja byrðar, áhyggjur og ýmiss konar böl. Fánýti kemur t.d. fram í hrokafullum orðum, monti, bulli, svívirðingum og meiðyrðum. (*Sp.mor.*:1055-1056)

Sautjánda dóttir hégómadýrkunar er óhlýðnin (*inobedientia*) eða að vilja fara eftir eigin vilja fremur en Guðs eða þeirra sem eru settir yfir mann. Óhlýðni er dauðasynd í báðum tilvikum þar sem hún gengur þvert á heilagan kærleika. (*Sp.mor.*:1090) Hlýðnin er tré lífsins en óhlýðnin tré dauðans. (*Sp.mor.*:1093) Sjálfræði (*voluntas propria*) er ein meginorsök óhlýðni og að vilja ekki fara eftir betri leiðsögn. (*Sp.mor.*:1096) Ósvífni siglir í kjölfar óhlýðninnar og er afleiðing hennar (*Sp.mor.*:1099) og í framhaldi af því er fjallað um uppreisn þegar einhver hefur ekki aðeins boð æðri manna að engu heldur rís gegn þeim með orðum og athöfnum. Þeir hafa ekki frið í hjarta sínu og sundra samlyndi annarra og valda deilum í söfnuðum, ósamkomulagi í klaustrum, baráttu í borgum, rifrildi á heimilum og stríði í ríkjum. (*Sp.mor.*:1103-1104) Önnur gerð óvífni eða ofdirfsku er *præsumptio* eða það að taka hlutina sem gefna. Þá treysta menn um of fánýtum hlutum eins og auðæfum, styrk, ættgöfgi og jarðneskum vinum. (*Sp.mor.*:1105) Hjátrú, trúvilla, hræsni og trúaráfneitun teljast einnig til ofmetnaðar ásamt því að forherðast í syndum sínum. (*Sp.mor.*: 1107-1140)

Margar persónur *Njálu* sýna ofmetnað og hégómadýrkun og eru hjónin á Hlíðarenda fremst meðal þeirra. Þó að þau séu gjörólík, Gunnar að flestu leyti ráðvandur og traustur maður en Hallgerður blendin mjög, ásækja dætur ofmetnaðarins eða hégómadýrkunarinnar þau bæði. Gunnar vildi ekki að vandræði stöfuðu af honum, vildi eiga gott við alla og sagðist vera lítið fyrir að hrósa sér en hann gat ekki stillt sig um að fara á þing í sínu fínasta pússi og sóla sig í frægðinni sem hann hlaut í utanferð sinni svo að jarðnesk gæði voru honum mikilvæg. Hann gat ekki hugsað sér að strákar í héraðinu gætu státað sig af því að eiga betri hest en hann og keppti við þá að nauðsynjalausu. Hann reið fámennur um héraðið og lagði líf sitt og bræðra sinna í hættu til að sýna að hann væri ekki hræddur og hundsaði þar með ráðleggingar Njáls og sýndi bæði kappgirni og þrjósku. Hann aflaði sér öfundarmanna og jók hættu á árásum óvina. Þau voru fleiri skiptin sem hann fór ekki að ráðum Njáls;

hann fór á þing og bað Hallgerðar, hjó tvisvar í sama knérunn og hélt ekki sátt. Njáll var ráðgjafi Gunnars og bar þessi hegðun því vott um óhlýðni. Jafnvel má segja að sú gerð ósvífni sem kölluð er *præsumptio* og mætti þýða með ofdirfska hafi einkennt Gunnar. Hann treysti því að hann gæti farið sínu fram í krafti auðæfa sinna í viðskiptum við Otkel og hann hélt að hann gæti sloppið við útlegð með hjálp áhrifamikilla vina. Hann var vanur því að lögnum væri snúið honum í hag og hélt að hann kæmist upp með að hundsa þau sem sýnir að sjálfræði hans var of mikið. Ofmetnaðurinn varð Gunnari því að falli.³¹⁶

„„Mikill er metnaðr yðvarr frænda,“ segir hon, „ok er þat eigi undarlegt, at ek hafa nökkurn.“³¹⁷ Hallgerður er ekki síður metnaðargjörn en Gunnar en þar sem hún er kona og sagan skrifuð af sjónarhóli karlaveldis hefur hún ekki sömu möguleika og hann til að sýna hæfileika sína og völd. Staða hennar mótað fyrst og fremst af því hverjum hún er gift og kynferðislegu valdi hennar yfir karlmönnum. Flest stig ofmetnaðarins má heimfæra upp á Hallgerði. Hún lagði mikið upp úr klæðaburði og hún veitti um efni fram. Hún skammaðist í Gunnari og jós sér yfir vini hans með innantómum og ærumeiðandi orðum jafnt heima sem heiman. Gleði hennar og hlátur snerust um að skaða aðra, hún hló þegar hún undirbjó dauða Þorvaldar, fyrsta manns síns og þegar hún sendi Þjóstólf til Hrúts. Hjarta hennar var því umsnúið og gladdist yfri því illa. Hún vildi vera öðrum fremri og gekk svo langt að láta drepa fyrsta eiginmann sinn af því að henni fannst hann ekki vera sér samboðinn. Í veislunni á Bergþórshvoli neitaði hún að víkja úr sæti og þótti sjálfsgagt að hún væri talin fremst allra. Hún gat ekki setið á sér að hefna niðurlægingarinnar með því að láta drepa þræl Bergþóru. Hún fór sínu fram ef henni mislíkaði við Gunnar, létt drepa þræla og húskarla, stóð fyrir þjófnaði og kórónaði hefndina með því að stuðla að dauða Gunnars. Orð Hallgerðar um Njál og syni falla undir háð og hún smjáðraði fyrir Sigmundi frænda Gunnars og kallaði hann gersemi fyrir það hvað hann var henni eftirlátur. Þó að hún hafi kannski ekki viljað Sigmundi illt varð eftirlæti hans við Hallgerði hans bani. Hallgerður sáði sundurlyndi á milli Gunnars og vina hans og meðal fólksins á Hlíðarenda. Hún keppti við Bergþóru og Skarphéðin í orðum og gjörðum. Hún létt umvandanir Gunnars sem vind um eyru þjóta og hélt sínu striki og mislíkaði allt sem Gunnar gerði og létt í ljós vanþóknun á gerðum hans. Hún óhlýðnaðist ekki aðeins eiginmönnum sínum heldur líka föður sínum með því að láta drepa manninn sem hann hafði valið henni og vildi fara að eigin vilja og ráða ferðinni sjálf. Hallgerður galt reyndar ekki fyrir með lífi sínu en var rekin af heimili sínu. Segja má að til samans séu þau hjón ímynd ofmetnaðarins þó að lýsing á Gunnari sé mun jákvæðari. Bæði sóttust eftir jarðneskum gæðum sem veittu ekki fyllingu heldur tómleika og þeim fylgdu áhyggjur og ýmiss konar böl.³¹⁸

³¹⁶ Sjá XXXII., LV.-LVI., LVIII., XLIX., LIX.-LXI., LXXII., LXXIV.-LXXV. kapítula

³¹⁷ *Brennu-Njáls saga*:31

³¹⁸ Sjá XI.-XII., XVII., XXXIII., XXXV., XXXVI., XXXVIII., XLIV.-XLV., XLVIII., LXXVII.-LXXVIII. kapítula

Ofmetnaðurinn reyndist fleiri persónum *Njáls sögu* banabiti. Fyrsti eiginmaður Hallgerðar hætti á það að kvænast henni gegn ráðum föður síns til að hækka sig í þjóðfélagsstiganum. Glúmur, annar maður hennar, hélt að hún myndi reynast honum betur en fyrri manni sínum og bað hennar þó að það væri bróður hans á móti skapi. Otkell Skarfsson og vinur hans Skammkell reyndu að niðurlægja Gunnar á Hlíðarenda með því að neita honum um mat og Otkell stefndi Gunnari fyrir þjófnaðinn í Kirkjubæ eftir að Gunnar hafð boðið honum sjálfðæmi. Þeir bættu um betur með háði og spotti um Gunnar. Þorgeir Starkaðarson atti kappi við Gunnar á Hlíðarenda, bauð honum hestaat og sat þráfaldlega fyrir honum. Hann smjaðraði fyrir Þorgeiri Otkelssyni að ráði Marðar Valgarðssonar til að fá hann í lið með sér en tilgangurinn var að fá Gunnar til að drepa þann síðarnefnda. Þorgeir Starkaðarson gortaði síðan af því að hafa veitt Gunnari banasár. Frændur Gunnars, þeir Sigmundur og Þráinn, voru skartsmenn og Sigmundur var hávaðasamur og spottsamur. Hvorugur þeirra hlýddi ráðum Gunnars, sem var höfuð ættarinnar, og þeir stóðu fremur með Hallgerði í húskarlavígunum og tóku þátt í spotti hennar. Sigmundur lagði lag sitt við Skjöld sem var sænskur og illur en Þráinn við Hrapp sem var morðingi og þjófur. Þráinn gerði lítið úr þeirri hættu sem honum stafaði af Njálssonum og var ófús að sættast við þá. Allir þessir menn gátu kennt ofmetnaði um ótímabæran dauða sinn. Ofmetnaðurinn eyðir alltaf þeim hrokafulla. (*Sp.mor.:995*) Mörður var hins vegar eins og lamían sem nærðist á ofmetnaði manna og lokkaði þá með gjöfum og fagurgala til illra verka og þóttist kristinn eftir trúskiptin þó að í hjarta sínu hafi hann verið heiðinn og tekið trú nauðugur.³¹⁹

12.2 Öfund

Öfund er skilgreind sem sorg yfir gæðum eða velgengni annarra. Slíkar áhyggjur geta verið réttmætar ef manni stafar hætta af velgengni óvinar. (*Sp.mor.:1140*) Annars virðist öfundin vera einn versti lösturinn því að hinir öfundsjúku líkjast djöflinum í því að vera hryggir yfir því góða en gleðjast yfir því illa og eru því samherjar hans í ávinnungi og böli: „Inuidus enim de bono dolet, & de malo gaudet sicut diabolus. Inuidi enim sunt loci diaboli in lucro & damno.“ (*Sp.mor.:1141*) Djöfullinn öfundaði Adam af möguleika á sælu sem hann hafði sjálfur afsalað sér, Kain öfundaði Abel, Esaú Jakob, bræður Jósefs öfunduðu hann, Sál ofsótti Davíð og Gyðingar Krist. Öfund hrjáði margar persónur *Njáls sögu* en helsti fulltrúinn er Mörður sem öfundaði Gunnar á Hlíðarenda og kristgervinginn Höskuld Hvítanessgoða. Kannski er hann ímynd djöfulsins sjálfss þar sem hann reyndi meira að segja að freista Höskuldar eins og djöfullinn Krists. Njálssynir öfunduðu Höskuld, fósturbróður sinn og líflétu hann saklausen eins og Gyðingar Krist. Saga kristninnar á Íslandi eins og hún birtist í *Njálu* gæti því verið hliðstæða sögu kirkju Krists almennt og öfundin undirrót hins illa.

³¹⁹ Sjá IX., XII.-XIII., XVI., XLVII., XLI., -XLV., L., LIII.-LIV., LVIII.-LXXII., LXXVII., LXXIX., LXXXVIII.-XCII., CII., CVIII.-CXI. kapítula

Þó að öfundin sé talin til höfuðsyndanna er vitnað í Gregoríus þar sem hún er sögð afsprengi ofmetnaðarins því að hún fylgir eftirsókn eftir innantómri frægð. (*Sp.mor.:1140*) Sumar dætur öfundarinnar eru því skyldar dætrum ofmetnaðarins. Öfund er eitraður löstur þar sem hún hefur fyrst áhrif á hinn öfundsjúka en dreifar síðan eitru um allt. Sá öfundsjúki túlkar allt á hinn versta veg og skaðar sjálfan sig ekki síst. Hún eyðileggur dómgreindina þar sem slæmt er metið gott og gott slæmt. (*Sp.mor.:1141-1142*) Dætur öfundarinnar eru taldar átta: að gleðjast yfir óförum náungans (*exultatio in aduersis proximi*), leiði yfir velgengni hans (*tristitia de prosperis eius*), rógr (*detractio*), söguburður (*sufurratio*), háð (*deriso*), að vera fljótur að fella áfellisdóma eða órokstuddur grunur (*temerarium iudicium vel falsa suspicio*), falskur vitnisburður (*falsum testimonium*) og hatur (*odium*). (*Sp.mor.:1143*) Það er alltaf andstætt eðlinu að gleðjast yfir því sem er slæmt. Hins vegar geta áhyggjur af gæðum annarra verið margvíslegar og missaknæmar. Að hryggjast yfir því sem maður á ekki en annar hefur og yfir kostum hans er alltaf slæmt. Öfund vinnur gegn kærleika sem ætti að veita öllum ávinning með því að gleðjast yfir góðu og samhryggjast því illa. Rógr felst í því að sverta orðstír annarra með földum orðum og rógrberinn hefur þannig áhrif á skoðanir þeirra sem hlusta. (*Sp.mor.:1144-1145*) Rógr er öðruvísi en ósvífni (*contumelia*) að því leyti að sá ósvífni talar opinskátt og ræðst að heiðarleikanum fremur en orðstírnum. Unnt er að rægja menn með því ljúga upp á einhvern, með því að ýkja ávirðingar, með því að opinbera það sem fór leynt og með því að segja að það sem var gert í góðu hafi verið í illum tilgangi. Meðvitaður rógr er dauðasynd því að fátt er verra en að missa orðstírinn. Rógr er stærri glæpur en þjófnaður en minni en manndráp eða hórdómur. Sá sem hlustar á róg án þess að mótmæla er samsekur. Slíkt er dauðasynd nema um hræðslu við rógrberann sé að ræða þá er syndin minni. Sá sem fær einhvern til rógs eða líkar rógrinn vegna haturs syndgar ekki minna en sá sem rægir. (*Sp.mor.:1145-1146*) Rógrberi er óhreinn, svikull, eitraður og grimmur. Rógrberar eru blóðsugar djöfulsins og grimmari en dýr því að ljón hlífir ljóni og úlfur étur ekki úlf. (*Sp.mor.:1147-1150*) Margt er líkt með söguburði og rógi en á meðan rógrberinn hefur í hyggju að sverta mannorð leggur sögusmettan meira upp úr því að eyðileggja vináttu. Sögusmettur sá ósamlyndi milli vina og leitast við að hræra hugi manna gegn öðrum. Þannig talar sögusmettan oft tveimur tungum og segir hvorum það sem getur æst hann til haturs gegn hinum. „Et benè dicitur bilinguis, quia dum amicitiam inter duos nititur rumpere, duabus vtitur linguis; vni dicens de alio vnde possit eius animum ad odium concitare.“ Þessi löstur er meðal þeirra sjö sem herrann fyrirlítur framar öðrum. (*Sp.mor.:1151*)

Hér mætti staldra við og skoða þann sem sagður er öfundsjúkur berum orðum í *Njálu* eða Mörð Valgarðsson. Hann gladdist yfir óförum Gunnars frænda síns og þótti leitt ef honum gekk vel. Hann hjálpaði móttöðumönnum Gunnars í því að koma honum á kné með því að koma upp um þjófnaðinn í Kirkjubæ og með því að veita Þorgeiri Starkaðarsyni ráð sem að lokum leiddu til

útlegðardóms og dauða Gunnars. En dauði Gunnars færði honum ekki frið því að Höskuldur Þráinsson, frændi þeirra beggja, komst til metorða og Mörður var áfram í skugganum. Þá var það sem hann tók að sér hlutverk rógberans og sögusmettunnar og rægði saman Höskuld og Njálssyni sem höfðu líka ástæðu til að öfunda Höskuld. Hann sagði að Höskuldur hefði sakad Njálssyni um að rjúfa sætt á Lýtingi en það var hrein lygi og hann sagði að Höskuldur hefði sett þá í úthús til að geta brennt þá inni og túlkaði þannig á versta veg það sem gert var í góðum tilgangi. Hann sagði Höskuldi m.a. að Skarphéðinn öfundaði hann af goðorði hans og hefði ætlað að taka það af honum og jók þar með ávirðingar Skarphéðins þar sem hann hafði þegar skilað goðorðinu aftur. Auk þess sagði hann að Skarphéðinn hefði rofið sátt á Lýtingi sem var á engan hátt Skarphéðni að kenna. Njálssynir mótmæltu ekki róginum vegna öfundar og gerðust því samsekir en Höskuldur hélt sakleysi sínu og neitaði að trúua Merði. En tilgangur Marðar var ekki aðeins sá að vega að orðstír þeirra fóstbræðra heldur vildi hann líka ala á óvild þeirra í millum. Rógor hans var því söguburður í leiðinni, hann talaði tveimur tungum og tókst að æsa Njálssyni til þess að drepa Höskuld Hvítanessgoða. Hann var því hrein blóðsuga djöfulsins og fulltrúi þeirra glæpa sem drottinn fyrirlítur mest.

Háðið er að því leyti ólíkt rógi, ósvífni og söguburði að það er í gríni og því er ætlað að fá menn til að skammast sín eða roðna. Háðið getur verið léttvægt og vakið hlátur og er þá fyrirgefanlegt og einnig getur verið saklaust að gera grín að illsku eða galla einhvers sem er slæmur. Háð, sem felst í því að gera grín að einhverjum, að gera að öllu leyti lítið úr honum, að álíta hann svo slæman að ekki sé unnt að lækna ágalla hans og að hafa beri þá í flimtingum, er dauðasynd og verri synd en ósvífni þar sem ráðist er opinberlega að göllum einhvers en gallarnir eru teknir alvarlega. Háð er því stærri glæpur sem persónunni, sem gert er grín að, ber meiri virðing. Verst er að gera grín að guði, því næst að foreldrum og síðan hinum réttlátu. (*Sp.mor.:1152*) Háðfugl er líkur heimskum og lötum manni með óræktaðan akur á kafi í illgresi sem sér garð nágrannans vel ræktaðan og fullan af ávaxtatrjám og hlær að honum. Háðfuglar eru eftirhermur djöfulsins. Háð og grín hefur meiri áhrif á menn en annað áreiti og ýmsir hafa fremur kosið dauða en háð og spott. Þeirra sem spotta aðra bíða harðar refsingar þessa heims eða annars. Tekið er dæmi af drengjum sem spottuðu Elísa, lærisvein Elía, með því að segja : „Komdu upp eftir skalli“ en tveir birnir rifu þá þegar í stað í sig. (*Sp.mor.:1153-1154*) Hér er lagst gegn einelti af miklum þunga en sérstaklega einelti gagnvart þeim sem ber virðing. Háð er erfitt að tengja við Mörð Valgarðsson þar sem skopskyn virðist ekki hafa verið hans sterkasta hlið. Orð Hallgerðar um karl hinn skegglaus, kartneglur og taðskegglinga mætti hins vegar flokka með háði og þar lagði hún fjölskyldu Njáls í einelti en fólkid á Bergþórshvoli, sérstaklega Njáll, naut ótvíræðrar virðingar í samféluginu. Hallgerður gerði meira að segja grín að ræktun Njáls eins og heimski maðurinn í dæminu hér að framan. Sigmundur, frændi Gunnars, tók undir háðið og orti vísur út frá orðum Hallgerðar. Sérstaklega er tekið fram að Þráinn Sigfússon hafi hlustað á orð þeirra og því

var sekt hans ekki síðri en hinna. Gunnar átaldi menn hins vegar fyrir níðið. Drengirnir, sem spottuðu Hrút eftir að hann kom af þingi þar sem Unnur hafði sagt skilið við hann vegna getuleysis, sluppu betur frá spotti sínu en þeir sem gerðu grín að Elísa þar sem Hrútur hafði þroska til að fyrirgefa þeim. Viðbrögð Njáls og fjölskyldu við níðvísum Sigmundar sýndu hins vegar hversu alvarlegum augum háð var litið, Skarphéðinn fékk rauða díla í andlitið og jafnvel Njáll stóð ekki gegn því að Sigmundi væri refsað með dauða. Njálssynir voru sjálfir ekki lausir við háð og spott. Þeir gerðu grín að klæðnaði Þórhalls Ásgrímssonar og Skarphéðinn gerði lítið úr draumum eða forspám Njáls auk þess sem hann hafði á hraðbergi níð um alla höfðingja í liðsbón þeirra á alþingi. Á þessu stigi var gæfa Njálssona þorrin og þeir á valdi öfundsýkinnar sem hafði fengið þá til að drepa fósturbróður sinn.³²⁰

Að vera of fljótur að fella áfellisdóma felst í því að dæma þá sem eru ekki í umsjón manns af því sem er vafasamt eða falið eða að túlka allt á versta veg. Þetta ber að varast þar sem eigin ávirðingar geta verið meiri en þess sem maður dæmir. Menn eiga að dæma sjálfa sig fremur en aðra en margur heldur mig sig. (*Sp.mor.:1155-1156*) Sé það rétt túlkun að kartneglur beri vott um vergirni var Hallgerður kannski að bera eigin ávirðingar á Bergþóru í veislunni á Bergþórshvoli. Auk þess sakaði hún Bergþóru um að stela frá sér með því að láta Svart höggva skóg í Rauðaskriðum en lét sjálf stela úr Kirkjubæ.³²¹ Þeir sem dæma aðra verða dæmdir af hinum æðsta dómstól. (*Sp. mor.:1160*) Varla verður Hallgerður á vegi manna í hinum sjóunda himni.

Ljúgvitni stafar oft af illsku og öfund. Þagað er yfir sannleikanum til óréttar og óþæginda fyrir náungann, fram er borinn óviss sannleikur eða víð lygi, ekki er staðið við öruggan sannleika þegar ráðist er gegn manni, barist er gegn vísum sannleika með því að vitna gegn honum. Sá sem felur sannleikann er sekur og einnig sá sem lýgur. Annar vill ekki verða náunga sínum að liði og hinn vill skaða hann. (*Sp.mor.:1160*) Sá sem ber ljúgvitni særir ekki bara þann sem vitnað er gegn heldur einnig sjálfan sig og þann sem unnið er fyrir, dómarann og alla þá sem trúa ranglega. Ljúgvitni gerir kristinn mann að Antíkristi og syni djöfulsins. (*Sp.mor.:1161*) Það er athyglisvert að skoða hverjir það eru sem bera ljúgvitni í Njálu samkvæmt framangreindri skilgreiningu. Njáll fékk Gunnar til að láta lýsa Kol sem veganda Hjartar í stað Austmannsins til að unnt væri að sækja málið hér á landi. Þetta var löglegt samkvæmt þjóðveldislögunum en breyttist með lögbókinni *Járnsíðu*.³²² Þarna gæti verið um að ræða gagnrýni á lög þjóðveldisins. Að undirlagi Marðar var sári því sem Mörður hafði sært Höskuld ekki lýst og Mörður sem sækjandi og Þórhallur Ásgrímsson sem verjandi þögðu yfir sannleikanum til þess að Njálssynir fengjust ekki dæmdir. Þetta leiddi til dauða Njálssona og má segja að Mörður hafi þar komið fram sem Antíkristur. Njáll tók hins vegar fullan þátt í þessu ráðabruggi sem síðasta hálmstrái til að bjarga sonum sínum. Kannski var hann eins og Óðinn í *Völuspá* sem vildi

³²⁰ Sjá VIII.,XLIV., CXVIII.-CXX. kapítula

³²¹ Sjá XXXV.-XXXVI.,XLVII. kapítula

³²² *Brennu-Njáls saga*:163, 3.nmgr.

nota kænsku og visku til að bjarga sér og sínum en það reyndist of seint og hann kaus síðan að lúta æðra dómi þegar hann vildi að menn gengju inn í hús á Bergþórshvoli til að verjast Flosa og mönnum hans.

Hatrið er talið síðast meðal dætra öfundarinnar. Hatur á guði er verst og ófyrirgefanlegri synd en vantrú. Sá sem hatar náungann eða bróður sinn hatar guð. Bræður Jósefs hötuðu hann þó að hann vildi þeim ekkert illt. Þeir sem hata bróður sinn líkjast Gyðingum sem drápu Krist. Hatrið nagar hjartað, blindar auga sálarinnar, herðir hjartað gegn náunganum og varnar manni inngöngu í ríki himins. (*Sp.mor.:1165*) Synd Njálssona var því mikil þar sem þeir tóku fósturbróður sinn af lífi vegna öfundar og haturs og þeir áttu því litla von um endurlausn.³²³

Segja má að Hallgerður og Mörður séu holdgervingar öfundarinnar í Njáls sögu en þó var sök Marðar snöggtum meiri en Hallgerðar. Hæðni og ósvíni voru vopn hennar á meðan Mörður beitti slægð, lygum og undirferli. Bæði eitruðu þau andrúmsloftið í kringum sig. Hallgerður reyndi að fá Gunnar upp á móti vinum sínum og tókst að fá frændur hans í lið með sér. Mörður notfærði sér veikleika manna en ekki er unnt að spilla holdinu nema huganum hafi fyrst verið spillt: „--- quia secundum Augustinum non potest corrumphi corpus nisi prius corrumptatur animus.“ (*Sp.hist.,II,51-Actor?*) Hann reyndi að hafa áhrif á Höskuld Hvítanessgoða en hugur hans var hreinn og því gat hann ekki fyllt hann hatri í garð Njálssona. Hugur Njálssona var hins vegar mengaður af öfund og því voru þeir Merði auðveld bráð. Þeir voru blindaðir af hatri gegn fósturbróður sínum eins og Kain forðum og Gyðingar sem drápu Krist. Skarphéðinn hæddi Höskuld með orðunum: „„Hirð eigi þú að hopa á hæl, Hvítanessgoðinn,““ en Höskuldur svaraði í anda Krists: „„Guð hjálpi mér, en fyrirgefi yðr!““³²⁴ Mörður gegndi hlutverki Satans, Höskuldur Krists og Njálssynir meðbræðra Krists.

12.3 Reiði

Reiðin er ein af höfuðsyndunum og sumar dætur hennar þær sömu og öfundarinnar enda hættir þeim öfundsjúka til að reiðast. Mönnum ber að reiðast eigin löstum og löstum náungans af ákafa en að öðru leyti er reiðin ófyrirgefanleg ef hún snýr að persónum. Reiðin er ill tilhneiting til að skaða: „Ira eft omnis malus motus ad nocendum.“ Reiðin er hryggð yfir því að geta ekki hefnt sín: „Ira eft trifitia ex potentia vlciscendi se.“ Reiðin er skyndilegt óveður hugans sem dregur hjarta mannsins til brjálæðis á meðan það geisar á óreiðukenndan hátt: „Ira eft subita amimi tempesta, quæ dum inordinate se concutit, cor hominis ad infaniam trahit.“ Reiðin er skyndilegt æði hugans sem brennur af hefndarþrá.: „Ira eft fubitus animi furor, vlciscendi se libidine feruens.“ (*Sp.mor.:1166*) Þessar skilgreiningar eru teknar úr bíblíunni og frá kirkjufeðrunum og þær kalla fram í hugann myndir af

³²³ Sjá CXI. kapítula

³²⁴ Brennu-Njáls saga:280-281

Hallgerði og Bergþóru þar sem þær geisa mjög. Hefndarþorstinn brann í þeim báðum og þeim reyndist ómögulegt að hemja hann. E.t.v. má segja að viðbrögð Njáls og Bergþóru við gerðum Hallgerðar hafi annars vegar beinst að löstunum en hins vegar að persónunni. Njáll áminnti Gunnar um að láta Hallgerði ekki komast upp með hvað sem var og þegar Atli, húskarl þeirra Njáls og Bergþóru, hafði verið að fullu bættur fannst honum að Bergþóra þyrfti ekki að hefna hans eins og hún hafði lofað. Atli hafði verið bættur sem frjáls maður og það var næg ráðning fyrir Hallgerði eins og viðbrögð hennar sýndu. Njáll vildi stöðva gerðir hennar. Hefndarþorsti Bergþóru var of mikill, samjöfnuðurinn við Hallgerði var aðalatriðið þannig að hún létt Þórð Leysingjason, mann sem aldrei hafði staðið í mannvígum, drepa frænda Hallgerðar án vitundar Njáls þegar hann var á þingi. Það var því reiði og hefndarhugur kvennanna sem hélt deilunum gangandi.³²⁵

Stig reiðinnar eru mörg eins og haft er eftir Gregóríus: Oft nær reiðin til handanna, hugurinn er ekki sjálfráður og getur ekki haldið aftur af sér, en stundum er tungunni breytt í spjót bölbæna. (*Sp.mor.*:1166) Eiginmenn Hallgerðar slógu hana allir en hún sjálf jós úr skálum reiði sinnar með eitraðri tungu. Í huga hins reiða breytist strá í tré eins og reiði í hatur. Þögul reiði getur magnast og spillt huganum. Sumir reiðast fljótt og gleyma fljótt en aðrir reiðast hægt og gleyma hægt. Sumir reiðast hægt og gleyma hratt og enn aðrir reiðast hratt og gleyma hægt. (*Sp.mor.*:1166) Gunnar var sagður seinþreyttur til vandræða en hann gleymdi engu eins og Otkell fékk að finna fyrir. Hallgerður var fljót til að reiðast og mundi allt lengi og reiði hennar snerist í hatur og hefndarhug. Hún snerist jafnvel gegn eiginmanni sínum þegar líf hans lá við. Faðir hennar Höskuldur var einnig fljótur á sér en hafði Hrút til að halda aftur af sér og virðist hafa verið fljótur til að gleyma eins og þegar hann móðgaðist yfir orðum Hrúts um að Hallgerður hefði valdið dauða fyrsta eiginmanns síns. Þeir braður sýndu að unnt var að fyrirgefa þeim sem höfðu gert á hlut þeirra eins og samskipti þeirra við Gunnar á Hlíðarenda báru vitni um.³²⁶

Reiði truflar ró hugans, blindar augu hans og fær menn til að hegða sér heimskulega. Heimskur er så sem leggur líkama og sál í hættu við að drepa eða refsa óvinar síns í stað þess að bíða dóms drottins sem nær bæði til asnans og óvinarins. (*Sp.mor.*:1167) Hallgerður og Bergþóra létu drepa þræla hvor annarrar en hefndin náði aldrei til óvinarins sjálfs og hugur þeirra varð aldrei rór. Englum hæfir aldrei að þræta, manna er að deila og sættast þegar í stað en það er djöfla að deila og reiðast og eyða deginum án þess að sættast. Vegna reiði tapa menn réttlætiskennd og félagsskap, þeir stofna stöðugt til illdeilna, eru álitnir lítilsigldir og sál þeirra er refsaoð með eilífum dauða. Forðast ber samneyti við deilugjarna. Betra er að lifa á eyðistað en með deilugjarni og reiðinni konu. (*Sp.mor.*:1168-1170) Böl þeirra vina Njáls og þó sérstaklega Gunnars var mikið þar sem reiði Hallgerðar beindist fyrst og fremst gegn honum sjálfum. Njálssynir hefðu átt að halda sig frá deilum

³²⁵ Sjá XXXVI.-XXXIX. kapítula

³²⁶ Sjá VIII., XII., XVI., LIV., LXXII. kapítula

við Þráin en þar lento þeir í klónum á deilugjarnasta fólki sögunnar þeim Hallgerði og Hrappi. Eitt helsta ráðið til að vinna bug á reiði er hugleiðsla og að minnast þeirrar heimsku og þess óréttlætis sem reiðin hefur í för með sér. (*Sp.mor.:1170-1175*) Njáll fór einn saman og hugleiddi, hann reyndi að halda aftur af hefndarhug sona sinna og kvenna og draga úr áhrifum gjörða sona sinna með samningum við móttöðumenn þeirra. Aðgerðir hans mistókust en honum tókst þó að lokum að bjarga sálarheill þeirra með því að láta þá brenna þessa heims.³²⁷

Dætur reiðinnar eru sagðar vera vanþóknun eða lítilsvirðing (*indignatio*), bólginн hugur (*mentis tumor*), óþolinmæði (*impatientia*), hávaði (*clamor*), deilur (*litigium*), ósvífn (*contumelia*) illmælgi (*maledictio*), formælingar eða guðlast (*blasphemia*), slagsmál (*rixa*), grimmd (*cruelitas*), villimennska (*sæuitia*), stríð (*bellum*) og manndráp (*homicidium*). (*Sp.mor.:1175*) Um vanþóknun á þeim sem maður reiðist er fjallað í sambandi við stig ofmetnaðarins. Hugurinn bólgnar við að hugsa um leiðir til að hefna sín. Hallgerður þreyttist aldrei á að hugsa um hefnd, hún stal til þess að ná sér niðri á Gunnari og þeim sem niðurlægðu hann og neitaði Gunnari um hár í bogastrenginn þegar líf hans lá við. Óþolinmæði fær menn til að fremja heimskupör eins og Hallgerði þegar hún léti stela úr Kirkjubæ, Hákon jarl þegar hann tók Njálssyni fasta og Njálssyni þegar þeir kröfuðust bóta af Þráni. Hávaði felur í sér hækkaða rödd, hjartslátt, skjálfandi líkama, logandi andlit og augu. Eitthvað hefur heyrst í Hallgerði og Bergþóru þegar þær geisuðu, Sigmundur, frændi Gunnars, var sagður hávaðamaður og Skarphéðinn og Flosi skiptu litum þegar þeir reiddust. Deilugirni felst í því að mótmæla orðum annarra og hnykkkt er á ábyrgð þeirra sem sá deilum en deilugirni féll líka undir öfund. Vitnað er í orðskviði Salómons um andstyggð drottins á þeim sem sáir illdeilum meðal braðra. Hann gengur erinda djöfulsins, skaðar heilaga kirkju og af einu orði slíks sáðmanns geta magnast deilur sem eyðileggja ríki og valda dauða. Deilur milli Bergþórshvols og Hlíðarenda byrjuðu smátt en segja má að þær hafi endað með því að þingheimur barðist.³²⁸ Hallgerður og Mörður áttu stóran þátt í að kynda undir þeim deilum með því að sá illyrðum. „--- peſſimum eſt hoc ſemen, ex cuius vnico grano tam peſtifera meſſis exurgit.“ (*Sp.mor.:1175-1176*)

Ósvífn felst í því að niðra annan og vanvirða með orðum eða gjörðum. Það er vanþóknun (*conuitium*) að vega að göllum manna en ósvífn að lasta menn fyrir það sem er lofsvert eða draga fram það sem er vítavert. Það er vanþóknun að segja að einhver sé blindur en ósvífn að saka menn um þjófnað, lygi eða eitthvað saknæmt. Samkvæmt þessari skilgreiningu eru orð Hallgerðar um að Bergþóra hafi stolið frá henni með því að senda Svart í Rauðaskriður ósvífní en ásakanir um kartneglur og skeggleysi vanþóknun eða móðgun ef engin dýpri merking er lögð í orðin. Ósvífní er lastanlegri því fleiri sem heyra skammaryrðin. Það er dauðasynd, ekki síður en þjófnaður eða rán, að ætla sér að svipta einhvern heiðri með orðum því að menn elska ekki síður heiður sinn en eignir.

³²⁷ Sjá XXXVI-XLV., XCI-XCIV., XCIVIII., C., CXXVIII., CXXXII. kapítula

³²⁸ Sjá XXXV., XXXVII., XLI., XLIV., XLVIII., LXXVII., LXXXIX., XCI., CXVI., CXLV. kapítula

(*Sp.mor.:1177*) Orð Hallgerðar og vísur Sigmundar um taðskegglinga vógu að heiðri Njáls og fjölskyldu og níðið barst mörgum til eyrna. Viðbrögðin voru að vonum sterk. Ef menn móðga einhvern óvart eða vilja bæta framferði hans getur það verið fyrirgefánlegt og jafnvel réttmætt.

(*Sp.mor.:1178*) Hrútur var að reyna að fá Höskuld til að bregðast rétt við göllum Hallgerðar þegar hann sagði hana hafa þjófsaugu og þegar hann hélt því fram að hún hefði ráðið fyrsta eiginmanni sínum bana. Gunnar sakði Hallgerði um að hafa stolið til að komast hjá því að gerast samsekur og Njáll varaði Gunnar við að svíkja sættir af umhyggju fyrir velferð hans. Það er aðeins saknæmt ef slík móðgun sviptir mann heiðrinum að ósekju á sama hátt og saknæmt er að særa annan alvarlega í leik af óvarkárni. (*Sp.mor.:1177-1178*) Þó að það tengist ekki ósvífninni er fróðlegt að velta fyrir sér hvort Gunnar hafi gengið of langt í hestaatinu með því að slá þá frændur Þorgeir og Kol í óvit. Það var ekki bara Hallgerður sem átti sök á ófórum hans, hans eigin skapgerð hjálpaði til. Tvenns konar ástæður geta verið fyrir því að ráðast gegn ósvífni. Annars vegar ef það er til góðs fyrir þann óvífna og dregur úr fífliflsru hans og hins vegar ef það er mörgum til góðs að óhróðurinn sé stöðvaður. Menn eiga að halda aftur af fífliflsru þess sem móðgar á hófsaman hátt ekki vegna ástar á eigin heiðri heldur vegna kærleika. (*Sp.mor.:1178*) Glens Skammkels um að Gunnar hefði grátið var ekki saklaust en viðbrögð Gunnars voru of sterk. Bólginn af reiði drap hann marga menn til að verja eigin heiður. Það sama átti við um Njálssyni þegar þeir réðust að Sigmundi og Þráni. Gunnar vildi hins vegar fá Hallgerði til að breyta betur þegar hann átaldi hana og Síðu-Hallur reyndi að draga úr hefndarhug Flosa þegar honum fannst hann hafa gengið of langt með því að niðurlægja Ásgrím Elliða-Grímsson. Það er ekki lofsvert að þegja við móðgunum til að efla hefndarhug hins óvífna aðeins ef þagað er af þolinmæði til að koma í veg fyrir reiði og skammir. (*Sp.mor.:1178*) Gunnar talaði ekki við Hallgerði eftir að hún hafði sagt að hann og Njáll væru blauðir. Varla hefur þolinmæðin ráðið ferðinni. Hins vegar ber ekki að deila við illmálgan mann til að bæta ekki viði á eld hans. (*Sp.mor.:1179*) Kannski hafði Gunnar bara lært eitthvað af reynslunni í samskiptum sínum við eina ósvífnustu persónu sögunnar. Hann fékk hana til að láta til við sig en síðar kom þó í ljós að reiði hennar var alls ekki þorrin. Ósvífni ber að taka með þolinmæði og jafnvel bjóða hinn vangann. (*Sp.mor.:1178*) Hrútur fyrirgaf veislusveinunum spott þeirra og uppskar heiður í stað skammar. Dæmi hans sýnir að unnt er að standa af sér háð og spott ósvífninnar með reisn.³²⁹

Illmælgi er ófyrirgefánleg synd ef maður hefur illt í hyggju og því verri því nákomnari sem persónan er sem maður vill illt. (*Sp.mor.:1179-1180*) Hallgerður sagðist ekki hirða ekki um hvort Gunnar verði sig lengur eða skemur og óskaði honum þar með dauða. Mörður sagðist ekki hirða um

³²⁹ Sjá I.,VIII.,XII.,XXXV-XXXVI.,XXXVIII.,XLIV-XLV.,XLVIII.,LIV.,LIX.,LXXIV.,XCII.,CXXXVI. kapítula

hverjir dræpusst þegar Gunnar barðist við Otkel og menn hans og óskaði frænda sínum þar með dauða.³³⁰ Enn bætist í syndasafn þessara tveggja persóna.

Guðlast er varla til umfjöllunar í *Njálu* en ekki er skortur á slagsmálum, grimmd, villimennsku, stríði og manndrápum. Slagsmál eru alltaf syndsamleg þar sem þau eru milli einstaklinga og þau eru dauðasynd ef varist er með hefndar- og hatursfullum huga í þeim tilgangi að særa mikið eða drepa. Allir bardagar Gunnars voru því ámælisverðir, viðbrögð hans fóru langt fram úr því sem kalla mætti hóflega vörn. Hins vegar má líta svo á að honum hafi verið leyfilegt að slá Hallgerði því að faðir má slá son og húsbóndi þræl í ögunarskyni. (*Sp.mor.:1198*) Stríð má ekki heyja af persónulegum ástæðum og manndráp eru aðeins leyfileg að boði þeirra sem bera ábyrgð á samfélaginu og þá í þágu almenningsheillar. Þó er ekki synd að drepa að boði Guðs eins og Samson gerði forðum. (*Sp.mor.:1194-1202*) Gunnar barðist fyrir eigin heiðri í öllum sínum bardögum og bardaginn á alþingi var ekki í þágu almenningsheillar þó að höfðingjar ættust við. Vígaferli Kára virðast hins vegar hafa verið Guði þóknanleg eins og Samsonar forðum. Hann sóttist ekki eftir persónulegum ávinningi heldur stóð við orð sín og hefndi þeirra sem voru honum nákomnir. Um leið útrýmdi hann illþýði sem hafði staðið að brennunni og jafnaði stöðuna gagnvart Flosa. Í Brjánsbardaga þar sem barist var af mikilli grimmd og villimennsku voru brennumenn í liði gegn hinum góða konungi og þar fíllu flestir þeirra sem eftir voru. Fall brennumanna var því samkvæmt vilja Guðs.³³¹

12.4 Dáðleysi - ómennska

Leti eða dáðleysi er ekki það fyrsta sem kemur í hugann þegar fjallað er um *Brennu-Njáls sögu* en þó má finna ýmis einkenni þess lastar hjá sumum persónum sögunnar. Dáðleysi er hryggð sem íþyngir huga manns þannig að hann getur ekki gert neitt og kemur þar með í veg fyrir að hann geti unnið góð verk. (*Sp.mor.:1203*) Dætur dáðleysisins eru tuttugu og fimm talsins og verður vikið að nokkrum þeirra hér. Fyrst er talin frestun góðra verka (*dilatio bonorum agendorum*) þar sem trúskipti og iðrun eru tekin sem dæmi. Mörður var seinn til að taka kristna trú og Skarphéðinn frestaði til hinstu stundar að iðrast og hætti þar með á að djöfullinn næði tökum á honum. (*Sp.mor.: 1208-1211*) Þeir sem þjást af kjarkleysi (*pusillanimitas*) hræðast af lítilli ástæðu eins og Björn í Mörk hræddist bæði að fara með Kára og viðbrögð konunnar ef hann færi ekki með honum. Um leið sýndi Björn staðfestuleysi (*inconstantia*) því að hann vildi ýmist flýja eða bíða og berjast þegar þeir Kári biðu eftir Sigfússonum. (*Sp.mor.:1216*) Fjölmælgji (*multiloquium*) og óþarfahjal (*vaniloquium*) eru einkenni heimsku og geta valdið manni skaða. (*Sp.mor.:1222*) Auk Hallgerðar létu þeir Sigmundur, Skammkell og Hrappur móðan mása og kom það þeim í koll að lokum. Njáll sagði um menn Þráins að þeir væru menn heimskir og að þeir myndu hlaða saman illyrðum enda biðu þeir allir bana vegna orða sinna.

³³⁰ Sjá LIV.,LXXVI. kapítula

³³¹ Sjá XLVIII.,LIV.,LXIII., LXXI.,LXIII.,CXLVI-CLVIII. kapítula

Kvartsemi (*murmur*) eða óánægja stafar af skorti á innri smurningu og ytri huggun. Auk þess að stafa af dáðleysi getur óánægjan átt upptök í ofmetnaði, öfund, reiði, munaði og græðgi. Það er heimskulegt að kvarta yfir fátækt og óréttlæti því að vegir guðs eru órannsakanlegir og allt hefur sinn tilgang. (*Sp.mor.:1223-1226*) Skammkell kvartaði yfir vinsældum Gunnars og kom í veg fyrir að Otkell tæki góðum boðum Gunnars. Þar var öfundin á ferð. Njálssynir kvörtuðu yfir því að fá ekki bætur frá Þráni en þeir öfunduðust yfir frama Þráins. Valgarður kvartaði yfir stöðu Marðar og Mörður fór að ráðum hans og rægði saman Njálssyni og Höskuld Hvítanessgoða. Öfund og fégirnd réðu þar ríkjum. Hallgerður var stöðugt óánægð. Hún kvartaði yfir stöðu fyrsta eiginmanns síns, hún kvartaði yfir ónógum mat þegar hún hafði eytt of miklu, hún kvartaði yfir að fá ekki að sitja í heiðurssæti og hún kvartaði yfir að Gunnar hefndi ekki niðurlægingar hennar og mæti hana meira en vini sína. Ofmetnaður, öfund, fégirnd og innri óánægja réðu hegðun hennar.³³²

Málgleði eða fjölmælgi var talin hér að framan sem einkenni dáðleysis en sama er að segja um þögnina. Slæmt er að láta sannleikann liggja á milli hluta í ráðum (*Sp.mor.:1228*) en Njáll réði mönnum ekki heilt þegar hann vildi koma fimmtardómi á og fá goðorð fyrir Höskuld Hvítanessgoða og Ásgrímur Elliða-Grímsson og félagar hrósuðu Þórhalli Ásgrímssyni fyrir að þegja yfir sári því sem Mörður hafði sært Höskuld Hvítanessgoða til að koma í veg fyrir að Njálssynir yrðu dæmdir. Þögnin leiddi þar til illa en ekki góðs. Það var frumhlaup (*indiscretio*) hjá Starkaðarsonum og frændum þeirra að ætla sér að keppa við Gunnar á Hlíðarenda en sjái maður ungan mann fljúga til himins á að draga hann til baka á fætinum. (*Sp.mor.: 1228-1229*) Þrátt fyrir frumhlaup og ákefð skorti á staðfestu Þorgeirs, hann beitti bræðrum sínum og vini fyrir sig í bardögum og allur hópurinn sofnaði í aðför að Gunnari á Hlíðarenda en syfja eða svefnhöfgi (*somnolentia*) er ein af dætrum dáðleysisins. Sigfússynir sváfu líka á verðinum þegar Kári og Þorgeir skorargeir komu að þeim við Kerlingardalsá en svefnhöfginn tekur burt varnarmáttinn. (*Sp.mor.:1230-1231*) Það var vanræksla (*negligentia*) af hálfu Þráins að bæta Njálssonum ekki fyrir ófarir þeirra í Noregi og um leið sýndi hann vanþakklæti (*ingratitudo*). Vanþakklæti er alltaf syndsamlegt þar sem það er andstætt dyggðinni og aldrei afsakanlegt þar sem allt sem þarf til að endurgjalfa er vilji þegar tækifæri gefst. Hins vegar er sagt að hjálpi einhver við að syndga veiti hann ekki veljörð heldur valdi skaða og því beri honum ekki þakklæti. (*Sp.mor.:1232-1239*) Njálssynir hjálpuðu Þráni við að fela óbótamann og stela frá húsbóna sínum, Hákon jarli. Þeir áttu því ekkert þakklæti skilið. Þráinn gerði sig hins vegar sekan um vanþakklæti gagnvart Hákon og síðan gagnvart Njálssonum. Unnur var vanþakklát í garð Gunnars á Hlíðarenda og giftist án þess að ráðgast við hann og sonur hennar Mörður, var Gunnari beinlínis andsnúinn. Mörður var auk þess ötlastur allra í að hindra góð verk en hindrun góðra verka (*impeditio bonorum*) telst til dætra dáðleysisins. Þeim leiðist það góða hjá öðrum sem þeir láta undir

³³² Sjá X.-XI.,XXXV.,XLIV.,XLIX.,LIII.,XCI.,CII.,CVII.,CXXXII.,CL.-CLI. kapítula

höfuð leggjast að gera sjálfir og reyna að koma í veg fyrir það. Slíkir menn eru líkir djöflinum þar sem þeir eru andsnúrir öllu góðu, þeir eru net hans og sálnaveiðarar. (*Sp.mor.:1242*) Merði tókst að snara Þorgeirana gegn Gunnari á Hlíðarenda og Njálssyni gegn Höskuldi Hvítanessgoða.³³³ Dætur dáðleysisins voru víða á ferð í *Njáls sögu*.

12.5 Græðgi og munaður

Þó að hamrað sé á fégirni Marðar Valgarðssonar og Eyjólfur Bölverksson þiggi mútur virðist fégirnin (*avaritia*) sjaldnast vera undirrót vandræða í *Njáls sögu*. En eins og hinar dauðasyndirnar á hún margar dætur sem trufla hegðun persónanna og sumar þessara dætra á hún sameiginlega með öðrum höfuðsyndum. Samkvæmt Gregóríusi eru dæturnar svik (*proditio*), blekking (*fraus*), kænskubrögð (*fallacia*), meinsæri (*perjurium*), eirðarleysi (*inquietudo*), ofbeldi (*violentia*) og forherðing hjartans (*obduratio cordis*). Svipuð upptalning er frá Ísidór en við bætast lygar (*mendacium*), þjófnaður (*furtum*), mannvonska (*inhumanitas*), rángirni (*rapacitas*) og skammarleg eftirsókn eftir hagnaði (*turpis lucri appetitus*). (*Sp.mor.:1253*) Eins og áður hrjáðu margir þessara lasta Mörð og Hallgerði. Mörður kom upp um þjófnaðinn í Kirkjubæ fyrir peninga til þess að ná sér niðri á Gunnari á Hlíðarenda, hann lét Þorgeir Starkaðarson blekkja Þorgeir Otkelsson til að snúast gegn Gunnari, hann laug að Njálssonum, tók að sér að sækja vegendur Höskudar Hvítanessgoða og leyndi því að hann hefði verið einn af þeim og hjarta hans var forhert þannig að enginn gat treyst honum. Hallgerður fyllir upp í myndina með þjófnaði, eirðarleysi og ofbeldi.³³⁴ Svik, lygar og þjófnaður teljast alltaf til alvarlegra synda og eru oftast dauðasyndir nema lygunum sé ætlað að gleðja eða hjálpa og þjófnaðurinn sé í neyð. (*Sp.mor.:1275-1283*)

Þó að Gunnar væri heylítill og matarlaus var neyð hans ekki slík að hún afsakaði þjófnað enda vildi hann ekki fara með neinum ránum. Í *Speculum morale* er velt upp ýmsum spurningum varðandi þjófnaði og rán og í *Njálu* eru mörg dæmi sem gefa tækifæri til að velta fyrir sér hversu alvarlegur glæpur þjófnaður er. Einkaeign er varin í *Speculum morale*, þó að hún sé andstæð rétti náttúrunnar (*ius naturalis*), á þeim forsendum að menn líti betur eftir eigin eign en sameign, ef um sameign er að ræða geti skapast ringulreið í að skipta ábyrgðinni og það auki frið ef hver er ánægður með sitt. Oft rísa deilur milli þeirra sem eiga eitthvað saman. (*Sp.mor.:1283-1284*) Gunnar og Njáll áttu skóg saman í Rauðaskriðum. Það olli engum deilum fyrr en Hallgerður kom til sögunnar og sætti sig ekki við að Svartur hyggi þar skóg og lét drepa hann til að Bergþóra rændi ekki oftar frá henni. Þarna er talað um rán en þjófnaður er skilgreindur sem brotnám eigna á laun og vinnur gegn réttvísni. Með því að vinna á laun bætast sviksemi (*fraus*) og slægð (*dolus*) við syndina. Leyfilegt er að sækja eigur annarra á laun samkvæmt dómsúrskurði. Hins vegar syndgar sá sem nær í eigur sínar úr vörlu

³³³ Sjá XXV.,LVIII.,LXIII.,LXV.,LXIX.,LXXI.-LXXII.,LXXXVIII.,XCII.,XCVII.,CX.,CXXI.,CXLVI. kapítula

³³⁴ Sjá XLVIII.,XLIX.,LXVII.,CIX.og CXII. kapítula

annars á laun án dómsúrskurðar gegn almennri réttvísí. Þjófnaður er dauðasynd, jafnvel þó í litlu sé, ef tilgangurinn er að skaða þar sem hann vinnur gegn náungakærleika. Fyrir þjófnað er þó aðeins refsad með dauða ef hann er óbætanlegur þegar um helgispjöll, almenningsheill eða mannrán er að ræða. Þeim sem hafa meira en nóg ber að aðstoða þá fátæku. (*Sp.mor.:1284-1286*) Otkell virðist hafa vanrækt þá skyldu þar sem hann átti nógan mat í hallæri. Þjófnaðurinn í Kirkjubæ var þó óréttlætanlegur hvernig sem á hann er litið. Neyð Gunnars og Hallgerðar var ekki slík að þau hefðu ekki önnur ráð til bjargar og þau höfðu þegar fengið mat frá Njáli. Hefndarhugur og skortur á náungakærleika réðu mestu um gjörðir Hallgerðar og hún gróf undan lögum og réttlæti með gerðum sínum. Hún bætti um betur með því að reyna að gera Gunnar að þjófsnaut og fá hann til að borða forboðinn mat eins og Eva forðum. Gunnar mat heiðarleika sinn meira og var að því leyti Adam fremri að hann syndgaði ekki til að þóknast konu sinni. Víga-Hrappur stal dýrgripum úr hofi velgerðarmanns síns og stjórnanda ríkisins. Það var ekki síður ófyrirgefænleg synd en glæpur Hallgerðar og fallin til að grafa undan lögum og rétti. Rán er metið meiri glæpur en þjófnaður þar sem ráni fylgi ofbeldi. Í mannlegu samfélagi hefur enginn leyfi til að ná í sitt nema með opinberu valdi eða réttarúrskurði og því sé það rán ef menn taka á eigin spýtur með valdi það sem þeir telja að sér beri. (*Sp.mor.:1286-1287*) Tillaga Þráins Sigfussonar um að taka matinn og skilja eftir verð hefði því verið verri glæpur en þjófnaður Hallgerðar. Þráinn tók síðan við gripunum sem Hrappur hafði stolið úr hofi Guðbrands í Dal þannig að hugur hans var ekki síður mengaður en þeirra Hallgerðar og Hrapps. Ræningjar eru sagðir verri en djöfullinn því að hann kvelji aðeins þá illu og verri en villidýr þar sem þeir ráðast ekki aðeins á þá góðu heldur líka eignir þeirra. (*Sp.mor.:1290*) Samkvæmt þessu var Hrappur enn verri en Mörður, hann rændi eignum Guðbrands í Dal, drap son hans og flekaði dóttur hans³³⁵.

Mútuhægni er talin til dætra fégræðinginnar og sagt að mítur eða gjöf geti breytt gangi réttlætisins. Auðvelt sé að múta veiklyndum lögmönnum þannig að þeir breyti afstöðu sinni til réttlætis. Menn missa frelsi við að þiggja gjafir. (*Sp.mor.:1311-1315*) Mörður tók að sér mál gegn greiðslu eða vegna hótana og Eyjólfur Bólverksson tók að sér vörn brennumanna fyrir mítur og breytti gangi réttlætisins á vafasaman hátt skuldbundinn þeim sem hafði mútað honum. Eyjólfur var refsad með dauða en enn bætist í syndasafn Marðar.³³⁶

Matgræðgi eða óheft fíkn í mat og drykk er snara djöfulsins. Hún náði fyrstu foreldrunum á sitt vald og djöfullinn reyndi að snara Jesú. (*Sp.mor.:1350*) Hallgerður reyndi að fá Gunnar til að borða stolinn mat. Drykkjan leiðir meðal annars af sér reiði, deilur (*rixas*), samjöfnuð (*contentiones*), barsmíðar, ósvífni (*contumelias*), guðlast, og jafnvel manndráp. Maður snýst auðveldlega gegn konu sinni eða vini og faðir gegn syni. (*Sp.mor.:1358*) Það mætti velta því fyrir sér hvort drukkið hafi verið

³³⁵ Sjá XXXVI.,XLVII-XLVIII.,LXXXVII-LXXXVIII. kapítula

³³⁶ Sjá LXVII.,CXXXV.,CXXXVIII.,CXLV. kapítula

stift á Hlíðarenda. Hjónaband Hallgerðar og Gunnars var girndarráð þannig að munaðurinn eða girnd réði vali þeirra. Um Hrút og Unni segir svo: „En um morguninn fóru þau til drykkju, ok allan hálfan mánuð lágu þau þar tvau ein í loptinu.“ Girndin og drykkjan náði tökum á Hrúti. Isidor telur fjórar ásýndir munaðarins, ruddalegt (skamarlegt) tal (*turpiloquia*), illyrði eða gróf fyndni (*scurrilia*), grín (*ludicra*) og heimskatal (*stultiloquia*) Auk þess fylgja munaðinum deilur, samjöfnuður, bardagar og hótanir. (*Sp.mor.*:1366) Allt þetta fyldi Hallgerði þegar hún kom „austr hingat“. Kannski var Njáll ekki forspár aðeins góðurmannþekkjari og gerði sér grein fyrir afleiðingum munaðarins.

12.6 Niðurstaða

Þó að óvist sé að *Speculum morale* hafi verið saminn fyrir ritunartíma *Njáls sögu* er ljóst að úrvinnslan á höfuðsyndunum og dætrum þeirra er sú sama í báðum ritum. Í *Njálu* er leitast við að lýsa persónum sem hafa ánetjast þessum syndum og lögð er áhersla á að sýna fram á að hinum ymsu myndir þeirra eigi við margar þeirra. Öfundin er sú synd sem hrjáir flesta og kemur mestu illu til leiðar og dætur hennar samkvæmt *Speculum morale* einkenna margar sögupersónur *Njálu*. Mörg einkenni ofmetaðarins koma fram hjá Gunnari á Hlíðarenda og Hallgerði og ymsar myndir öfundar, reiði, dáðleysis ágirndar, græðgi og munaðar íþyngja auk þess Hallgerði. Það er eins og leitast sé við að hlaða öllum höfuðsyndunum á hana eina til að sýna hvernig þær fylgjast að. Mörður fær einnig stóran skammt af syndum en þar rísa öfund og dáðleysið hæst. Einnig er stöðugt er hamrað á fégirnd hans án þess að hún virðist mikilvæg fyrir framgang sögunnar en aðrir fylgifiskar hennar eins og svik og lygar eru því afdrifaríkari. Það er eins og verið sé að leggja áherslu á fégirnd Marðar til að fylla upp í myndina af syndaregistrí hans. Túlkun á höfuðsyndunum í *Speculum morale* og *Brennu-Njáls sögu* er hliðstæð og ekki ólíklegt að ritari *Njálu* hafi þekkt til þess rits eða svipaðrar úttektar á höfuðsyndunum og þar er að finna.

13 Skyldur og velgerðir

Eins og fram hefur komið voru klassískir höfundar í miklum metum hjá Vincentíusi frá Beauvais ekki síður en kirkjufeðurnir. Rómversku rithöfundarnir Marcus Tullius Ciceró, sem var uppi á fyrstu öld fyrir Krist og Lucíus Annaeus Seneca, sem lifði á fyrstu öld eftir Krist, voru báðir í þeim hópi. Langir kaflar úr ritum þeirra eru í *Speculum historiale* auk þess sem oft er vísað til þess sem þeir hafa skrifað. Þeir nutu báðir aukinnar hylli á síðmiðoldum og kaflar úr verkum þeirra birtust í ymsum alfræðiritum. Á tólfu öld jókst áhugi á einstökum verkum þeirra og *De officiis* eftir Ciceró og *De beneficiis* eftir Seneca voru meðal útbreiddustu rita þeirra. *De officiis* var fyrsta klassískra verkið sem

var prentað árið 1465.³³⁷ Þessi rit gætu því hafa ratað á púlt Njáluritara auk þess sem nokkrir kaflar úr þeim eru í *Speculum historiale*. Hér á eftir verður fjallað um viðfangsefni Njáluhöfundar sem gætu verið runnin frá þessum verkum og einnig hugað að atriðum sem koma ekki fram í *Speculum historiale*.

13.1 De officiis - skyldur

Í ritinu *De officiis* eftir Cíceró er margt sem minnir á efnisval Njáluritara. Þegar hefur verið fjallað um að mikil áhersla á skyldur við fjölskylduna í *Njálu* sé meira í anda *De officiis* en *Speculum historiale* sbr. 11.5 hér að framan. Í *De officiis* segir að allt sem er siðferðislega rétt eigi sér fjórar uppsprettur, 1) skynjun og hugvit í meðferð sannleikans, 2) varðveislu samfélagsskipunar með því að úthluta hverjum manni skyldum og gera ráð fyrir að þeim sé sinnt af trúmannsku, 3) stórmennsku ósigrandi hugar og 4) reglu sem einkennist af hófsemi og sjálfsstjórn:

Sed omne, quod est honestum, id quattuor partium oritur ex aliqua: aut enim in perspicentia veri sollertiaque versatur aut in hominum societate tuenda tribuendoque suum cuique et rerum contractarum fide aut in animi excelsi atque invicti magnitudine ac robore aut in omnium, quae fiunt quaeque dicuntur, ordine et modo, in quo inest modestia et temperantia. (*De off.I.v.15*)³³⁸

Þetta eru þau viðmið sem höfð eru að leiðarljósi í *Njálu* undir forystu manna eins og Njáls, Runólfs í Dal, Gissurar hvíta og ekki síst Síðu-Halls. Mikilvægt var að menn veltu málunum fyrir sér og tækju ákvarðanir að vel athuguðu máli annars gat farið illa. Cíceró varar við því að falla í þá gryfju að skoða það óþekkta sem þekkt og samþykkja af fljótfærni. Ef við viljum forðast þann löst þurfum við að eyða tíma og athygli í að vega og meta vitnisburð. „--- unum, ne incognita pro cognitis habeamus iisque temere assentiamur; quod vitium effugere qui volet (omnes autem velle debent), adhibebit ad considerandas res et tempus et diligentiam.“ (*De off.I.vi.18*)³³⁹ Cíceró áréttar einnig þá kenningu, sem hann hafði áður sett fram í *Academica*, að ekki væri alltaf til algildur sannleikur heldur þyrfti að skoða vel allar hliðar máls og komast að líklegustu niðurstöðunni: „Contra autem omnia disputatur a nostris, quod hoc ipsum probabile elucere non posset, nisi ex utraque parte causarum esset facta contentio.“ (*De off.II.ii.8*)³⁴⁰ Kirkjufeðurnir höfðu mismunandi afstöðu til þessarar hugmyndafræði, Ágústínus hafnaði henni sem hættulegri en Lactantíus sem var uppi nálægt 300 e.Kr. taldi hana samrýmast kristnum sjónarmiðum vel. *Academica* Cícerós naut lítilla vinsælda fram eftir öldum en er til í nokkrum handritum frá 12. og 13. öld þannig að hugmyndafræði ritsins hefur þótt áhugaverð á þeim öldum.³⁴¹ Svipuð viðhorf virðast vera ríkjandi í *Njálu* og öðrum íslendingasögum og möguleikar

³³⁷ *Texts and Transmission* 1986:130-131

³³⁸ Cicero 1913:16

³³⁹ Cicero :18,20)

³⁴⁰ Cicero:174

³⁴¹ Rouse, Mary A. and Richard H. 1991: 61-62

á því að deila um réttmæti hvers málstaðar gera þær lifandi enn þann dag í dag. Er Hallgerður óhlýðin eða er hún beitt rangindum, á Otkell að fá bætur fyrir þjófnað eða þarf hann að bæta fyrir móðganir við Gunnar, eiga Njálssynir rétt á bótum frá Þráni eða gera þeir drengskap sinn til fjár? Þetta hefur fallið vel að aðferðum Íslendinga á þjóðveldisöld við lausn deilumála í þjóðfélagi þar sem þátttaka í deilum var daglegt brauð og málflutningur, málamiðlanir, réttargjörningar og vinfungi voru leiðir til að ákvarða þjóðfélagsstöðu. Biskupar gegndu oft hlutverki sáttasemjara³⁴² eins og Njáll og Síðu-Hallur fyrir þeirra tíma svo að kirkjunnar menn þurftu að vega og meta ólík sjónarmið ekki síður en veraldlegir áhrifamenn.

Í *De officiis* er því haldið fram að við höfum ekki aðeins fæðst fyrir okkur sjálf heldur tilheyrum við fósturjörðinni og vinum. Allt sé skapað til nytsemdar fyrir mannkynið, menn séu fæddir til að vera hverjur öðrum til gagns og að við eignum að fylgja náttúrunni með því að setja sameiginlegar nauð-synjar á oddinn og nota hæfileika okkar og iðju til að viðhalda mannlegu samfélagi. Undirstaða réttlætis sé traust eða að halda loforð og samninga og þjóna sannleikanum:

Sed quoniam, ut praecclare scriptum est a Platone, non nobis solum nati sumus ortusque nostri partem patria vindicat, partem amici, atque, ut placet Stoicis, quae in terris dignantur, ad usum hominum omnia creari, homines autem hominum causa esse generatos, ut ipsi inter se aliis aliis prodesse possent, in hoc naturam debemus ducem sequi, communes utilitates in medium afferre mutatione officiorum, dando accipiendo, tum artibus, tum opera, tum facultatibus devincire hominum inter homines societatem.

Fundamentum autem est iustitiae fides, id est dictorum conventorumque constantia et veritas. (*De off.I.vii.22-23*)³⁴³

Scire debemus que in terris dignuntur ad usum hominum creari omnia, homines autem hominum causa fuisse generatos, ut ipsi inter se alii aliis prodesse possint. In hoc ergo debemus naturam ducem sequi et communes utilitates afferre in medium. Fundamentum primum iusticie est ne cui noceatur, deinde ut communi utilitati serviatur. (In illis promissis standum non esse quis non videt, que quis metu coactus vel dolo deceptus promiserit?)³⁴⁴

Fundamentum iusticie est fides, id est dictorum conventorumque constans veritas. (*Sp.hist.VII,7-Tullius in libro primo de officiis*)

Það sé ekki aðeins náttúrulögþmál heldur einnig í samræmi við þjóðarrétt og lög einstakra ríkja að ekki sé leyfilegt að skaða annan fyrir eigin hag. Þeir eru einnig fyrirlitlegir sem gera hvorki sjálfum sér né nágrönum gagn: „---contemnuntur ii, qui “nec sibi nec alteri,” ut dicitur, in quibus nullus labor, nulla industria, nulla cura est.” (*De off.II.x.36*)³⁴⁵ Þorgeir Starkaðarson beitti öðrum fyrir sig í bardögum, Otkell lá á birgðum sínum í hallæri og Mörður taldi það ekki koma sér við þegar vinur hans, Otkell og frændi hans, Gunnar, börðust jafnvel þó að hann færi sjálfur með mannaorráð.³⁴⁶

³⁴² Byock 1988:154-155

³⁴³ Cicero 1913:22,24

³⁴⁴ Þessi málsgrein kemur síðar í *De Officiis* og í öðru samhengi (*De off.: I.x.32*, Cicero: 32, 34)

³⁴⁵ Cicero :204

³⁴⁶ Sjá Sjá XLVII.LIV.,LXIII.,LXXII. kapítula

Lögin sjá til þess að að samfélag borgara sé heilt og óskaddað. Þeim sem slíti þessi bönd verði að refsa með dauða, útlegð, fjötrum eða sektum. Nytsemi einstaklingsins og heildarinnar skuli vera hin sama og ef hver hugsar um eigin hag leysist samfélagið upp. Orð Þorgeirs Ljósvetningagoða eiga vel við: „--- en ef sundr er skipt lögnum, þá mun og sundr skipt friðinum, ok mun eigi við þat mega búa.“³⁴⁷ Réttlætið er drottning allra dyggða:

Neque vero hoc solum natura, id est iure gentium, sed etiam legibus populorum, quibus in singulis civitatibus res publica continetur, eodem modo constitutum est, ut non licet sui commodi causa nocere alteri; hoc enim spectant leges, hoc volunt, incolumem esse civium coniunctionem; quam qui dirimunt, eos morte, exilio, vinclis, damno coërcent. (*De off.II.v.23*)³⁴⁸

Ergo unum debet esse omnibus propositum, ut eadem sit utilitas unius cuiusque et universorum; quam si ad se quisque rapiet, disolvetur omnis humana consortio. (*De off.III.vi.26*)³⁴⁹

--- vel etiam ipsius animi, quae vacent iustitia; haec enim una virtus omnium est domina et regina virtutum. (*De off.III.vi.28*)³⁵⁰

Iusticia est una omnium domina et regina virtutum. (*Sp.hist.VII,11-Tullius in libro III de officiis*)

Í *Njálu* er lögð áhersla að með lögum skuli land byggja og ólögum eyða. Aðalatriðið er að standa við þá samninga eða sættir sem góðir menn gera. Það var það eina sem skildi þá Gunnar og Kolskegg að.³⁵¹

Samkvæmt *De officiis* er það því sameiginleg ábyrgð allra manna að vinna að velferð samfélagsins og taka hagsmuni heildarinnar fram yfir stundarhagsmuni. Tvær leiðir séu til að leysa mál, með samningum eða með ofbeldi sem sé eðli skepna: „Nam cum sint duo genera decertandi, unum per disceptationem, alterum per vim, cumque illud proprium sit hominis, hoc beluarum, ---.“ (*De off.I.xi.34*)³⁵² Ekkert stríði meira gegn náttúrunni en að auka óþægindi annars manns til eigin ávinnings með því að taka frá honum. Ef hver og einn rænir eða beitir annan ofbeldi í eignhagsmunaskyni leysist mannlegt samfélag upp. Þjóðfélagini er líkt við líkama þar sem einn líkamshlutu geti ekki nýtt sér skaða annars:

Deterahere igitur alteri aliquid et hominem hominis incommodo suum commodum augere magis est contra naturam quam mors, quam paupertas, quam dolor, quam cetera, quae possunt aut corpori accidere aut rebus externis. Nam principio tollit convictum humanum et societatem. Si enim sic erimus affecti, ut propter suum quisque emolumentum spoliet aut violet alterum, disrupti neccesse est, eam quae maxime est secundum naturam, humani generis societatem. Ut, si unum quodque membrum sensum hunc haberet, ut posse putaret se valere, si proximi membra valetudinem ad se traduxisset, debilitari et interire totum corpus necesse esset, sic, si unus quisque nostrum

³⁴⁷ *Brennu-Njáls saga* 1954:271-272

³⁴⁸ Cicero 1913:290

³⁴⁹ Cicero:292

³⁵⁰ Cicero:294

³⁵¹ Sjá LXX.,LXXV. kapítula

³⁵² Cicero:36

ad se rapiat commoda aliorum detrahaturque, quod cuique possit, emolumenti sui gratia, societas hominum et communitas evertatur necesse est. (*De off.III.v.21,22*)³⁵³

Detrahere aliquid alteri et hominem hominis incommodo suum agere commodum, magis est contra naturam quam mors. Sicut enim si unumquodque corporis membrum hunc haberet sensum, ut posset putare se valere, si proximi membra valetudinem detraxisset, debilitari et interire totum corpus necesse esset. Sic unusquisque nostrum si ad se rapiat commoda aliorum, detrahaturque cui possit emolumenti sui gratia, societas hominum et communitas evertatur necesse est (*Sp.hist.VII,11-Tullius IIIo libro de officiis*)

Jafnvel vitrum manni, sem svetur, er óheimilt að taka mat frá lítilsigldum manni nema að hagur þjóðfélagsins heimti það. Annars ber hverjum að þola skort fremur en að taka frá öðrum:

Nam, si quid ab homine ad nullam partem utili utilitatis tuae causa detraheris, inhumane feceris contraque naturae legem; sin autem is tu sis, qui multam utilitatem rei publicae atque hominum societati, si in vita remaneas, afferre possis, si quid ob eam causam alteri detraheris, non sit reprehendendum. Sin autem id non sit eius modi, suum cuique incommodum ferendum est potius quam de alterius commodis detrahendum. (*De off.:296 III.vi.30*)³⁵⁴

Lögmál náttúrunnar myndi sjá fyrir þörfum góðs og viturs manns. (*De off.III.vi.31*)³⁵⁵ Sú skoðun að skilja á milli þess sem er nytsamlegt og heiðarlegt sé versta pest sem hafi verið innleidd í mannlegt líf. Óheiðarlegir menn grípi til þess sem virðist nytsamlegt og greini það frá því sem sé siðferðislega rétt. Þar eigi hnífur morðingjans upptök sín, eiturbikarinn og fals auk þess sem þessi hugsun ýti undir þjófnæði, fjárdrátt og rán. Menn sjái oft ekki refsinguna, þá er ekki átt við lagalega refsingu, sem menn sleppi oft við, heldur þá þyngstu sem um getur, eigin siðspillingu:

Nihil vero utile, quod non idem honestum, nihil honestum, quod non idem utile sit, saepe testatur negatque ullam pestem maiorem in vitam hominum invasisse quam eorum opinionem, qui ista distraxerint. (*De off.III.vii.34*)³⁵⁶

Quare error hominum non proborum, cum aliquid, quod utile visum est, arripuit, id continuo secernit ab honesto. Hinc sicae, hinc venena, hinc falsa testamenta nascuntur, hinc furta, peculatorum, expilationes direptionesque, sociorum et civium, --- (*De off.III.viii.36*)³⁵⁷

Emolumenta enim rerum fallacibus iudiciis vident, poenam non dico legum, quam saepe perrumpunt, sed ipsius turpitudinis, quae acerbissima est, non vident. (*De off.III.viii.36*)³⁵⁸

Ekki er ólíklegt að vangaveltur úr *De officiis* um hvort komi fyrr nytssemi eða réttmæti hafi haft áhrif á umfjöllun um þjófnæðinn í Kirkjubæ í *Njáls sögu*. Gunnar var strangheiðarlegur og ákvað fremur að þola skort en að taka mat og hey frá Otkatli ófrjálsri hendi. Gunnari bárust vistir frá Njáli og þar með staðfestist stuðningur við góða menn. Þráinn, móðurbróðir Gunnars, áleit að nauðsyn bryti lög og vildi taka vistir úr Kirkjubæ og skilja eftir verð. Þarna sýndi Þráinn fyrstu merki um siðgæðisbrest því að aldrei á að taka það til bragðs sem virðist nytsamlegt og liggja beint við ef einhver spurning er um

³⁵³ Cicero 1913:288

³⁵⁴ Cicero:296

³⁵⁵ Sjá Cicero:296

³⁵⁶ Cicero:300

³⁵⁷ Cicero:302

³⁵⁸ Cicero:304

siðferðislegan rétt. Jafnvel hugleiðing um að gera órétt er glæpsamleg: „--- in ipsa enim dubitatione facinus inest, etiamsi ad id non pervenerint.“ (*De off.III.viii.37*)³⁵⁹ „--- etiam si ad id quod deliberant non pervenerint, in ipsa dubitatione facinus committunt.“ (*Sp.hist.VII,11-Tullius in IIIo libro de officiis*) Þráinn sýndi hversu spilltur hann var þegar hann tók við Hrappi og þeim gripum sem hann hafði stolið frá hinum norska Guðbrandi í Dal af því að hann hélt að hann kæmist upp með það þar sem hann var að fara úr landi. Hann gerðist þjófsnautur og sveik trúnað við yfirboðara sinn. Hann hlaut þó sína refsingu eins og Hákon jarl spáði. Hin innri spilling hafð náð tökum á honum og dró hann til dauða ásamt Hrappi. Hallgerður var gerspilt og gekk alla leið með því að láta stela vistum. Cíceró tilfærir dæmi Platóns um Gygas sem hlotnaðist hringur sem gat látið hann hverfa. Gygas komst síðan til æðstu valda með því að drepa þá sem stóðu í vegi fyrir honum því að enginn gat staðið hann að verki. Fyrir vitran mann skiptir ekki máli hvort unnt er að fylgjast með verkum hans, hann breytir rétt: „--- si omnes deos hominesque celare possimus, nihil tamen avare, nihil iniuste, nihil libidinose, nihil incontinenter esse faciendum.“ (*De off.III.viii.37*)³⁶⁰ Hallgerður hélt að hún kæmist upp með þjófnað ef verkinu væri leynt og Þráinn af því að Hákon gat ekki komist að því að hann hefði falið Hrapp. Hann beit síðan höfuðið af skömmanni með því að neita Njálssonum um bætur. Gunnar var ekki tilbúinn að gerast þjófsnautur og hylma yfir með konu sinni og breytti eins og síðuðum manni sæmdi. Að vera tilbúinn að ræna samborgara sína í eigin þágu brýtur niður samfélagið: „Ab iis enim constitutam inter homines societatem evertunt, cuius societatis artissimum vinculum est magis arbitrari esse contra naturam hominem homini detrahere sui commodi causa quam omnia incommoda subire ---.“ (*De off.III.vi.28*)³⁶¹ Hallgerður var kveikja að niðurrifi samfélagsins ásamt þeim félögum Þráni og Hrappi. Þeirra eigin siðspilling óx einnig jafnt og þétt og varla hefur þeim verið búinn saelustaður að þessu lífi loknu.³⁶²

Þó að Otkell væri fórnarlamb þjófnaðar bar hann ábyrgð á ófórum sínum og hafði ekki þroskaða samfélagsvitund. Að ráði Skammkels var hann ekki tilbúinn að hjálpa meðborgara sínum þegar harðnaði í ári og þegar Gunnar bauð honum riflegar bætur fyrir þjófnaðinn var það mikilvægara fyrir hann að reyna að ræna mannorði Gunnars en að leysa málín á friðsamlegan hátt. Auk þess gerði hann sig sekan um svik með því að leyna göllum á þrælnum Melkólfí sem hann seldi Gunnari. Í *De officiis* er spurt hvort gefa eigi upp galla þræls þegar hann er seldur, hvort þrællinn sé ótrúr, stundi fjárhættuspil, steli eða drekki. Seljandinn er talinn ábyrgur, hann veit hvort þræll hefur tilhneigingu til að flýja eða stela.

³⁵⁹ Cicero 1913:304

³⁶⁰ Cicero:304

³⁶¹ Cicero:294

³⁶² Sjá XLVII.-XLIX.,LXXXVIII.,XCII. kapítula

Nec vero in praediis solum ius civile ductum a natura malitiam fraudemque vindicat, sed etiam in mancipiorum venditione venditoris fraus omnis excluditur. Qui enim scire debuit de sanitate, de fuga, de furtis, praestat edicto aedilium. (*De off. III.xvii.71*)³⁶³

“In mancípio vendendo dicendane vitia, non ea, quae nisi dixeris, redhibeatur mancipium iure civili, sed haec, mendacem esse, aleatorem, furacem, ebriosum?” (*De off.III.xxiii.91*)³⁶⁴

Fjallað er um sjónarmið Antípaters og Díógenesar um siðfræði kaupanda og seljanda. Díógenes heldur því fram að eitt sé að leyna en annað að segja ekki frá galla. Tekið er dæmi um að maður selji hús sem er skemmt en enginn viti það nema hann sjálfur. Antípater teldi það siðferðislega rangt þar sem kaupandinn yrði fyrir skaða því að hann hefði ekki metið ástand hússins réttilega og þetta væri dæmi um að neita að beina manni á rétta braut sem hefði villst af leið. Díógenes myndi svara því til að að hann hefði ekki neyttmanninn til að kaupa og ekki einu sinni ráðlagt honum það. Kaupandinn hafi eigin dómgreind og geti skoðað húsið. Cíceró tekur þá afstöðu að ekki eigi að leyna göllum á því sem maður selur. Leynd sé fólgin í því að reyna að koma í veg fyrir kaupandi finni gallana í hagnaðarskyni fyrir seljanda. (*De off.III.xii-xiii.52-57*)³⁶⁵ Otkell sagði Gunnari frá því að Melkólfur ynni illa og að honum væri annað verr gefið en þar með var gefið í skyn að hann væri þjófóttur. Otkell leyndi því göllum þrælsins og hagnaðist á sölunni um tíma. Svik Otkels voru því undirrot vandræðanna ekki síður en þjófnaður Hallgerðar og hann hlaut að lokum að gjalda fyrir þau með lífi sínu. Efnistök Njáluhöfundar um skyldur gagnvart meðborgurum og afstöðu til þjófnaðar og svika er í fullu samræmi við umfjöllun Cícerós í *De officiis*.³⁶⁶

Jafnvel Gunnar og Njáll voru ekki alsaklausir og áttu það til að beita óprútnum aðferðum í eiginhagsmunaskyni. Eins og fram kemur í kafla 7.1.3 hér að framan var akuryrkja talin æðst þeirra starfa sem eitthvað gefa af sér, launuð störf handverksmanna voru talin óverðug heiðursmönnum og smáverslun auðvirðilegust af öllu (*De off.I.xlii.150-151*)³⁶⁷ (*Sp.hist.VII,9-Tullius in libro primo de officiis*). Víða í *Njálu* er fjallað um störf þeirra félaga, Gunnar var oft á leið af akri eða við vinnu á akri og Njáll lét húskarla bera skarn á hól. Það var því hentugt fyrir Gunnar að bregða sér í hlutverk mestu andstæðu sinnar, Kaupa-Héðins, þegar hann vildi dyljast og blekkja andstæðing sinn. Þá neitaði hann að segja til um galla á vörum og hegðaði sér í anda Díógenesar og átti kannski skilið að vera svikinn sjálfur við kaupin á Melkólfí. Dulbúningurinn er alþekkt minni svipað og þegar Óðinn leikur á menn á ferðum sínu í líki gamals förumanns eða þegar konungar blekkja þegna sína. Hegðun Gunnars og ráð Njáls voru meira í anda Óðins en kristilegrar hegðunar og í raun náðu þeir heimanmundi Unnar frá Hrúti með undirferli og þekkingu á mannlegu eðli svipað og Mörður gerði síðar í samskiptum sínum

³⁶³ Cicero 1913:342

³⁶⁴ Cicero:366

³⁶⁵ Sjá Cicero:320,322,324,326

³⁶⁶ Sjá XLVII.,XLIX. kapítula

³⁶⁷ Sjá Cicero:152,154

við Njálssyni. Þeir létu von um hagnað og að gera lítið úr andstæðingnum vega meir en heiðarleika í viðskiptum sínum við Hrút.

Qui autem omnia metiuntur emolumenis et commodis neque ea volunt praeponderari honestate, ii solent in deliberando honestum cum eo, quod utile putant, comparare, boni viri non solent. (*De off.III.iv.18*)³⁶⁸

[En þeir sem meta allt eftir hagnaði og persónulegum ávinningi og neita að láta vega það á vogarskálum heiðarleikans, eru vanir að velta því vandlega fyrir sér sem er siðferðislega rétt gegn því sem þeir álíta hagkvæmt, góðir menn eru ekki vanir að gera slíkt.]

Þeir Njáll og Gunnar lærðu hins vegar af Hrúti að unnt var að tapa máli með reisin og Hrútur erfði ekki ójöfnuð þeirra. Gunnar átti þó erfitt með að skilja þessa afstöðu og hélt að þeir bræður, Höskuldur og Hrútur, hikuðu við að gefa honum Hallgerði vegna fyrri samskipta. Samkvæmt *De officiis* geta menn öðlast tilfinningu fyrir skyldum með góðu eðli og ástundun: „Haec enim officia, de quibus his libris disputamus, media Stoici appellant; ea communia sunt et late patent; quae et ingenii bonitate multi assequuntur et progressione discendi.“ (*De off.III.iii.14*)³⁶⁹ Síðar styrktist siðferðiskennd Njáls með reynslu og kristni. Ekkert af því sem þeir Gunnar og Njáll gerðu var andstætt lögum en þeir beittu brögðum og notuðu lögin sér til framdráttar.³⁷⁰

Í samskiptum Gunnars og Njáls var það Njáll sem var veitandi og Gunnar leitaði ráða og hjálpar hjá honum. Í *De officiis* eru talðar upp ástæður fyrir því að menn beygja sig undir völd og áhrif annarra:

Ducuntur enim aut benivolentia aut beneficiorum magnitudine aut dignitatis praestantia aut spe sibi id utile futurum aut metu ne vi parere cogantur, aut spe largitionis promissisque capti aut postremo, ut saepe in nostra re publica, videmus, mercede conducti.

Omnium autem rerum nec aptius est quicquam ad opes tuendas ac tenendas quam diligi nec alienus quam timeri. (*De off.II.vi.22*)³⁷¹

[Það sem hefur áhrif á menn er velvild eða miklar velgjörðir eða áhrifavalda hins eða von um bættan hag í framtíðinni eða ótti manna við að vera neyddir til að láta undan, von um gjafir og gylliboð, eða að lokum af því að þeim hefur verið múað eins og oft vill verða í ríki okkar.

En ekkert er betur fallið til að tryggja áhrif og halda þeim en ást og ekkert verra en ótti.]

Gunnar naut velvildar, ráða og gjafa Njáls sem hafði mikið áhrifavalda í samfélagini og samband Síðu-Halls og Flosa var á svipuðum forsendum. Ásgrímur Elliða-Grímsson sýndi Gunnari á Hlíðarenda þakklæti eftir að hann hafði hjálpað honum á þingi og sú hjálp var líklega veitt til að bæta stöðu Gunnars. Njálssynir vonuðust eftir gjöfum frá Merði og Þorkell Otkelsson bjóst við vináttu frá nafna sínum Starkaðarsyni og samstöðu um að hefna sín á Gunnari. Eyjólfur Bólverksson gekk í lið með Flosa eftir að hafa þegið mútur. Hins vegar virðast það fyrst og fremst vera konur sem ógnuðu

³⁶⁸ Cicero 1913:284

³⁶⁹ Cicero:280,282

³⁷⁰ Sjá XXII.-XXIV.,XXXIII. kapítula

³⁷¹ Cicero:188,190

mönnum og stjórnuðu með hótunum eða ögrun. Hrútur var dauðhræddur við galdrar Gunnhildar, Unnar fékk Gunnar til að heimta heimanmundinn með því að hræða hann með því að hann yrði álitinn huglaus, Hallgerður sakaði heimamenn sína um aumingjaskap og hótaði að drepa Melkólf til að fá hann til að hlýða. Jafnvel Bergþóra, Steinvör í Sandgili og Hildigunnur Starkaðardóttir sökuðu menn um ræfildóm þegar þær vildu hefndir og kona Bjarnar í Mörk hótaði honum skilnaði ef hann reyndist Kára ekki vel. Reyndar manaði Þorgeir Starkaðarson bræður sína en hann var einn af gungum sögunnar. Í *De officiis* er reyndar viðurkennt að stundum neyðist húsbændur til að stjórna þrælum með hörku en almennt er talið varhugavert að stjórna þannig að það ali á hatri. (*De off.II.vii.24*)³⁷² Konur í *Njálu* voru ekki vitrir stjórnendur og stuðluðu ekki að friði.³⁷³

Í *De officiis* er afstaða til hetjuskapar blendin. Sé styrkur á hættustund sýndur án réttlætis og barist er fyrir sig sjálfan í stað sameiginlegra hagsmunar er það löstur og vitnað er í Platón um að ekki aðeins beri að nefna visku sem er laus við réttlæti, slægð, heldur einnig hugrekki til að þola hættur, fíflidirfsku, ef það er af egingjörnum hvötum:

Sed ea anima elatio, quae cernitur in periculis et laboribus, si iustitia vacat pugnatque non pro salute communi, sed pro suis commodis, in vitio est; --- “Non,” inquit, “solum scientia, quae est remota ab iustitia, calliditas potius quam sapientia est appellanda, verum etiam animus paratus ad periculum, si sua cupiditate, non utilitate communi impellitur, audaciae potius nomen habeat quam fortitudinis.” (*De off.I.xix.62-63*)³⁷⁴.

Sicut scientia que remota est a iustitia, calliditas potius quam sapientia est appellanda, sic et animus paratus ad periculum, si sua cupiditate, non communi utilitate impellitur, audacie potius nomen habet quam fortitudinis. (*Sp.hist.VII,7-Tullius in libro primo de officiis*)

Minna verður úr hetjudáðum Gunnars á Hlíðarenda í þessu ljósi og hann fellur í flokk með frænda sínum, Merði Valgarðssyni. Þá ber að álita hrausta og hugaða sem koma í veg fyrir órétt ekki þá sem valda órétti. „Fortes igitur et magnanimi sunt habendi, non qui faciunt, sed qui propulsant iniuriam.“ (*De off.I.xix.65*)³⁷⁵ „Fortes et magnanimi sunt habendi non qui faciunt, sed qui propulsant iniuriam.“ (*Sp.hist. VII,7-Tullius in libro primo de officiis*) Með því að skora Hrút á hólmi má segja að Gunnar hafi valdið órétti þar sem hann forðaðist að fara lagaleiðina og ákvað að láta styrkinn skera úr. Síðar spurði Geir goði hvort Gunnar ætlaði ekki að þola lög eins og hann væri vanur og bjóða hólmgöngu. Hólmgangan var lögleg leið til að sýna yfirlit og sniðganga dóma og sættir. Ákvörðun Hrúts um að heyja ekki einvígi við Gunnar var þjóðfélaginu til góðs og stuðlaði að friði. Hins vegar þarf hrausta og hetjulega sál til að meta lítils það sem fjöldinn metur mikils og varast ber eftirsókn eftir frægð því að hún rænir mann frelsinu:

³⁷² Sjá Cicero 1913:190

³⁷³ Sjá VI.XX.-LXXIV.,CXIX.-CXLVII. kafla

³⁷⁴ Cicero:64

³⁷⁵ Cicero:66

Nam et ea, quae eximia plerisque et praeclera videntur, parva ducere eaque ratione stabili firmaque contemnere fortis animi magnique ducendum est, --- (*De off.I.xx.67*)³⁷⁶
Cavenda etiam est gloriae cupiditas, ut supra dixi; eripit enim libertatem, pro qua magnanimis viris omnis debet esse contentio. (*De off.I.xx.68*)³⁷⁷

Gunnar var um of upptekinn af almenningsálitinu og hafði ekki frelsi til að sitja í friði þar sem hann hafði orðspor að verja. Hrúti tókst að þola misjafnt umtal þegar hann fyrirgaf veislusveinunum og varð meiri maður fyrir vikið. Samkvæmt *De officiis* eru raunverulegu hetjurnar þeir sem ná árangri í friði en ekki í stríði og fela ber þeim tógaklæddu vopnin. Sólon og Lycurgus gerðu þjóðum sínum meira gagn með lagasetningum en allar stríðshetjur.³⁷⁸ Árangur Njáls og Síðu-Halls með lögum um kristnitöku og dómskipan og sáttaumleitunum var meiri en hetjuskapur Gunnars á Hlíðarenda kom til leiðar. Sáttasemjari er æskilegri en hetja sem leysir mál á vígvellinum: „Quare expetenda quidem magis est decernendi ratio quam decertandi fortitudo.“ (*De.off.I.xxiii.79*)³⁷⁹ Einungis á að fara í stríð til að fá að lifa í réttlæti og friði: „Quare suscipienda quidem bella sunt ob eam causam, ut sine iniuria in pace vivatur, ---.“ (*De off.I.xi.35*)³⁸⁰ „Quare suscipienda sunt bella? Ut sine iniuria in pace vivatur.“ (*Sp.hist.VII,7-Tullius in libro primo de officiis*)³⁸¹

Hetjur friðarins eiga að sýna æðruleysi og sálarró á erfiðum tínum. Mikilvægt er að þeir geti séð framtíðina fyrir með samanburði við fyrri tíma og séu tilbúnir að bregðast við ýmiss konar aðstæðum og láti hlutina ekki koma sér á óvart.

Fortis vero animi et constantis est non perturbari in rebus asperis nec tumultantem de gradu deici, ut dicitur, sed praesenti animo uti et consilio nec a ratione discedere.

Quamquam hoc animi, illud ingenii magni est, praecipere cogitatione futura et aliquanto ante constituere, quid accidere possit in utramque partem, et quid agendum sit, cum quid evenerit, nec committere, ut aliquando dicendum sit: "Non putaram." (*De off.I.xxiii.80-81*)³⁸²

Fortis autem et constantis non perturbari in rebus asperis, nec tumultuantem de gradu deici, sed presenti animo et consilio suo uti, nec a ratione discedere. Illud etiam magni ingenii est cogitatione futura percipere et ante constituere quid evenire possit et quid agendum sit cum evenerit.“ (*Sp.hist.VII,8-Tullius in libro primo de officiis*)

Njáll sýndi mörg merki um framsýni og bæði hann og Síðu-Hallur brugðust við af æðruleysi þegar aðrir höfðu komið málum í óefni. Þeir sem taka þátt í að stjórna ríkinu eiga að hafa tvær reglur Platóns í huga, að taka velferð þegnanna fram yfir sína og taka velferð ríkisheildarinnar fram yfir einstaka hluta. Velferð þeirra sem unnið er fyrir er mikilvægari en þess sem verkið er falið:

Omnino qui rei publicae praefuturi sunt, duo Platonis praecepta teneant, unum, ut utilitatem civium sic tueantur, ut, quaecumque agunt, ad eam referant obli

³⁷⁶ Cicero 1913:68

³⁷⁷ Cicero:70

³⁷⁸ Cicero:76,78

³⁷⁹ Cicero:80

³⁸⁰ Cicero:36

³⁸¹ Sjá VIII.,XXIV.,LVI.,LVIII.-LIX.,XCVII.,CV. kapítula

³⁸² Cicero:80,82

commodorum suorum, alterum, ut totum corpus rei publicae curent, ne, dum partem aliquam tuentur, reliquias deserant. (*De off.I.xxv.85*)³⁸³

Qui reipublice profuturi sunt precepta *Platonis teneant, unum quod utilitatem civium sic tueantur ut quicquid agant ad eam referant obliiti commodorum suorum, alterum ut totum corpus reipublice curent, ne dum aliquam partem tuentur, reliquias deserant. (*Sp.hist.VII,8-Tullius in libro primo de officiis*)

Njáli hætti reyndar stundum til að skara eld að eigin köku eða vinar síns og sona en þegar á reyndi tók hann velferð þjóðfélagsins fram yfir með því að standa að útlegðardómi Gunnars á Hlíðarenda og fá syni sína til að ganga inn í húsið í aðför Flosa að Bergþórshvoli. Síðu-Hallur afsalaði sér bótum fyrir son sinn í þágu friðar. Í *De officiis* er ekki mælt með því að andans menn dragi sig í hlé þar sem þeim sem hafi forystuhæfileika beri skylda til að nýta þá í þágu þjóðfélagsins. (*De officiis.I.xxi.71-72*)³⁸⁴ Samt geta aðstæður krafist þess að menn verði að slíðra sverðin og kjósa dauða í stað þrældóms og smánar: „--- sed cum tempus necessitasque postulat, decertandum manu est et mors servituti turpitudinique anteponenda.“ (*De off.I.xxiii.81*)³⁸⁵ Njáll gat ekki hugsað sér að lifa við þá smán að geta ekki hefnt sona sinna.³⁸⁶

Það eru ekki bara góðir og réttlátir menn sem halda samfélaginiu gangandi heldur er undirstaða hvers samfélags jafn réttur allra þegna og því eru lög nauðsynleg. Sömu ástæður liggja að baki lagasetningum og því að hafa konung. Ef fólk gat tryggt réttindi sín hjá einum réttlátum og góðum manni var það ánægt með það en ef gæfan gaf það ekki voru lög fundin upp sem gátu talað til allra manna á öllum tínum með sömu rödd:

Eademque constituendarum legum fuit causa, quae regum. Ius enim semper est quae situm aequabile; neque enim aliter esset ius. Id si ab uno iusto et bono viro consequebantur, erant eo contenti; cum id minus contingeret, leges sunt inventae, quae cum omnibus semper una atque eadem voce loquerentur. (*De off.II.xii.41-42*)³⁸⁷

Þessi skilgreining Cícerós gæti stutt íslenska þjóðveldið enda segir í *Njálu* með lögum skal land byggja og ólögum eyða. Lögin eru mikilvægari en konungur:

Nulla est enim societas nobis cum tyrannis, et potius summa distractio est, neque est contra naturam spoliare eum, si possis, quem est honestum necare, atque hoc omne genus pestiferum atque impium ex hominum communitate exterminandum est. Etenim, ut membra quaedam amputantur, si et ipsa sanguine et tamquam spiritu carere coeperunt et nocent reliquis partibus corporis, sic ista in figura hominis feritas et immanitas beluae a communi tamquam humanitatis corpore segreganda est. (*De off.III.vi.32*)³⁸⁸

Iusticia est una omnium domina et regina virtutum. Sicut quedam membra amputantur si languere et tanquam spiritu carere ceperint, ne noceant reliquis partibus corporis, sic in

³⁸³ Cicero 1913:86

³⁸⁴ Sjá Cicero:72,74

³⁸⁵ Cicero:82

³⁸⁶ Sjá LXXIV.,CXXVIII-CXXIX.,CXLV. kapítula

³⁸⁷ Cicero:210

³⁸⁸ Cicero:298

figura ista hominis feritas et immanitas belue a communi humanitate segreganda est.
(Sp.hist.VII,11-Tullius in libro IIIo De officiis)

Undirstrikaði textinn lýsir því að ef einhverja líkamshluta skorti blóð og loft og skaði hina hluta líkamans eigi að skera þá burt á sama hátt og skera eigi villimennsku og grimmd af líkama mannkynsins. Í *De officiis* leyfist slíkt aðeins ef um harðstjóra er að ræða og eingöngu í þágu ríkisins. Í *Speculum historiale* er þessi staðhæfing í beinu framhaldi af fullyrðingunni um að réttlætið sé drottning dyggðanna. Þar virðist því leyfilegt að drepa í þágu réttlætis. Hlutverk Kára í lokabætti Njálssögu gæti því verið að skera burt óæskilega líkamshluta til að fullnægja öllu réttlæti með velþóknun skaparans.³⁸⁹

13.2 Velgerðir: *De officiis* og *De beneficiis*

Mikilvægt viðfangsefni í ritum þeirra Cícerós *De officiis* og Seneca *De beneficiis* eru velgjörðir og hlutverk þeirra í vináttu og mannlegum samskiptum. Í *Speculum historiale* eru þessu viðfangsefni gerð nokkur skil meðal annars með tilvitnunum úr ritunum tveimur. Einungis valin dæmi úr ritunum eru í *Speculum historiale* þannig að ýmis atriði verða út undan hjá Vincentíusi. Hér á eftir verður skoðað hvernig hugmyndir þessara tveggja heimspekinga fornaldar koma fram í *Njáls sögu* og hvaða líkur eru á að ritari hennar hafi þekkt til ofangreindra rita, auk þeirra blóma úr þeim sem finna má í *Speculum historiale*. Dæmi verða tekin úr *De officiis* og *De beneficiis* og hliðstæður þeirra í *Speculum historiale* sýndar ef þær er þar að finna.

13.2.1 *De officiis*

Hluti af skyldum hvers manns er að verða öðrum að liði og velgerðir skipa því verðugan sess og umfjöllun um þær fær nokkurt rúm í *De officiis*. Þar er vitnað í það álit að örlæti megi ekki skaða neinn og að við þurfum að hafa siðferði þess í huga sem við veitum velgerðir.

Videndum est enim, primum, ne obsit benignitas ---. (*De off.I.xiv.42*)³⁹⁰

[Gæta verður þess að örlæti skaði engan ---þ]

Tertium est propositum, ut in beneficentia dilectus esset dignitatis; in quo et mores eius erunt spectandi, in quem beneficium conferetur, et animus erga nos et communitas ac societas vitae et ad nostras utilitates officia ante collata; ---. (*De off.I.xiv.45*)³⁹¹

[Í þriðja lagi er lagt til að við veitingu velgjörðar eigi að velja þann sem á hana skilið, þar ber að hafa í huga siðferði þess sem velgjörð er veitt og hugur hans til manns sjálfs og eindrægni hans og félagsleg tengsl og hvernig hann hefur áður orðið að liði.]

--- videndum est enim primum ne obsit illi cui datur beneficium vel alii. --- Spectandi sunt mores eius in quem beneficium conferatur, et animus eius circa nos et communitas et societas vite et ad nostras utilitates officia prius collata. (Sp.hist.VII,7-Tullius in libro primo de officiis)

³⁸⁹ Sjá CXLVI.-CLVIII. kapítula

³⁹⁰ Cicero 1913:46

³⁹¹ Cicero 2005 (1913):48

Njálssynir hefðu mátt velta fyrir sér siðferði Þráins og Hrapps og fyrri samskiptum við Þráin áður en þeir ákváðu að bjarga þeim undan Hákon jarli. Grímur vildi staldra við og taldi að Þráinn myndi ekki launa með góðu en Helgi áleit það skyldu sína að bjarga lífi Þráins. Í *De officiis* er auk þess mælt með því að gera greiða ekki í fljótfærni heldur eftir að hafa vegið og metið mál nákvæmlega: „--- vel repento quodam quasi vento impetu animi indicati; quae beneficia aequa magna non sunt habenda atque ea, quae iudicio, considerate constanterque delata sunt.“ (*De off.I.xv.49*)³⁹² Það er í nokkurri andstöðu við *De beneficiis* eftir Seneca þar sem tregða er talin bera vott um að gjöfin sé ekki gefin af örlátum huga.³⁹³ Þetta hefur gefið gott tilefni til skoðanaskipta við lestar Njálu. Í *De officiis* segir einnig að hjálpa eigi þeim sem eru í mestri þörf en ekki þeim sem við búumst við að endurgreiði mest. (Sjá *De off.I.xvi.49*)³⁹⁴ Varla hefur viðhorf Helga verið að öllu leyti óeigingjarnt því að síðar leitaði hann eftir bótum frá Þráni ásamt bræðrum sínum. Þráinn var líklegur til að verða áhrifamaður að Gunnari á Hlíðarenda gengnum. Helgi hefur víast treyst því að Þráinn væri heiðarlegur maður og góðum manni er ekki heimilt að endurgjalda ekki greiða hafi hann tök á því og á helst greiða meira en veitt var:

--- an imitari agros fertiles, qui multo plus efferunt quam acceperunt? Etenim si in eos, quos speramus nobis profuturos, non dubitamus officia conferre, quales in eos esse debemus, qui iam profuerunt? Nam cum duo genera liberilitatis sint, unum dandi beneficiorum, alterum reddendi, demus necne, in nostra potestate est, non reddere viro bono non licet, ---. (*De off.I.xv.48*)³⁹⁵

[Ættum við ekki að líkja eftir frjósömum ökrum sem skila margfalt því sem þeir tóku við. Úr því að við hikum ekki við að gera þeim greiða sem við vonum að verði okkur að liði í framtíðinni hvernig eignum við þá að koma fram við þá sem þegar hafa hjálpað okkur. Því að ör læti er tvennis konar, annars vegar að veita hins vegar að endurgjalda, hvort við veitum er okkar val en góðum manni leyfist ekki að sleppa því að endurgjalda, ---.]

Þó ber að varast að velgerðir fari fram úr efnum: „Alter locus erat cautionis, ne benignitas maior esset quam facultates, ---.“ (*De officiis I.xiv.44*)³⁹⁶ „--- deinde ne maior sit liberalitas quam facultas ---.“ (*Sp.hist.VII,7-Tullius in libro primo de officiis*) Það að ausa gjöfum á báða bóga ber ekki alltaf vott um góðmennsku heldur getur það líka verið sýndarmennska: „Videre etiam licet plerosque non tam natura liberales quam quadam gloria ductos, ut benefici videantur, facere multa, quae proficiunt ab ostentatione magis quam a voluntate videantur.“ (*De off.I.xiv.44*)³⁹⁷ Gofugra er að sýna velvild með verkum en peningum:

³⁹² Cicero 1913:52

³⁹³ Sbr. 13.2.2 hér á eftir

³⁹⁴ Sjá Cicero:52

³⁹⁵ Cicero:50,52

³⁹⁶ Cicero:48

³⁹⁷ Cicero:48

--- nam aut opera benigne fit indigentibus aut pecunia. Facilior est haec posterior, locupleti preasertim, sed illa lautior ac splendidior et viro forti claroque dignior." (*De off.* II.xv.52)³⁹⁸

„Beneficentie ac liberalitatis duplex est ratio, aut enim opera impenditur indigentibus aut pecunia, facilior quidem posterior, locupleti presertim, sed prima lautior ac splendidior, et viro forti claroque dignior ac pluribus utilior.“ (*Sp.hist.* VII,10-Tullius in Ilo libro de officiis).

Gunnar gaf um efni fram í hallæri og virðist ekki hafa fengið verðskuldað þakklæti í staðinn en síðar bauðst hann til hólmgöngu fyrir höfðingjann, Ásgrím Elliða-Grímsson og fékk vináttu hans og stuðning.³⁹⁹

Menn hafa misgóðar ástæður fyrir veita velgerðir vegna góðvilja, virðingar, trausts, ótta við vald, vonar um greiða og loforðs um laun. (*Sjá De off.* II.vi.21)⁴⁰⁰ Síðasta ástæðan er verst fyrir báða aðila því að það er slæmt þegar það, sem ætti að gera að verðleikum, er fengið fyrir peninga: „--- male enim se res habet, cum, quod virtue effici debet, id temptatur pecunia.“ (*De off.* II.vi.21)⁴⁰¹ „Male se habet res quod cum virtute effici debet id pecunia temptatur.“ (*Sp.hist.* VII,10-Tullius in Ilo libro de beneficiis) Gunnar naut velvildar Njáls og Flosi Síðu-Halls, Síðu-Hallur naut virðingar margra og fékk því þær bætur sem hann hafði hafnað og Gissur og Geir sýndu hvor öðrum traust. Þorkell bóndi óttaðist vald þeirra sem fóru að Gunnari og lokkaði hundinn burt frá bænum, Njálssynir vonuðust eftir að Þráinn endurgyldi þeim greiða, Eyjólfur Bölverksson þáði laun fyrir að verja brennumenn en hlaut að gjalda fyrir með lífi sínu og Mörður Valgarðsson tók gjald fyrir allt sem hann tók sér fyrir hendur. Þeir sem veittu aðstoð af óeigingjörnum hvötum uppskáru frekar þakklæti en hinir. Hins vegar fyrirlíta allir vanþakklátan mann: „Omnes enim immemorem beneficii oderunt ---.“ (*De off.* II.xviii.63)⁴⁰² og því var glæpur Þráins og Hrapps meiri en flestra annarra. Framangreind dæmi sýna að umfjöllun um velgerðir í *Njálu* sækir ýmislegt til þeirra hugmynda sem fram koma í *De officiis*.⁴⁰³

13.2.2 *De beneficiis*

Ítarlegustu umfjöllun fornaldar um velgerðir er að finna í ritinu *De beneficiis* eftir Lucíus Anneus Seneca (4 f.Kr.-65 e.Kr.). Eins og Cíceró telur Seneca vanþakklæti fyrirlitlegt en einnig að oft geti menn kennt sjálfum sér um að uppskera vanþakklæti. Í upphafi rits síns kvartar hann yfir því að meðal verstu lasta sé að kunna hvorki að veita velgjörðir né taka við þeim: „Inter multos ac varios errores temere inconsulteque viventium nihil propemodum indignius, vir optime Liberalis, dixerim,

³⁹⁸ Cicero 1913:222

³⁹⁹ Sjá XLVII.,LX.,LXXXVIII.-XCI. kapítula

⁴⁰⁰ Sjá Cicero:188

⁴⁰¹ Cicero:188

⁴⁰² Cicero:234

⁴⁰³ Sjá XXI.,LV.,LXVII.,LXXVI.,XCI.,CXXXVIII.,CXLV-CXLVI. kapítula

quam, quod beneficia nec dare scimus nec accipere.“ (*De ben.I.i.1*)⁴⁰⁴ Ritinu er ætlað að kenna mönnum að skiptast á greiðum með réttu hugarfari. Í *Njálu* eru ýmis dæmi um menn sem þverbrjóta allar reglur í mannlegum samskiptum en einnig þá sem kunna að gefa af góðum huga og taka við greiðum. Í *Speculum historiale* er á tveimur stöðum úrval tilvitnana úr riti Seneca, sem eru mjög í samræmi við hugmyndir um drengskap eins og þær birtast í *Njáls sögu*. Sum atriði í sögunni gætu þó bent til þess að þekking á *De beneficiis* hafi rist dýpra en það sem þar kemur fram.

Seneca telur vanþakklæti einn algengasta löstinn og vandséð hvort sé verra að afneita velgjörð eða krefjast greiðslu fyrir veitta hjálp. Einnig beri að vanda val á viðtakendum. Vanþakklæti megi oft rekja til þess hvernig greiði er inntur af hendi. Ef við erum treg til hjálpar ber það vott um að hugur fylgi ekki máli og fylgi ásakanir velgjörðinni þá sé það í mannlegu eðli að muna frekar skammir en góðvild. Í raun sé það nægilegt þakklæti að fyrirgefa velgjörð sem er veitt á þann hátt:

Nec mirum est inter plurima maxima que vitia nullum esse frequentius quam ingratit animi.

--- Prima illa est, quod non eligimus dignos, quibus tribuamus. --- Nec facile dixerim,
utrum turpius sit inficiari an repetere beneficium; (*De ben.I.i.2-3*)⁴⁰⁵

Inter plura maxima vitia nichil est frequentius quam ingratitudo animi. Non facile dixerint
dixerim utrum turpius sit inficiari, an repetere beneficium. (*Sp.hist.IX,106-Seneca de
beneficiis libro primo*)

Multos experimur ingratos, plures facimus, quia alias graves exprobatores exactoresque sumus, alias leves et quos paulo post muneric sui paeniteat, alias queruli et minima momenta calumniantes. Gratiam omnem corrumpimus non tantum postquam dedimus beneficia, sed dum damus. --- in angusto vero comprehensus aut distulit, id est timide negavit, promisit, sed difficulter, sed subductis superciliis, sed malignis et vix exeuntibus verbis. --- ne tarde quidem, quia, cum omni in officio magni aestimetur dantis voluntas, qui tarde fecit, diu noluit; utique non contumeliose; nam cum ita natura comparatum sit, ut altius iniuriae quam merita descendant et illa cito defluant, has tenax memoria custodiat, quid expectat, qui offendit, dum obligat? Satis adversus illum gratus est, si quis beneficio eius ignoscit. (*De ben.I.i.4-8*)⁴⁰⁶

Multos experimur ingratos, plures facimus, quia alias graves exprobatores exactoresque sumus, alias leves et quos paulo post muneric peniteat alias queruli et minima momenta calumpniantes, omnem gratiam corrumpimus, nec tantum postquam beneficium dedimus, sed etiam cum damus. --- In angusto vero positus vel comprehensus, aut distulit aut timide negavit, aut promisit, sed difficulter, sed superductis superciliis, sed malignis et vix exeuntibus verbis. Qui utique tarde fecit, diu noluit. Ita a natura comparatum est ut altius iniurie quam merita descendant, et illa cito defluant, has tenax memoria custodiat. (*Sp.hist.IX,106-Seneca de beneficiis libro primo*)

Gunnar á Hlíðarenda hikaði við að taka upp fjárheimtu fyrir Unni Marðardóttur og hlaut litla þökk fyrir verkið. Hann leyfði Brynjólfí, frænda Hallgerðar, að dveljast hjá þeim með þeim orðum að hann bætti ekki híbýli þeirra og þegar hann bauð Sigmundi, frænda sínum, heim létt Gunnar þau orð fylgja að Sigmundur þyrfti á því að halda að bætt væri um fyrir honum. Sigmundur var fljótur að falla fyrir

⁴⁰⁴ Seneca 1935:2

⁴⁰⁵ Seneca:2

⁴⁰⁶ Seneca:4,6

áróðri Hallgerðar. Í báðum tilvikum var Gunnari ósýnt um val þiggjenda og gat varla búist við þakklæti þar sem skammir fylgdu greiðanum.⁴⁰⁷

Þó að menn uppskeri oft vanþakklæti telur Seneca að menn eigi ekki að sleppa því að gera öðrum greiða. Sá sem endurgeldur ekki greiða syndgar meira, en sá sem neitar að gera greiða syndgar fyrr. Hins vegar ber að varast að líta á velgjörðir sem fjárfestingar. Þær tapast aldrei því að þær á ekki að færa til bókar. Það sé hin versta okurstarfsemi að ætlast til greiðslu fyrir velgjörðir. Séu þær endurgreiddar er það gróði en engu er tapað þó að greiðinn sé ekki endurgoldinn. Velgjörð er huglæg og þó að árangurinn misfarist lifir minningin um að hafa breytt rétt. Sá tapar sem iðrast velgjörðar þegar í stað. Það á að gefa fúslega og þiggja og endurgreiða af stórmennsku:

Hos sequamur duces, quantum humana imbecillitas patitur; demus beneficia, non feneremus. (*De ben.*:6 I.i.9)⁴⁰⁸

Quae si quis non dat, quia non recepit, dedit, ut reciperet, bonamque ingratorum facit causam, quibus turpe est non reddere, si licet. --- Nunc est virtus dare beneficia non utique reditura, --- Qui beneficium non reddit, magis peccat; qui non dat, citius. (*De ben.*I.i.10-13)⁴⁰⁹

Illud enim falsum est “perdenda sunt multa”; nullum perit, quia, qui perdit, computaverat. Benefiorum simplex ratio est: tantum erogatur; si reddet aliquid, lucrum est, si non reddet, damnum non est. Ego illud dedi, ut darem. Nemo beneficia in calendario scribit nec avarus exactor ad horam et diem appellat --- Turpis feneratio est beneficium expensum ferre. (*De ben.*I.ii.2-4)⁴¹⁰

Samband Gunnhildar Össurardóttur og Hrúts Herjólfssonar byggðist á hreinum viðskiptum. Hún veitti honum lið til að ná arfi sínum og hirðmennsku. Hann borgaði henni í blíðu og fór í víking fyrir hana. Gunnar á Hlíðarenda hjálpaði Ásgrími Elliða-Grímssyni í dómsmáli og hlaut stuðning hans og heimboð í staðinn. Hann létt einnig þau orð falla við Unni Marðardóttur að hann ætti inni hjá henni þegar hann neitaði að þiggja laun fyrir að endurheimta heimanmund hennar. Hann uppskar aðeins vanþakklæti. Austmaðurinn Þórir naut blíðu Guðrúnar náttósalar og þurfti að launa með því að sitja fyrir Gunnari á leið heim frá Ásgrími þó að honum væri það óljúft. Mörður Valgarðsson vildi alltaf fá peninga fyrir ráðleggingar. Í þessum tilvikum var vænst greiða í greiða stað og því um viðskipti fremur en greiðasemi að ræða.⁴¹¹

Skýrasta dæmið um að menn kunní ekki að veita velgerðir og taka við þeim eru samskipti Njálssona og Þráins Sigfússonar, frænda Gunnars á Hlíðarenda. Það er eins og umfjöllun Seneca í *De beneficiis* sé tekin til fyrirmynðar og aðlöguð íslenskum aðstæðum. Njálssonum var ekki sýnt um val á viðtakendum. Þeir björguðu lífi Hrapps, sem var þjófur og morðingi, og sáu til þess að Þráinn slyppi undan reiði Hákonar jarls en Þráinn hafði svikið jarlinn með því að taka við Hrappi. Velgerðin tapaðist

⁴⁰⁷ Sjá XXI.,XXXVIII.,XLI. kapítula

⁴⁰⁸ Seneca 1935:6

⁴⁰⁹ Seneca:8

⁴¹⁰ Seneca:10

⁴¹¹ Sjá V-VI.,XXIV.,LX-LXI. LXVII. kapítula

strax því að Grímur hikaði og efaðist um að Þráinn launaði þeim nokkru góðu og þeir höfðu áður neitað að taka við Hrappi svo að þeir gátu ekki búist við þakklæti úr þeirri átt.

Is perdet beneficia, qui cito se perdisse credit; (*De ben.I.ii.3*)⁴¹²
[Sá tapar velgjörð sem telur sig strax hafa misst hana.]

Is perdidit beneficia qui se perdisse cito credidit. (*Sp.hist.IX,106*-Seneca de beneficiis libro primo)

Dignus est decipi, qui de recipiendo cogitavit, cum daret. (*De ben.I.i.10*)⁴¹³
[Sá sem hugsar um endurgreiðslu þegar hann veitir velgjörð á skilið að vera svikinn.]

Þegar heim kom var ljóst að Njálssynir litu á velgerðina sem skuld sem þeir ættu að fá greidda. Þráinn naut meiri virðingar en þeir og þeir vildu njóta einhvers góðs af því að hafa sýnt honum vináttubragð og lent í hrakningum sjálfir. Þeir sögðu mörgum frá atburðunum og heimtuðu bætur af Þráni. Það var gert með ráðum Njáls en þeir leituðu ráða hans of seint því að Njáll sagði að best hefði verið að þegja yfir þessu og sleppa þannig við vandræði en þeir yrðu að ljúka málínu fyrst þeir hefðu haft orð á því.⁴¹⁴ Veitandi á ekki að guma af gjöf sinni, hann á að þegja en sá sem þiggur á að róma verkið. Menn eiga ekki að stæra sig af verkum sínum, þau tala sjálf sínu máli.

Haec enim beneficii inter duos lex est: alter statim oblivisci debet dati, alter accepti numquam. Lacerat animum et premit frequens meritorum commemoratio. Libet exclamare, quod ille triumvirali proscriptione servatus a quodam Caesaris amico, exclamavit, cum superbiam eius ferre non posset: "Redde me Caesari!" (*De ben.II.x.4-xi.1*)⁴¹⁵

[Því að þessi tvö lögmál eiga við um velgjörð: annar á strax að gleyma því sem gefið var, hinn má aldrei gleyma því sem hann fékk. Það að láta minna sig stöðugt á greiðann tætir hugann og íþyngir honum. Hann gæti hrópað eins og sá sem var bjargað undan dauðalista þrístjórnarinnar af vini Cesars þegar hann þoldi ekki dramb þess sem bjargaði honum: „Láttu Cesar fá mig aftur!“]

Ne aliis quidem narrare debemus; qui dedit beneficium, taceat, narret qui accepit. Dicitur enim, quod illi ubique iactanti beneficium suum. "Non negabis" inquit "te recepisse"; et cum respondisset: "Quando?" "Saepe quidem," inquit, "et multis locis, id est, quotiens et ubicumque narrasti." (*De ben.II.xi.2*)⁴¹⁶

[Við eignum reyndar ekki að segja neinum öðrum frá, sá sem veitir velgjörð á að þegja, þiggjandanum ber að segja frá. Því það sama verður sagt við þann sem hrósaði sér alls staðar af velgjörð sinni. „Þú munt ekki neita því að þú hefur þegar fengið greitt að fullu,“ sagði (viðtakandinn). „Hvenær?“ „Reyndar oft og víða, það er í hvert skipti sem þú sagðir frá verkinu.“]

Hec beneficii inter duos lex est, alter statim oblivisci debet dati, alter memor esse accepti taceat qui beneficium dedit, narret qui accepit. (*Sp.hist.IX,107*-Seneca in secundo libro de beneficiis)

⁴¹² Seneca 1935:12

⁴¹³ Seneca:6

⁴¹⁴ Sjá LXXXVIII.,XCI. kapítula

⁴¹⁵ Seneca:66

⁴¹⁶ Seneca:68

Detrahenda est inanis iactatio; res loquentur nobis tacentibus (*De ben.II.xi.6*)⁴¹⁷
[Forðast ber innantómt gort, verkin tala á meðan við þegjum.]

Detrahenda est inanis iactatio, res loquentur nobis tacentibus. (*Sp.hist.IX,107*-Seneca in secundo libro de beneficiis)

Þráinn spurði hvort þeir gerðu drengskap sinn til fjár og hversu lengi fjárbónin skyldi standa. Hann var greinilega jafnþreyttur og maðurinn sem var bjargað frá dauðalista þristjórnarinnar og hefur fundist að Njálssonum hafi verið greitt að fullu með bótum frá Eiríki jarlssyni og frásögnum af björguninni. Það var þó Þráinn sem syndgaði meira í þessu máli með því að neita að endurgjalda greiðann og sýna vanþakklæti. Hann var ekki verðugur greiðans. Þiggjandi á ekki aðeins að jafna metin heldur reyna að gera betur.⁴¹⁸

--- docendi sunt libenter dare, libenter accipere, libenter reddere et magnum ipsis certamen proponere, eos, quibus obligati sunt, re animoque non tantum aequare sed vincere, ---. (*De ben.I.iv.3*)⁴¹⁹

[Það ber að kenna að gefa af örlæti, taka fúslega við og endurgreiða og setja sér það háleita markmið að jafna ekki aðeins við þá sem ber þakklæti heldur fara fram úr með ráðum og dáð.]

Docendi sunt qui libenter accipiunt, libenter reddere, et eos quibus obligati sunt re animoque non tantum equare sed etiam vincere. (*Sp.hist.IX,106*-Seneca de beneficiis libro primo)

Seneca leggur auk þess áherslu á að menn gefist ekki upp á að veita velgjörðir þó að sumir sýni vanþakklæti. „Ne cessaveris, opus tuum perage et partes boni viri exsequere. Alium re, alium fide, alium gratia, alium consilio, alium praeceptis salubribus adiuva.“ (*De ben.I.ii.4*)⁴²⁰ [Hættu ekki við, ljúktu verkinu og sinntu skyldum góðs manns. Hjálpaðu sumum með fé, öðrum með trúnaði, sumum með áhrifum, einhverjum með góðum ráðum og enn öðrum með góðum fyrirmælum.] Njáll hjálpaði Gunnari um mat í hallæri, hann ráðlagði honum og gaf fyrirmæli í sambandi við málafjerli og jók þar með áhrif Gunnars. Gunnar var ekki sá eini sem naut ráða Njáls því að hann leysti hvers manns vandræði er á fund hans kom. Njáll hætti ekki að veita góð ráð þó að menn hafi tekið þeim misvel eins og þegar Gunnar giftist Hallgerði og synir hans gerðust vinir Marðar Valgarðssonar. Hann virðist ekki hafa ætlast til að velgerðir hans væru endurgoldnar.⁴²¹ Seneca telur að velgjörð feli laun sín í sér sjálfri, hún sé huglæg og hugurinn á bak við velgjörðina sé aðalatriði. Velgjörðin glatast ekki hver sem útkoman verður því að ekkert geti unnið gegn gleði yfir að hafa breytt rétt:

Non potest beneficium manu tangi; res animo geritur. --- Beneficium etiam amisso eo, per quod datum est, durat; est enim recte factum, quod irritum nulla vis efficit. (*De ben.I.v.2-3*)⁴²²

⁴¹⁷ Seneca 1935:70

⁴¹⁸ Sjá LXXXVIII.-XCII. kapítula

⁴¹⁹ Seneca:18

⁴²⁰ Seneca:10

⁴²¹ Sjá XXI-LXXIV. kapítula

⁴²² Seneca:20,22

Quid est ergo beneficium? Benevolia actio tribuens gaudium capiensque tribuendo in id, quod facit, prona et sponte sua parata. Itaque non, quid fiat aut quid detur, refert, sed qua mente, quia beneficium non in eo, quod fit aut datur, consistit, sed in ipso dantis aut facientis animo. (*De ben.*I.vi.1-2)⁴²³

Beneficium est benivola actio tribuens gaudiumque capiens tribuendo et in id quod facit prona ac sponte sua parata. Itaque non quid detur refert, sed qua mente, (*Sp.hist.*VII,106-Seneca de beneficiis libro primo)

Rerum honestarum pretium in ipsis est. (*De ben.*IV.i.3)⁴²⁴

Rerum honestarum precium in ipsis est. (*Sp.hist.*IX,108-Seneca in IIIlo libro de beneficiis)

Hrútur gladdist væntanlega yfir að hafa gefið veislusveinimum hring í stað þess að atyrða hann og Síðu-Hallur gat glaðst yfir því að hafa stuðlað að friði með ráðgjöf sinni við Flosa. Þeir höfðu breytt rétt.

Stundum getur velgjörð falist í því að fara ekki að vilja þess sem biður heldur á að meta gagnsemina:

Sunt quaedam nocitura impetrantibus, quae non dare sed negare beneficium est; aestimabimus itaque utilitatem potius quam voluntatem potentium. (*De ben.*II.xiv.1)⁴²⁵

Quedam non dare, sed negare beneficium est. Estimemus itaque utilitatem potius quam voluntatem potentium. (*Sp.hist.*IX,107-Seneca in secundo libro de beneficiis)

Hrútur ráðlagði Höskului, bróður sínum, að bæta víg Þorvalds Ósvífurssonar þó að Höskului væri það þvert um geð og stuðlaði þannig að velferð Höskuldar og friði í héraðinu. Njáll ráðlagði Gunnari að ríða ekki til þings og hann bar ábyrgð á útlegðardómi Gunnars. Það hefði komið sér betur fyrir Gunnar að fara að ráðum hans en treysta á eigin dómgreind í þeim efnum. Njáll var á móti því að synir hans færðu utan enda varð ferðin upphaf að ógæfu þeirra. Síðu-Hallur ráðlagði Flosa að sættast við Þorgeir skorargeir þó að skilmálarnir væru erfiðir og ekki að skapi Flosa. Hann hlýddi og uppskar að lokum sættir.⁴²⁶

Einnig er mikilvægt að bíða ekki með velgjörð, best sé að sjá fyrir þarfir annars en næstbest að fara að óskum hans.

Optimum est antecedere desiderium cuiusque, proximum sequi. (*De ben.* II.i.3-4,)⁴²⁷

Gunnar þurfti ekki að biðja Njál um mat og hey en í því góðverki er lýst hugmynd Seneca um fullkomna velgjörð.

⁴²³ Seneca 1935:22

⁴²⁴ Seneca:206

⁴²⁵ Seneca:74

⁴²⁶ Sjá XXXII.,LXXIV-LXXV.,CXLVI. kapítula

⁴²⁷ Seneca:50,52

Ut ille se castiget, quod tardior in rogando fuit, adicias licet familiarem querellam: "Irascor tibi, quod, cum aliquid desiderasses, non olim scire me voluisti, --- Ego vero gratulor mihi, quod experiri animum meum libuit; postea, quidquid desiderabis, tuo iure exiges; semel rusticitati tuae ignoscitur." Sic efficies, ut animum tuum pluris aestimet quam illud, quidquid est, ad quod petendum venerat. Tunc est summa virtus tribuentis, tunc benignitas, ubi ille, qui discessit, dicet sibi: "Magnum hodie lucrum feci; malo, quod illum talem inveni, quam si multiplicatum hoc ad me, de quo loquebar, alia via pervenisset; huic eius animo numquam parem gratiam referam. (*De ben.*:54,56-II.3)

[Til þess að viðtakandinn álasi sjálfum sér fyrir að hafa verið seinn að leita eftir hjálp þá geturðu bætt við algengri kvörtun: „Ég er þér reiður af því að þú lést mig ekki vita fyrir löngu að þig vantaði eitthvað,--- En í raun er ég ánægður með að það fékk að reyna á vináttu mína; ef þig vantar eitthvað framvegis skaltu biðja þess með fullum rétti; í þetta skipti afsaka ég uppburðaleysi þitt.“ Þannig kemur þú því til leiðar að hann meti hug þinn meira en það sem hann leitaði eftir. Þá verður dyggð gefandans mest og örlæti þegar sá sem fer segir við sjálfan sig: „Í dag fékk ég mikið en ég vil heldur finna slíkan mann en að ég hefði fengið eftir öðrum leiðum margfalt það sem ég talaði um; því að ég get aldrei endurgoldið hug hans með nægu þakklæti.“]

Í *Njálu* er þetta hnitiðaðra: „Njáll mælti: „Hér er hey ok matr, er ek vil gefa þér. Vil ek, at þú leitir aldri annarra en míni, ef þú þarf nökkurs við.“ „Góðar eru gjafir þínar,“ segir Gunnar, „en meira þykti mér vert vinfungi þitt ok sona þinna.“⁴²⁸ Það varð Gunnari til góðs að Otkell skyldi neita honum um mat þannig að Njáll fékk tækifæri til að sýna honum sanna vináttu. Um leið sýndi Gunnar að hann kunni að taka við velgjörð með þakklæti. „Qui grate beneficium accipit, primam eius pensionem solvit.“ (*De ben.*II.xxii.1)⁴²⁹ [Sá sem tekur velgjörð með þakklæti hefur greitt fyrstu afborgunina.] Njáll fór að fordæmi guðanna í velgjörðum sínum við Gunnar, öfugt við syni sína, sem léku lánardrottna við að hjálpa þráni. „--- qui dat beneficia, deos imitatur, qui repetit, feneratores.“ (*De ben.*III.xv.4)⁴³⁰ [--- sá sem veitir velgjörðir líkir eftir guðunum, sá sem krefst gjalda leikur lánardrottin.] „Qui dat beneficia deum imitatur, qui repetit fenerator est.“ (*Sp.hist.*IX,108-Seneca in IIIo libro de beneficiis)

13.2.3 Umræða um velgerðir

Það er nokkuð víst að ritari *Njáls sögu* hefur verið handgenginn þeirri umræðu um velgerðir sem fylgdi útbreiðslu *De officiis* og *De beneficiis* á þrettándu öld hvort sem hann hefur haft ritin sjálf við höndina eða aðeins þekkt til þeirra úr tilvitnum annarra rita eins og *Speculum historiale*. Í *De officiis* er fjallað um velgerðir sem hluta af skyldum almennt og þær fá því minna rúm en í *De beneficiis*. Mörg helstu atriðin um velgerðir úr *De officiis* má einnig finna í *Speculum historiale* en þó má t.d. benda á að upptalningu um ástæður til að veita velgerðir er þar ekki að finna en Njáluritara virðist hafa verið umhugað um að finna dæmi um allar þær ástæður sem tindar eru til í *De officiis*. Hvað varðar *De beneficiis* er nokkuð ljóst að sá sem setti saman *Njáls sögu* hefur haft víðtækari þekkingu á því riti en fram kemur í *Speculum historiale*. Umfjöllun um velgerðir er reyndar mjög í

⁴²⁸ *Brennu-Njáls saga*:122

⁴²⁹ Seneca 1935:96

⁴³⁰ Seneca:154

anda þeirra dæma sem þar eru tiltekin úr *De beneficiis* en frásögnin af stuðningi Njáls við Gunnar og jafnvel hliðstæðan við þann sem bjargað var af dauðalista Cesars gætu bent til þess að þekking Njáluritara hafi rist dýpra.

14 Lokaorð

Þó að fornrit Íslendinga hafi nokkra sérstöðu að því er varðar að halda þjóðlegri menningu til haga og skrif á þjóðtungu hafi verið meiri hér en víðast annars staðar má ekki gleyma því að íslensk bókmennin var hluti af evrópskri menningu samtímans. Á Englandi var tölувert ritað á þjóðtungu en það gæti hafa stutt norræna menn í að rita á sinni eigin tungu. Auk þess styrktust skrif á þjóðtungum víða í álfunni á þrettándu öld sem var blómatími íslenskrar sagnaritunar. Í grammatiskri hefð voru fordæmi fyrir því að samræma heiðin og kristin gildi og mörg rit fornra spekinga voru hluti af höfuðritum kristinnar kirkju. Á sama hátt gátu íslenskir höfundar lagað forn norræn fræði að kristnum gildum.

Ýmislegt bendir til þess að menntun á Íslandi hafi verið fremur mikil og fjölbreytt og kannski ekki eins njörvuð í net grammatiskrar hugsunar og annars staðar í álfunni. Menntunin var bæði þjóðleg og alþjóðleg, hún gat farið fram í skólum og heimahúsum, kennrarar voru bæði af erlendum uppruna og íslenskir, karlar og konur og jafnvel voru dæmi um að alþýðumenn hafi notið menntunar óbeint með því að hlusta á fræðslu. Æðri menntun stóð til boða sums staðar á landinu og nokkrir einstaklingar höfðu tækifæri til að stunda framhaldsnám erlendis. Það þurfti að nema þjóðlegan fróðleik sérstaklega og sagnamenn nutu mikillar virðingar ekki síður en sagnaritarar. Frásagnir eru til af því að sögur hafi verið sagðar á þingum og í veislum. Bókakostur virðist ekki hafa verið bundinn við stofnanir og skóla þannig að frjáls lestur hefur e.t.v. tíðkast að einhverju leyti. Fjölbreytt menntun og stór hópur fólks sem gat notið sagnaskemmtunar var aðalforsendan fyrir því að menn náðu slíkum tökum á sagnalistinni sem raun ber vitni.

Ljóst er að Íslendingar á þrettándu öld voru ekki fátækir kotbændur sem sömdu mikil bókmennaverk, einangraðir frá menningu umheimsins. Samgöngur við Evrópu voru miklar og bækur og menningarstraumar gátu borist til landsins allt sunnan úr Evrópu um Noreg og Bretlandseyjar. Menn dvöldust í þessum nágrannalöndum um langan og skamman tíma vegna viðskipta og menntunar og af pólitískum ástæðum auk þess sem suðurgöngur voru tíðar. Á Suðurlandi höfðu Oddaverjar mikil samskipti við Orkneyinga, Ólafur Þórðarson dvaldist við hirð Danakonungs og biskupar og aðrir valdsmenn voru oft kallaðir til Noregs þannig að þeir hafa haft greiðan aðgang að bókmennum og menningu Evrópu.

Ekki er ástæða til að efast um að höfundur *Njáls sögu* hafi verið hámenntaður maður og tengst einhverjum af helstu menntasetrum landsins. Hann var þaulkunnugur arfsögnum af Suðurlandi auk þess sem tengsl við Vesturland eru sterk. Brandur Jónsson ábóti í Þykkvabæ er líkleg fyrirmund Njáls og hafa tveir fremstu lærisveinar hans Runólfur Sigmundsson og Árni Þorláksson verið orðaðir við ritun sögunnar. Líklegra er þó að þar hafi komið við sögu náinn vinur þeirra og samstarfsmaður, Grímur Hólmsteinsson. Hann var af ætt Oddaverja sem höfðu nán samskipti við

Sturlunga. Ýmis atriði úr ævi hans eiga enduróm í *Njáls sögu*, hann var virtur helgisagnaritari og síðast en ekki síst gæti nafn hans verið falið í frásögninni af jötninum sem kom út úr Lómagnúpi.

Fjallað var um hugmyndir ýmissa fræðimanna um eðli og tilurð Íslendinga saga. Þó að áherslur séu nokkuð mismunandi virðast flestir vera sammála um að þær séu í senn þjóðlegar og alþjóðlegar, endurskópun fortíðar en sýni um leið samtímann. Í þessari ritgerð voru erlendu áhrifin skoðuð.

Tilgangur með ritun Íslendinga sagna hefur vafalaust verið margbættur. Hafi Grímur Hólmsteinsson ritað *Njáls sögu* og ætlað bókina til lestrar á þingi er líklegt að hún hafi verið hluti af þjóðfélagsumræðu og jafnvel andsvar við öðrum Íslendinga sögum eins og t.d. *Laxdæla sögu*. Þó að ekki sé vitað hvar Grímur hlaut fræðslu sína er ljóst af þeim ritstörfum hans sem þekkt eru að þar var hámenntaður maður á ferð. Hann hafði einstakt tækifæri til að kynnast öllum hliðum þjóðfélagsins sem prestur, helgisagnaritari og hægri hönd biskups. Afstaða hans til skröksagna er reyndar neikvæð en væntanlega hefur hann litið á arfsagnir í *Njálu* sem sögulegar (*res gestae*) og röklegar (*argumentum*) og til þess fallnar að bæta siðferði þeirra sem hlýddu á þær og þjálfað þá í að taka afstöðu.

Tilgangurinn gæti verið enn háleitari. Íslendinga sögurnar eru formálalausar eins og Biblán og Aeneasarkviða Virgils og e.t.v. má líta á þær sem eins konar trúskiptasögur. Í *Njálu* er því lýst á táknrænan hátt með hliðstæðum við píslarsögu Krists hvernig kristið þjóðfélag varð til á Íslandi með Skálholtsbiskupdæmi sem aðalsögusvið.

Ýmsir fræðimenn hafa bent á að höfundur *Njálu* hafi verið klerklærður og leitað fanga í lærðum ritum sem þekkt voru á ritunartíma sögunnar. Í þýðingu sinni á *Jóns sögu baptista* vísar Grímur Hólmsteinsson í ýmis rit. Hér var eitt þeirra skoðað sérstaklega eða *Speculum historiale* sem er hluti af *Speculum maius* eftir Vincentíus frá Beauvais. Þessu riti var ætlað að vera aldarspegill þar sem safnað var saman úrvali úr bókum helstu höfunda, fornra og nýrra, í réttri tímaröð með innskotum frá Vincentíusi sjálfum. Bókin er því eins konar yfirlit yfir þau rit og efni sem bar hæst í umræðu þrettándu aldar. Á svipaðan hátt má líta á *Njálu* sem spegil samtímans þar sem fjallað er um mörg þau atriði sem voru efst á baugi í umræðunni á þessum tíma. Einnig var ritið *Speculum morale* sem jafnan var prentað með *Speculum maius* tekið til athugunar og *De officiis* Cícero og *De beneficiis* eftir Seneca.

Fyrst var fjallað um rannsóknir þeirra Lars Lönnroth og Hermanns Pálssonar og hvernig hugmyndir þeirra um kristilegan og klassískan bakgrunn *Njáls sögu* koma fram í ofangreindum ritum. Ýmis dæmi, sem Lars Lönnroth tekur um klerklegan stíl í *Njálu*, reyndust eiga hliðstæður í *Speculum historiale*. Sömuleiðis mátti þar finna mörg atriði sem studdu efnistök Njáluhöfundar í anda ágústínskrar guðfræði sem gerir ráð fyrir togstreitu milli góðra og illra afla og fulltrúa þeirra hér á

jörð. Tekin voru fyrir nokkur atriði úr rannsóknum Hermanns Pálssonar um hefnd guðanna, líf og dauða og frægð og frama og reyndust þau eiga sterkar stoðir í framangreindum ritum, sérstaklega *Speculum historiale*.

Samanburður á *Speculum historiale* og *Njáls sögu* leiddi í ljós að mörg helstu umfjöllunarefni *Njálu* er þar að finna og túlkun á ýmsum viðfangsefnum er svipuð. Þar má nefna hugmyndir um lög og reglu, stjórnarfar, samfélagslega ábyrgð, höfuðdyggðir og lesti. Stundum virðast dæmi og sögur úr *Speculum historiale* vera fyrirmynndir Njáluhöfundar eins og sagan af Jósef og Asenat. Þetta sannar þó ekki ótvíraett að Njáluhöfundur hafi notað *Speculum historiale* beint en honum hafa verið kunn flest þau rit sem Vincentíus notaði í spegli sínum og *Njála* er því spegill evrópskrar menningar jafnt sem innlendar.

Speculum morale er eins konar sálfræðileg og siðfræðileg úrvinnsla á hugmyndum um mannleg samskipti eins og þær koma fram hjá klassískum höfundum og kirkjufeðrum. Samanburður leiddi í ljós að eðli höfuðsyndanna í *Njálu* samsvarar að mörgu leyti skilgreiningum í *Speculum morale*. Hverri höfuðsynd fylgja margir lestar eða „dætur“ og Hallgerður og Mörður Valgarðsson eru dæmi um persónur sem þessir lestar hlóðust á. *Njála* og *Speculum morale* eru hluti af sömu lífssýn, hvor bókin sem rituð var fyrr.

Athugun á *De officiis* eftir Cíceró og *De beneficiis* eftir Seneca gæti bent til þess að Njáluhöfundur hafi kynnst efni þeirra betur en í útdráttum í *Speculum historiale* annaðhvort með aðgangi að ritunum sjálfum eða í umfjöllun annarra fræðimanna frá þrettándu öld. *Njála* er því íslenskur og alþjóðlegur aldarspegill þrettándu aldar þar sem íslensk sagnahefð og evrópskur hugmyndaheimur mætast.

6. janúar 2012

Halldís Ármannsdóttir

15 Heimildaskrá

- Alcuini Caroli Magni magistri operum pars sexta – carmina.* Sótt 3.8. 2011 af
<http://www.documentacatholicaomnia.eu/02m/0735-0804>, Alcuinus, Carmina, MLT.pdf Sótt Anna Björk Stefánsdóttir. 2008. *Pappír sem ritfang. Yfirtaka pappírs á Íslandi á 16. og 17. öld.*
Lokaverkefni við Hákóla Íslands, BA-verkefni. Sótt 28.08 2011 af
<http://hdl.handle.net/1946/3344>
- Annálar og nafnaskrá.* 1948. Guðni Jónsson bjó til prentunar. Íslendingasagnaútgáfan, Haukadalsútgáfan, Reykjavík.
- Aristóteles. 1995. *Siðfræði Níkomakkosar, síðara bindi.* Svavar Hrafn Svavarsson þýddi og sá um útgáfuna. Ritstjóri: Þorsteinn Hilmarsson. Lærðómsrit Bókmenntafélagsins. Hið íslenzka bókmenntafélag, Reykjavík.
- Ashley, Kathleen & Sheingorn, Pamela. 1995. The translations of Foy: Bodies, Texts and Places. *The medieval translator 5. The theory and practice of translation in the Middle Ages:* 29–49.
- Ashurst, David. 2009. *The Ethics of Empire in the Saga of Alexander the Great. A study based on MS AM 519a 4to.* Studia Islandica, 61. Bókmennta- og listfræðistofnun Háskóla Íslands, Háskóláútgáfan, Reykjavík.
- Austfirðinga sögur.* 1950. Jón Jóhannesson gaf út. Íslenzk fornrit XI. Hið íslenzka fornritafélag, Reykjavík.
- Ármann Jakobsson. 1997. *Í leit að konung. Konungsmýnd íslenskra konungasagna.* Háskólaútgáfan, Reykjavík.
- Ásdís Egilsdóttir. 2000. Að kunna vort mál að ráða. *Lestrarbókin okkar, greinasafn um lestur og læsi,* bls. 25-38. Rannsóknarstofnun Kennaraháskóla Íslands, Íslenska lestrarfélagið, Reykjavík.
- Ásdís Egilsdóttir. 2006. From orality to literacy: Remembering the past and present in Jóns saga helga. *Reykholts makt og lærdomssenter i den islandske og nordiske kontekst,* bls. 215-228. Ritstj. Else Mundal. Snorrastofa, rit III. Snorrastofa, menningar- og miðaldasetur, Reykholt.
- Bagge, Sverre. 2009. Nordic Uniqueness in the Middle Ages? Political and Literary Aspects. *Gripa* XX: 49-76.
- Bellovacensis, Vincentius. 1964. *Speculum morale.* Akademische Druck-u.Verlagsanstalt, Graz.
(*Speculi maioris* Vincentii Bvgvndi Præsvlis Bellovacensis ordinis prædictorvm theologi ac doctoris eximii, tomvs tertivs qui *Specvlvm morale* inscribitur. Dvaci, anno M.DC.XXIV.)
- Biblían. Heilög ritning. Gamla testamentið ásamt Apókrýfu bókunum, Nýja testamentið.* 2007. Hið íslenska bíblíufélag. JPV útgáfa, Reykjavík.
- Biskupa sögur I, síðari hluti - sögutextar.* 2003. Sigurgeir Steingrímsson, Ólafur Halldórsson og Peter Foote gáfu út. Jónas Kristjánsson ritstjóri. Íslenzk fornrit XV₂. Hið íslenzka fornritafélag, Reykjavík.
- Biskupa sögur II.* 2002. Ásdís Egilsdóttir gaf út. Jónas Kristjánsson ritstjóri. Íslensk fornrit XVI. Hið íslenzka fornritafélag, Reykjavík.
- Biskupa sögur III.* 1998. Guðrún Ása Grímsdóttir gaf út. Íslensk fornrit XVII. Hið íslenzka fornritafélag, Reykjavík.
- Bjarni Guðnason. 1993. *Túlkun Heiðarvígasögu.* Ritsjtóri: Sveinn Skorri Höskuldsson. Studia Islandica. Íslensk fræði, 50. Bókmenntafræðistofnun Háskóla Íslands, Reykjavík.
- Bradbury, Nancy Mason. 2008. Rival Wisdom in the Latin *Dialogue of Solomon and Marcolf.*
Speculum, A Journal of Medieval Studies. Vol. 83,2:331-365
- Brennu-Njáls saga.* 1954. Einar Ól. Sveinsson gaf út. Íslenzk fornrit XII. Hið íslenzka fornritafélag, Reykjavík.
- Byock, L. Jesse. 1988. *Medieval Iceland. Society, Sagas, and Power.* University of California Press, Berkeley, Los Angeles, London
- Biskupa sögur, annað bindi. Hólabyskupar.* 1948. Guðni Jónsson bjó til prentunar. Íslendingasagnaútgáfan, Haukadalsútgáfan, Reykjavík.

The Cambridge History of English and American Literature. 1907–21. Volume I. From the Beginnings to the Cycles of Romance. Sótt 3.8. 2011 af <http://www.bartleby.com/211/0505.html>

The Cambridge Modern History. Prothero, W.G. o.fl. Sótt 11.12. 2011 af

http://books.google.co.uk/books?id=mkM8AAAAIAAJ&pg=PA586&lpg=PA586&dq=Grosseteste+greek&source=bl&ots=Yqx3ARBpxw&sig=UO1s26sKqGrXPwVL1a47hi21xE&hl=en&ei=s a8ZTvfneJS1hAf55IHNBQ&sa=X&oi=book_result&ct=result&resnum=9&ved=0CEkQ6AEwCA #v=onepage&q=Grosseteste%20greek&f=false.

Cicero. 1913. *De officiis.* With an English translation by Walter Miller. Cicero XXI, LCL. Harvard University Press, Cambridge, Massachusetts, London. [Reprinted 2005]

Cicero. 1968. *De inventione, De optimo genere oratorum, Topica.* With an English translation by H.M. Hubbell. Cicero II, LCL. William Heinemann Ltd., London, Harvard University Press, Cambridge, Massachusetts.

Clover, Carol J.. 1985. Icelandic Family Sagas (Íslendingasögur). *Old Norse-Icelandic Literature. A Critical Guide*, bls. 239-315. Edited by Carol J. Clover and John Lindow. Islandica XLV. Cornell University Press, Ithaca and London.

Clunies Ross, Margaret. 2009. Medieval Icelandic Textual Culture. *Gripla* XX: 163-181.

Copeland, Rita. 1989. The Fortunes of 'non verbum pro verbo': or, why Jerome is not a Ciceronian. *The Medieval Translator: The Theory and Practice of Translation in the Middle Ages*, bls. 15-35. Ed. Roger Ellis. D. S. Brewer, Cambridge.

Danakonunga sǫgur. 1982. Bjarni Guðnason gaf út. Íslenzk fornrit XXXV. Hið íslenzka fornritafélag, Reykjavík.

Diodorus of Sicily. 1933. With an English translation by C.H. Oldfather. Vol. I. Ed. T.E. Page, E. Capps and W.H.D. Rouse. LCL. William Heinemann Ltd., London, G.P. Putnam's Sons, New York.

Duckett, Eleanor Shipley. 1951. *Alcuin, Friend of Charlemagne. His World and his Work.* The Maxmillan Company, New York.

Einar Ól. Sveinsson. 1943. Á Njálsbúð. *Bók um mikið listaverk.* Hið íslenzka bókmenntafélag, Reykjavík.

Einar Ól. Sveinsson. 1954. Formáli. *Brennu-Njáls saga.* Einar Ól. Sveinsson gaf út. Íslenzk fornrit XII. Hið íslenzka fornritafélag, Reykjavík.

Eyrbyggja saga. 1935. Einar Ól. Sveinsson og Matthías Þórðarson gáfu út. Íslenzk fornrit IV. Hið íslenzka fornritafélag, Reykjavík.

Flateyjarbók III. 1945. Sigurður Nordal ritaði formála. Flateyjarútgáfan, Akranes.

Gabriel, Astrid.L.. 1962. *The Educational Ideas of Vincent of Beauvais.* The University of Notre Dame Press, Notre Dame IN.

Gísli Sigurðsson. 2002. *Túlkun Íslendingasagna í ljósi munulegrar hefðar. Tilgáta um aðfeð.* Stofnun Árna Magnússonar í Íslandi, rit 56. Stofnun Árna Magnússonar á Íslandi, Reykjavík.

Gregory the Great, Dialogues. 1911. Philip Lee Warner, London. Sótt 23. 10. 2011 af http://www.tertullian.org/fathers/gregory_01_dialogues_book1.htm

Guðrún Ása Grímsdóttir. 1996. Víkingar og göngumenn af Síðu. *Þorlákstíðir sungnar Ásdísi Egilsdóttur fimmtugri*, bls. 26-28. Menningar- og minningarsjóður Mette Magnussen, Reykjavík.

Guðrún Nordal. 2001. *Tools of Literacy. The Role of Skaldic Verse in Icelandic Textual Culture of the Twelfth and Thirteenth Centuries.* University of Toronto Press, Toronto, Buffalo, London.

Gunnar Águst Harðarson. 1989. Inngangur. *Þrjár þýðingar lærðar frá miðöldum*, bls. 7-42. Hið íslenzka bókmenntafélag, Reykjavík.

Gunnar Karlsson. 2009. Was Iceland the Galapagos of Germanic Political Culture? *Gripla* XX: 77-91.

Halldís Ármannsdóttir. 2010. „Jötunninn stendur með járnstaf í hendi“. *Goðasteinn* 46: 85-99.

Haraldur Bernharðsson, Magnús Lyngdal Magnússon og Már Jónsson. 2005. Inngangur. *Járnsíða og Kristinréttur Árna Þorlákssonar*, bls. 13-59. Smárit Sögufélags. Sögufélag, Reykjavík.

- Harris, Joseph. 2008. "Speak Useful Words or Say Nothing". *Old Norse Studies by Joseph Harris*. Edited by Susan E. Deskis and Thomas D. Hill. Islandica LIII. Cornell University Library, Ithaca, New York.
- Heilagra karla sögur*. 2007. Sverrir Tómasson, Bragi Halldórsson og Einar Sigurbjörnsson bjuggu til prentunar. Bókmenntafræðistofnun Háskóla Íslands, Reykjavík.
- Helgi Þorláksson. 1992. Snorri goði og Snorri Sturluson. *Skírnir* 166:295-320.
- Helgi Þorláksson. 2006. Reykholt som lærdomssenter. *Reykholt som makt og lærdomssenter i den islandske og nordiske kontekst*, bls. 13-23. Ritstj. Else Mundal. Snorrastofa, rit III. Snorrastofa, menningar- og miðaldasetur, Reykholt.
- Hermann Pálsson. 1984. *Uppruni Njálu og hugmyndir*. Bókaútgáfa Menningarsjóðs, Reykjavík.
- The Institutio Oratoria of Quintilian*. 1933. With an English translation by H.E. Butler. Vol.I. William Heinemann, G.P. Putnam's Sons, London, New York.
- Irvine, Martin. 1994. *The Making of Textual Culture. 'Grammatica' and Literary Theory, 350-1100*. Cambridge Studies in Medieval Literature 19. Cambridge University Press, Cambridge.
- Íslensk bókmenntasaga II*. 1993. Böðvar Guðmundsson, Sverrir Tómasson, Torfi H. Tulinius, Vésteinn Ólason ritstjóri. Mál og menning, Reykjavík.
- Jochens, Jenny. 1980. The church and sexuality in medieval Iceland. *Journal of Medieval History*, Vol.6,4:377-392.
- Johannessen, Ole –Jørgen. 1977. Litt om kildene til Jóns saga baptista II. *Bibliotheca Arnamagnæana a Jón Helgason condita*. Vol. XXV,2,:100-115. Edendum curaverunt Jonna Louis-Jensen, Jón Helgason, Peter Springborg. Opuscua vol. II,2. C.A. Reiftzels Boghandel A/S, Hafniae.
- Joseph and Asenath*. 2008. Jewish Virtual Library. Sótt 9.7. 2011 af http://www.jewishvirtuallibrary.org/jsource/judaica/ejud_0002_0011_0_10284.html
- Jóhann Páll Árnason. 2009. A Mutating Periphery: Medieval Encounters in the Far North. *Gripla* XX: 17-47.
- Laxdæla saga*. 1934. Einar Ól. Sveinsson gaf út. Íslenzk fornrit V. Hið íslenzka fornritafélag, Reykjavík.
- Lönnroth, Lars. 1976. *Njáls Saga. A Critical Introduction*. University of California Press, Berkeley, Los Angeles, London.
- Matthías Þórðarson. 1935. Formáli. *Eyrbyggja saga*. Einar Ólafur Sveinsson og Matthías Þórðarson gáfu út. Íslenzk fornrit IV. Hið íslenzka fornritafélag, Reykjavík.
- Meulengracht Sørensen, Preben. 2001. Literature and Society. *At fortælle historien, Telling history. Studier I den gamle nordiske litteratur. Studies in Norse Literature*, bls. 305-320. Edizioni Parnaso, Trieste.
- Mews, Constant J., Tomas Zahora, Dimitri Nikulin og David Squire. 2010. The *Speculum morale* [c.1300] and the study of textual transformations: a research project in progress. *Vincent of Beauvais Newsletter*, 35. School of Philosophical, Historical & International Studies, Monash University, Victoria, Australia. Sótt 26.6. 2011 af <http://www.csse.monash.edu.au/~davids/publications/postscript/2010/MewsZahoraNikulinSquire2010.pdf>
- Morkinskinna I*. 2011. Ármann Jakobsson og Þórður Ingi Guðjónsson gáfu út. Íslenzk fornrit XXIII. Hið íslenzka fornritafélag, Reykjavík.
- Mortensen, Lars Boje. 2006. Den formative dialog mellem latinsk og folkesproglig litteratur ca 600-1250. Udkast til en dynamisk model. *Reykholt som makt og lærdomssenter i den islandske og nordiske kontekst*, bls. 229-271. Ritstjóri: Else Mundal. Snorrastofa, rit III. Snorrastofa, menningar- og miðaldasetur, Reykholt.
- Orkneyinga saga*. 1965. Finnbogi Guðmundsson gaf út. Íslensk fornrit XXXIV. Hið íslenzka fornritafélag, Reykjavík.
- Óskar Halldórsson. 1976. *Uppruni og þema Hrafnkels sögu*. Rannsóknastofnun í bókmenntafræði við Háskóla Íslands, fræðirit,3. Hið íslenska bókmenntafélag, Reykjavík.

- Peck, Russell. 1991. *Introduction. The Storie of Asneth*. Edited by Russell Peck. Originally published in *Heroic Women from the Old Testament in Middle English Verse*. Kalamazoo, Michigan: Medieval Institute Publications. Sótt 9.7. 2011 af <http://www.lib.rochester.edu/camelot/teams/asnint.htm>
- Postola Sögur*. 1874. Legendariske fortællinger om apostlernes liv. Efter gamle haandskrifter. Udgivne af C.R. Hunger. B.M. Bentzen, Christiania.
- Reynolds, L.D. & Wilson, N.G. 1991. *Scribes and Scholars. A Guide to the Transmission of Greek and Latin Literature*. Clarendon Press, Oxford.
- Reynolds, L.D. 1968. The Medieval Tradition of Seneca's Dialogues. *The Classical Quarterly*. New Series, Vol XVIII,2: 355-372.
- Rouse, Mary A. and Richard H. 1991. *Authentic Witnesses: Approaches to Medieval Texts and Manuscripts*. University of Notre Dame Press, Notre Dame Indiana. Publications in Medieval Studies. Volume XVII.
- Rygh, Oluf. 1898. *Norske Gaardnavne. Opysninger samlede til Brug ved Matrikelens Revision*. Fjerde Bind. Forord og Inledning. Cammermeyers Boghandel, Kristiania.
- Rygh, Oluf. 1900. *Norske Gaardnavne. Opysninger samlede til Brug ved Matrikelens Revision*. Fjerde Bind. Kristians Amt, Förste Halvdel. Cammermeyers Boghandel, Kristiania.
- Sant'Agostino. Augustinus Hippomensis*. S. Aurelii Augustini opera omnia. Epistulae. Nuova Biblioteca Agostiniana. Sótt 8.12. 2011 af <http://www.augustinus.it/latino/lettere/index2.htm>
- Sawyer, Birgit. 2008. Snorri Sturluson's Two Horses. "Vi ska alla vara välkomna!". *Nordiska studier tillagnade Kristinn Johannesson*. Red. Auður G. Magnúsdóttir, Henrik Janson, Karl G. Johansson, Mats Malm, Lena Rogström. Meijerbergs arkiv för Svensk ordforskning. Styrelsen för Meijerbergs institut vid Göteborgs Universitet, Göteborg.
- Seneca. 1928. *Moral essays*. Vol.I. With an English translation by John Basore. Ed. Jeffrey Henderson. Seneca I. LCL.214. Harvard University Press, Cambridge, Massachusetts, London.
- Seneca. 1935. *Moral essays*. Vol.III. With an English translation by John Basore. Ed. Jeffrey Henderson. Seneca I. LCL.214. Harvard University Press, Cambridge, Massachusetts, London. [Reprinted 2006]
- Sigurður Nordal. 1938. Formáli. *Borgfirðinga sǫgur*. Íslenzk fornrit III. Sigurður Nordal og Guðni Jónsson gáfu út. Hið íslenzka fornritafélag, Reykjavík.
- Skýringar og fræði*. Sturlunga saga,3.bindi. 2010. Ritstjóri Örnólfur Thorsson. Mál og menning, Reykjavík
- Speculum Historiale*. Douai version. Base de Données VdB (Speculum Historiale) of the Atelier Vincent de Beauvais at Nancy, France. Bases Textuelles de l'Atelier Vincent de Beauvais. Centre de médiévistique Jean Schneider (ERL 7229). Vefslóð:<http://atilf.atilf.fr/bichard/> (NOTE: The text was transcribed from manuscript Douai 797 (14th c.), which has a contaminated text. Books 1-8 represent the Saint-Jacques version; books 9-32 conform to the Douai version. The major differences between versions as for books 1-8 occur at: Book 1, the alphabetical index to the Speculum Historiale; Book 1, the list of chapter titles of the Speculum Historiale;The end of Book 4 and start of Book 5.)
- Sturlunga saga I*. 2010. Ritstjóri Örnólfur Thorsson. Mál og menning, Reykjavík.
- Sturlunga saga II*. 2010. Ritstjóri Örnólfur Thorsson. Mál og menning, Reykjavík
- Sverrir Tómasson. 1988. *Formálar íslenskra sagnaritara á miðöldum*. Rannsókn bókmenntahefðar. Stofnun Árna Magnússonar, Reykjavík.
- Swanson, Jenny. 1989. *John of Wales. A Study of Works and Ideas of a Thirteenth Century Friar*. Cambridge Studies in Medieval Life and Thought. Cambridge University Press, Cambridge.
- Sweet's Anglo-Saxon Reader in Prose and Verse*. 1967. Revised by Dorothy Whitelock. Oxford University Press, At the Clarendon Press, Oxford.
- Texts and Transmission. A Survey of the Latin Classics*. 1986. Edited by L.D. Reynolds. Reprinted with corrections 1986. Clarendon Press, Oxford.
- Torfi H. Tulinius. 2004. *Skáldið í skriftinni. Snorri Sturluson og Egils saga*. Íslensk menning. Hið íslenska bókmenntafélag, ReykjavíkurAkademíán, Reykjavík.

- Tymoczko, Maria. 1986. Translation as a Force for Literary Revolution in the Twelfth-century Shift from Epic to Romance. *Translation in the Development of Literatures*, bls.75-92. Red. J. Lambert and A. Lefevre. Lang/Leuven University Press, Leuven.
- Ziolkowsky, Jan M. 2008. *Solomon and Marolf*. Harvard Studies in Medieval Latin 1. Department of the Classics, Harvard University. Harvard University Press. Cambridge, Massachusetts and London.
- Þrjár þýðingar lærðar frá miðöldum. *Elucidarius, Um kostu og löstu, Um festarfé sálarinnar*. 1989. Gunnar Águst Harðarson bjó til prentunar. Hið íslenska bókmenntafélag, Reykjavík.

Handrit

- Sighvatur Grímsson Borgfirðingur. *Sögur affrægum fornaldar Konungum , --- auðrom frægom --.* Anno Domini 1778.
- Sjóðurinn*. Saman safn af ymsum fróðlegum og markverðum Ritum, Tilburðum og Áríðandi Vísindum Íslendinga. Bæði vitranhir, frásagnir, Lög og Rettar- Venjur, auk margs annars. Samantínt eptir ymsum gömlum Skræðum. á Höfða í Dýrafirði. 1879-1887.